

КОНФЛИКТНЕ ЗОНЕ на постсовјетском простору и регионална безбедност

Драган Петровић (ур.)

Конфликтне зоне на постсовјетском простору и регионална безбедност

др Драган Петровић (ур.)

Београд, 2021.

Конфликтне зоне на постсовјетском простору и регионална безбедност

др Драган Петровић (ур.)

https://doi.org/10.18485/iipe_postsovjet.2021

Издавач:

Институт за међународну политику и привреду,
Београд, Македонска 25

За издавача:

проф. др Бранислав Ђорђевић,
директор

Рецензенти:

др Слободан Комазец,
редовни професор Економског факултета, у пензији
др Бранислав Ђорђевић, редовни професор, директор Института
за међународну политику и привреду
др (генерал) Митар Ковач, редовни професор

Лектура:

Маја Јовановић
Маја Николић

Компјутерска обрада:

Сања Баловић

Штампа:

ДонатГраф, Мике Аласа 52, Београд

ИСБН 978-86-7067-286-4

Зборник радова је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

САДРЖАЈ

Уводна реч (Драган Петровић)	9
Introductory Speech (Dragan Petrović)	13

Део први

Конфликтне зоне на постсовјетском простору – безбедносни, геополитички и међународно-правни аспект

Душко Димитријевић

Сецесионистички процеси – фактори очувања или нарушавања мира и безбедности на простору бившег СССР-а	23
---	----

Konstantin Lobanov, Boris Selin

The post-Soviet area: the geopolitical field for rivalry between the Western World and China	53
---	----

Наташа Томић-Петровић

Нуклеарна безбедност на постсовјетском и европском простору након катастрофе у Чернобилу	71
---	----

Владимир Трапара

Перспективе замрзнутих сукоба на постсовјетском простору у трећој деценији 21 века	95
---	----

Љубиша Деспотовић, Вања Глишин

Геополитичка позиција Руске федерације на постсовјетском простору	117
--	-----

Асја Пентегова

Сарадња Евроазијске економске уније и Републике Србије:
перспективе савремене евроазијске интеграције 141

Део други

Конфликтне зоне у европском делу постсовјетског простора

Молдавија, Придњестровље

Бабилунга Николај Вадимович

Придњестровље као део Новорусије:
искуство државне изградње 155

Anatoly Dirun

Political communications in a “protracted” conflict:
Case of Pridnestrovie 183

Иван Алексејевич Војт

Формирање придњестровске идентичности
у условима многонационалне заједнице 201

Слободан Нешковић

Спољна безбедносна политика
и Источно партнерство Европске уније,
са импликацијама на регион Југоисточне Европе (Молдавија)“ 213

Украјина

Драган Петровић

Украјинска криза и украјинско-руски конфликт
у перспективи? 235

Јованка Кувекаловић-Стаматовић

Неутралност Републике Украјине:
одржива политика у новим околностима 255

Део трећи

Конфликтне зоне у азијском делу постсовјетског простора

Закавказје

Бранислав Милосављевић, Ненад Путник

Улога и значај Турске у односима Јерменије и Азербејџана 275

Борис Тучић

Конфликт у Нагорно-Карабаху 2020. године
и дипломатија кључних регионалних и глобалних актера 301

Вељко Благојевић, Игор Пејић

Грузија као потенцијални „тројански коњ“ Запада на Кавказу 321

Слободан Јанковић, Вук Лазић

Кавкаски вектор савремене спољне политике Турске 345

Централна Азија

Ivan Surma

Information and communication triggers of geopolitical influence
on the countries of Central Asia 369

Рајко Буквић

Од коренизације до казахизације:
Потрага за националним идентитетом или увод у нове сукобе 381

Душан Пророковић

Одржавање стабилности и претње безбедности:
случај Таџикистана 413

Уводна реч

Постсовјетски простор је у географско-историјском смислу, пространство бившег СССР, које је врло слично оном које је заузимала царска Русија. Бивши СССР се почетком 1992. године, мирним путем трансформисао у Заједницу независних држава, а у међувремену су Руска Федерација и више других новоформираних држава овог простора формирале низ међународних организација и интеграционих процеса на добровољној основи. То су поред ЗНД, Евроазијска унија, Организација договора о колективној безбедности и др. Поред тога постоје и други интеграциони облици који поред Русије и неких других чланица постсовјетског простора обухватају и друге велике земље Азије (Шангајска организација за сарадњу) или попут БРИКС, још и силе са других континената поред Евроазије. Након распада СССР, односно његовог трансформисања у ЗНД, на постсовјетском простору није било већих ратова, већ више мањих сукоба, који су остали до данашњих дана замрзнути (Придњестровље), или су се повремено поново отварали (Нагорни Карабах, Абхазија, Јужна Осетија), или накнадно развијали (украјинска криза).

Када је у питању Руска федерација, захваљујући структури становништва (80% чине етнички Руси, уз још око 2,5% етничких Украјинаца и Белоруса) и његовом распореду, потенцијалне сепаратистичке територије и конфликтне зоне су ретке и ти случајеви нису додатно ескалирали (Чеченија пре свега, у далеко мањој мери положај Татарстана). Русија је уређена као федеративна република полупредседничког модела (са јаким утицајем председника републике) и са дводомним парламентом, што бројним народима поред већинског руског, даје адекватне могућности за економски и социјални просперитет у једној од водећих светских сила, а са друге стране и положај очувања и развијања идентитета. У већини аутономних република и других облика аутономије са друге стране већину

становништва су чинили и чине етнички Руси, и оне су добрим делом последица идеологије тадашњих владајућих большевика-комуниста.

Казахстан као пространа и ретко насељена вишенационална држава, до сада није имао у постсовјетској епохи конфликте, посебно не оне који би били на међунационалној основи. Са друге стране и поред свега тога, као и чињенице да је Казахстан један од највернијих савезника Русије, на унутрашњем плану се рускојезичко словенско и европеидно становништво за око три деценије смањило са нешто око 45% читаве популације земље, на нешто близу 25%, уз приметну политику казахстанизације која за сада није имала и изражене конфликте. Друштвени и политички живот у земљи се одвија у процесима ауторитарног формално парламентарног система.

У првом плану на постсовјетском простору су наведени конфликти попут Нагорног Карабаха, који је након обновљеног рата у јесен 2020. у којем је азербејџанска страна постигла успех, замрзнут до даљњег. Придњестровље је примирен сукоб већ више од две и по деценије. Абхазија и Јужна Осетија су реално независни од Грузије након 2008. (заправо још од почетка деведесетих година XX века и распада СССР) и уживају подршку Русије, чему се званични Тбилиси противи. Украјинска криза има највећи значај од свих конфликтних зона на постсовјетском простору из данашње перспективе. Званични Кијев не признаје повратак Крима Русији, те отцепљење и губитак контроле над деловима Доњецке и Луганске административних области. Поред свега Минск се за сада поштује и нарушавања овог споразума нема, али ни напредка у преговорима који води тзв. Нормандијска група. Имајући у виду са друге стране сложеност структуре становништва и остатка Украјине, посебно када посматрамо матерњи језик и цркву, те ауторитарност садашњих власти у земљи, која покушава украјинизирати читаве слојеве популације, потенцијали за даље продубљивање кризе постоје.

У балтичким државама (Литванија и посебно Летонија и Естонија) је бројно рускојезичко словенско становништво, које не ужива сва колективна права по европским стандардима нити располаже било каквом аутономијом. Са друге стране ове земље су чланице НАТО и ЕУ и уживају од њих неупитну подршку у односу на негодовање Русије по овим питањима.

Стога су кључна питања на која треба дати одговор у тематском зборнику:

Конфликтне зоне на постсовјетском простору

1. Порекло постојећих конфликта и њихову даљу перспективу.
 2. Могућност настанка нових потенцијалних конфликтних зона, могућности превенције и разноврсност фактора који делују у том правцу (смиривања, подстицаја).
 3. Улога и положај Руске федерације као доминантне силе на постсовјетском простору, која је овде и носилац интеграционих процеса и међународних организација.
 4. Улога других центара моћи на постсовјетски простор, посебно у контексту постојећих и потенцијалних конфликтних зона.
 5. Интерес Србије на постсовјетском простору (економски, политичка сарадња, посебно са Руском федерацијом) укључујући и односе са тамошњим интеграционим процесима и међународним организацијама.
- Зборник ће садржати следеће тематске целине:
1. Конфликтне зоне у европском делу постсовјетског простора
 2. Конфликтне зоне у азијском делу постсовјетског простора

Срдачно, уредник тематског зборника

др Драган Петровић

научни саветник

Институт за међународну политику и привреду

Introductory Speech

'Conflicting zones in the post-Soviet area and regional security'

Publisher: Institute of International Politics and Economics

Post-Soviet territory is in geographically-historical sense the area of the former USSR, which is very similar to the one which was occupied by Tsarist Russia. At the beginning of 1992, former USSR was peacefully transformed in Commonwealth of Independent States, and in the meantime, Russian Federation and several other newly formed countries from this area have formed a number of international organizations and integration processes on voluntary basis. Besides the CIS there are, the Eurasian Union, the Collective Security Treaty Organization and others. Additionally, there are other forms of integration which, in addition to Russia and some other members of the post-Soviet territory, include other large Asian countries (Shanghai Cooperation Organization) or, like the BRICS, also forces from other continents besides Eurasia. After the collapse of the USSR, that is, its transformation into the CIS, there were no major wars in the post-Soviet territory, but there were several minor conflicts, which have remained frozen to this day (Transnistria), or have occasionally reopened (Nagorno-Karabakh, Abkhazia, South Ossetia), or subsequently developed (Ukrainian crisis).

When it comes to the Russian Federation, thanks to the population structure (80% are ethnic Russians, with another 2.5% ethnic Ukrainians and Belarusians) and its distribution, potential separatist territories and conflict zones are rare and these cases have not escalated further (Chechnya before of all and to a far lesser extent the position of Tatarstan). Russia is organized as a federal republic with a semi-presidential model (with strong influence of the president of the republic) and a bicameral parliament, which gives numerous nationalities, in addition to the majority of Russian, adequate opportunities for economic and social prosperity in one of the world's leading powers, and on the other hand a

position of preserving and developing an identity. In most autonomous republics and other forms of autonomy, on the other hand, the majority of the population were and are ethnic Russians, and they are largely a consequence of the ideology of then ruling Bolshevik-Communists.

Kazakhstan, as a vast and sparsely populated multinational state, has so far not had conflicts in the post-Soviet era, especially not those that would be on an interethnic basis. On the other hand, despite all that, as well as the fact that Kazakhstan is one of Russia's most loyal allies, domestically, the Russian-speaking Slavic and European population has shrunk from about 45% of the country's total population to about 25% in about three decades, with a noticeable policy of kazakhstanization, which so far has not caused any evident conflicts. Social and political life in the country takes place in the processes of a formal authoritarian parliamentary system.

The highlighted conflicts in the post-Soviet territory are the ones such as Nagorno-Karabakh, which was frozen until further notice after the renewed war in the autumn of 2020, in which the Azerbaijani side achieved success. A conflict in Transnistria has been peaceful for more than two and a half decades. Abkhazia and South Ossetia are realistically independent of Georgia after 2008 (actually since the early 1990s and the collapse of the USSR) and have Russian support, which Tbilisi opposes. From today's perspective the Ukrainian crisis has the greatest significance of all the conflict zones in the post-Soviet area. Officially Kiev does not recognize the return of Crimea to Russia, as well as the secession and loss of control over parts of the Donetsk and Luhansk administrative districts. In addition to everything, Minsk is respected for now and there are no violations of this agreement, but there is also no progress in the negotiations led by the so-called Normandy group. Taking into account the complexity of the population structure and the rest of Ukraine, especially when we consider the mother tongue and the church, and the authoritarianism of the current authorities in the country, which are trying to Ukrainianize entire sections of the population, there is a potential for further deepening of the crisis.

In the Baltic states (Lithuania and especially Latvia and Estonia) there is a large number of Russian-speaking Slavic population, which does not enjoy neither all collective rights according to European standards nor it has any autonomy. On the other hand, these countries are members of NATO and the EU and possess their unquestionable support regarding Russia's displeasure on these issues.

Конфликтне зоне на постсовјетском простору

Therefore, the key questions that need to be answered in the thematic collection are:

1. The origin of existing conflicts and their further perspective.
2. The possibility of the emergence of new potential conflict zones, the possibility of their prevention and a variety of factors which act in that direction (calming, encouragement).
3. The role and position of the Russian Federation, which is also the bearer of integration processes and international organizations, as the dominant power in the post-Soviet area.
4. Influence of other centers of power in the post-Soviet area, especially in the context of existing and potential conflict zones.
5. Serbia's interests in the post-Soviet area (economic, political collaboration, especially with the Russian Federation), including relations with the integration processes and international organizations there.

The collection will contain the following thematic units:

1. Conflict zones in the European part of the post-Soviet area
2. Conflict zones in the Asian part of the post-Soviet area

Best regards, editor of the thematic collection

Dragan Petrović, Ph.D.

Professorial Fellow

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

КОНФЛИКТНЫЕ ЗОНЫ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ И РЕГИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Издатель: Институт международной политики и экономики,
Белград (Сербия)

Постсоветское пространство в географическо-историческом смысле – это простор бывшего СССР, очень подобное тому которое занимала царская Россия. Бывший СССР в начале 1992 г. мирным путём трансформировался в Содружество независимых государств, а потом Российская Федерация и несколько других новообразовавшихся государств с этого простора сформировали целый ряд международных организаций и интеграционных процессов на добровольном основе. Такими являются, кроме СНГ, Евразийский Союз, Организация соглашения о совместимой безопасности и др. Кроме того, существуют и другие интеграционные виды, которые наряду с Россией и некоторыми другими членами постсоветского простора охватывают и другие большие страны Азии (Шанхайская организация сотрудничества) или подобно БРИКСу ещё и силы с других континентов кроме Евразии. После распада СССР, т.е. его трансформации в СНГ, на постсоветском просторе не было крупных войн, но только маленьких столкновений, оставшимися по сегодняшний день замерзшими (Приднестровье), или временно снова открывающимися (Нагорный Карабах, Абхазия, Южная Осетия), или позднее развивающимися (украинский кризис).

Когда речь идёт о Российской Федерации, благодаря структуре населения (80% составляют этнические русские, при ещё около 2,5% этнических украинцев и белорусов) и его распределению, возможные сепаратистские территории и конфликтные зоны достаточно редки, и эти случаи не обострились (Чечня, прежде всего, намного меньше позиция Татарстана). Россия устроена как федеральная республика полпрезидентской модели (с сильным влиянием президента республики)

и с двухпалатным парламентом, что многочисленным народам кроме русского подаёт соответствующие возможности за экономический и социальный прогресс, и с другой стороны позицию сохранения и развития идентитета. Этнические русские составляли и составляют большинство населения в большинстве автономных республик и других видов автономии, которые в значительной части являются последствием идеологии тогдашних властвующих большевиков-коммунистов.

Казахстан как пространное и редко населенное многонациональное государство пока не имел в постсоветскую эпоху конфликтов, особенно таких которые были бы на междунациональной основе. С другой стороны, несмотря на всё это, равно и на факты, что Казахстан является одним из вернейших союзников, на внутреннем плане доля русскоязычного славянского и европейского населения в течение трёх десятилетий уменьшилась с приблизительно 45% на около 25%, при заметной политике казахстанизации, которая пока не принесла выраженных конфликтов. Общественная и политическая жизни в стране происходят в рамках процесса авторитарной формально парламентской системы.

В первом плане на постсоветском просторе находятся перечисленные конфликты, такие как нагорно-карабахский, ставший замёрзнутым после возобновлённой войны осенью 2020 г., в которой азербайджанская сторона осуществила успех. Приднестровье является притихшим столкновением уже более чем два с половиной десятилетия. Абхазия и Южная Осетия реально независимы от Грузии после 2008 г. (в сущности ещё с начала девяностых годов 20 века и распада СССР) и пользуются поддержкой России, чему официальный Тбилиси противится. Украинский кризис имеет самое большое значение среди всех конфликтных зон на постсоветском просторе из сегодняшней перспективы. Официальный Киев не признаёт возвращение Крыма к России, также отделение и потерю контроля над частями Донецкой и Луганской административных областей. При всем том, Минск пока уважают и нарушений этого соглашения нет, но нет тоже и прогресса в переговорах ведущихся так называемой Нормандийской группой. Учитывая с другой стороны сложность структуры населения и остальной части Украины, особенно когда имеем в виду родной язык и церковь, равно как и авторитарность теперешних властей в стране, пытающиеся украинизировать целые слои популяции, потенциалы дальнейшего углубления кризиса налицо.

Конфликтные зоны на постсоветском пространстве

В прибалтийских государствах (Литвания, и особенно Латвия и Эстония) русскоязыческое славянское население достаточно многочисленно, оно не пользуется всеми коллективными правами по европейским стандартам, также не имеет какую-либо автономию. С другой стороны, эти страны являются членами НАТО и ЕС и пользуются их безусловной поддержкой в отношении к России по этим вопросам.

Поэтому, ключевыми вопросами на которые надо в тематическом сборнике дать ответы являются:

1. Происхождение существующих конфликтов и их дальнейшая перспектива.
2. Возможности возникновения новых потенциальных конфликтных зон, возможности превенции и разнообразие факторов действующих в этом направлении (примирения, поощрения).
3. Роль и позиция Российской Федерации как доминирующей силы на постсоветском пространстве, являющейся здесь и носителем интеграционных процессов и международных организаций.
4. Роль других центров силы на постсоветском пространстве, особенно в контексте существующих и возможных конфликтных зон.
5. Интерес Сербии на постсоветском пространстве (экономический, политическое сотрудничество, особенно с Российской Федерацией), включая и отношения с интеграционными процессами на том пространстве и международными организациями.

Сборник будет содержать следующие тематические части:

1. Конфликтные зоны в европейской части постсоветского пространства.
2. Конфликтные зоны в азийской части постсоветского пространства.

Сердечно, редактор тематического сборника

др Драган Петровић

научный советник

Институт международной политики и экономики, Белград

Део први

**Конфликтне зоне
на постсовјетском простору
– безбедносни, геополитички
и међународно-правни аспект**

Душко Димитријевић¹

СЕЦЕСИОНИСТИЧКИ ПРОЦЕСИ – ФАКТОРИ ОЧУВАЊА ИЛИ НАРУШАВАЊА МИРА И БЕЗБЕДНОСТИ НА ПРОСТОРУ БИВШЕГ СССР-а

Апстракт: Крај Хладног рата окончао је дугогодишње супарништво између Истока и Запада, а са њиме и седамдесетогодишњи идеолошки спор у којем је капитализам однео победу над комунизмом. Трансформисана глобална хијерархија довела је до нове политичке неравнотеже, која је за последицу имала не само бујање национализма, нетрпељивости, већ и освете и политичког ревизионизма. Нови светски поредак означио је крај великих социјалистичких федерација, пре свега Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР), који је с почетка деведесетих година 20. века ушао у процес државног распада (дисолуције). Дисолуција СССР-а била је последица „мање-више“ мирних сукцесивних сецесија, које су *in fine* довеле до нестанка совјетске државе и формирања Заједнице независних држава (ЗНД). У студији која следи, износе се одговарајућа објашњења о развоју совјетске државности и политичким процесима који су условили сукцесивне сецесије и стицање независности бивших Совјетских Социјалистичких Република (ССР). Студија садржи и међународноправну анализу о недоследној примени права на самоопредељење, која је на подручјима неких од нових независних држава довела до центрифугалних политичких процеса и до тзв. *рекурзивних сецесија* које су узроковале стварање *de facto* ентитета и зона „замрзнутих конфликта“, које латентно прете да угрозе међународни мир и безбедност.

Кључне речи: СССР, сецесија, дисолуција, рекурзивна сецесија, *de facto* државни ентитети, зоне замрзнутих конфликта, мир и безбедност

¹ Институт за међународну политику и привреду, Београд. dimitrijevicd@diplomacy.bg.ac.rs. Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта: „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

Историјски осврт на успостављање СССР-а

Од Октобарске револуције 1917. године, до пораза Руског царства 1921. године, трајао је период у којем је дошло до разградње некадашњег империјалног поретка и до успостављања новог облика друштвено-политичког система, којег је карактерисала совјетска идеолошка матрица о равноправности народа и сувереној једнакости држава. Успостављање новог поретка заснованог на поменутиим начелима значило је успостављање федеративне заједнице у којој је могућ већи обим територијалне и политичке аутономије различитих националних и етничких група. Тако је, првим Уставом Руске Совјетске Федеративне Социјалистичке Републике (РСФСР), од 10. јула 1918, успостављена совјетска држава у коју је, поред Совјетске Социјалистичке Републике Русије (ССРП), ушло још и неколико аутономних совјетских социјалистичких република, аутономних региона и аутономних округа у којима су живеле неруске етничке заједнице. Постепено заузимање и других руских подручја од стране комунистичких оружаних снага довело је до успостављања совјетске револуционарне бољшевичке власти и до формирања сличних совјетских социјалистичких република по узору на РСФСР. Примера ради, 10. марта 1919. године, Седми конгрес Совјета Украјине усвојио је Устав по узору на РСФСР. У Белорусији је Први конгрес Совјета усвојио Устав у фебруару 1919. године. Совјетске социјалистичке републике биле су накратко формиране и у Литванији, Летонији и Естонији. На Кавказу, у Азербејџану и Јерменији, совјетске републике формиране су током 1920. године. Иако је Грузија дуго одолевала успостављању совјетске власти, и у њој је формирана совјетска република након продора совјетских оружаних трупа. Стицање статуса совјетске републике значило је за ове територије на Кавказу обавезу изградње уставног поретка. Тако је Азербејџан усвојио Устав 19. маја 1921, Јерменија 2. фебруара 1922. године, а Грузија 28. фебруара 1922. године. Пошто је РСФСР била доминантна сила над осталим совјетским републикама у политичком, војном, економском и демографском смислу, РСФСР је тежила да територијално обједини простор Белорусије, Украјине и Закавказских совјетских република (Јерменије, Азербејџана и Грузије). У септембру 1922. године израђен је план о друштвено-политичком уређењу којим је предвиђено стапање ових република у РСФСР. Због отпора овај план није спроведен, али је током децембра дошло до усвајања Устава Закавказске Совјетске Федеративне Социјалистичке Републике. На првом Конгресу

Совјета, одржаном 30. децембра 1922. године, Русија, Белорусија, Украјина и Закавказје склапају Уговор и доносе Декларацију о заједници четири совјетске републике којим је створен Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР). Наредне године ови акти били су измењени другим Уставом СССР-а (тзв. *Устав Лењина и Троцког*). Текст о стварању СССР-а ратификовао је 31. јануара 1924. године други Конгрес Совјета. СССР се састојао од неколико савезних република са границама дефинисаним на основу „демографске расподеле народа“. Другим Уставом, формално је загарантован савез суверених и равноправних народа СССР-а. Совјетске републике су, према члану 4 Устава, имале формално право на сецесију. Такође, одредбама садржаним у Преамбули Устава, новим социјалистичким републикама омогућено је право да се придруже СССР-у.

Током двадесетих година 20. века, дошло је до многих територијалних промена и прекрајања граница унутар СССР-а (на пример, у оквиру РСФСР и Закавказја). Поред тога, створене су три нове совјетске социјалистичке републике – Туркменистан и Узбекистан (претходно у саставу РСФСР), а потом и Таџикистан (која је била одвојена од Узбекистана). Трећи совјетски Устав, усвојен је 5. децембра 1936. године (тзв. *Стаљинов Устав*).² Уставом је редефинисан статус савезних органа и Владе СССР-а. Ојачана је позиција централних власти према властима федералних јединица. Тиме је *de facto* извршена концентрација државних овлашћења у рукама руководства Комунистичке партије. Интереси СССР-а све су се више уклапали у интересе РСФСР-а. Према Уставу из 1936. године, број савезних република повећан је са седам на једанаест. Закавказка Руска Совјетска Федеративна Социјалистичка Република (ЗРСФСР) била је расформирана, а Јерменија, Грузија и Азербејџан биле су интегрисане у СССР са статусом Совјетских Социјалистичких Република (ССР). Такође, у оквиру СССР-а биле су формиране две нове републике – Казахстан и Киргистан. Молдавска Аутономна Совјетска Социјалистичка Република (АССР), коју је СССР формирао 1924. године у саставу ССР Украјине, у августу 1940. године (након закључења Молотов–Рибентроп пакта о ненападању 1939. године), трансформисана је у ССР Молдавије. Исте године, балтичке државе – Литванија, Летонија и Естонија, биле су анектиране и инкорпориране у СССР. Након окончања Другог светског рата, у октобру 1956. године, ССР

² Миодраг Јовичић, *Велики уставни системи, елементи за једно упоредно уставно право*, ИРО Светозар Марковић, Београд, 1984, стр. 222-234.

Карелије (подручја које је некада било у саставу Финске и које је анектирано од СССР-а 1940. године), ушло је у састав РСФСР-а као АССР Карелија. Након поменутог периода, више нису вршене територијално-административне промене унутар СССР-а, све до његовог коначног распада.³

Државно уређење СССР-а

СССР је по свом државном устројству био пример велике федералне и мултинационалне државе, настале „слободним самоопредељењем и удруживањем једнаких Совјетских Социјалистичких Република“. У периоду након Другог светског рата федерално устројство државе није претрпело никакве структуралне промене. Све до 1990. године, СССР се састојао од петнаест федералних јединица: савезних република, аутономних република, аутономних области или региона и округа. Конституционално, СССР су представљале суверене републике. Њихова подручја административно су била подељена на области или регионе. Изузетак су представљале Летонија, Литванија, Естонија и Молдавија које су имале јединствену административно-територијалну структуру. Неке савезне републике (Русија, Грузија, Јерменија, Узбекистан и Таџикистан), имале су у свом саставу аутономне републике које су уживале одређени ниво самоуправе. Нека подручја у самој РСФСР – ССР Таџикистан, Грузија и Азербејџан – добила су статус аутономних области или регија.

Трећи совјетски Устав из 1936. године замењен је тек 7. октобра 1977, када је Врховни совјет СССР-а једногласно усвојио четврти и последњи совјетски Устав који је назван: „Основни закон Савеза Совјетских Социјалистичких Република“ (тзв. *Брежњевљев Устав*). У члану 70 став 1 Устава, СССР је формулисан као „интегрална, савезна и мултинационална држава настала на принципу социјалистичког федерализма, као резултат слободног самоопредељења народа и слободног удруживања равноправних Совјетских Социјалистичких Република“. Према члану 72 Устава, „свака Совјетска Социјалистичка Република задржала је право да

³ Serge Thines, *From Soviet federalism to the creation of the Commonwealth of Independent States*, University of Luxembourg, CVCEeu, 2016, Internet: https://www.cvce.eu/obj/from_soviet_federalism_to_the_creation_of_the_commonwealth_of_independent_states_cis-en-caa796f9-24f0-4e25-98da-4e98b20f18c8.html

слободно иступи из СССР-а“.⁴ Међутим, ово загарантовано право иступања из савеза није значило и „право на сецесију“, будући да је било само формално прокламовано и без адекватних институционалних механизма неопходних за његово остварење. У том смислу, право иступања или „право на сецесију“ имало је декларативну правну природу. Ово тим пре, јер једнопартијском и централизованом систему, какав је био СССР, сваки покушај нарушавања територијалног интегритета и политичке независности био је у зачетку санкционисан.⁵ Тек са окончањем Хладног рата, с почетка деведесетих година 20. века, дошло је до наговештаја укидања ограничења у погледу остваривања политичких права и грађанских слобода. То је нарочито било уочљиво пошто је ново комунистичко руководство, предвођено Михаилом Горбачовим, објавило „политику гласности и перестројке“. Поменута политика значила је отварање СССР-а према либералним и демократским вредностима западног света и реструктурирање целокупног политичког, правног и економског система. Иако се Горбачов надао да ће његова политика ревитализовати СССР, до тога ипак није дошло. Пад Берлинског зида 1989. године симболично је означио крај Хладног рата, а то је за последицу имало урушавање СССР-а кроз низ сецесија његових ССР-а. Коначно, овакав исход довео је до државне дисолуције и настанка нових независних држава.

Сецесија Совјетских Социјалистичких Република и распад СССР-а

Са процесом окончања Хладног рата, совјетски комунистички режим није више био у стању да обузда политичке захтеве народа из различитих делова СССР-а. До тог периода подразумевало се да нико нема право да доводи у питање совјетско државно уређење. Политика партијског руководства природно је тежила да одржи социјалну кохезију, док је свака национална и етничка група стремилa да учврсти сопствени статус и да обезбеди остварење својих политичких интереса. Водећи рачуна о

⁴ John N. Hazard, *Soviet Republics in International Law*, in: R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Amsterdam: North-Holland, 2002, para. 10.

⁵ Theodor Schweisfurth, *Soviet Union, Dissolution*, in: R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam: Elsevier, 2000, Vol. IV, pp. 530-531.

партијским и државним приоритетима, руководство СССР-а се користило различитим средствима како би придобило што шире друштвене масе. У том смислу, руководство је финансијски подупирало своје симпатизере, а административно-територијалним јединицама је обезбеђивало различити степен културне аутономије. Делујући на сузбијању „претераног национализма“ који је претио да децентрализује његове моћи, руководство СССР-а трудило се да не прекорачи уставом прописане границе, а што би могло имати негативне последице по његов статус. До средине осамдесетих година 20. века, совјетске власти успешно су потискивале сецесионистичке покрете, али већ од тог периода, због тешке економске и социјалне ситуације, стање се почело постепено мењати. Процес уставних реформи, започет у децембру 1988. године, означио је почетак дезинтеграције СССР-а. Централне власти почеле су да попуштају а националистички покрети су све више јачали, да би временом добили значајно место у представничким телима, пре свега у Врховном Совјету. Из данашње перспективе може деловати донекле парадоксално, али је чињеница да је „демократизација совјетског режима“ довела до јачања центрифугалних политичких сила које су, позивајући се на уставом загарантована права из одредаба члана 70 и члана 72 Устава из 1977. године, захтевале већи обим политичке и територијалне аутономије, кроз значајан пренос државних надлежности. У неким случајевима то је значило не само истицање захтева за конституционалном реформом, већ и промоцију идеја о независности и националном ослобођењу.

Управо такав пример представљају три балтичке републике – Литванија, Летонија и Естонија, у којима је Горбачовљева реформистичка политика охрабрила унутрашње политичке снаге да се организују у „покрете за перестројку“, који ће мобилисати широке народне масе намерене да се отцепе од СССР-а.⁶ Преузимањем ефективне власти, влада Естоније објавила је декларацију о суверености 16. новембра 1988 године, којом је потврђено право нулификације свих прописа донетих за време совјетске власти. Сличне декларације донеле су владе Литваније, 26. маја 1989. године, и Летоније, 28. јула 1989. године. Иако су федералне власти СССР-а сматрале да је

⁶ Mark R. Beissinger, “The intersection of Ethnic Nationalism and People Power Tactics in the Baltic States”, in: Adam Roberts; Timothy Garton Ash (eds.), *Civil resistance and power politics: the experience of non-violent action from Gandhi to the present*, Oxford University Press, Oxford, 2009, pp. 231-246.

уставом гарантовано право на самоопредељење совјетских република условљено политичким, економским, социјалним и правним чиниоцима, као и потребама и интересима самог СССР-а, све остале савезне републике (укључујући Русију, Белорусију, Украјину, Узбекистан, Казахстан, Грузију, Азербејџан, Молдавију, Киргистан, Таџикистан, Јерменију и Туркменистан), следиле су овакву праксу у периоду од 1989. до 1990. године, усвајајући декларације којим су знатно сужена овлашћења федералних власти над федералним јединицама. То је са конституционалног аспекта довело до сукцесивне сепарације од унутрашњег правног поретка СССР-а.⁷

Пошто је Конгрес совјетских народних депутата, крајем децембра 1989. године, утврдио да је тајни протокол уз Молотов–Рибентроп пакт о ненападању, закључен између СССР-а и нацистичке Немачке 1939. године, био супротан међународном праву јер је балтичке државе доделио совјетској сфери утицаја, литвански парламент је 11. марта 1990. године прогласио независност Литваније од СССР, усвајајући истовремено и политичке и правне акте којим је обновио своју државност.⁸ Наведени пример следиле су и друге две балтичке републике. Прво је Естонија, 30. марта 1990. године, донела декларацију којом се покреће процес иступања из СССР, да би потом и Летонија, 4. маја исте године, донела сличну декларацију којом се изражава жеља да се кроз законодавну процедуру спроведе сецесиони поступак.⁹ Сматрајући да је РСФСР као наследница Руског царства, у децембру 1918. године, признала суверенитет Литваније,

⁷ За међународну праксу може бити занимљиво да Чеченија-Ингушетија и Татарстан нису донеле декларације о суверености, али је Чеченија 1. новембра 1991. године, једностраним проглашењем независности покушала насилно да се отцепи од Русије. Руска Федерација је употребом оружане силе успела да поврати територију под своју управу. Видети: Александар Павковић, Петар Радан, *Стварање нових држава: Теорија и пракса отцепљења*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 171-178; 210-216.

⁸ На основу тајног протокола уз Молотов–Рибентроп пакта из 1939. године, који је Европу поделио на немачку и совјетску сферу утицаја, совјетска војска је у септембру 1939. године заузела источну Пољску. Естонија, Литванија и Летонија су стављене под притисак да прихвате одредбе уговора о успостављању војних совјетских база на њиховим територијама. Током јуна 1940. године, Црвена армија је окупирала све три балтичке државе успостављајући истовремено просовјетску власт. Током Другог светског рата, територија балтичких ССР је била окупирана од стране Немачке. Након тога, Совјети су поново заузели ова подручја уз прећутну сагласност западних савезника.

⁹ Антонио Касезе, *Самоодређење народа*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 303.

Летоније и Естоније, а да је потом СССР извршио протиправну анексију 1940. године, балтичке републике су истакле захтеве за државну рестаурацију и признање *de iure* међународноправног континуитета са раније независним државама са којима су биле у вези у периоду од 1920. до датума инкорпорације њихових подручја у СССР. СССР се није слагао са овим приступом, нити са донетим сецесионистичким акима. Наиме, СССР је сматрао да је инкорпорација подручја балтичких држава била у складу са принципом самоопредељења народа. Позивајући се на парламентарне прогласе балтичких држава од 21. јула 1940. године, којим се изражава сагласност са овим чином, совјетске власти су желеле да докажу његову легалност, уједно прећуткујући да су ови прогласи били резултат политичких притисака који нису били сагласни ни са унутрашњим, нити са међународним јавним правом.¹⁰ У намери да поништи ефекте донетих сепаратистичких аката, СССР је у јануару 1991. године покушао да ситуацију преокрене у своју корист употребом силе против Литваније, што му није пошло за руком. Да би осујетио даље бујање сепаратистичких снага, Горбачов је покушао да окупи републике око новог предлога уговора о федералном преуређењу СССР-а. Почетком марта 1991. године, објављен је предлог новог федералног уговора између република и СССР-а којим се изражава воља за очувањем и обновом савезне државе на демократским основама као Савеза Совјетских Суверених Република. Поводом овог питања одржан је референдум о будућности СССР-а 17. марта 1991. године у једанаест ССР-а и АССР Абхазији. Бирачко тело у девет ССР-а (РСФСР, Белорусији, Украјини, Азербејџану, Туркменистану, Узбекистану, Таџикистану, Казахстану и Киргистану), гласало је за Уговор о новом федералном савезу. Литванија, Естонија и Летонија, уз Молдавију, Јерменију и Грузију нису учествовале у овом референдуму. Три балтичке републике организовале су сопствене референдуме током фебруара и марта исте године, на којима се већина бирача определила за отцепљење од СССР-а. Референдум о независности одржан је и у Грузији 31. марта, у Молдавији 27. августа и Јерменији 21. септембра. Током 1991. године уследиле су и једностране декларације о независности Грузије (9. априла), Естоније (20. августа), Летоније (21. августа), Азербејџана (30. августа) и Јерменије (31.

¹⁰ Romain Yakemtchouk, *Les Républiques baltes en droit international. Echec d'une annexion opérée en violation du droit des gens*, Annuaire Français de Droit International, 1991, No. 37, pp. 259-289.

септембра).¹¹ У августу је дошло до покушаја државног удара у Кремљу од стране конзервативних снага које су се залагале за очување СССР-а. Пошто пуч није успео, преостао је последњи покушај да се савезна држава преуреди на конфедералним основама. Међутим, ни овај покушај није био успешан јер су и друге републике СССР-а у међувремену прогласиле независност: Украјина – 24. августа, Белорусија – 25. августа, Молдавија – 27. августа, Узбекистан и Киргистан – 31. августа, Таџикистан – 9. септембра, Туркменистан – 27. септембра и Казахстан – 16. децембра. Проглашавање независности отклонило је све препреке за отцепљење ССР-а од СССР-а, што је уз увођење либералних капиталистичких реформи довело до дефинитивног краха и распада совјетске федерације.

Формирање Заједнице независних држава (ЗНД)

Неуспех предлога о обнављању СССР-а довео је до састанка у Минску 8. децембра 1991. године, између председника Русије, Белорусије и Украјине. На састанку је усвојена декларација којом се констатује да је процес иступања република из СССР-а и формирање нових независних држава на њиховом подручју постала нова политичка реалност. У циљу успостављања новог облика федералних веза закључен је Споразум о оснивању Заједнице независних држава (ЗНД), којим је потврђено окончање важности Споразума о савезу из 1922. године, и *de iure* престанак СССР-а.¹² У Споразуму о оснивању стране уговорнице истичу важност међусобног признања, поштовања

¹¹ Европска заједница је усвајањем декларације, од 27. августа 1991. године, признала независност балтичких држава. Следило је признање Сједињених Америчких Држава 4. септембра 1991. године, и признања свих осталих бивших совјетских савезних република 6. септембра 1991. године. Видети: Rein Müllerson, *Law and Politics in the Recognition of New States, International Law: Rights and Politics*, Routledge, London, 1994, pp. 119-145; "The Continuity and Succession of States, by reference to the Former USSR and Yugoslavia", *International and Comparative Law Quarterly*, 1992, Vol. 42, p. 483; Rahim Kherad, "La reconnaissance internationale des Etats Baltes", *Revue Generale de Droit International Public*, 1992, No. 96, p. 843.

¹² "Declaration by the Heads of State of the Republic of Belarus, the Russian Soviet Federative Socialist Republic; Agreement on the Establishment of the Commonwealth of Independent States, between the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine", Minsk, 8 December 1991, *International Legal Materials*, 1992, No. 31, pp. 138-142.

суверенитета, једнакости и немешања у унутрашње односе, одрицања од употребе силе, економских или других видова притисака. Државе гарантују једна другој право на самоопредељење и поштовање основних правила и принципа међународног права. У циљу развијања стабилних добросуседских односа и узајамне сарадње, Русија, Белорусија и Украјина потврђују своју приврженост поштовању Повеље УН, Хелсиншког завршног акта и других докумената ОЕБС-а. У Споразуму се посебно гарантује поштовање стандарда о заштити људских права и права мањина.¹³ Споразум предвиђа преузимање међународноправних обавеза из уговора СССР-а, чиме је принципијелно прихваћен принцип универзалне сукцесије. Овакво решење има нарочиту тежину у погледу осигурања међународног мира и безбедности у вези којег је прихваћена обавеза редуцирања војне силе и наоружања.¹⁴ Споразум не афектира права трећих држава и потврђује важност билатерално закључених уговора између страна уговорница. Свака страна уговорница задржала је право да обустави примену Споразума, о чему је дужна да писмено обавести друге стране уговорнице, годину дана унапред.¹⁵

Поводом закључења Споразума о оснивању ЗНД, упућен је истовремено позив свим другим републикама бившег СССР-а да приступе Заједници. На састанку у Алма-Ати, 21. децембра 1991. године, питање приступања решено је закључењем посебног Протокола.¹⁶ Протоколом се потврђује да

¹³ Sergei A. Voitovich, "The Commonwealth of Independent States: An Emerging Institutional Model", *European Journal of International Law*, 1993, Vol. 4, No. 3, pp. 403-429.

¹⁴ Западне силе су инсистирале да се све чланице раније федерације сматрају сукцесорима у погледу преузимања уговорних обавеза о контроли нуклеарног наоружања. Поред Русије, у овој групи земаља биле су и Белорусија, Украјина и Казахстан. Нарочито је занимљиво позивање на обавезе уговорене START аранжманом (*Strategic Arms Reduction Talks*). Посебним протоколом од 23. маја 1992. године, предвиђена је сукцесија свих ових споразума и уговорних аранжмана.

¹⁵ Туркменистан је изашао из сталног чланства ЗНД-а 26. августа 2005. године, али је остао као придружени члан. Грузија је стекла придружено чланство у ЗНД-у у октобру 1992. године, али је након рата у Јужној Осетији напустила чланство 2009. године.

¹⁶ "Protocol to the Agreement on the Establishment of the Commonwealth of Independent States signed on December 8, 1991 at the city of Minsk, by the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine, between the Republic of Azerbaijan, Republic of Armenia, Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan, Russian Federation, Republic of Tajikistan, Turkmenistan, Republic of Uzbekistan and Ukraine," Alma-Ata, 21 December 1991, *International Legal Materials*, 1992, No. 31, p. 147.

ће Споразум о оснивању ЗНД ступити на снагу у тренутку када га уговорне стране ратификују.¹⁷ Уједно, у декларацији донетој тим поводом, напомиње се да је оснивањем Заједнице СССР престао да постоји.¹⁸ Литванија, Летонија и Естонија одбиле су позив за приступањем ЗНД. Чланице Заједнице подржале су континуитет Русије у Уједињеним нацијама, укључујући и стално чланство у Савету безбедности и другим међународним организацијама. Процес признања држава окончан је пријемом у Уједињене нације 1992. године (изузимајући Белорусију и Украјину које су члански статус задржале одраније).¹⁹ Полазећи од правног оквира утврђеног Споразумом о оснивању ЗНД-а и других наведених аката, Русија и државе сукцесорке СССР-а, током 1991. и 1992. године, потписале су низ значајних докумената који се односе на преузимање права и обавеза СССР-а.²⁰ На новом самиту у Минску, 22. јануара 1993. године, донета је одлука којом је усвојена Повеља ЗНД.²¹ Повеља поставља институционалне оквире ЗНД-а на бази добровољног уједињења, поштовања историјских сличности, једнакости и равноправности страна и њиховог суверенитета, територијалног интегритета и политичке независности. ЗНД почива на

¹⁷ Споразум о оснивању ЗНД ратификован је следећим редоследом: Белорусија, 10. децембра 1991. године; Русија, 12. децембра 1991. године; Казахстан, 23. децембра 1991. године; Узбекистан, 4. јануара 1992. године; Јерменија, 18. фебруара 1992. године; Киргистан, 6. марта 1992. године; Таџикистан, 26. јуна 1993. године; Азербејџан, 24. септембра 1993. године; Грузија, 3. децембра 1993. године; Молдавија, 8. априла 1994. године; Украјина, 10. децембра 1999. године.

¹⁸ "Alma-Ata Declaration", *International Legal Materials*, 1992, No. 31, p. 149.

¹⁹ Yehuda Z. Blum, "Russia takes over the Soviet Union's Seat at the United Nations", *European Journal of International Law*, 1992, Vol. 3, No. 2, pp. 354-363.

²⁰ Деоба државне имовине по територијалном принципу није била могућа у случају стратешког наоружања, у вези кога су током 1992. године започети преговори о дислокацији на територију Русије. Неповерење Украјине у стварну намеру Русије да редукује арсенал наоружања, те бојазан да се исти складишти ради касније активирања, уз крајње осетљив проблем поделе Црноморске флоте лоциране на Кримском полуострву (Севастопољ), дефинитивно је пролонгирао решавање проблема сукцесије државне имовине. Видети: Љубивоје Првуловић, „Неки политички, војни и национални проблеми на тлу бившег Совјетског Савеза“, *Међународни проблеми*, 1997, бр. 3-4, стр. 377-390; Душко Димитријевић, *Међународно право сукцесије држава: Сукцесија државне имовине с посебним освртом на сукцесију СФР Југославије*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2007.

²¹ "Charter of the Commonwealth of Independent States", Minsk, 22 January 1993.

пријатељским и добросуседским односима, међудржавној хармонији, поверењу, узајамном разумевању и сарадњи. Према Повељи „Заједница није држава и нема супранационалну моћ“.²² Њена сврха састоји се у реализацији сарадње на политичком, економском, хуманитарном, културном и еколошком плану. Сарадња има за циљ свеопшти развој и интеграцију, тј. очување међународног мира и безбедности. Иако рецепира неке од стипулација садржаних у Споразуму о оснивању ЗНД, као што су поштовање Повеље УН, Хелсиншког завршног акта и других докумената ОЕБС-а, Повеља даје већи значај поштовању општих принципа и правила међународног права.²³

Правна природа сецесије од СССР-а

Балтичке републике СССР-а нису се позивале на уставне одредбе о праву иступања из СССР-а, већ су своје право базирале искључиво на противправности совјетске анексије из 1940. године и на рестаурацији државноправног континуитета међународноправног субјективитета држава које су постојале све до момента инкорпорације њихових територија у совјетско државно подручје. Уз добијање међународног признања, ове републике су углавном мирним путем стекле своју независност. Остале републике СССР-а су, барем у почетној фази дезинтеграције државног јединства СССР-а, подвлачиле значај конституционалних одредби о иступању из федерације. Истине ради, ове одредбе су представљале само декларативна начела, без јасно утврђене законске процедуре и институционалних механизма неопходних за легално остваривање „права на сецесију“ и његову легитимизацију у државној пракси. Закон који је

²² Душко Димитријевић, „Настанак и функционисање међудржавних форума за сарадњу у Европи: један правни преглед“, Драган Ђукановић (ур.), *Међудржавни форуми у Европи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2007, стр. 11-52.

²³ Занимљиво је да је Украјина, као једна од држава оснивача ЗНД, одбила да ратификује Повељу. Незадовољна решењима постигнутим приликом сукцесије СССР-а, а потом и руском интервенцијом у сукобима на територији Донбаса (Доњецку и Луганску), као и приликом заузимања Крима, Украјина је 2014. године иступила из чланства ЗНД-а, али је већ наредне године изјавила да ће наставити да учествује у њеном раду на селективној основи. Од 2018. године, Украјина се повукла из рада свих извршних тела ЗНД. Видети: Illia Ponomarenko, “Ukraine withdraws all envoys from CIS bodies”, *Kyiv Post*, 19 May 2018.

усвојен у априлу 1990. године, од стране Врховног совјета СССР-а, а којим се прописивао поступак одржавања референдума о иступању из федерације, није представљао довољну гаранцију за остваривање права народа на самоопредељење до отцепљења, јер је закон предвиђао одржавање референдума на којем је требало постићи двотрећинску већину бирачког тела у републикама, уз почетну референдумску иницијативу Врховног совјета, или једне десетине совјетских грађана настањених у републици, и уз коначну потврду иступања од стране Конгреса народних депутата СССР-а у прелазном периоду од пет година (током којег би се морала решити сва отворена питања везана за сецесију). Притом, иступање је било лимитирано могућношћу да аутономна подручја унутар република имају право да остану у СССР-у уколико се остатак републике определи за сецесију. Овакво законодавно решење, уз недоследно дефинисање „народа“ који има право на самоопредељење унутар ССР-а, остављало је простора за арбитрарна тумачења и практично онемогућавање остваривања права на самоопредељење, а што је било у супротности са међународним правним стандардима.²⁴ Штавише, законска решења су заострила постојећу политичку кризу, што је генерисало sukcesивне сецесије ССР-а од СССР-а. Републике СССР-а су, као што је раније поменуто, једна за другом одржавале референдуме како би легитимисале поступак стицања независности. Референдум је, према њиховом схватању, представљао начин за остварење права на самоопредељење. Међутим, остваривање овог права путем референдума било је крајње дискутабилно са аспекта легитимности, јер се референдумским изјашњавањем није водило довољно рачуна о вољи различитих етничких и националних заједница које нису представљале већинске народе у републикама, али које су према међународном праву такође имале право да захтевају да се изјасне о свом будућем политичком статусу, облику владавине, економском, социјалном и културном развоју и индивидуалном учешћу у вршењу власти. Ово тим пре, јер су према међународном праву начело равноправности и начело самоопредељења народа два међусобно допуњујућа дела исте норме чији значајан елемент представља слободно изражавање воље народа. У контексту одржавања и учвршћивања међународног мира и безбедности, ова два начела морала би остати комплементарна и у

²⁴ Касезе, *op.cit.*, стр. 307, 315.

случајевима настанка нових независних држава.²⁵ Следствено произилази закључак да су фактицитет и разлози очувања стабилности, а не референдумско изјашњавање, играли одлучујућу улогу у постизању независности бивших совјетских република, а да је прихватање стања насталог након остваривања независности, суштински значило признање права већинских народа на спољашње самоопредељење, односно на одређивање сопственог међународноправног статуса. Остваривање самоопредељења осталих „народа“, унутар бивших совјетских република, требало је бити обезбеђено различитим облицима унутрашње самоуправе, аутономије или сличним политичким аранжманима који нису пружали „право на сецесију“.

Поштовање територијалног *statusa quo* и међународно признање нових држава

Да би се направио баланс између оправданих захтева за сецесијом и захтева за заштитом територијалног интегритета ССР-а, реализација права на самоопредељење била је повезана са питањем територијалног разграничења нових држава. С обзиром на то да је, према совјетској политичкој доктрини, територија представљала једну „флотантну“ категорију и границе између федералних јединица имале су само симболично значење. Међутим, конституционално одређење државне територије из члана 78 последњег совјетског Устава из 1977. године, указује да се територија република није могла мењати без њиховог пристанка, те да су се границе између ССР-а могле мењати искључиво уз њихову обострану сагласност. Коначну одлуку о промени граница између ССР доносила је савезна власт, што наводи на закључак да је савезна власт имала *suprema lex* да одлучује о промени унутрашњих граница. Будући да ова моћ није била остварива у случају сукцесивних сецесија ССР-а од СССР-а, право на самоопредељење било је условљено принципом *uti possidetis juris* који је раније примењиван у случајевима деколонизације бивших колонијалних

²⁵ Душко Димитријевић, „Међународноправни токови сецесије држава“, у: Јелена Перовић Вујачић, *Унификација права и правна сигурност*, Копаоничка школа природног права – Слободан Перовић, Београд, 2020, стр. 353-378.

подручја.²⁶ Имајући у виду његову улогу у обезбеђењу стабилности (и када дође у конфликт с правом на самоопредељење), принцип *uti possidetis juris*, у случају отцепљења од СССР-а, требало је да послужи као обезбеђење територијалног *statusa quo*, тј. непромењивости постојећих граница у моменту стицања независности бивших совјетских република. Ако се изузму спорадични случајеви повратних сецесионистичких процеса, или тзв. *рекурзивних сецесија* унутар нових независних држава, његова примена је „колико-толико“ спречила избијање озбиљних међународних оружаних сукоба. Овакав приступ имао је и велики значај за добијање међународног признања. Наиме, међународно признање нових држава на простору бившег СССР-а било је условљено прихватањем општих демократских стандарда и њиховом инкорпорацијом у унутрашњи правни поредак. У том смислу, добар пример представља Европска заједница, која је 16. децембра 1991. године усвојила Смернице о признању нових држава у Источној Европи и Совјетском Савезу. Смерницама је утврђено да су државе наследнице СССР-а дужне да пре решавања статуса у водећим међународним организацијама прихвате међународне обавезе прописане у Повељи Уједињених нација, Хелсиншком Финалном акту из 1975. године и Париској Повељи из 1990. године.²⁷ У конкретном случају, то је значило да бивше ССР након стицања независности имају обавезу поштовања принципа територијалног интегритета и неповредивости граница. Такође, ССР имају дужност да прихвате стандарде о владавини права, заштити људских и мањинских права, разоружању и регулисању последица сукцесије СССР-а у складу са принципима и правилима општег међународног права. Следствено наведеном, признање нових држава на постсовјетском простору постало је

²⁶ “Frontier Dispute (Burkina Faso v. Mali)”, *International Court of Justice Reports*, 1986, pp. 541, 586-587, para. 63; Alain Pellet, “The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self-Determination of Peoples”, *European Journal of International Law* 1992, Vol. 3, No. 1, pp. 178-185.

²⁷ “Declaration on the Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union”, UN Security Council Document S/23293, 17 December 1991, Annex II (1992), *International Legal Materials*, Vol. 31, pp. 1486, etc.; T. D. Grant, *The Recognition of States: Law and Practice in Debate and Evolution*, Praeger, Westport, 1999, p. 83; Roland Rich, “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union”, *European Journal of International Law*, 1993, Vol. 4, No. 1, pp. 36-66.

прејудицијелни политички чин којим се потврђивала њихова спремност за укључивањем у шире међународне односе.²⁸

Недоследна примена права на самоопредељење – узрок стварања *de facto* ентитета и зона „замрзнутих конфликта“

Неуједначена примена права на самоопредељење, у случају сецесије од СССР-а, произилази из његове селективне примене. Наиме, право на самоопредељење признато је само већинским народима унутар ССР-а, а не свим народима који у њима живе. Потом, остваривање права на самоопредељење имало је секундарно значење у односу на прихваћени принцип о непроменљивости граница. Коначно, примена права на самоопредељење била је повезана са задржавањем територијалног *statusa quo* у моменту стицања независности, што је оставило отвореним питање остваривања права на самоопредељење других „народа“ (националних и етничких заједница које су углавном уживале одређени аутономни статус у бившим ССР-а). Немогућност измене наслеђених међурепубличких граница које су *via facti* претворене у државне границе, уз недоследну примену права на самоопредељење у оба његова вида – унутрашњем и спољашњем, довело је до озбиљних политичких спорова и до тзв. *рекурзивних сецесија* на подручјима нових држава, а што је проузроковало настанак *de facto* ентитета и зона „замрзнутих конфликта“.²⁹ Настанак *de facto* ентитета указују на неделотворност нових држава на подручју бившег СССР-а. Та неделотворност очитовала се најпре на унутрашњем плану, у немогућности остваривања права на самоопредељење одређених етничких заједница којима није пружена слобода избора политичког статуса, облика владавине, економског, социјалног и културног развоја. Поменути недостаци, уз бројне унутрашње и спољне интеракције, створили су прилику за сецесију која је

²⁸ Душко Димитријевић, „Сецесија држава у доктрини и пракси међународног права“, у: Зоран Кнежевић, Коста Чавошки (уред.), *Сецесија са становишта унутрашњег и међународног права и њене политичке последице*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2020, стр. 53-81.

²⁹ Antonello Trancredi, “Neither Authorized nor Prohibited? Secession and International Law after Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, *Italian Yearbook of International Law*, 2008, No. 18, pp. 37-62.

in concreto, била једна врста компензације (ремедијалног права).³⁰ Међутим, невољност других држава да признају стање настало рекурзивним сецесијама, све док се томе супротставља матична држава, довела је до настанка *de facto* ентитета. Превођење оваквог *de facto* стања и *de iure* статус није могуће све док матична држава не да сагласност или не одустане од вршења суверених овлашћења на отцепљеном делу територије.³¹ Развој међународних политичких околности и реалних политичких услова, унутар држава на чијем подручјима је дошло до рекурзивних сецесија, одређиваће правац развоја сваке конкретне ситуације. До тада, међутим, *de facto* ентитети представљаће својеврсне зоне „замрзнутих конфликта“.³² У постсовјетској пракси, примера *de facto* ентитета и зона „замрзнутих

³⁰ Karl Doehring, “Self-Determination”, in: Bruno Simma (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, Oxford: University Press, 2002, Vol. I, para. 29; Christian Tomuschat, “Secession and Self-Determination”, in: Marcelo G. Kohen (ed.), *Secession, International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 35.

³¹ Théodore Christakis, “The State as a ‘Primary Fact’: Some Thoughts on the Principle of Effectiveness”, in: M. G. Kohen (ed.), *Secession, International Law Perspectives*, University Press, Cambridge, 2006, pp. 138-170.

³² *Post-Soviet Frozen Conflicts: A Challenge For European Security*, Warsaw Institute Special Report, 14 March 2019.

³³ Занимљиви су најновији случајеви „замрзнутих конфликта“ *in statu nascendi*, у областима украјинске регије Донбас – Доњецку и Луганску, које су након политичке кризе у Украјини 2013. године прогласиле независност 22. маја 2014. године. Пошто је криза ексалирала у оружани сукоб, у Минску је септембра 2014. године, у присуству представника ОЕБС-а, потписан споразум о примирју. Доњецк и Луганск су потом под утицајем проруских снага склопили споразум о уједињењу и формирању конфедерације „Новорусије“, која није добила међународно признање. Коначно политичко решење о статусу ових подручја није постигнуто и поред чињенице да је у фебруару 2015. године, постигнут мировни споразум (Минск 2), уз гаранције Украјине, Немачке, Француске и Руске Федерације. Ваља још уочити и да је и Крим, који је такође био у саставу Украјине, прогласио независност и присаједињење Руској Федерацији у марту 2014. године. С обзиром на чињеницу да је до 1954. године, када је уступљен Украјини, Крим био у саставу Совјетске Социјалистичке Републике Русије, закључењем међусобног споразума од 18. марта 2014. године, Крим је заједно са стратешки важним градом Севастопољем „ретроцедиран“ у састав Руске Федерације. Видети: „О подписани Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов“, Распоряжение Президента Российской Федерации от 17.03.2014 № 63-рп, retrieved from, <https://web.archive.org/web/20140318095051/http://pravo.gov.ru:8080/page.aspx?92062>. Међутим, Украјина није прихватила и

конфликата“ има доста, а међу значајнијим су случајеви који се односе на Абхазију, Јужну Осетију, Нагорно-Карабах и Придњестровље.³³

Абхазија

Абхазија је у СССР-у имала статус Совјетске Социјалистичке Републике од 1921. до 1931. године. Као једна од територијално-административних јединица поред Аџарске АССР, Јужноосетинске аутономне области Абхазија је ушла у састав ССР Грузије 1922. године. Грузија је уз Јерменију и Азербејџан била у саставу Закавказке Социјалистичке Федеративне Републике која је постојала до 1936. године. У току 1931. године статус Абхазије био је измењен, тако да је она постала АССР. Рестриктивна националистичка политика према Абхазији, коју је спроводила Грузија у периоду пре и након Другог светског рата, довела је до дискриминације и до промене демографске структуре становништва. Последњих година совјетске власти дошло је до заоштравања односа Абхазије са Грузијом. Наиме, у марту 1989. године абхашки националисти су у Декларацији из Лихнија захтевали званично успостављање одвојене ССР. Пошто овај захтев није прошао, избили су грађански сукоби. Након њиховог окончања криза се пренела у државне институције. Обнављање грузијске државности изведено је након одржавања референдума од 31. марта 1991. године, проглашавањем независности 9. априла исте године. Пре тога, 17. марта 1991. године, Абхазија је гласала на савезном референдуму о очувању и обнављању СССР-а. Овај чин је додатно утицао на погоршавање међусобних односа. Криза је ескалирала након што је Абхазија једнострано прогласила независност 23. јула 1992. године. Већ у августу 1992. године, грузијске трупе су преузеле контролу над Сухумијем. Абхазијске власти су се повукле на резервне положаје у Гудауту, на северу одакле су организовале оружани отпор. У 1993. години, абхазијске снаге успеле су да поврате окупирана подручја. Исте године, Савет безбедности Уједињених нација резолуцијом 858 формирао је посматрачку мисију за Грузију (UNOMIG), чији је мандат

признала наведене акте. Уједињене нације су резолуцијом Генералне скупштине 68/262 од 27. марта 2014. године, потврдиле своју приврженост очувању територијалног интегритета и суверенитета Украјине у међународно признатим границама. Видети: Marco Longobardo, *The Use of Armed Force in Occupied Territories*, University Press, Cambridge, 2018, pp. 17, etc.

временом прошириван.³⁴ Након што је уз посредовање Специјалног представника Генералног секретара Уједињених нација, у мају 1994. године, у Москви постигнут споразум о прекиду ватре, у јуну су оружане снаге Русије у оквиру мировне мисије ЗНД (CISPKF) биле размештене дуж линије раздвајања две зарађене стране. У току примирја, стране су износиле различите предлоге о решавању спорне ситуације. Тако је, почетком маја 2006. године, руководство Абхазије објавило мировни план који је предвиђао „фундаментално нове, добросуседске односе“ између Абхазије и Грузије као независних држава. Грузијска мировна иницијатива објављена је у јуну исте године, са понудом „широког унутрашњег суверенитета“ Абхазије, заснованог на принципима федерализма. Оба плана су пропала, а успостављено примирје било је нарушено упадом грузијских трупа у Кодорску клисуру. Ситуација је додатно погоршана када је Грузија најавила да неће дозволити мировној мисији ЗНД-а да патролира Кодорском клисуром, што се због одбијања руске стране није десило. Коначан прекид примирја уследио је у августу 2008. године, када је у петодневном рату Грузија покушала војном силом да поврати подручје Абхазије. Томе се супротставила Русија, чија је решеност да одбрани Абхазију довела до успостављања *de facto* ентитета – „Републике Абхазије“.³⁵ Покушаји медијације подвођени под окриљем Уједињених нација тако нису довели до значајнијих резултата, а мандат посматрачке мисије Уједињених нација је због руског вета у Савету безбедности окончан у јуну 2009. године.³⁶

Јужна Осетија

Јужна Осетија је имала статус аутономне области у оквиру Грузије као централне ССР Јужног Кавказа. Овај статус, који је установљен током 1922. године, трајао је све до проглашења независности 21. децембра 1991.

³⁴ United Nations Security Council Resolution 858. S/RES/858(1993), 24 August 1993.

³⁵ Русија је признала независност Републике Абхазије 26. августа 2008. године. Након тога, Абхазију су признале још и Никарагва, Венецуела, Науру, Вануату, Тувалу и Сирија. Јужна Осетија и Придњестровље такође су признале Републику Абхазију.

³⁶ Међутим, специјализоване агенције Уједињених нација наставиле су да раде у региону на мирном решавању спора и изградњи међусобног поверења. Видети: Giorgi Jangiani, “Role of United Nations in Georgia Abkhaz Conflict”, in: Sergi Kapanadze et al. (eds), *Lectures Note on Abkhazia, Georgia, Georgia*, GRASS, 2015.

године. У току 1989. године, Јужна Осетија је изнела захтев за преобликовањем аутономног статуса у АССР. Истовремено је тражила и припајање Северној Осетији. Реагујући на захтев, централне грузијске власти донеле су низ мера којима су дискриминисале осетску националну заједницу у погледу остваривања грађанских и политичких права. То је изазвало контрареакцију Јужне Осетије, која је у септембру 1990. године прогласила независност. Грузија је на овај чин одговорила укидањем аутономије Јужне Осетије. Даља ескалација политичке кризе довела је до оружаних сукоба који су трајали до 1992. године, када је у јуну у Сочију потписан споразум о прекиду ватре и установљавању мировне мисије састављене од руских, грузијских и осетских снага (*Joint Peacekeeping Forces group* – ЈПКФ).³⁷ Извршаваће функција мировне мисије надгледала је Заједничка контролна комисија са посматрачима ОЕБС-а, који су настојали да олакшају преговоре о регулисању спорних статусних питања и да елиминишу изворе напетости између зарађених страна. Након „револуције ружа“ 2003. године, када је дошло до смене власти у Грузији (уместо Едварда Шеварнадзеа дошао је западно оријентисани председник Михаил Саакашвили), успостављање територијалног интегритета Грузије постаје приоритетан задатак. До политичке дестабилизације и нарушавања мира у региону дошло је након што је Грузија одбила да Заједничка контролна комисија има одлучујућу улогу у мировном процесу. Када је Јужна Осетија организовала референдум о независности 2006. године, безбедносна ситуација је била погоршана. Конфликт је ескалирао 8. августа 2008. године, када су грузијске трупе нападе осетске положаје, што је довело до војне интервенције Русије која је у муњевитој акцији успела да поврати мир и стабилност у региону.³⁸ Целокупна територија Јужне Осетије потом је стављена под контролу јужноосетијске владе. Зарађене стране прихватиле су споразум о прекиду ватре 12. августа 2008. године. У септембру исте године, стране су се сагласиле да отпочну преговоре око регулисања статуса спорног подручја. Статус Јужне Осетије није међународноправно дефинисан и поред чињенице да је Јужна Осетија

³⁷ Dennis Sammut, Nikola Cvetkovski, *Confidence Building Matters: The Georgia-South Ossetia Conflict*, Verification Technology Information Centre, London, 2006, pp. 14, etc.

³⁸ Сматра се да је непосредни повод за овај сукоб био испровоциран од стране западних сила које су подржале независност Косова и Метохије и дале отворену подршку Украјини и Грузији за пријем у НАТО. Видети: Matthias Kuster, „Грузијско-руски рат 2008. године“, *Војно дело*, лето 2014, стр. 27.

добила међународно признање од стране Русије и још неколико других земаља. Јужна Осетија се као „Република Јужна Осетија“ у међународним односима третира за *de facto* ентитет и зону „замрзнутог конфликта“.³⁹

Нагорно-Карабах

Нагорно-Карабах је у време СССР-а имао статус аутономне области у оквиру ССР Азербејџан. Иако на овом историјском подручју Закавказја и територијалној енклави живи доминантна већина јерменског становништва, подручје је одлуком совјетске Комисије за Кавказ, из 1921. године, додељено Азербејџану. Током читавог периода совјетске власти спровођени су различити облици репресије над локалним Јерменима, што је узроковало настанак националистичких покрета који су задржали јаку жељу да се припоје суседној ССР Јерменији.⁴⁰ У време Горбачова и политике „гласности и перестројке“, Нагорно-Карабах је затражио уједињење са Јерменијом 20. фебруара 1988. године. Међутим, тај захтев био је одбијен од савезних власти са аргументом да би такав преседан био противустанован и да би могао покренути „лавину“ отцепљења других аутономних области или регија унутар СССР-а. С друге стране, Нагорно-Карабах се позивао на примену принципа самоопредељења које је такође било дубоко утемељено у последњем совјетском Уставу из 1977. године. Супротстављеност ставова временом је довела до ескалације међуетничких сукоба између Јермена и Азера у којима су се умешале и совјетске оружане снаге. Међутим, ова интервенција није допринела смиривању ситуације, већ је учврстила уверење Јермена да се решење за Нагорно-Карабах може постићи једино насилним путем. Након што је Азербејџан прогласио независност од СССР-а – 30. августа 1991. године, дошло је до сецесије области Нагорно-Карабах, која је након одржаног референдума – 10. децембра 1991. године, такође прогласила независност. Ова ситуација допринела је интензивирању оружаног сукоба који се завршио са више успеха за јерменску страну.

³⁹ Поред Русије, независност Републике Јужне Осетије признале су још Никарагва, Венецуела, Науру и Тувалу.

⁴⁰ Између Нагорно-Карабаха и Јерменије, у периоду од 1923. до 1930. године, налазио се аутономни округ Црвени Курдистан у коме је било већинско курдистанско становништво. После укидања овог округа, Курди су насилно депортовани у Казахстан, а простор је ушао у састав Нагорно-Карабаха.

Конфликт у којем су се неретко мешале и треће стране, трајао је све до 16. маја 1994. године, кад је уз посредовање ОЕБС-а дошло до закључења споразума о примирју.⁴¹ Примирје није било учвршћено неким конкретним мировним споразумом уз посредовање међународне заједнице, па све до данашњих дана долази до његовог нарушавања што дестабилизује читав регион Кавказа. Кавказ, иначе, заузима простор између Каспијског и Црног мора и представља раскрсницу између Блиског истока, Турске, Ирана и Русије. Уз његов важан геостратешки положај, Кавказ обилује енергетским потенцијалима због чега представља важну детерминанту у спољној политици великих сила, као и у активностима регионалних међународних организација у којима оне имају значајну улогу. Тако су, у решавању овог конфликта, на посредан или непосредан начин инволвиране Русија, Сједињене Америчке Државе, Иран, Турска и друге чланице НАТО-а, Европска унија, ОЕБС и Организација исламске конференције. Велика пажња око решавања конфликта у Нагорно-Карабаху није утицала на чврст став Уједињених нација да у циљу очувања политичке стабилности кавкаског региона потврде територијални интегритет Азербејџанске Републике. Тиме је, у ствари, светска организација истакла да не прихвата примену „рекурзивне сецесије“, тј. накнадног остваривања права на спољно самоопредељење народа настањених на просторима бивших ССР-а, након стицања њихове независности.⁴² Лавирајући између различитих супротстављених интереса на подручју Нагорно-Карабаха, сличан приступ усвојиле су и друге међународне организације попут Савета Европе који је потврдио неповредивост наслеђених граница Азербејџана из времена СССР-а, као и Европске уније која је одбацила могућност стицања независности Нагорно-Карабаха након одржаног референдума 2006. године. Пошто је Нагорно-Карабах важан геостратешки правац на Кавказу, спољна пенетрација ће вероватно остати трајна одредница за утврђивање његовог коначног статуса. Досадашњи

⁴¹ Примирје је потписано посредовањем тзв. *Минск групе* коју су чиниле Русија, Јерменија, Азербејџан, Сједињене Америчке Државе, Турска, Француска, Немачка, Италија, Шведска и Чешка. Видети: Richard Allen Greene, "As Minsk Group Marks 10 Years, Karabakh Peace Appears More Elusive Than Ever", Internet: http://www.azer.com/aiweb/categories/karabakh/karabakh_discussions/karabakh_greene.html

⁴² Савет безбедности је овакав став потврдио у резолуцијама 822, 853, 874 и 884. Генерална Скупштина се у сличном тону изјаснила у резолуцијама 49/13, 57/298 и 62/243 тражећи уједно повлачење јерменских снага са окупираних азербејџанских територија.

предлози о успостављању различитих видова територијално-политичке аутономије унутар Азербејџана нису били прихваћени од Нагорно-Карабаха, али и од других заинтересованих актера (Јерменије, пре свега). Стога, уз Абхазију, Јужну Осетију и Придњестровље, Нагорно-Карабах представља зону „замрзнутог конфликта“ и *de facto* ентитет без јасно одређене будућности у регионалним и ширим – међународним односима.

Придњестровље

На самом почетку конституисања СССР-а, 1924. године, молдавске области са Придњестровљем ушле су у састав АССР Молдавије које су биле саставни део ССР Украјине. Као веома уска област између реке Дњестар и Украјине, Придњестровље је имало нарочити значај за СССР будући да је као територијални појас требало да има улогу „санитарног кордона“ према молдавским областима и Румунији. Након што је закључен Молотов–Рибентроп пакт о ненападању између СССР и нацистичке Немачке 1939. године, ово подручје заједно са Бесарабијом припало је совјетској интересној сфери. У јуну 1940. године, Румунији је испостављен совјетски ултиматум за предају подручја Бесарабије (уз Северну Буковину и област Херца). По уступању подручја, СССР је један његов део, који није ушао у састав Одешке области ССР Украјине, припојио АССР Молдавије. Потом је формирао ССР Молдавије у чији састав су ушле области девет бесарабијских ујезда и шест рејона Левобрежног Дњестра који су до тог момента били у саставу ССР Украјине и АССР Молдавије.⁴³ У току Другог светског рата Румунија је успела да поврати све анектиране територије тзв. *Транснистрије* (између Јужног Буга и Дњестра уз украјинске градове Балту, Винице и Одесу). Крајем Другог светског рата совјетска армија је ослобађајући простор југоисточне Европе повратила све заузете области у Румунији. Тако су и границе Молдавске ССР остале непромењене све до деведесетих година 20. века, када је дошло до промена на унутрашњем политичком плану спровођењем Горбачовљеве реформистичке политике. У Молдавији почињу да јачају прорумунске националистичке тежње и спроводе се мере дискриминације према већинском словенском становништву. Као важно и истурено геостратешко подручје СССР-а, Придњестровље проглашава независност 2. септембра

⁴³ Срећко Ђукић, *Крај СССР-а и Русија*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 498.

1990. године, што доводи до правног и политичког спора са Молдавијом. Након што је Молдавија прогласила независност 27. августа 1991. године, избијају оружани сукоби који је трају до закључења споразума о прекиду ватре 21. јула 1992. године. Као део тог споразума, тространа руско-молдавско-придњестровска Контролна комисија надгледа извршење безбедносних аранжмана у демилитаризованој зони која обухвата двадесет локалитета са обе стране реке Дњестар. Иако је примирје одржано уз присуство руских мировних снага, политички статус територије Придњестровља остао је нерешен. Претходни покушаји решавања овог питања, уз посредовање Русије (тзв. *Козак планови* о федерализацији Молдавије), нису успели. Придњестровље је остало чврсто на идеји сецесионизма и независности, па чак и присаједињења Руској Федерацији. С друге стране пак Молдавија, која се геостратешки налази између Истока и Запада и која је пуноправни члан ЗНД-а и активни партнер Европске уније, настоји да задржи своју неутралну позицију не одустајући од поштовања принципа територијалног интегритета и неповредивости државних граница. Препуштање постизања коначног решења о статусу Придњестровља у формату „5+2“ између Русије, Украјине и ОЕБС-а (уз присуство посматрача – Европске уније и Сједињених Америчких Држава), такође није довело до значајнијих помака. Позиције Тираспоља и Кишњева остале су непромењене све до данашњих дана. „Придњестровска Молдавска Република“ (какав је званичан назив спорне територије), и даље је зона „замрзнутог конфликта“ и *de facto* ентитет кога су признала три ентитета са једнаким статусом – Абхазија, Јужна Осетија и Нагорно-Карабах.⁴⁴

Закључна разматрања

Трансформисана глобална хијерархија, након окончања Хладног рата, довела је до низа сукцесивних сецесија ССР-а од СССР-а, што је за крајњи резултат имало дисолуцију совјетске федерације. Будући да је реализација

⁴⁴ Сва четири *de facto* ентитета настала на постсовјетском подручју учлањена су у тзв. Заједницу за демократију и права народа познатију под називом „Заједница непризнатих држава“, (Содружество непризнаних государств, СНГ-2), која представља међународну организацију која уједињује пара-државне ентитете, а који имају ограничено признање међународне заједнице.

права народа на самоопредељење до отцепљења била једна од најважнијих детерминанти које су одређивале правац кретања овог политичког процеса, у студији је посвећена посебна пажња испитивању његове легалности. С тим у вези, утврђено је да предвиђена решења у унутрашњем праву СССР-а нису била сасвим у складу са међународним правним стандардима. Наиме, у републикама које су решиле да се отцепе од СССР-а (изузев балтичких република код којих је правни наслов за отцепљење био другачији, јер се није позивао на уставне одредбе већ на противправну анексију), није обезбеђен адекватан институционални механизам, нити одговарајући оквир који би пружио довољне правне гаранције за иступање из федерације. Унутрашња законодавства федералних јединица притом нису водила довољно рачуна о вољи различитих етничких и националних заједница, које су поред већинских „народа“ због свог аутономног статуса у држави претходници такође имале право да захтевају да се изјасне о свом будућем политичком статусу, облику владавине, економском, социјалном и културном развоју и индивидуалном учешћу у вршењу власти. У сврху одржавања политичке стабилности, принцип територијалног интегритета и неповредивости наслеђених међурепубличких граница однео је превагу над принципом равноправности народа, што је у периоду након стицања независности неких ССР-а довео до тзв. *рекурзивних сецесија* и до настанка *de facto* државних ентитета. Ови ентитети *per se*, представљају зоне „замрзнутих конфликта“ које прете да угрозе међународни мир и безбедност. Отуд, ове зоне у великој мери представљају изазов за успостављање међународних веза у региону Источне Европе и Јужног Кавказа. Због недостатка ефективне власти над целокупним државним подручјем, државе попут Грузије, Молдавије и Украјине нису у могућности да воде независну унутрашњу и спољну политику. На подручјима ових држава успостављени *de facto* ентитети уживају подршку Руске Федерације, чији стратешки интереси не дозвољавају укључење ових подручја у оквире ширих евро-атлантских интеграција.⁴⁵ Притом, НАТО и Европска унија не дозвољавају чланство државама које нису у стању да врше пуну ефективну власт над својим територијама. Због недостатка воље у регулисању статуса ових подручја мировни процеси дуго трају, што у перспективи демобилише напоре

⁴⁵ Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј Нови Сад, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008, стр. 1-250.

усмерене ка постизању политички одрживих решења. Тренутно прихваћени *status quo* отуд јесте реалност са којом нове државе, али и отцепљена подручја на простору бившег СССР-а, морају да живе.⁴⁶

Библиографија

- “Alma-Ata Declaration”, *International Legal Materials*, 1992, No. 31.
- Beissinger, Mark R., “The intersection of Ethnic Nationalism and People Power Tactics in the Baltic States”, in: Adam Roberts; Timothy Garton Ash (eds.), *Civil resistance and power politics: the experience of non-violent action from Gandhi to the present*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Blum, Yehuda Z., “Russia takes over the Soviet Union’s Seat at the United Nations”, *European Journal of International Law*, 1992, Vol. 3, No. 2.
- “Charter of the Commonwealth of Independent States”, Minsk, 22 January 1993.
- Christakis, Théodore, “The State as a ‘Primary Fact’: Some Thoughts on the Principle of Effectiveness”, in: M. G. Kohen (ed.), *Secession, International Law Perspectives*, University Press, Cambridge, 2006.
- Doehring, Karl, “Self-Determination”, in: Bruno Simma (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, Oxford: University Press, 2002, Vol. I.
- “Declaration by the Heads of State of the Republic of Belarus, the Russian Soviet Federative Socialist Republic; Agreement on the Establishment of the Commonwealth of Independent States, between the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine”, Minsk, 8 December 1991, *International Legal Materials*, 1992, No. 31.
- “Declaration on the Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union”, UN Security Council Document S/23293, 17 December 1991, Annex II (1992), *International Legal Materials*, Vol. 31.
- Димитријевић, Душко, „Међународноправни токови сецесије држава“, у: Јелена Перовић Вујачић, *Унификација права и правна сигурност*, Копаоничка школа природног права – Слободан Перовић, Београд, 2020.

⁴⁶ Ана Јовић Лазић, Ивона Лађевац, „Замрзнути сукоби и преговарачки процеси у региону Јужног Кавказа“, *Међународна политика*, 2013, бр. 1152, стр. 55-73.

- Димитријевић, Душко, „Сецесија држава у доктрини и пракси међународног права“, у: Зоран Кнежевић, Коста Чавошки (уред.), *Сецесија са становишта унутрашњег и међународног права и њене политичке последице*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2020.
- Димитријевић, Душко, *Међународно право сукцесије држава: Сукцесија државне имовине с посебним освртом на сукцесију СФР Југославије*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2007.
- Димитријевић, Душко, „Настанак и функционисање међудржавних форума за сарадњу у Европи: један правни преглед“, Драган Ђукановић (ур.), *Међудржавни форуми у Европи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2007.
- Ђукић, Срећко, *Крај СССР-а и Русија*, Службени гласник, Београд, 2011.
- “Frontier Dispute (Burkina Faso v. Mali)”, *International Court of Justice Reports*, 1986.
- Grant, T. D., *The Recognition of States: Law and Practice in Debate and Evolution*, Praeger, Westport, 1999.
- Greene, Richard Allen, “As Minsk Group Marks 10 Years, Karabakh Peace Appears More Elusive Than Ever, Internet: http://www.azer.com/aiweb/categories/karabakh/karabakh_dussions/karabakh_greene.html
- Hazard, John N., Soviet Republics in International Law, in: R Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law., Amsterdam: North-Holland, 2002.
- Jangiani, Giorgi, “Role of United Nations in Georgia Abkhaz Conflict”, in: Sergi Kapanadze et al. (eds), *Lectures Note on Abkhazia, Georgia*, Georgia, GRASS, 2015.
- Јовичић, Миодраг, *Велики уставни системи, елементи за једно упоредно уставно право*, ИРО Светозар Марковић, Београд, 1984.
- Јовић Лазић, Ана, Лађевац, Ивона, Замрзнути сукоби и преговарачки процеси у региону Јужног Кавказа“, *Међународна политика*, 2013, бр. 1152.
- Касезе, Антонио, *Самоодређење народа*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Kherad, Rahim, “La reconnaissance internationale des Etats Baltes”, *Revue Generale de Droit International Public*, 1992, No. 96.
- Kuster, Matthias „Грузијско-руски рат 2008. године“, *Војно дело*, лето 2014.

- Longobardo, Marco, *The Use of Armed Force in Occupied Territories*, University Press, Cambridge, 2018.
- Müllerson, Rein, "The Continuity and Succession of States, by reference to the Former USSR and Yugoslavia", *International and Comparative Law Quarterly*, 1992, Vol. 42.
- Müllerson, Rein, *Law and Politics in the Recognition of New States, International Law: Rights and Politics*, Routledge, London, 1994.
- „О подписании Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов“, Распоряжение Президента Российской Федерации от 17.03.2014 № 63-рп, Internet, [https://web.archive.org/web/20140318095051/ http://pravo.gov.ru:8080/page.aspx?92062](https://web.archive.org/web/20140318095051/http://pravo.gov.ru:8080/page.aspx?92062).
- Павковић, Александар, Радан, Петар, *Стварање нових држава: Теорија и пракса отцепљења*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Pellet, Alain, "The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self-Determination of Peoples", *European Journal of International Law* 1992, Vol. 3, No. 1.
- Петровић, Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј Нови Сад, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.
- Ponomarenko, Illia, "Ukraine withdraws all envoys from CIS bodies", *Kyiv Post*, 19 May 2018.
- Post-Soviet Frozen Conflicts: A Challenge For European Security*, Warsaw Institute Special Report, 14 March 2019.
- "Protocol to the Agreement on the Establishment of the Commonwealth of Independent States signed on December 8, 1991 at the city of Minsk, by the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine, between the Republic of Azerbaijan, Republic of Armenia, Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan, Russian Federation, Republic of Tajikistan, Turkmenistan, Republic of Uzbekistan and Ukraine," Alma-Ata, 21 December 1991, *International Legal Materials*, 1992, No. 31.
- Првуловић, Љубивоје, „Неки политички, војни и национални проблеми на тлу бившег Совјетског Савеза“, *Међународни проблеми*, 1997, бр. 3-4.
- Rich, Roland, "Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union", *European Journal of International Law*, 1993, Vol. 4, No. 1.

- Sammut, Dennis, Cvetkovski, Nikola, *Confidence Building Matters: The Georgia-South Ossetia Conflict*, Verification Technology Information Centre, London, 2006.
- Schweisfurth, Theodor, *Soviet Union, Dissolution*, in: R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam: Elsevier, 2000, Vol. IV.
- Thines, Serge, *From Soviet federalism to the creation of the Commonwealth of Independent States*, University of Luxembourg, CVCEeu, 2016, Internet: https://www.cvce.eu/obj/from_soviet_federalism_to_the_creation_of_the_commonwealth_of_independent_states_cis-en-caa796f9-24f0-4e25-98da-4e98b20f18c8.html
- Tomuschat, Christian, "Secession and Self-Determination", in: Marcelo G. Kohen (ed.), *Secession, International Law Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Trancredi, Antonello, "Neither Authorized nor Prohibited? Secession and International Law after Kosovo, South Ossetia and Abkhazia", *Italian Yearbook of International Law*, 2008, No. 18.
- United Nations Security Council Resolution 858. S/RES/858(1993), 24 August 1993.
- Voitovich, Sergei A., "The Commonwealth of Independent States: An Emerging Institutional Model", *European Journal of International Law*, 1993, Vol. 4, No. 3.
- Yakemtchouk, Romain, *Les Républiques baltes en droit international. Echec d'une annexion opérée en violation du droit des gens*, Annuaire Français de Droit International, 1991, No. 37.

**SECESSIONIST PROCESSES – FACTORS OF PRESERVATION OR DISTURBANCE
OF PEACE AND SECURITY IN THE FORMER USSR SPACE**

Abstract: The Cold War ended the long-running rivalry between the East and the West, as well as the seventy-year-old ideological conflict in which capitalism triumphed over communism. The transformed global hierarchy led to a new political imbalance, which resulted in not only a flourishing of nationalism, intolerance, but also revenge and political revisionism. The new world order marked the end of the great socialist federations, primarily the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), which entered the process of state disintegration (dissolution) in the early 1990s. The dissolution of the USSR was a consequence of "more or less" peaceful successive secessions, which led to the disappearance of the Soviet state and the formation of the Commonwealth of Independent States (CIS). The following study provides appropriate explanations regarding the development of Soviet statehood and the political processes that led to successive secessions and the independence of the former Soviet Socialist Republics (SSR). The study also contains an international legal analysis of the inconsistent application of the right to self-determination, which has resulted in centrifugal political processes and so-called recursive secession in the areas of some newly independent states, causing the creation of *de facto* entities and zones of "frozen conflicts", which latently threaten international peace and security.

Keywords: USSR, secession, dissolution, recursive secession, *de facto* state entities, zones of frozen conflicts, peace and security.

Konstantin Lobanov¹

Boris Selin

THE POST-SOVIET AREA: THE GEOPOLITICAL FIELD FOR RIVALRY BETWEEN THE WESTERN WORLD AND CHINA

Abstract: The contemporary architecture of international relations is rapidly changing towards a global bipolar structure of the world. It is obvious that the major centers of influence and power in this emerging framework will become the Western World headed by the United States and China. The authors of the article hypothesize the exceptional importance for these front-runners of involving the post-Soviet Eurasian republics and Russia in the orbit of their interests. The authors are endeavouring to confirm their assumptions by applying the categorical methodology of classical geopolitics. In particular, the post-Soviet sector of Eurasia has been considered as a dynamically transforming geopolitical field under the influence of the growing rivalry between the Western countries and China. Within the framework of the categorical system of the geopolitical field, the authors strove to assess objectively the opportunities for Russia's participation in managing these changes in its interests. The content of the article is based on current data, and the conclusions suggest that the authors are open to discussion on the topic.

Keywords: post-Soviet sector of Eurasia, geopolitical field, geopolitical rivalry, global geopolitical conflict, stratagem, Western World, the United States of America, China, Russia.

¹ Konstantin Lobanov, Professor, Belgorod State University, Russia, Belgorod, e-mail: lobanov.politika@gmail.com

Boris Selin, Associate Professor, Putilin Belgorod Law Institute of the Ministry of the Interior of the Russian Federation, Russia, Belgorod, e-mail: selin.boris@yandex.ru

The categorical framework of the geopolitical field within the context of global rivalry between the Western World and China

In classical geopolitics, the geopolitical field is usually considered a space controlled by a state or a union of states.² Being initially a non-static spatial environment for the subjects of world politics, the geopolitical field is constantly changed under the influence of global, regional and even local social processes and phenomena.

Russian researcher K.V. Pleshakov (*Константин Викторович Плешаков*) has identified several transformations of the geopolitical field.³ The initial point for subsequent internal changes is considered to be an *endemic field*, that is, a space controlled by the state for a long time. National control over the endemic field is generally not disputed by other states or their unions. A *frontier field* is a territorial area under the guidance of a certain state, but economically and politically insufficiently developed by it. Other contenders sometimes challenge the ability of the state to maintain control over the space, but they still do not consider these territories to be their own. The next type of geopolitical field is a *cross field*. Several actors may claim it. A *meta-field* is a space that is being developed de facto by several nations simultaneously. Finally, a *total field* is a constant space under the control of one nation or an alliance of nations.⁴ The variety of modifications of the geopolitical field is merely the result of its evolution, and therefore, this process is underpinned by a certain logic of development. Nationally organized subjects of world politics consider, as a rule, their own territory as an endemic field and strive to keep it as a total field. But international actors operating on a global scale aim to expand the total fields by means of cross, frontier and meta-fields absorption.

In particular, such a sequence of actions is inherent in the XXI century in the Western World headed by the United States of America (hereinafter referred to as the United States) and China, which were labeled by Henry Kissinger (*Henry Alfred Kissinger*) as “pillars of the world order”.⁵ As the

² Наум М. Сирота, *Геополитика*, Питер, Санкт-Петербург, 2006, с. 12.

³ Константин В. Плешаков, “Геополитика в свете глобальных перемен”, *Международная жизнь*, 1994, №10, сс. 30-39.

⁴ Константин В. Плешаков, “Геополитика в свете глобальных перемен”, *op. cit.*, сс. 32-34.

⁵ Henry Kissinger, *World Order*, Penguin, New York, 2014, p. 134.

undisputed subjects of domination in the world economy in terms of such indicators as the proportion of the world's gross domestic product (hereinafter referred to as GDP), trade and export of capital⁶, as well as in terms of total military power⁷, the West and China are currently undergoing a process of consolidation as the only two global centers of influence and power. According to the British political scientist Arvind Subramanian (*Arvind Subramanian*), this process could be finalized by 2030.⁸ The internal integration of these centers of global leadership is accompanied by the determination of their peripheral zones around the world, the areas which already apparently include Southeast Asia, Latin America, sub-Saharan Africa and the expanded Middle East.⁹ Both the United States and China consider these macro-regions through the prism of their geo-economic and geopolitical interests as a set of extensive cross and meta-geopolitical fields that are subject to redevelopment in accordance with their own claims to global primacy. The clash of ambitions of world leaders inevitably leads to an intense rivalry that threatens to escalate into a conflict between them. Such lines of tension have already been drawn on the world map.¹⁰ However, despite aggressive rhetoric and the intent to intimidate the

⁶ Arvind Subramanian, *Eclipse: Living in the Shadow of China's Economic Dominance*, Peterson Institute for International Economics, Washington, 2011, p. 193.

⁷ "2020 Annual Report to Congress of the U.S.- China Economic and Security Review Commission (2020)", One Hundred Sixteenth Congress, Second Session, December 2020, Chapter 3 Section 1- Year in Review: Security, Politics, and Foreign Affairs, Washington, 2020, Internet: [https://www.uscc.gov/2020 Annual Report to Congress /U.S.- China / Economic and Security Review Commission \(uscc.gov\)](https://www.uscc.gov/2020%20Annual%20Report%20to%20Congress%20-%20China%20-%20Economic%20and%20Security%20Review%20Commission), 18/02/2021, pp. 229-330.

⁸ Arvind Subramanian, *Eclipse: Living in the Shadow of China's Economic Dominance*, op. cit., p. 194.

⁹ Роберт Д. Каплан, *Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного*, Колибри, Азбука-Аттикус, Москва, 2016, сс. 337-366.

¹⁰ In particular, it entails the Asia-Pacific region, which accounts for up to 30% of the world economy and has a population of 2.2 billion people. Both the United States and China are promoting their trade and economic projects here. Among the most known are the "Trans-Pacific Partnership" (TPP) and the "Regional Comprehensive Economic Partnership" (RCEP). Counter-expansion in the region creates the threat of military clashes, for example, in the waters of the East China Sea. See: Shantanu Roy-Chaudhury, "The Senkaku Islands Dispute", *International Policy Digest*, Internet: <https://www.intpolicydigest.org>, 20/02/2021.

rival¹¹, neither the United States nor China are ready for a military settlement of disputes.¹² In order to strengthen their positions in a particular macro-region through the transformation of the existing geopolitical fields, the global competitors use different approaches.

The content of these approaches is clearly revealed in the vast territories of the former Soviet Union (hereinafter referred to as the USSR). For the acquisition of the post-Soviet Eurasian heritage, both the United States and China apply quite opposite stratagems, which are nevertheless based on the recognition of two fundamental issues by both sides. First, the space of the former Soviet republics, together with Russia, is a corner stone for determining the outcome of the emerging US-China center-power rivalry, and possibly the subsequent global geopolitical conflict.¹³ Secondly, these territories are under the influence of complex internal integration, reintegration and disintegration processes associated with Russia's attempts to keep the Eurasian states within the endemic field of the former USSR. But since these efforts have not yet resulted in any unambiguous effect, the entire post-Soviet territory is assumed as a conglomerate of local frontier, cross and meta-fields, subject to the amalgamation by one of the two emerging global total geopolitical fields. Keeping this in mind, let us discover the Western (US-oriented) and Chinese systemic strategies for the integration of post-Soviet Eurasia.

¹¹ The US President J. Biden (*Joseph Robinette Biden, Jr.*), speaking at the Munich Security Conference on February 19, 2021, said that "... the confrontation with China will be tough and uncompromising". See: Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference, Washington, 2021, Internet: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/20/20210220-remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/>

¹² Kevin Rudd, "Short of War. How to Keep U.S.-Chinese Confrontation From Ending Calamity", *Foreign Affairs*, vol. 100, no. 2, March/April 2021, p.62.

¹³ It takes into account, first of all, such unique factors of the Eurasian post-Soviet space as geographical location, natural resources, industrial capabilities, scientific and technical potential, the size and quality of the population, military readiness, including the presence of nuclear weapons in Russia, etc.

The American-style of space acquisition: a combination of political technologies and an institutional strategy

This goal-setting orientation of foreign policy is laid down in the basic documents of the United States and its alliances – the National Security Strategy (2017)¹⁴ and the Strategic Concept of the North Atlantic Treaty Organization (hereinafter referred to as NATO) (2010).¹⁵ In these and later acts¹⁶, the US proclaims its main goal in Eurasia as the deterrence of China's dominance in its traditional confrontational style, and the most important means of achieving it is to maximize its presence in this most important geopolitical region.¹⁷ Some representatives of the political and academic community support the position of the United States authorities, suggesting using the tools of smart power to promote American leadership in the region (*Stephen Gallup Brooks, William Curti Wohlforth*)¹⁸ and involving the countries located there in more competitive and attractive institutional systems than those of potential rivals (*Robert Dean Blackwill, Jennifer Michelle Harris*).¹⁹ It is worth noting that such a combination of means and methods of securing the territorial space of interest has long been implemented by the United

¹⁴ "National Security Strategy of the United States of America (2017)", December 2017, National Security Strategy Archive, Washington, 2017, Internet: [https://www.NationalSecurityStrategy2017 - National Security Strategy Archive, pdf \(nssarchive.us\)](https://www.NationalSecurityStrategy2017-NationalSecurityStrategyArchive.pdf), 22/02/2021, pp. 1-55.

¹⁵ "Active Engagement, Modern Defense (2010)", Strategic Concept for the Defense and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, Adopted by Heads of States and Governments at the NATO Summit in Lisbon 19-20 November 2010, Brussels, 2010, Internet: https://www.20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf (nato.int), 22/02/2021, pp. 4-35.

¹⁶ "NATO 2030: United for a New Era (2020)", Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General 25 November 2020, Brussels, 2020, Internet: <https://www.201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf> (nato.int), 22/02/2021, 1-67 p.

¹⁷ Ibid., pp. 27-28.

¹⁸ See, for example: Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, "The Once and Future Superpower: Why China Won't Overtake the United States", *Foreign Affairs*, Issue May/June, 2016, Internet: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-04-13/once-and-future-superpower>, 22/02/2021, pp. 91-104.

¹⁹ See, for example: Robert D. Blackwill, Jennifer M. Harris, *War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2017.

States and the Western World as a whole. Within this framework, all actions are strategically clear. They are carried out in accordance with a set of specific rules, and obey a certain logic of behavior.

In the beginning, the political field is cleaned up and the political environment loyal to the United States is arranged, which is achieved by preparing for or directly/indirectly supporting the so-called “color” revolutions. Experts have long focused on the technological nature of this phenomenon, assuming “a new type of political technology aiming at the change of political power”.²⁰ The definition given by the Russian political scientist S.A. Markov (*Сергей Александрович Марков*), in our opinion, most fully conveys the nature of the “color” revolutions, since it reflects the high-tech character of this globalization era product and reveals its content as “a set of processes simulating a socio-political revolution”.²¹ The analysis of “color” technologies applied in the post-Soviet space shows their rather high effectiveness. During 11 “color” coups in Georgia (2004), Ukraine (2005; 2014), Kyrgyzstan (2005; 2010), Belarus (2006; 2020), Moldova (2009; 2016), Armenia (2015; 2018), political regimes that did not fit into the American “scenario” of world order were crushed or significantly undermined. Their place was taken by pro-Western political opponents.

After the “bulldozing” stage (the name of one of the “color” coups), the consolidation of the territory of interest is carried out by organizational measures. These measures clearly contain elements of an institutional strategy. They include (1) the institutionalization itself in the form of offering entrant states legal norms, principles and eligibility criteria for participation in new institutions; (2) the process of institutional mobilization of new recruits, and, finally, (3) the management of the institutions’ development in accordance with objectives and mechanisms of the strategy.²² Since the 90s of the last century, the United States and the European Union (hereinafter referred to as the EU) have gradually implemented the institutionalization and institutional mobilization of most of the post-Soviet republics within the framework of their unions and projects, thereby finally consolidating the pro-Western foreign

²⁰ Сергей А. Марков, “Цветная революция - это новый тип политических технологий по смене политической власти”, *Комсомольская правда*, 15 ноября 2005, с. 6.

²¹ *Ibid.*, с. 6.

²² See: Igor H. Ansoff, *Strategic Management*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, 251 p.

policy and foreign economic orientation of these countries. Thus, six former Soviet republics, namely, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine, joined the EU integration initiative “Eastern Partnership”, and three of them – Georgia, Moldova and Ukraine signed association agreements and approved the creation of a free trade zone with the EU.²³ Many more post-Soviet states appeared to get integrated into Western military and political institutions. NATO’s subsidiary structure – the Euro-Atlantic Partnership Council – has been expanded to include 11 former Soviet republics: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tajikistan, Turkmenistan, Ukraine and Uzbekistan.²⁴ Currently, the United States and the EU have initiated a phase of internal consolidation of established institutions by means of the mechanism of “multi-speed (Europe) integration”²⁵ as well.

It can be concluded that the systemic strategy of the Western World to involve post-Soviet Eurasia in the field of its dependence is characterized by pragmatism and efficiency, and has chances for further development in spatial and temporal dimensions. At the same time, we define pragmatism as the moderate cost of the technologies used (“color” coups); efficiency as the ability to solve several strategic tasks at once (military and political dominance, expansion of the influence sphere, deterrence of opponents); and perspective as the prediction of the future (taking into account the plans of the new US Administration in the Euro-Atlantic and Eurasian zones).²⁶

²³ See: Анна Ф. Дырина, “Восточное партнерство: От идеи к реализации”, *Актуальные проблемы Европы*, 2019, №3, сс. 217-234.

²⁴ See: Роберт Ф. Симмонс мл., “Совету евроатлантического партнерства десять лет: личные размышления”, *Вестник НАТО*, лето 2007, Internet: <https://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/russian/art5.html>, 24/02/2021.

²⁵ The most promising in terms of the integration of Ukraine, Georgia and Moldova are being supported by the EU special programmes of “privileged partnership”. See: Stanislav Secieru, Sinikukka Saari, *The Eastern Partnership. Looking back, thinking ahead*, European Union Institute of Security Studies (EUISS), Publications Office of the EU, Luxembourg, 2019, pp. 28-71. Besides, the “strengthened partnership” regime is envisaged for the same states, with the prospect of membership in NATO. See: “NATO 2030: United for a New Era”, op. cit., p. 59.

²⁶ Jessica M. Mathews, “Present at the Re-creation? U.S. Foreign Policy Must Be Remade, Not Restored”, *Foreign Affairs*, vol. 100, no. 2, March/April 2021, p. 15.

The Chinese Way: integration focusing on economic expansion

China's advance deep into Eurasia mainland dates back to the 2000s, when national and private corporations of this country began intensive export of capital abroad. The policy of developing space by economic means is the crucial point of all Chinese global projects of recent times, which, by the way, the US has not reached yet. Consistently put forward by the ruling Communist Party of China and such complementary initiatives as "Going out" (encouraging businesses to invest in the mining sectors of economy abroad, 2000), "Great Western Development Strategy-2030" (accelerated development of China's Western provinces through the intensification of trade and economic relations with Central Asia, 2011), "Building the Community of Common Destiny" (state stimulation of economic relations expansion with foreign countries, 2012), "One Belt, One Road" (creation of a network of international transport communication routs, 2013), "Dual Circulation Strategy" (harmonization of expanding export operations and commodity-money circulation within the domestic consumer market, 2020) were more or less grounded on economic expansion outside the country borders.²⁷

The principle instruments for promoting Chinese outbound interests were, and still are, investments which have a number of significant features. They (a) are massive in character, (b) implemented on extremely favorable terms for recipients; (c) carried out under the sectoral pattern in the interests of the investor. For example, the volume of capital exported from China in 2017 amounted to approximately US\$ 135 billion, of which at least US\$ 100-105 billion was accounted for by the participants of the "One Belt, One Road" Initiative, including the countries of Central Asia and Transcaucasia, Russia and Belarus.²⁸ At the same time, the United States' investments in the Eurasian

²⁷ See, for example: David Orsmond, "China's Economic Choices", *Analyses*, Lowy Institute, Sidney, 2019, Internet: [https://www. China's Economic Choices/Lowy Institute](https://www.China's Economic Choices/Lowy Institute), 27/02/2021; Frank Tang, "What is China's dual circulation economic strategy and why is it important?", *South China Morning Post*, 19 November 2020, Internet: [https://www. What is China's dual circulation economic strategy and why is it important? / South China Morning Post \(scmp.com\)](https://www. What is China's dual circulation economic strategy and why is it important? / South China Morning Post (scmp.com)), 27/02/2021.

²⁸ "Belt and Road Initiative gives boost to Chinese outbound investments (2019)", American Enterprise Institute, Washington, 25 March 2019, Internet: [https://www. Belt and Road Initiative gives boost to Chinese outbound investments/ Business Standard News \(business-standard.com\)](https://www. Belt and Road Initiative gives boost to Chinese outbound investments/ Business Standard News (business-standard.com)), 28/02/2021.

region in 2017 amounted to US\$ 36.7 billion or 1% of all its foreign investments.²⁹ A significant part of Chinese capital flows to recipients not in the form of foreign direct investment, such as Americans or Europeans do, but in the form of soft loans, as well as interest-free loans and grants, often conducted through offshore zones.³⁰ Unlike investment projects of other countries, which are usually “fan-shaped”, China’s investments in the Eurasian countries keep a point-by-point strategy for the primary (mining and fuel facilities) and tertiary (transport and logistics) sectors of the economy.³¹ Often, investments are secured by assets, which make them as safe as possible for the Chinese party, and shifts all the risks to the receiving side.³² The combination of all these features of the investment policy provides China with significant advantages over its closest competitors in the development of the areas of interest.

International lending has become a very effective tool for Chinese expansion in post-Soviet Eurasia. Lending is provided, as a rule, on preferential terms, which is expressed in the provision of borrowed funds with an interest rate below the market, in the rejection of “tough” debt repayment schemes, the permissibility of securing loans with commodity products, as well as in the general non-transparency of credit operations.³³ Taking into account such preferences, the republics of the former USSR are willing to take China’s loans in an increasing progression. For example, the average debt of the 50 main borrowers of direct loans from China (including such Central Asian countries as Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan) increased from less than 1% of GDP in 2005 to more than 15% of the debtor countries’ GDP in 2017. In a number of these countries, the debt burden to China is on average

²⁹ Софья В. Андросова, Александра Е. Румянцева, “Иностранные инвестиции в страны Евразийского экономического союза”, *Молодой ученый*, 2017, № 51, с. 143.

³⁰ Сергей Б. Маргулис, *Сложный инвестор. Во что вкладывает деньги Китайская Народная Республика в странах бывшего СССР*, Научно-исследовательский центр проблем интеграции стран-участниц Евразийского экономического союза “Союзный нарратив 2050”, Москва, с. 27.

³¹ *Ibid.*, с. 5.

³² *Ibid.*, с. 27.

³³ See: Sebastian Horn, Carmen Reinhart, Christoph Trebesch, “China’s Overseas Lending”, *Kiel Working Paper*, 2019, no. 2132, June 2019, pp. 20-25.

more than 40% of the total external debt, for example, in Kyrgyzstan and Tajikistan.³⁴ The growing debt dependence does not prevent the national authorities from further borrowing, since China is quite liberal in offering debt security instruments. Loans are usually secured against assets, including deposits, industrial facilities, and strategic infrastructure. The latter circumstance gives grounds for experts and observers to talk about a “debt trap” for the borrowing countries and even about the gradual “invoking of states as eminent domain” in favor of China.³⁵

Foreign trade policy has been a significant help in strengthening China’s position in Eurasia. With an exceptional leadership in the volume of industrial production of US\$ 9.4 trillion (the EU – \$ 5.2 trillion, the US – \$ 3.7 trillion)³⁶, China “throws out” huge surpluses of commodity products abroad, remaining at an unattainable level also keeping the ratio of exports in global trade with an indicator of US\$ 2.48 trillion against US\$ 1.66 trillion in the United States.³⁷ At the regional level, China’s trade proportion looks even more significant. For example, in the post-Soviet states of Central Asia, the main weight of their imports falls on China, namely, Kazakhstan – 48.8% (US\$ 12.7 billion), Kyrgyzstan – 24.1% (US\$ 6.3 billion), Uzbekistan – 19.3% (US\$ 5.0 billion), Tajikistan – 6.1% (US\$ 1.6 billion), despite the fact that the United States is not even in the top 10 of trading partners of these countries.³⁸ China’s imports and resources outnumber those of the United States in the European states of the former Soviet Union.³⁹ In recent years, an important feature of China’s foreign

³⁴ See: John Hurley, Scott Morris, Gailyn Portelance, *Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective*, Centre for Global Development, Washington, D.C., 2018, p. 20.

³⁵ Елена Г. Пономарева, Дмитрий Д. Крыканов, “Балканское дыхание Пекина. Стратегия и тактика китайского присутствия в странах Западных Балкан”, *Полития/Politeia*, 2020, № 1, с. 127.

³⁶ “Global Economic Prospects (2020)”, Flagship report, June 2020, World Bank Group, Washington, D.C., 2020, p. 8.

³⁷ “Global Economic Prospects (2020)”, op. cit., p. 10.

³⁸ Яков А. Суходолов, “Торгово-экономическое сотрудничество Китая со странами Центральной Азии”, *Известия Байкальского государственного университета*, 2020, Т.30, № 1, с. 51.

³⁹ According to the relevant data for 2019, imports from China to Belarus amounted to US\$ 3.84 billion against US\$ 515 million from the United States, to Ukraine – US\$ 8.3 billion against US\$ 1.5 billion, to Azerbaijan – US\$ 13.1 billion against US\$ 6.8 billion, to Armenia – US\$ 664

trade policy has been that the state and private companies in China are gradually changing the structure of exports towards high-tech products with high added value (e.g., the strategic plan “Made in China – 2025”).⁴⁰ China is vigorously reserving additional market space for these products. And this is happening very fast. In the same Central Asian republics, imports from China have increased by 76 times over the past 25 years, from 0.17 to 13.0 billion US dollars, while the export rate of neighboring Russia does not exceed 4.7 times – from 4.14 to 19.5 billion US dollars.⁴¹ It is quite obvious that, in the medium-term perspective, China will solve both applied problems related to excess production capacity and commodity overproduction, and promote strategic goals aimed at creating prerequisites for economic integration in Eurasia through massive export expansion.

Keeping in mind the traits of China’s stratagem of the Eurasian space development, we cannot but recognize such qualities as its naturalness, thoroughness, and geopolitical depth. The emphasis on “softer” (economic, financial, trade), in other words, peaceful and coercive means of influence, literally pushes potential partners towards Beijing, making the Chinese factor work for itself. China’s approach is more fundamental, as it is based on a chain of conceptually structured and mutually stimulating global projects and initiatives. And the most important goal of this stratagem – the creation of a single Eurasian economic space in which China will play a key role – is achieved through the structure-building factors of the development of geopolitical space-oriented reference points (commodity markets) and geopolitical lines connecting them (international transport corridors).

million against US\$ 179 million from the United States. See: “Об итогах внешней торговли Евразийского экономического союза (январь-декабрь 2019 года) (2020)”, Аналитический обзор 25 февраля 2020 г., Евразийская Экономическая Комиссия, Москва, с. 8.

⁴⁰ See: Elaine Chan, “Made in China 2025”: is Beijing’s plan for in-tech dominance as big a threat as the West thinks it is?”, *South China Morning Post*, 10 September 2018, Internet: <https://www.scmp.com/news/asia/china/article/2171111/made-in-china-2025-is-beijings-plan-for-hi-tech-dominance-as-big-a-threat-as-the-west-thinks-it-is> / *South China Morning Post* (scmp.com), 03/03/2021.

⁴¹ Александр П. Поливач, “Торговля стран Центральной Азии с Россией и Китаем”, *Россия и новые государства Евразии*, 2019, № 4, с. 137.

Russian geopolitical perspectives in Eurasia: maintaining pole subjectivity through internal modernization

Russia is a relatively weak actor in the center-power rivalry between the United States and China, primarily from the economic point of view. Its ratio in the global GDP is about 2%, and the economic outlook is still largely dependent on the global energy and raw materials environment. Unlike the USSR, modern Russia is not able to pursue global geopolitics.⁴² Russian geopolitics is mainly local in nature and is focused predominantly on the post-Soviet space as a zone of its vital interests. The main strategic goal of Russia in the near and medium term is to keep the members of the Commonwealth of Independent States (hereinafter referred to as the CIS) within their geopolitical total field and reintegrate some of them into the endemic field, as it used to be during the USSR era.⁴³ Achieving this aim in the context of the emerging new relative bipolarity of the world is extremely difficult but still possible depending on the composition of favorable internal and external factors.

The external environment will, of course, be determined, by the degree of insolubility of contradictions and the severity of the confrontation between the United States and China at the global level. Therefore, it will be relevant for Russia to develop a new Eurasian geo-strategy that takes current realities into account, assuming flexible, diversified approaches in relations with the two powers of global domination, and utilizing differences between them in the macro-region in its own national interests.⁴⁴

At the same time, the endogenous potential of Russia is crucial in determining whether Russia will be able to maintain the integration initiative in the post-Soviet space or face the threat of interception of this initiative by other powers. Much will depend on the ability of Russian society and the state

⁴² For comparison: the ratio of the USSR economy in the global GDP in 1980 was 11.71% (the United States – 21.36%).

⁴³ "Концепция внешней политики Российской Федерации (2016) ", Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 г. № 640, Москва, 2016, Гл. IV, Ст. 49, Internet: <https://www.kremlin.ru/acts/bank/41451>, 05/03/2021, сс. 22-23.

⁴⁴ Николай А. Баранов, "Соперничество США, Китая и России как глобальный геополитический конфликт", *Персональный сайт Николая Баранова*, май 2019, Internet: [https://www.Тема15.СоперничествоСША,КитаяиРоссиикакглобальныйгеополитическийконфликт\(nicbar.ru\),06/03/2021](https://www.Тема15.СоперничествоСША,КитаяиРоссиикакглобальныйгеополитическийконфликт(nicbar.ru),06/03/2021).

to move forward towards creating an innovative economy and an effective political and institutional system. This condition is directly related to the objective possibility of Russia offering an attractive idea (model) of joint development to neighboring countries.⁴⁵ China's experience indicates that the preservation of the pole subjectivity of the center of influence is inconceivable without retaining the peripheral space in the zone of economic and trade activities of the center. Russia still maintains the primacy in export-import operations with the majority of CIS members, but loses its positions in terms of investment and international lending to China and the EU.⁴⁶ It is in Russia's interests to overcome this imbalance and reach new competitive economic indicators. The success of the implementation of integration projects is determined by the effectiveness of the institutional framework of the entire integration policy. The regional organizations headed by Russia, the Eurasian Economic Union (hereinafter referred to as the EAEU) and the Collective Security Treaty Organization (hereinafter referred to as the CSTO), are limited in their capabilities mainly due to the lack of integration with the world's leading economic projects, for example, the Chinese initiative "One Belt, One Road", or the absence of any integration into Western structures, the EU or NATO. In the current situation, the urgent steps could include a set of measures aiming, first of all, to deform and de-bureaucratize the institutional environment of the pro-Russian Eurasian integration processes. Today, "soft power" is becoming increasingly important as a means of achieving foreign policy goals. The favorable international image and high quality of life of the population of a state that claims to become an integration center can not only raise its prestige in eyes of other parties, especially its neighbors, but also disable foreign hybrid attacks and "color" projects there. In this regard, according to the Russian political scientist N.A. Baranov (*Николай Алексеевич Баранов*), Russia will have to "change its reality".⁴⁷

Summing up, we can affirm that Russia has all the chances to remain one of the leading factors in the Eurasian arena as a trans-regional power in Europe

⁴⁵ See: Наум М. Сирота, Геннадий А. Мохоров, "Соперничество США, Китая и России как глобальный геополитический конфликт", *Клио*, 2017, № 11(131), с. 188.

⁴⁶ Андроник А. Мигранян, "Россия и государства СНГ: проблемы и перспективы экономического развития", *Постсоветский материк*, 2017, № 4(16), сс. 91-92.

⁴⁷ Николай А. Баранов, "Соперничество США, Китая и России как глобальный геополитический конфликт", *op. cit.*

and Asia. The legacy inherited from the USSR creates a good basis for this, but it will require its own considerable modernization efforts. Otherwise, as follows from the above, all other scenarios for Russian integration initiatives, and for Russia itself, will be negative.

Conclusion

The foregoing allows us to make several preliminary generalizations. The geopolitical “Global Island”, which is the Eurasian continent and the post-Soviet space as its core component, is currently undergoing an internal structural adjustment under the influence of the development of a new relative bipolarity with China as the second pole and the globalization core alternative to the United States. The vector of these changes has formed steadily. It clearly indicates the transition of the former Soviet territorial heritage, previously considered the endemic field of the USSR, and later becoming the total field of the Russian Federation, to the category of a frontier geopolitical field comprising elements of a cross field (the European part of the post-Soviet space) and a meta-field (the Central Asian countries). The subjects of space exploration – the Western World in the vanguard with the United States and China – include the territories of the former USSR in their zone of vital interests, and regard them in the perspective of the upcoming global confrontation (or even open conflict) as a universal and multifunctional source that can strengthen the position of one party and weaken the status of the opposing one. The interests of the United States are not yet limited to the “material” development of the territory, but rather have an applied, tactical nature targeting to consolidate the European post-Soviet republics into the system of Western military and political alliances, thereby preventing China’s advance deeper into Europe. The rest of the Asian part of the former Soviet Union is affected by the efforts of the United States to create a belt of tension and conflict around the perimeter of China’s borders, which helps to deter the latter. The Western World will not definitely abandon its attempts to destabilize Russia in order to reduce the country’s attractiveness for an alliance with China. China’s claims to the Eurasian macro-region are strategic in nature, as they have deeper geo-economic and geopolitical dimensions. China plans to integrate all post-Soviet states, including Russia, into a single Eurasian economic space, where it could play a system-forming role. Under this mega

project, China will seek to build up political ground, since most of the political opponents of the United States, such as Russia, Iran, and Pakistan, will be united in a common space with it. Though the “hard” scenario in respect to the United States does not seem a part of China’s immediate interests, there is an objective basis for confrontational engagement with the leader of the Western World in China’s policy. Whether post-Soviet Eurasia will share the fate of other regions of the world, where the US-China confrontation is taking a sharp form, depends, among other things, on Russia, its integration potential and geopolitical self-determination in the globalizing world.

References

- “2020 Annual Report to Congress of the U.S. - China Economic and Security Review Commission (2020)”, One Hundred Sixteenth Congress, Second Session, December 2020, U.S.-China Economic and Security Review Commission, Washington D.C, 2020, Internet, [https://www.uscc.gov/2020/Annual Report to Congress U.S.- China Economic and Security Review Commission/ text pdf](https://www.uscc.gov/2020/Annual%20Report%20to%20Congress%20U.S.-China%20Economic%20and%20Security%20Review%20Commission/text%20pdf), 18/02/2021, pp. 1-533.
- “Active Engagement, Modern Defense (2010)”, Strategic Concept for the Defense and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, Adopted by Heads of States and Governments at the NATO Summit in Lisbon 19-20 November 2010, Brussels, 2010, Internet: [https://www. 20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf](https://www.nato.int/docu/summit/2010/2010214_strategic-concept-2010-eng.pdf) (nato.int), 22/02/2021, pp. 1-35.
- Александр Поливач, “Торговля стран Центральной Азии с Россией и Китаем”, *Россия и новые государства Евразии*, 2019, № 4, сс. 136-147.
- Андроник Мигранян, “Россия и государства СНГ: проблемы и перспективы экономического развития”, *Постсоветский материк*, 2017, № 4(16), сс. 88-104.
- Анна Дырина, “Восточное партнерство: От идеи к реализации”, *Актуальные проблемы Европы*, 2019, №3, сс. 217-234.
- Arvind Subramanian, *Eclipse: Living in the Shadow of China’s Economic Dominance*, Peterson Institute for International Economics, Washington, 2011, 216 p.

- "Belt and Road Initiative gives boost to Chinese outbound investments (2019)", American Enterprise Institute, Washington, 25 March 2019, Internet: [https://www. Belt and Road Initiative gives boost to Chinese outbound investments/ Business Standard News \(business-standard.com\), 28/02/2021.](https://www.beltandroadinitiative.com/news/2019/03/25/belt-and-road-initiative-gives-boost-to-chinese-outbound-investments/)
- David Orsmond, "China's Economic Choices", *Analyses*, Lowy Institute, Sidney, 2019, Internet: [https://www. China's Economic Choices/Lowy Institute, 27/02/2021.](https://www.chinaeconomicchoices.com/)
- Elanie Chan, "Made in China 2025: Is Beijing's plan for in-tech dominance as big a threat as the West thinks it is?", *South China Morning Post*, 10 September 2018, Internet: [https://www. 'Made in China 2025': Is Beijing's plan for hi-tech dominance as big a threat as the West thinks it is? / South China Morning Post \(scmp.com\), 03/03/2021.](https://www.scmp.com/news/china/digital/article/2021-03-03/made-in-china-2025-is-beijings-plan-for-in-tech-dominance-as-big-a-threat-as-the-west-thinks-it-is/)
- Елена Пономарева, Дмитрий Крыканов, "Балканское дыхание Пекина. Стратегия и тактика китайского присутствия в странах Западных Балкан", *Полития/Politeia*, 2020, № 1, сс. 117-138.
- Frank Tang, "What is China's dual circulation economic strategy and why is it important?", *South China Morning Post*, 19 November 2020, Internet: [https://www. What is China's dual circulation economic strategy and why is it important? / South China Morning Post \(scmp.com\), 27/02/2021.](https://www.scmp.com/news/china/economy/article/2021-02-27/what-is-chinas-dual-circulation-economic-strategy-and-why-is-it-important/)
- Global Economic Prospects (2020), Flagship report, June 2020, World Bank Group, Washington, D.C., 2020, pp. 1-216.
- Henry Kissinger, *World Order*, Penguin, New York, 2014, 432 p.
- Igor H. Ansoff, *Strategic Management*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, 251 p.
- Jessica M. Mathews, "Present at the Re-creation? U.S. Foreign Policy Must Be Remade, Not Restored", *Foreign Affairs*, vol. 100, no. 2, March/April 2021, pp. 10-16.
- John Hurley, Scott Morris, Gailyn Portelance, *Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective*, Washington, D.C., Centre for Global Development, 2018, 38 p.
- Kevin Rudd, "Short of War. How to Keep U.S.-Chinese Confrontation From Ending Calamity", *Foreign Affairs*, vol. 100, no. 2, March/April 2021, pp. 58-73.

- Константин Плешаков, "Геополитика в свете глобальных перемен", *Международная жизнь*, 1994, №10, сс. 30-39.
- "Концепция внешней политики Российской Федерации (2016)", Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 г. № 640, Москва, 2016, Internet: <https://www.kremlin.ru/acts/bank/41451>, 05/03/2021, сс. 1-38.
- "National Security Strategy of the United States of America (2017)", December 2017, National Security Strategy Archive, Washington, 2017, Internet: [https://www.NationalSecurityStrategy2017 – NationalSecurityStrategyArchive.pdf](https://www.NationalSecurityStrategy2017-NationalSecurityStrategyArchive.pdf) (nssarchive.us), 22/02/2021, pp. 1-55.
- "NATO 2030: United for a New Era (2020)", Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General 25 November 2020, Brussels, 2020, Internet: <https://www.201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf> (nato.int), 22/02/2021, pp. 1-67.
- Наум Сирота, *Геополитика*, Питер, Санкт-Петербург, 2006, 176 с.
- Наум Сирота, Геннадий Мохоров, "Соперничество США, Китая и России как глобальный геополитический конфликт", *Клио*, 2017, № 11(131), сс. 186-190.
- Николай Баранов, "Соперничество США, Китая и России как глобальный геополитический конфликт", *Персональный сайт Николая Баранова*, май 2019, Internet: [https://www.Тема15.СоперничествоСША,КитайиРоссиикакглобальныйгеополитическийконфликт\(nicbar.ru\)](https://www.Тема15.СоперничествоСША,КитайиРоссиикакглобальныйгеополитическийконфликт(nicbar.ru)), 06/03/2021.
- "Об итогах внешней торговли Евразийского экономического союза (январь-декабрь 2019 года) (2020)", Аналитический обзор 25 февраля 2020 г., Евразийская Экономическая Комиссия, Москва, сс.1-15.
- Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference, *The White House*, Washington, 2021, Internet: <https://www.RemarksbyPresidentBidenatthe2021VirtualMunichSecurityConference/TheWhiteHouse/BriefingRoom/SpeechesandRemarks>, 20/02/2021.
- Robert D. Blackwill, Jennifer M. Harris, *War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2017, 366 p.
- Роберт Каплан, *Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против*

- неизбежного*, Пер. с англ. М. Котова, КоЛибри, Азбука-Аттикус, Москва, 2016, 384 с.
- Роберт Ф. Симмонс мл., "Совету евроатлантического партнерства десять лет: личные размышления", *Вестник НАТО*, лето 2007, Internet: <https://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/russian/art5.html>, 24/02/2021.
- Sebastian Horn, Carmen Reinhart, Christoph Trebesch, "China's Overseas Lending", *Kiel Working Paper*, 2019, no. 2132, June 2019, 77 p.
- Сергей Маргулис, *Сложный инвестор. Во что вкладывает деньги Китайская Народная Республика в странах бывшего СССР*, Научно-исследовательский центр проблем интеграции стран-участниц Евразийского экономического союза "Союзный нарратив 2050", Москва, 29 с.
- Сергей Марков, "Цветная революция - это новый тип политических технологий по смене политической власти", *Комсомольская правда*, 15 ноября 2005, с. 6.
- Shantanu Roy-Chaudhury, "The Senkaku Islands Dispute", *International Policy Digest*, Internet: [https://www. The Senkaku Islands Dispute \(intpolicydigest.org\)](https://www.TheSenkakuIslandsDispute(intpolicydigest.org)), 20/02/2021.
- Софья Андросова, Александра Румянцева, "Иностранные инвестиции в страны Евразийского экономического союза", *Молодой ученый*, 2017, № 51, сс. 141-144.
- Stanislav Secrieru, Saari Sinikukka, *The Eastern Partnership. Looking back, thinking ahead*, European Union Institute of Security Studies (EUISS), Publications Office of the EU, Luxembourg, 2019, 116 p.
- Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, "The Once and Future Superpower: Why China Won't Overtake the United States", *Foreign Affairs*, Issue May/June, 2016, Internet: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-04-13/once-and-future-superpower>, 22/02/2021, pp. 91-104.
- Яков Суходолов, "Торгово-экономическое сотрудничество Китая со странами Центральной Азии", *Известия Байкальского государственного университета*, 2020, Т.30, № 1, сс. 50-58.

Наташа Томић-Петровић¹

НУКЛЕАРНА БЕЗБЕДНОСТ НА ПОСТСОВЈЕТСКОМ И ЕВРОПСКОМ ПРОСТОРУ НАКОН КАТАСТРОФЕ У ЧЕРНОБИЉУ

*Atomic energy, of and by itself, is neither good nor bad.
Whether it will play the role of "the evil giant or Prometheus
in the history of man" will depend on how men will use it,
what purpose they will give it.*

(Вукасовић В.)

Анстракт: Став према различитим облицима коришћења нуклеарне енергије постао је један од главних узрока сукоба у спољној политици и међународним активностима држава уопште. Након несреће у Чернобиљу, МААЕ је започела рад на свим аспектима нуклеарне одговорности с циљем побољшања основних конвенција и упостављања широког режима одговорности. Када је нуклеарна енергија у питању, еколошке катастрофе не познају границе и свако загађење животне средине једне земље или региона претња је за становништво много ширих области. Нуклеарна енергија, коју данас користи преко 50 земаља, обезбеђује око 10% струје у свету из око 440 реактора, док је око 50 реактора у изградњи. Ефикасност правних и административних решења проблема које са собом носи мирољубива употреба нуклеарне енергије зависиће у значајној мери од одговарајућег прилагођавања релевантних правних области.

Кључне речи: безбедност, нуклеарна енергија, Чернобиљ, зрачење, заштита.

¹ Проф. др Наташа Томић-Петровић, редовни професор, Саобраћајни факултет Универзитета у Београду, е-mail: natasa@sf.bg.ac.rs

Увод

Безбедност је стање у коме су искључени противправни акти, посебно они уз употребу физичке силе, којима се руше основна права грађана и основни елементи јавног, тј. друштвеног поретка. Јавна безбедност је у тесној вези са законитошћу, односно њеним остваривањем. У старој Југославији постојао је посебан закон о државној безбедности, Закон о основама система државне безбедности,² као и посебни судови. Коришћење нуклеарне енергије било је уређено Законом о заштити од јонизујућег зрачења,³ и већим бројем подзаконских прописа. Данас је у Републици Србији на снази Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности⁴ из 2018. године.

Војна неутралност и независна политика јачају позиције наше земље у свету. Стратешко партнерство са Русијом и Кином нам то гарантује, а главни спољнополитички правац Србије је улазак у Европску унију.

Уговор о контроли наоружања са Русијом, познат као „Нови Старт“⁵ продужен је за пет година (до 2026. године) и представља основу стратешке стабилности у свету. Почетком марта 2021. године Русија је Сједињеним Америчким Државама пренела своју верзију нове безбедоносне равнотеже у контроли наоружања. Међутим, Балтичко море које је окружено са осам земаља (Данска, Естонија, Летонија, Литванија, Немачка, Пољска, Шведска, Финска) претвара се убрзано у нови фронт сукоба између Русије и НАТО, односно Русије и САД. Да ли би у будућности могло да дође до употребе нуклеарног наоружања, јер је најсавременије наоружање Русије смештено непосредно уз Балтичко море?

Кина као и Сједињене Америчке Државе желе денуклеаризацију Северне Кореје. Као заједнички циљ Кина и Јужна Кореја имају денуклеаризацију Корејског полуострва и трајну политику успостављања мира.

² „Службени лист СФРЈ“, број 15/84.

³ „Службени лист СФРЈ“, број 54/76.

⁴ „Службени гласник“ РС бр. 95/18.

⁵ „Нови Старт“ обавезује Вашингтон и Москву да смање број распоређених стратешких бојевих глава на 1.550. Постојала је иницијатива да се и Кина прикључи договору о ограничавању атомског арсенала.

У нашој земљи војна неутралност и независна политика јачају позицију Србије, док стратешко партнерство са Русијом и Кином гарантује територијални интегритет и суверенитет Србије. Такође Србија отвара војна изасланства у Црној Гори, Сирији и Либану, ради одбране државних и националних интереса.

Нуклеарни акциденти

Прва електрична централа на атомски погон подигнута је у СССР-у 1954. године, а три године касније и у САД. До 1976. године у свету је саграђено више од стотину нуклеарних електрана укупне снаге од око 80.000 MW (мегавата), а сваке три до четири године удвостручава се њихов капацитет. Највећа предност нуклеарних електрана је у великој концентрацији енергије у нуклеарном гориву, па нуклеарна електрана троши само неколико десетина тона горива годишње.

Критични акциденти су они на нуклеарним реакторима, који се догађају кад се довољно физионог материјала, као што су обogaћени уранијум и плутонијум, нађу заједно.⁶

У непосредној близини нуклеарне електричне централе односно Атомског центра- Лос Аламос, у Новом Мексику,⁷ два акцидента десила су се 25. августа 1945. и 1. маја 1946. године на истраживачким реакторима и том приликом су два оператера умрла. Уследио је и нуклеарни критични акцидент 30. децембра 1958. године када је у истом научном центру један оператор умро од акутне радијационе болести. Новији акцидент датира од 11. маја 2000. године, када је избио пожар и спроведена евакуација особља електране.

Након несреће у нуклеарној електрани названој „Острво три миље” у Пенсилванији, 1979. године, у САД, пољски роботи употребљени су да прегледају, узму узорке и очисте ову контаминирану атомску централу.⁸ Критични акцидент догодио се 28. марта 1979. године, а узрок несреће је

⁶ Стеван Марковић, Рајко Спаић, “Радијација и здравље”, Друштво за биомедицинско инжињерство и медицинску физику СР Југославије, Аранђеловац, 2001, стр. 100.

⁷ У коме је почетком 1945. године произведена прва физиона нуклеарна бомба.

⁸ Видети: Пол Кенеди: Припрема за XXI век, Београд, 1997, стр. 104.

био квар на пумпама за снабдевање водом, што је узроковало топљење шипки са нуклеарним горивом (односно »топљење 150 тона тона тешког горњег дела језгра реактора«) и отпуштање радиоактивног криптона- 85. Утицај ове несреће на шири регион је непознат, зато што тада није вршено систематско мерење и праћење радиоактивности у свим околним државама. Ипак, после ове несреће многе земље су одустале или зауставиле изградњу нуклеарних електрана.

Треба поменути догађај у реактору Секвоја 1, у држави Тенеси, када је у фебруару 1981. године, радник, који је први дан на послу, без адекватне претходне обуке, отворио извор и са 110 хиљада галона радиоактивне воде контаминирао осам радника.

У румунској нуклеарној електрани »Чернавода«⁹ на Дунаву, која је удаљена око 150 км од главног града Букурешта, због високе температуре ваздуха (70 степени) активирани су противпожарни безбедносни системи и нуклеарка је затворена, али само привремено. Ово постројење покрива 20% енергетских потреба Румуније и запошљава 2500 људи.

Такође је познат случај реактора у украјинској нуклеарној електрани „Ривне“ који се аутоматски искључио пошто га је ударио гром и оштетио електричне трансформаторе. Тада су се безбедносни системи аутоматски активирали, али није евидентирано изливање радиоактивних материја.

Средином августа 1999. године због квара у јединој суседној, бугарској нуклеарној централни, затворен је један реактор у Козлодују, а припремано је и затварање реактора број два, због рутинског годишњег система поправке.¹⁰ Иначе Козлодуј је објекат смештен на обали Дунава, 200 км од Софије и обезбеђује око половину потреба Бугарске у електричној енергији.

⁹ Највећи је произвођач нуклеарног отпада у Румунији. Остатак отпада потиче од вађења руде уранијума, као и из нуклеарних истраживачких центара, из индустрије, медицине, пољопривреде. Национална Комисија за контролу нуклеарних активности, као владина организација одговорна је за развој, контролу и дозволе за нуклеарна постројења у суседној Румунији.

¹⁰ Ова нуклеарна централа од укупно шест реактора, има четири реактора, совјетске производње, јачине по 440 мегавата, али и два модернија реактора снаге по 1.000 мегавата. Иначе у Козлодују раде само два реактора – пети и шести, јер је Бугарска из безбедносних разлога морала да затвори прва четири реактора, што је био услов за приступање Европској унији.

Ове године Влада је одобрила извештај министарке за енергетику Петкове која предлаже изградњу новог, седмог нуклеарног реактора у старој нуклеарној централни Козлодуј.

Почетком октобра 1999. године дошло је до нуклеарног акцидента у Јапану, у фабрици за прераду уранијума у Токаимури, северозападно од Токија, када су услед неконтролисаног радиоактивног зрачења из фабрике, пошто су радници препунили контејнер са уранијумом, многи радници били изложени великим дозама зрачења.

У руским атомским централама у току 1999. године забележено је 90 инцидената, а најозбиљнији су били они у Курску и Кољску. Оба ова инцидента окарактерисана су као првостепени по међународној скали. У Русији је постојало 45 затворених градова у којима се становници баве научним и производним радом, везаним за неку опасну или безбедоносно осетљиву технологију.¹¹

Средином фебруара 2000. године десио се нуклеарни инцидент у централни на нуклеарни погон "Indian Point 2", која се налази на око 60 км од Њујорка, на обалама реке Хадсон, када је из реактора неконтролисано исцурела извесна количина радиоактивне паре. Проглашен је аларм другог степена на скали од четири подеока, а представник компаније је известио да је ово први такав инцидент у протеклих 16 година рада, да је цурење паре било краткотрајно и да у околини није забележена радиоактивност изнад дозвољене границе.

Крајем априла 2001. године поново су украјински стручњаци у нуклеарној централни (South Ukraine) у месту Пивдено на југу Украјине

¹¹ Видети: "Руска реч", уредник и издавач Росијска Газета, Москва, дистрибутер „Политика“. Разлог посебног статуса града Озерска, у јужном Уралу, је то што се на територији града налази Федерално државно унитарно предузеће „Производна организација Мајак“, где се производе радиоактивни изотопи и прерађује употребљено нуклеарно гориво. Стручњаци из прве гарнитуре радника „Комбината број 817“ (тако се раније звао „Мејак“) подвргавани су најстрожој селекцији. Живот у затвореном граду становници Озерска данас не схватају као ограничење, већ као привилегију. Модерни „Мајак“ рециклира употребљено нуклеарно гориво из Русије и многих других земаља и производи велики број ретких и важних радиоактивних изотопа, које преко 40 земаља света купује за медицинске потребе. Гориво које је 2010. године одвезено из нашег Нуклеарног института у Винчи, код Београда, отишло је на прераду управо у „Мајак“.

регистрали инцидент, на срећу, означен као нулти (најнижи) ниво на међународној скали опасности (која је подељена на седам степена), јер је дошло до отицања водоника у систему хлађења генератора у једном реактору који је одмах одвојен од електричне мреже.

У фабрици „Чепецки“ за производњу обogaћеног уранијума, у руском граду Глазову 22. јуна 2001. године, дошло је до експлозије у којој су четири особе изгубиле живот, а три су повређене. Експлозија се догодила у сектору за пречишћавање калцијума, вероватно због непоштовања основних правила безбедности у фабрици.¹²

У нуклеарној електрани у Фламанвилу, у Француској 20. октобра 2001. године избио је пожар који је брзо саниран без повређених и без повећања радиоактивности у том региону.

У случају удеса, зависно од нивоа и могућих последица, проглашава се стање угрожености животне средине, у складу са законом. Међународна Агенција за атомску енергију развила је неколико пројеката везаних за развој националних планова за радијациона хитна дејства. Као резултат настао је План деловања у радијационим акцидентима, односно модел националног деловања у радијационим акцидентима првенствено за земље које немају нуклеарне електране, али обављају медицинске и индустријске активности које користе зрачење и радиоактивне материјале. План треба да послужи као основа за израду конкретних националних планова деловања у радијационим акцидентима и инцидентима у миру, а принципи које он садржи су универзални. Свака државна организација овлашћена за деловање у радијационом акциденту треба да развије и повремено проверава и ревидира свој властити план и детаљне процедуре деловања, које ће дати одговор дефинисан државним Планом.

Ипак, у уводу публикације „Радијација и здравље“¹³ аутори запажају да иако је оперативна сигурност постројења завидна и непрекидно се усавшава, државни и међународни надзор над њима перманентан а људско знање које рукује њиме близу идеалног, могућности масовне

¹² Фабрика “Чепецки” је једна од највећих руских фабрика за производњу легура цирконијума и обogaћеног уранијума.

¹³ Стеван Марковић, Рајко Спаић, „Радијација и здравље”, Друштво за биомедицинско инжењерство и медицинску физику СР Југославије, Аранђеловац, 2001.

несреће континенталних размера, која би неминовно захватила и нас, нису елиминисане.

Недавно, председник Јужне Кореје Мун наредио је државним званичницима да размотре могућност да се против Јапана поднесе тужба Међународном суду за поморске спорове због испуштања радиоактивне воде из нуклеарне електране Фукушима у Тихи океан, упркос протестима јапанских рибара и организација за заштиту животне средине. Влада Јапана потврдила је да је донета одлука да се више од милион тона загађене, радиоактивне воде из нуклеарне електране Фукушима, оштећене у земљотресу и цунамију 2011, испусти у наредне две године у Тихи океан,¹⁴ након што се из воде уклоне штетни изотопи.¹⁵ Јужна Кореја је оштро протествовала поводом ове одлуке, а влада је позвала јапанског амбасадора у Сеулу Коичија Ајбошија на консултације током којих је договорен састанак међудржавних агенција поводом овог питања. Научници су упозорили да дугорочни штетни ефекти испуштања великих количина радиоактивне воде у море на живи морски свет нису познати.

Од Међународне Агенције за атомску енергију (МААЕ) затражено је да избегава објављивање детаља о иранском нуклеарном програму. Иран апелује да се не објављују детаљи нуклеарног програма, пошто су Француска, Велика Британија и Немачка објавиле да Техеран нема веродостојан цивилни разлог за обогаћивање уранијума. У априлу ове (2021) године догодио се инцидент у иранском подземном постројењу за обогаћивање уранијума „Нетанц“. Иранске власти су за ову сајбер саботажу

¹⁴ ТТокијска електрокомпанија (ТЕРСО) која управља Фукушимом саопштила је да ће крајем наредне године бити попуњени капацитети за складиштење радиоактивне воде, а премијер Јапана Јошихиде Суга оценио је да је испуштање загађене воде у Тихи океан „најреалистичнија и неизбежна опција“. Из ТЕРСО је потврђено да капацитети за складиштење радиоактивне воде износе 1,37 милиона тона, као и да ће они бити пуни до јесени 2022. године.

¹⁵ Стручњаци ТЕРСО и владе Јапана саопштили су да се из радиоактивне воде не може одстранити једино тритијум који, како је наведено, у малим количинама није штетан по животну околину и здравље људи, али се ниво свих осталих радиоактивних материјала у води могу смањити на дозвољени ниво. Дуго се спекулисало да ли ће влада донети овакву одлуку која је неколико година одлагана због протеста и из безбедносних разлога. Ипак, одлука је коначно донета на седници владе која је констатовала да је отпуштање загађене, радиоактивне воде у Пацифик – најбоље решење.

оптужиле Тел Авив за „нуклеарни тероризам“, а то је свакако лош знак данас, када су у току преговори у Бечу о оживљавању Иранског нуклеарног програма, из кога су САД иступиле 2018. године. Стручњаци процењују да је због овог инцидента¹⁶ нуклеарни програм обogaћивања уранијума уназађен за девет месеци.

С обзиром на то да је тромесечни споразум о надзору између Техерана и Међународне Агенције за атомску енергију (МААЕ) истекао, од 22. маја 2021. године Агенција неће имати приступ подацима прикупљеним унутар нуклеарних постројења, договорених споразумом. Следи наставак преговора о продужењу споразума о мониторингу.

У Босни и Херцеговини (БиХ) покренути су планови да од Брисела затраже помоћ у решавању проблема који имају са суседном државом Хрватском у вези са изградњом одлагалишта за радиоактивни отпад на Трговинској Гори, у општини Двор, на граници ове две земље. У питању је изградња одлагалишта за радиоактивни отпад из нуклеарке „Кршко“, упркос противљењу БиХ. Из Словеније је стигло упозорење стручњака да је ово подручје турсно и водопропусно, а после серије земљотреса у Хрватској, са епицентром недалеко од Трговинске Горе испољена је додатна узнемиреност грађана, док су еколози против одлагалишта спорног отпада у некадашњој касарни Југословенске Народне Армије (ЈНА) у Черкезовцу.

Чернобиљска катастрофа – искуства и поуке

Још дуго ће се памтити 26. април 1986. године када је реактор број 4 у нуклеарној електрани „Владимир Иљич Лењин“, у близини града Припјат (данашња Украјина), експлодирао у Чернобиљу загађујући велики део Европе, укључујући Украјину, Белорусију и Русију.¹⁷ Швеђани су несрећу у

¹⁶ Ово није први инцидент у подземном постројењу, јер је пре 11 година откривен компјутерски вирус, а у јуну 2020. године десио се пожар.

¹⁷ У 01.23 часа и 20 секунди дошло до велике контаминације читаве Европе и то краткоривећим (јод – 131, рутенијум – 105 и рутенијум – 106), као и дугоживећим (стронцијум – 90, цезијум – 134 и цезијум – 137) радионуклидима. Због немарности и дотрајалости уређаја дошло је до наглог отицања воде из система хлађења, температура је порасла на 3000 степени Целзијусових, што је узроковало топљење

Чернобиљу регистровали својим апаратима у поподневним часовима 28. априла 1986. године, а тадашњем совјетском председнику Горбачову било је потребно чак 48 часова, односно два цела дана да званично обавести јавност да се удес десило. Недозвољено је одуговлачење са информацијама и ћутање или неадекватно предузимање свеобухватних постакидентних, али и превентивних мера у току оштећења или удеса у нуклеарним постројењима, али и у току стандардног рада реактора.

Ублажавање последица експлозије покушало се бацањем из хеликоптера великих количина песка и земље са оловом и бором, који су познати као елементи који ограничавају неутронску радијацију. Тоне радиоактивног материјала данима су емитоване у атмосферу и скоро цела Европа је контаминирана радионуклидима чије су количине прелазиле дозвољене дозе за 100 до 10 хиљада пута. Наша земља је због оваквих акцидентата донела Закон о забрани изградње нуклеарних електрана 1995. године.¹⁸

Град Кијев се 1995. године обавезао у договору са Групом седам најразвијенијих земаља света (Г7) да затвори Чернобиљ што се и догодило 15. децембра 2000. године. Реактор број 2 заустављен је 1991. године после пожара, док је реактор број 1 искључен 1996. године у оквиру међународног споразума. Трећи реактор нуклеарне електране у Чернобиљу, после пет месеци радова, поново је пуштен у рад 26. новембра 1999. године. На овом реактору, старе совјетске градње, извршена је поправка, провера и јачање система цеви у којима је, у току 1997. и 1998. године, откривено више стотина пукотина. Трећи реактор нуклеарне централе у Чернобиљу заустављен је 2. децембра, пошто је систем за хлађење лоше функционисао и откривена је пукотина у цевима са радиоактивном водом за хлађење.

У међувремену су власти у Украјини у више наврата саопштавале да нуклеарка у Чернобиљу може и даље да ради и после 2000. године, уколико Г7 на време не обезбеди обећану финансијску помоћ. Још у јануару 2000. године Украјина је расписала међународни конкурс за

омотача од цирконијума који се налазио око горива, а вода из турбина је дошла у контакт са радиоактивним материјалом. Усијана пара у реакцији са графитом, уранијумом и цирконијумом довела је до експлозије.

¹⁸ „Службени лист СРЈ”, број 12/95.

изградњу објеката за складиштење чврстог радиоактивног отпада из нуклеарне електране Чернобиљ, који је финансирала Европска Комисија, а та нова постројења требало је да буду локализована поред објеката за прераду течног радиоактивног отпада из Чернобиља и да почну са радом у фебруару 2003. године.

Седам најразвијенијих земаља света и Европска унија потписале су још 1995. године са Украјином споразум о разумевању и обавезале су се да обезбеде огромна средства за санирање бетонског саркофага око атомског реактора који је експлодирао 1986. године и изазвао највећу катастрофу у историји цивилног коришћења атомске енергије, као и да кредитирају изградњу две нове нуклеарке, тј. нових енергетских извора у Украјини. То је изазвало полемике и жестоке протесте Зелених, тзв. „атомски рат“ и оптужбе против „финансирања новог Чернобиља“. Брзо обнављање саркофага је у интересу целе Европе, јер се на тај начин спречава евентуална нова нуклеарна штета, али пре свега да би се реализовали уговори о испоруци јефтине украјинске струје из нових нуклеарних електрана купцима у Европи, посебно у Баварској.

Украјински председник Кучма, 15. децембра 2000. године у 13 часова и 18 минута (по украјинском времену), издао је историјску наредбу и Чернобиљ је УГАШЕН. Из погона је искључен и последњи, трећи блок (који је Украјини обезбеђивао чак 5% животно важне електричне енергије) вероватно најпознатије нуклеарке у свету, електране у Чернобиљу. Четврти блок експлодирао је 26. априла 1986. године и то је условило највећи акцидент у историји развоја нуклеарне технологије. На том подручју је после тога хиљаде људи, годинама, тихо умирало, многи су расељени, а земљиште је потпуно уништено. Зна се да је непосредно озрачен изванредан број радника примањем дозе од око 400 рема, од којих је четири месеца касније 31 озрачени радник умро. Постоје подаци да је дан после ове несреће ниво радијације у граду Припојту, крај Чернобиља био 1 рем/хектар.¹⁹

На дан 26. априла 2001. године, на петнаесту годишњицу од нуклеарне катастрофе у Чернобиљу, издато је званично саопштење Министарства унутрашњих послова Русије у Москви, да је тада погинуло око 10 хиљада

¹⁹ Рем је старија јединица еквивалентне енергетске дозе јонизујућег зрачења. До 1980. године носила је ознаку кири.

људи (такозвани „ликвидатори“, непосредни учесници отклањања последица трагедије), а више од 35 хиљада су остали инвалиди.

Савезни Комитет за рад, здравство и социјалну заштиту израдио је студију о нивоима радиоактивне контаминације човекове средине и озрачености становништва Југославије 1986. године услед хаварије нуклеарне електране у Чернобиљу. Процењује се да је током 1986. године на територији СФРЈ депоновано око 2,37% укупно емитоване радиоактивности (не рачунајући племените гасове) из нуклеарне електране у Чернобиљу, односно око 5% емитованог J 131 и око 10% емитованог Ц 137.²⁰ Тек крајем децембра 1996. године наши стручњаци објавили су своје налазе у вези последица Чернобиљске катастрофе у Србији. Наша земља, иако без нуклеарних постројења, налази се у нуклеарном обручу.

Без обзира на мере заштите и сигурности, реактори у електранама и при нормалном раду испуштају одређену количину радиоактивног материјала, који се из године у годину смањује.²¹

Нуклеарне електране – реалност и перспективе

Развој нуклеарних наука у свету постао је за неке симбол прогреса и инструмент превазилажења заосталости, док је за друге још увек симбол власти и силе, један од инструмената економске доминације. Природни ресурси нису равномерно распоређени у свету и постоје државе које немају могућност да бирају. Наша земља није у потпуности искористила природне ресурсе и не мора да жури са градњом нуклеарне електране. Градња нуклеарних електрана снижава трошкове производње електричне енергије у систему и она повољно утиче на чување енергетских извора.²²

Државе-чланице које немају постројења за производњу нуклеарне енергије за сада су напустиле планове одлагања сопственог радиоактивног

²⁰ Јовановић М, Биомедицински и социолошки значај акциденталног озрачења људи, Београд, 1989, стр. 26 и 27.

²¹ Видети: Марковић С, Спаић Р, „Радијација и здравље“, Друштво за биомедицинско инжињерство и медицинску физику СР Југославије, Аранђеловац, 2001, стр. 75.

²² Анастасијевић П, Мојовић Љ, Развој нуклеарних електрана, „Нуклеарна енергија“, број 5, Београд, 1966, стр. 11.

отпада. Три државе (Италија, Холандија и Велика Британија) одлучиле су да одложе одлагање свог отпада високе радиоактивности за време које варира од најмање 50 до више од 100 година.

Преко 50 земаља у свету користи нуклеарну енергију у око 220 истраживачких реактора. У изградњи је још око 50 реактора, што одговара приближно 15% постојећег капацитета. Дванаест земаља у 2019. години произвело је најмање четвртину електричне енергије из нуклеарне енергије. Француска отприлике три четвртине електричне енергије добија из нуклеарне енергије, Словачка и Украјина више од половине, док Мађарска, Белгија, Шведска, Словенија, Бугарска, Швајцарска, Финска и Чешка добијају једну трећину или више. Јужна Кореја обично више од 30% електричне енергије добија из нуклеарне енергије, док је у САД-у, Великој Британији, Шпанији, Румунији и Русији око једне петине нуклеарна електрична енергија.

Свакодневно се у свету повећава број извора нуклеарне енергије, ничу нови нуклеарни реактори, подижу се нуклеарне централе, изграђују акцелератори и друге нуклеарне машине које служе за научна истраживања или за производњу енергије.

Кина је предвиђала да удео нуклеарних електрана у укупној производњи електричне енергије буде повећан са 1% на 3% у 2006. и 5% у 2020. години. У оквиру петогодишњег плана (2001-2005) била је предвиђена изградња шест до осам нових централа од 1000 мегавата, уз постојеће три и још четири у изградњи. Кина је овладава технологијама за изградњу нуклеарних електрана,²³ иако су инсталирани капацитети нуклеарних електрана много мањи од светског просека и износили су око 1% укупне годишње производње електричне енергије у Кини. До позних 70-их, Кина је претекла Француску и Британију и постала трећа светска нуклеарна сила.²⁴

У Јапану се из нуклеарних електрана добијало више од трећине електричне енергије. Пошто не располаже природним ресурсима, за ову

²³ Јуна 2000. године Кина је извезла у Пакистан нуклеарни реактор од 300 мегавата, који је уграђен у нуклеарну централу „ЧАШМА“ у Пакистану, која је почела да се гради још 1993. године. Поред овога кинеска национална нуклеарна корпорација извозила је нуклеарно гориво и мини реакторе и у друге земље.

²⁴ Видети: Пол Кенеди, Припрема за XXI век, Београд, 1997, стр. 204.

земљу нуклеарна енергија је од изузетног значаја. Иначе, Јапан има 35 нуклеарних реактора,²⁵ који енергијом снабдевају 37% становништва. После несреће у Фукушими, јапанска електро-енергетска предузећа одлучила су да не модернизују застареле реакторе и централе, већ да их потпуно расходују. Двадесет и четири реактора, или 40 одсто од укупног броја у Јапану, предвиђено је за затварање или је већ почела припрема за њихово трајно искључивање. Међу њима су и четири јединице уништене цунамијем у постројењу Фукушима Даи-ићи. Нуклеарни отпад из Јапана транспортује се бродовима на прераду у Француску и/или Британију, а потом се чува у привременом складишту у месту Рокашо у провинцији Аомори. Стога је невероватан податак да у овој земљи, која је доживела разарања у Хирошими и Нагасакију, чак и не постоји организовани покрет еколога и противника примене нуклеарне енергије.

У Белорусији је прва нуклеарна електрана пуштена у погон новембра 2020. године.

Чешки регулатор за нуклеарну енергију одобрио је у близини села Дуковани, у централном делу земље, изградњу два нова нуклеарна реактора. Након процене пројекта, која је трајала годину дана, одобрено је проширење нуклеарке Дуковани која се налази готово 100 километара северно од аустријске престонице Беча и око 200 километара источно од немачког града Пасауа, према Закону о атомској енергији, с обзиром на то да нису утврђене чињенице које би спречиле проширење нуклеарке. Тренутно су у нуклеарки у функцији четири реактора старија од 30 година, укупног капацитета производње 2.040 мегавата електричне енергије, а струја произведена у тој нуклеарки тренутно покрива око петину укупних чешких потреба за електричном енергијом. Према плановима чешке владе, први нови реактор би требало да се прикључи на електромережу између 2035. и 2037. године, а трошкови изградње се процењују на 7,5 милијарди евра. Влада у Прагу жели да до 2040. године производи више од половине струје из нуклеарне електране. Ипак, еколошки активисти, посебно из оближње Аустрије, дуже време оштро критикују планове о проширењу нуклеарке Дуковани, при чему упозоравају да њена сигурност у случају потреса није примерена и позивају на прелазак на обновљиве изворе енергије.

²⁵ Податак МААЕ из маја 2020. године.

Казахстан као водећи произвођач уранијума има 12% светских резерви уранијума, док Киргистан располаже резервама уранијума и снабдевао је Русију у прошлости.

Украјина поседује 15 оперативних нуклеарних реактора, а у 2019. години нуклеарна енергија је давала више од половине, тј. 54% електричне енергије у земљи, док Русија са 38 реактора добија око једну петину електричне енергије из нуклеарних извора.

Априла 2001. године,²⁶ после дугогодишњег противљења јавности, свет је обишла вест да је у Русији прорадила „нова руска нуклеарка“. Прва руска нуклеарна електрана после совјетске ере почела је да испоручује електричну енергију јужним регионима у земљи. После две деценије од почетка градње, уследио је пробни рад у фебруару 2001. године, а потом је са 10% капацитета пуштен у рад први реактор атомске централе „Ростов“. Министарство за атомску енергију планирало је да до 2010. године пусти у рад 10 енергетских блокова укупне снаге 10 мегавата, док ће се из експлоатације искључити 15 енергетских блокова прве и друге генерације, који ће бити замењени са 34 нова. У Русији се верује да се овде не може десити реприза Чернобиља. Такође је планирано да се тадашњих 14%, а данашњих 19% електричне енергије, која се производи у нуклеарним електранама, до 2030. године удвостручи, односно подигне на 30%.

Интересантно је да се у граду Сарову налази се Руски федерални нуклеарни центар у коме постоји Музеј атомског оружја, једини те врсте у свету.

Са друге стране, економска, регулаторна и политичка разматрања довела су до превременог затварања неких енергетских реактора. Литванија је затворила свој последњи нуклеарни реактор, који је производио 70% електричне енергије, крајем 2009. године

Правни оквир за заштиту при коришћењу нуклеарне енергије

Новија међународноправна решења инсистирају на коришћењу нуклеарне енергије у конструктивне сврхе у универзалним светским

²⁶ У Русији је у том периоду у функцији било 29 енергетских блокова.

размерама. То утиче на манифестовање међународноправне основе ове сарадње у проглашавању и спровођењу циљева и принципа међународног права који одговарају свим државама, независно од степена њиховог развоја на нуклеарном пољу.

Ефикасност правних и административних решења проблема које са собом носи мирољубива употреба нуклеарне енергије зависиће у значајној мери од одговарајућег прилагођавања релевантних правних области, тако да правне норме не буду застареле у поређењу са научним чињеницама и стварношћу. Потребна је размена информација, сарадња стручњака у заједничким подухватима у току научноистраживачког рада и технолошког развоја.

Несрећа у Чернобилу показала је ризике мирољубивог коришћења нуклеарне енергије. Такође је указала на недовољност постојећег међународног режима нуклеарне безбедности. Поверење јавности у нуклеарну индустрију било је пољуљано и због тога су одмах предузете мере да би се оно повратило. МААЕ је за врло кратко време створила две конвенције које су пет месеци после несреће отворене за потпис: **Конвенција о раном обавештавању о нуклеарној несрећи и Конвенција о помоћи у случају нуклеарне несреће или радиолошке хитности**. Обе конвенције су убрзо ратификовале многе државе. Ипак, утицај ових конвенција на актуелну нуклеарну безбедност био је ограничен зато што су се оне бавиле једино последицама нуклеарних несрећа, а не њиховом превенцијом. Одређивање подручја примене Конвенције о раном обавештавању²⁷ оставља широке могућности процене држави у којој се несрећа десила и стога доводи у питање саму обавезу обавештавања. Конвенција о помоћи у случају нуклеарне несреће има шире подручје примене, али не ствара аутоматски право на помоћ држави која то тражи. Према члану 2 /3/ Конвенције држава чланица којој је упућен захтев за помоћ обавезна је само да брзо одлучи да ли је у могућности да захтевану помоћ пружи. Поред тога, била је појачана примена различитих

²⁷ Ограничено је на несреће у којима се дешава или ће се вероватно десити испуштање радиоактивног материјала и које за резултат имају, или могу имати, међународно прекогранично испуштање које би могло бити од значаја за радиолошку безбедност друге државе. (Видети: члан 1 /1/ Конвенције о раном обавештавању о нуклеарној несрећи)

мултилатералних и билатералних међународних програма техничке помоћи намењених побољшању безбедности нуклеарних постројења.

Више од осам година након катастрофе у Чернобиљу, **Конвенција о нуклеарној сигурности** Генералне Конференције МААЕ отворена је за потпис с циљем да спречи дешавање таквих несрећа у будућности. Ова Конвенција садржи прве светске обавезујуће међународне стандарде о постављању, нацрту, изградњи и раду у нуклеарним електранама. Ипак, оквир Конвенције је сужен на најмању могућу категорију нуклеарних електрана. Овде не спадају војна постројења, истраживачки реактори и постројења посебно намењена третману и складиштењу радиоактивног отпада. Забрињава инсистирање Конвенције да је одговорност за нуклеарну безбедност ствар државе у којој се нуклеарно постројење налази. Од држава чланица захтева се да консултују и обавесте друге стране уговорнице на које ће предложено нуклеарно постројење бити од утицаја, али Конвенција не обезбеђује да се њихове примедбе морају узети у обзир.

Када је то потребно, у оквиру Конвенције, уговорна страна осигураће сва оправдана практична побољшања као ствар хитности у циљу унапређења безбедности нуклеарног постројења. Ако се ово не може постићи, у најкраћем року требало би спровести планове затварања нуклеарног постројења. При одређивању времена затварања може се узети у обзир целокупна енергетска ситуација и могуће алтернативе, као и друштвени, еколошки и економски утицај.²⁸ Пошто су фактори које треба узети у обзир при одређивању тренутка затварања веома бројни, држава чланица практично располаже неограниченим дискреционим правом да доносе овакву одлуку.

Услови Конвенције у суштини су одређени оним што су велике нуклеарне силе (Француска, Велика Британија и САД) биле спремне да прихвате. Француска и Велика Британија супротставиле су се идеји и зато обавезујући међународни стандарди нуклеарне безбедности нису усвојени. Изгледа да је њихова главна брига била да сопствене нуклеарне индустрије не подвргну озбиљном међународном прегледу и да не буду изложене финансијским потраживањима других држава чланица. Остале

²⁸ M. Gavouneli, N. Skourtos, *International Environmental Law*, Summer Session, Rhodos, 1997, p. 135.

државе морале су да се сложе са овим приступом, јер не би имало смисла усвојити конвенцију којој би велике силе одбиле да приступе. Очекивало се да недостаци ове Конвенције буду превазиђени усвајањем **Конвенције о безбедности управљања радиоактивним отпадом**.

Конвенција о физичкој заштити од нуклеарног материјала усвојена у Бечу 26. октобра 1979. године (ступила на снагу фебруара 1987. године),²⁹ захтева од уговорних страна да обезбеде заштиту од нуклеарних материјала унутар њихове територије или у иностранству на њиховим бродовима, или ваздухопловима у току обављања међународног транспорта. Овом Конвенцијом успоставља се оквир који омогућава државама да примене санкције против лица која учине кривична дела везана за нуклеарне материјале. Конвенција о физичкој заштити од нуклеарног материјала има за циљ да стварањем јединствених правила отклони потенцијалне опасности од незаконитог узимања и коришћења нуклеарног материјала. Њоме се олакшава међународни превоз нуклеарног материјала, а универзални стандарди Конвенције замењују потребу склапања посебних билатералних споразума. Прва Конференција за ревизију, којој је присуствовало 35 држава потписница, одржана је у Бечу 1992. године када је изражена пуна подршка Конвенцији и апеловало се на све државе да јој приступе. Констатовано је да Конвенција пружа одговарајући оквир за међународну сарадњу у заштити, обнови и враћању украденог нуклеарног материјала и у примени кривичних санкција против лица која чине кривична дела у вези са нуклеарним материјалом. Измене и допуне ове Конвенције усвојене су 2005. године, а у нашој земљи су потврђене истоименим Законом 2016. године.³⁰

Након несреће у Чернобилу, МААЕ је започела рад на свим аспектима нуклеарне одговорности с циљем побољшања основних конвенција и успостављања широког режима одговорности. Током 1988. године, као резултат заједничких напора МААЕ и ОЕЦД-а, усвојен је Заједнички протокол (Joint Protocol) који се односи на примену Бечке и Париске Конвенције и успоставља везу између Конвенција уједињујући их у јединствен шири режим одговорности.

²⁹ До септембра 2020. године било је 162 стране-уговорнице ове Конвенције, 161 држава и Еуратом.

³⁰ „Службени гласник РС – Међународни уговори” бр. 4/2016-5.

Одговорност за нуклеарну штету међународне одредбе успостављају у четири споразума. То су: 1. Бечка конвенција о грађанској одговорности за нуклеарну штету из 1963. године; 2. Париска Конвенција о одговорности према трећим лицима у области нуклеарне енергије из 1960, допуњена Протоколима 1964. и 1982. године, док Протокол из 2004. године још није ступио на снагу; 3. Бриселска Конвенција са амандманима из 1964. и 1982. године, и 4. Заједнички Протокол из 1988. године, који је ступио на снагу 1992. године.³¹

Бечка Конвенција унела је ред предвиђајући да њене одредбе, као и одредбе националних нуклеарних закона морају бити примењене без дискриминације засноване на националности, пребивалишту или боравишту.³² Париска Конвенција била је први међународни споразум који је обезбедио режим одговорности при мирољубивом коришћењу нуклеарне енергије. Најстарија је Конвенција, са ограниченим европским дометом и ограничена на копнене нуклеарне инсталације. Доношење ове Конвенције био је израз потребе да се постигне одговарајућа заштита трећих лица од штете коју изазива нуклеарна индустрија или употреба нуклеарних постројења (нпр. експлозија атомског реактора). Сврха ове Конвенције је усклађивање националних законодавстава с обзиром на одговорност према трећим лицима и осигурање од атомских ризика и успостављање режима одговорности и компензација у случају нуклеарног инцидента. Конвенција се генерално примењује само на нуклеарне инциденте који се десе и ако је штета претрпљена на територији страна-уговорница. Конвенција предвиђа апсолутну одговорност корисника нуклеарне енергије или превозника нуклеарног материјала и одређује горњи и доњи лимит за накнаду штете (15 и 5 милиона долара). Државама-потписницама је дозвољено да природу, форму и домашај компензације одређују саме у оквиру лимита, уз напомену да ће праведна расподела накнаде бити утврђена према националном закону. Значај Конвенције је доследна примена принципа апсолутне одговорности, која може да служи као пример у међународном праву, али је њен значај умањен због регионалног карактера, док је њена униформност жртвована увођењем флексибилног система лимита, односно давањем велике надлежности националним законима. Признајући да у многим

³¹ Према подацима МААЕ из јула 2020. године Протокол има 31 страну уговорницу.

³² Albonetti A, Belsler W. E, Berger R i ostali, Droit nucléaire Européen, Paris, 1968, str. 81.

случајевима претрпљена штета може да премаши одговорност оператера, већина држава-уговорница Париске Конвенције ратификовала је Бриселску допунску Конвенцију 1963. године.

Септембра 1997. године учињен је значајан корак у побољшању режима одговорности за нуклеарну штету. На дипломатској конференцији у седишту МААЕ у Бечу од 8–12. септембра 1997. године, усвојен је Протокол за измену Бечке Конвенције о грађанској одговорности за нуклеарну штету из 1963. године, који данас има 15 страна уговорница, као и Конвенција о допунској накнади за нуклеарну штету. Овај Протокол одређује могућу границу одговорности оператера на најмање 300 милиона специјалних права вучења (око 400 милиона америчких долара). Конвенција о допунској накнади одређује додатне суме које се обезбеђују кроз доприносе држава уговорница, на основу постигнуте нуклеарне моћи и стопе вредновања Уједињених нација, а могу јој приступити све државе без обзира да ли су стране потписнице неке од постојећих конвенција о нуклеарној одговорности или имају нуклеарна постројења на својој територији. Између осталог, Протокол садржи бољу дефиницију нуклеарне штете (која сада узима у обзир концепт еколошке штете и превентивних мера), ширећи географски домашај Бечке Конвенције и продужавајући рок у коме се може захтевати накнада штете због смрти и телесне повреде. Такође, обезбеђује надлежност обалних држава над актима изазивања опасности од нуклеарне штете током транспорта.

Септембра 1990. године Генерална конференција Међународне агенције за атомску енергије усвојила је **Правилник о међународном прекограничном кретању радиоактивног отпада**. Правилник је саветодаван, пружа смернице државама у вези са међународним прекограничним транспортом бродом радиоактивног отпада, одређујући да свака држава треба да предузме одговарајуће кораке, неопходне за осигурање управљања и одлагања на безбедан начин радиоактивног отпада унутар њене територије и под њеном јурисдикцијом или контролом, као и заштиту здравља људи и заштиту животне средине. Смернице су засноване првенствено на претходном обавештавању и сагласности држава-пошиљалаца, држава-прималаца и држава транзита.³³

³³ Видети: Preventing the transboundary movements of hazardous wastes in the Mediterranean region, VII Ordinary Meeting of the contracting Parties to the Convention

Иако Правилник не забрањује прекогранично кретање радиоактивног отпада, такође, признаје суверено право сваке државе да забрани пренос радиоактивног отпада у/из или преко своје територије.

Ипак, потписнице Ломе IV Конвенције 1989. године схватиле су узалудност покушаја „контроле” или управљања превозом радиоактивног отпада и позвале на комплетну забрану увоза радиоактивног отпада у 68 афричко-карипско-пацифичких држава, као део њихове забране трговине отпадом.³⁴

Заједничка конвенција о безбедности управљања истрошеним горивом и радиоактивним отпадом, први је глобални међународноправни инструмент, који регулише област управљања истрошеним горивом и радиоактивним отпадом, насталим из цивилних нуклеарних реактора, али и из војних и одбрамбених програма (ако се и када такви материјали трајно пребаце у оквир цивилних програма или када се декларишу као истрошено гориво или радиоактивни отпад према Конвенцији).³⁵

У оквиру мера за јачање међународне сарадње у области коришћења нуклеарне енергије, зрачења и безбедности отпада 3. октобра 1997. године у току IX пленарног састанка МААЕ усвојена је Резолуција³⁶ којом је као обавеза држава уговорница одређена примена Заједничке Конвенције о безбедности управљања истрошеним горивом и радиоактивним отпадом, која је отворена за потпис 29. септембра 1997. године, а ступила је на снагу 18. јуна 2001. године, а у Србији марта 2018. године.³⁷ Обавезе страна уговорница највећим делом засноване су на принципима документа “Принципи управљања радиоактивним отпадом” МААЕ из 1995. године што подразумева обавезе изградње и неговања законодавства у овој области, обезбеђења адекватне заштите појединаца, друштва и животне

for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution and its related protocols, Cairo, Egypt, 1991, p. 41.

³⁴ Видети: члан 39. Конвенције.

³⁵ Драгољуб Тодић, “Нуклеарна безбедност и радиоактивни отпад”, Законодавство ЕУ у области заштите животне средине и земље у транзицији, у Зборнику радова са XXV Саветовања са међународним учешћем “Заштита ваздуха ‘97”, Београд, стр.84.

³⁶ Овом Резолуцијом апелује се на државе да потпишу, а потом и ратификују Конвенцију да би што пре могла да ступи на снагу.

³⁷ До марта 2021. године ова Конвенција има 84 стране уговорнице.

средине од радиолошких и других опасности, затим обавезе у вези са прекограничним кретањем истрошеног горива и радиоактивног отпада као и предузимање потребних корака за безбедно управљање некоришћеним херметички затвореним изворима.³⁸

Поред међународних уговора на које је посебно указано, постоје и други међународни уговори које би ваљало имати у виду: на пример Конвенција о заштити радника од јонизујућих зрачења (Женева, 1960. године), Конвенција о грађанској одговорности у области поморског транспорта нуклеарног материјала (Брисел, 1971. године), Конвенција која се односи на професионалну сигурност и здравље и радну средину (Женева, 1981. године) и Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (Еспо, 1991).

Треба разумети да одговорност за међународну штету животної средини укључује концепт одговорности државе за кршење међународног права, али такође и одговорност за штету која настаје из активности коју међународно право дозвољава; то је објективна и безусловна одговорност за активности за које је држава одговорна.

Мирољубиво искоришћавање нуклеарне енергије нужно захтева доношење детаљнијих прописа којима ће се прописати и одговарајуће обавезе, како за кориснике нуклеарних постројења, тако и за оне који на било који начин долазе у контакт са нуклеарним постројењима.³⁹

Оно што је довело до промене става било је схватање да Чернобил није био усамљен случај и да би слична катастрофа могла да се деси у свако доба на неком другом нуклеарном постројењу у Централној или Источној Европи. Графитни реактори, слични оном у Чернобилу наставили су да раде у Украјини и Русији. Ове нуклеарне електране имају озбиљне пропусте и несреће различитог степена опасности се често дешавају. Међутим, нуклеарна енергија као извор јефтине енергије има чврст ослонац у земљама Централне и Источне Европе, тако да предлог за престанак рада ових постројења делује нереално.

³⁸ Драгољуб Тодић, „Нуклеарна безбедност и радиоактивни отпад“, Законодавство ЕУ у области заштите животне средине и земље у транзицији, у Зборнику радова са XXV Саветовања са међународним учешћем „Заштита ваздуха ‘97“, Београд, стр. 86.

³⁹ С. Поповић, О правном регулисању смештаја радиоактивног отпада и другим проблемима нуклеарног права, Београд, 1990, стр. 228.

Закључна разматрања

Најновија међународна правна решења инсистирају на употреби нуклеарне енергије у конструктивне сврхе универзалних светских размера. То утиче на испољавање међународноправних основа сарадње у проглашавању и спровођењу циљева и принципа међународног права који одговарају свим земљама, без обзира на степен њиховог развоја у нуклеарној области.

Специфичност нуклеарних реактора је да садрже велике количине радиоактивних материјала и стога су објективна опасност, као и то да је штетни утицај радиоактивности на људско здравље и окружење разлог за велику опрезност и бригу да сигурност нуклеарних реактора буде обезбеђена. Неопходна је научна, техничка и индустријска сарадња у раду са нуклеарном енергијом, као и беспрекорна организација рада у оквиру једне нуклеарне електране, односно у нуклеарним постројењима и око њих. Такође, нужан је константан рад на побољшању сигурности нуклеарних електрана и широко заснованом информисању о свим аспектима и последицама могућих догађаја на тим постројењима.

Одговорачење са информисањем јавности или касно (неправовремено) предузимање свеобухватних, правовремених или постакидентних мера при раду, хаваријама или удесима у нуклеарним електранама – не би никоме користило.

Русија стално иде напред са плановима за ширу улогу нуклеарне енергије, укључујући развој нове технологије реактора, док су извоз нуклеарних добара и услуга главна руска политика и економски циљ.

Данас се велике силе отимају за благо леденог острва Гренланда, највећег неразвијеног налазишта све траженијих ретких хемијских елемената на свету. Осмогодишња борба 1.500 становника Нарсака, на јужном делу Гренланда против отварања рудника уранијума, уродила је плодом, јер нова Влада планира да заустави отварање рудника уранијума, односно да се заустави рударски пројекат Кванефјелд и од загађења радиоактивном прашином сачува животна средина.

Иако је прошло 35 година од несреће у Чернобилу и даље се не смањује интересовање за последице по локално становништво, преостале преживеле и нове генерације.

Посебан проблем представља питање међународне одговорности за такве штете, јер оне не само да могу добити огромне размере и дуго времена остати неоткривене, већ је код њих често тешко доказати кривицу. Упркос прекиду даљег ширења нуклеарне индустрије, захтев за могућностима одлагања радиоактивног отпада повећао се због отпада који је настао гашењем великог броја реактора.

Живимо у доба опште несигурности која се проширила широм света. Десила се и нова расподела моћи. Ипак, очигледно је да свет не намерава да одустане од мирнодопског коришћења нуклеарне енергије, па је стога потребно усвојити боља решења у овој области, имајући у виду пропусте у претходном периоду.

Од прве употребе нуклеарног оружја у Јапану 1945. године, заштита од јонизујућег зрачења предмет је од изразитог интереса широм света, пошто су планета и цивилизација у опасности. Присутна је и сумња над оптимизмом који прати започето спровођење подухвата антиковид вакцинације, због појаве нових варијанти агресивног вируса (САРС КоВ 2).

Иако Петиција против нуклеарне енергије из 2000. године, настала на Шестој конференцији потписника Кјото Протокола, предвиђа изричито одбацивање нуклеарне енергије као одговор на проблем глобалног загревања, од нуклеарних електрана се још увек не одустаје. Антинуклеарни покрет у свету данас је веома јак и утиче на ограничавање броја нових и затварање постојећих електрана.

Литература

- Анастасијевић, П., Мојовић, Љ., Развој нуклеарних електрана, „Нуклеарна енергија“, број 5, Београд, 1966.
- Бубњевић, С., Несрећа која траје, Наука VII, Култура, уметност, наука, Политика, 1. мај 2021, Београд.
- Драганић, И., Кроз свет радијација и радиоактивности: сто година атомске ере, Београд, 1996.
- Greenpeace International Briefing on Radioactive Waste Dumping At Sea. The Contraversa over Ocean Dumping of Radioactive Wastes: The London Dumping Convention, Amsterdam, 1989.

- Јовановић, М., Нуклеарна дејства и човек: процена непосредних и позних последица озрачења, Београд, 1986,
- Јовановић, М., Биомедицински и социолошки значај акциденталног озрачења људи, Београд, 1989.
- Марковић, Стеван, Спаић, Рајко, „Радијација и здравље”, Друштво за биомедицинско инжењерство и медицинску физику СР Југославије, Аранђеловац, 2001.
- Пешић, М., Велике силе се отимају за благо леденог острва, 04, spoljna & politika.rs, 1, 2. и 3. мај 2021, Београд.
- Preventing the transboundary movements of hazardous wastes in the Mediterranean region, VII Ordinary Meeting of the contracting Parties to the Convention for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution and its related protocols, Cairo, Egypt, 1991.

NUCLEAR SAFETY IN THE POST-SOVIET AND EUROPEAN AREA AFTER THE CHERNOBYL DISASTER

Abstract: The attitude toward the various uses of nuclear energy has become one of the major bones of contention in the foreign policy affairs and international activities of countries in general.

After the Chernobyl accident, the IAEA began work on all aspects of nuclear liability with the aim of improving basic conventions and establishing a broad accountability regime. When nuclear energy is concerned, ecological catastrophes recognize no borders and every pollution of the environment in one country or region would threaten the population of much broader areas. Nuclear energy, which is used today by over 50 countries, provides about 10% of the world's electricity from about 440 power reactors, while about 50 reactors are under construction. The effectiveness of legal and administrative solutions to the problems posed by the peaceful uses of nuclear energy will be heavily reliant on the appropriate adaptation of the relevant legal areas.

Keywords: safety, nuclear energy, Chernobyl, radiation, protection.

Владимир Трапара¹

ПЕРСПЕКТИВЕ ЗАМРЗНУТИХ СУКОБА НА ПОСТСОВЈЕТСКОМ ПРОСТОРУ У ТРЕЋОЈ ДЕЦЕНИЈИ 21. ВЕКА

Апстракт: „Одмрзавање“ сукоба у Нагорно-Карабаху, у јесен 2020, вратило је фокус на проблематику замрзнутих сукоба, посебно на постсовјетском простору где их има највише. Показало се да је, под одређеним условима, обнављање оружаних сукоба који су окончани стабилним примирјем пре више деценија, и те како могуће. С друге стране, сукоб и даље није решен, што потврђује већ констатовану тежину решавања ове врсте сукоба. У овом раду аутор управо утврђује који чиниоци доприносе томе да су неки замрзнути сукоби склонији „одмрзавању“, као и који би услови требало да се стекну да се омогући решавање ових сукоба. У том циљу аутор примењује сопствени концепт замрзнутих сукоба, разрађен у ранијим радовима, за који су средишња два елемента: несклад између правног и фактичког стања (у виду међународно непризнатих територијалних промена), те пресудна улога великих сила (сталних чланица Савета безбедности УН) у замрзавању оружаних сукоба и њиховим даљим перспективама. Аутор се фокусира на замрзнуте сукобе на постсовјетском простору (Придњестровље, Крим/Донбас, те посебно Јужна Осетија/Абхазија и Нагорно-Карабах, јер су они претрпели озбиљније „одмрзавање“ и поновно „замрзавање“), али као помоћни пример користи и једини сукоб на постсовјетском простору који

¹ Др Владимир Трапара, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, vtragara@diplomacy.bg.ac.rs.

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта: „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

је био замрзнут па решен – Чеченију. Изведени закључци имају значај како у теоријском (за обogaћивање концепта замрзнутих сукоба), тако и у практичном смислу (за утврђивање перспектива регионалне стабилности на постсовјетском простору, али и шире, с обзиром на глобалну улогу коју Русија игра као велика сила). Како је и Србија уплетена у један замрзнути сукоб (Косово и Метохија), аутор извучи поуке са постсовјетског простора и за њу.

Кључне речи: замрзнути сукоби, постсовјетски простор, Русија, Нагорно-Карабах, Јужна Осетија/Абхазија, Крим/Донбас, Придњестровље

Увод

Рат у Нагорно-Карабаху, у јесен 2020, између Азербејџана, с једне, и јерменско-карабахских снага, с друге стране, окончан победом Азербејџана и његовим повратком контроле над значајним делом државне територије, још један је у низу примера да употреба силе ни у 21. веку није превазиђена као спољнополитичко средство, те да у одређеним ситуацијама може да буде и успешна. У овом случају то се десило у сукобу који се води већ две деценије и имао је карактер – а имаће га и након поменутог рата – замрзнутог. У овом раду бавимо се овом специфичном врстом сукоба, стављајући нагласак на постсовјетски простор, где осим Нагорно-Карабаха тренутно има још три случаја замрзнутих сукоба. Циљ нам је да укажемо на перспективу ових сукоба, полазећи од нових сазнања везаних за могућности њиховог „одмрзавања“ и решавања, којима надограђујемо већ разрађен концепт замрзнутих сукоба из ранијих радова. Како и Србија на свој територији има замрзнути сукоб, то ће проучавање постсовјетских примера бити корисно и за њу. У наставку рада најпре дефинишемо замрзнуте сукобе и разматрамо шта се о њима ново појавило у литератури. Након тога дајемо кратак осврт на постсовјетске замрзнуте сукобе, њихову генезу и тренутно стање, уз објашњење откуд толика концентрација ове врсте сукоба баш у том региону. Затим, утврђујемо чиниоце који доприносе одмрзавању сукоба, односно обнављању оружаних дејстава, те услове за решавање замрзнутих сукоба оцењујући у којој мери су они присутни у постсовјетским сукобима. Коначно, применом исте матрице извучимо поуке за Србију, односно случај Косова и Метохије..

Дефиниција замрзнутих сукоба

При разматрању било ког научног концепта ваља поћи од његове дефиниције. Проблем са ранијом литературом, која се бави овим концептом, јесте то што је управо занемаривала тај аспект, дефинишући замрзнуте сукобе паушално и здраворазумски, попут тога да су то „ратови који нису решени путем мировних договора, већ простим замрзавањем положаја сваке од страна“,² те да су они резултат неуспешности напора да се постигне политичко решење иако нема активног непријатељства,³ односно да су у питању територијални сукоби без трајног решења.⁴ Прихватљива научна дефиниција морала би да садржи кључни елемент који овај тип сукоба чини особеним – непоклапање између правног и фактичког стања – чему се највише примакао Дов Линч (Dov Lynch), везујући своје одређење замрзнутих сукоба за настанак „*de facto* држава“. Ове државе, попут свих осталих, имају територију, становништво и владу, али не и преостали критеријум државности које поставља Конвенција из Монтевидеа – капацитет да ступе у односе са другим државама јер им недостаје широко међународно признање.⁵ Проширујући ово и на случајеве када настану било какве међународно непризнате територијалне промене (дакле, не нужно и нове државе), те спајајући овај кључни дефинициони елемент са другим елементима примећеним у пракси, дошли смо до следеће дефиниције замрзнутих сукоба:

Замрзнути сукоб је ситуација у којој је један (међудржавни или унутрашњи) оружани сукоб окончан релативно стабилним примирјем које се одликује одређеном фактичком територијалном

² John Peet, "Frozen Conflicts – Europe's Unfinished Business", *The Economist*, 19 November 2008, Интернет, <https://www.economist.com/news/2008/11/19/frozen-conflicts> 26/5/2021.

³ S. Neil Macfarlane, "Frozen Conflicts in the Former Soviet Union – The Case of Georgia/South Ossetia", in: IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2008*, Baden-Baden, 2009, pp. 23-33.

⁴ Filon Morar, "The Myth of 'Frozen Conflicts': Transcending Illusive Dilemmas", *Per Concordiam*, Vol. 1, No. 2, June 2010, p. 11.

⁵ Dov Lynch, "Separatist States and Post-Soviet Conflicts", *International Affairs*, Vol. 78, No. 4, October 2002, pp. 834-835.

поделом, али без правног утемељења, услед несагласности воља релевантних актера.⁶

Дакле, да бисмо могли да говоримо о замрзнутом сукобу њему је морао да претходи „врући“ оружани сукоб. Зато две Немачке нису биле замрзнути сукоб, јер нити оне нити њихови покровитељи нису међусобно водили рат, али код двеју Кореја то јесте био случај. Даље, постигнуто примирје заиста мора да буде стабилно у смислу да се не крши у обиму већем од спорадичних чарки, иначе говоримо о „одмрзавању“, односно обнављању сукоба (као што се збило у Кашмиру и Чеченији 1999, Грузији 2008. и Нагорно-Карабаху 2020). Затим, замрзнутог сукоба нема без територијалне поделе међу сукобљеним странама – привремено „закопавање“ ратних секира између побуњеника и власти у некој држави (нпр. ИРА и Велике Британије у прошлости) само по себи није замрзнут сукоб, осим уколико не постоји део територије на коме ти побуњеници фактички врше власт. Коначно, ту је и несагласност воља релевантних актера, односно одсуство признања фактичке територијалне поделе од стране неких од њих, или чак свих. Иако би прва асоцијација највероватније била да су релевантни актери стране у сукобу, оне то наравно јесу када је у питању „производња“ одређене фактичке ситуације, али не и међународно признање, где се у савременим међународним односима „рачуна“, пре свега, став пет сталних чланица Савета безбедности Уједињених нација – САД, Русије, Кине, Велике Британије и Француске. Уколико само једна од њих не призна одређену територијалну промену, може се рећи да она постоји само *de facto*, не и *de jure*, односно да је сукоб замрзнут до постизања политичког решења које би све сталне чланице СБ УН признале. Зато, нпр. Косово остаје замрзнут сукоб докле год га Русија и Кина не признају као независну државу (иако га признаје око половине чланица УН), док сукоб Израела и појединих арапских држава то није – упркос томе што га неколико њих не признаје као државу – јер га признају све сталне чланице Савета безбедности.

Након што смо одредили замрзнуте сукобе на поменути начин, појавило се још запажених научних радова на ту тему, од којих бисмо

⁶ Владимир Трапара и Милош Јончић, „Пут за решавање сукоба – упоредна анализа замрзнутих сукоба на простору ОЕБС“, *Међународни проблеми*, год. 64, бр. 3, јул-септембар 2012, стр. 277.

издвојили два, који су по нашем мишљењу обогатили концепт. Чешки аутори Сметана и Лудвик покушали су да реконцептуализују замрзнуте сукобе указујући да они нису статични, већ поседују динамику наизменичног „одмрзавања“ у два могућа смера – ка дипломатији/ преговорима, односно ка ескалацији до употребе оружане силе.⁷ Ово ће нам бити корисно за разматрање услова под којима код замрзнутог сукоба може да се обнови оружани сукоб, односно да се ситуација развије у супротном смеру – ка решавању сукоба. Џејмс Којл (James J. Coyle) указао је на дубоко супротстављене интересе подржавних актера, те њихово везивање за велике силе (које користе ситуацију за своје интересе у међусобним сукобима), као „погонско гориво“ замрзнутих сукоба.⁸ Његово темељно истраживање замрзнутих сукоба на постсовјетском простору значиће нам и у нашој анализи.

Постсовјетски замрзнути сукоби

Из нашег одређења замрзнутих сукоба јасно је да су замрзнути сукоби савремени феномен, те да се почињу јављати након 1945, када се уводе две кључне новине у међународно право и односе: делегализација рата као средства територијалних промена; установљење пет сталних чланица Савета безбедности УН, са правом вета. Док је рат био легално средство територијалних промена, није постојао ни основ да неко тако изведеним променама ускраћује признање; док није било садашње институционалне структуре међународних односа, у којој пет великих сила има право да оспори неке државност или припајање одређене територије, сукоби су могли бити сматрани решеним онда када победник наметне територијалну поделу.⁹ У хладноратовском контексту, неслагање суперсила директно је доводило до замрзнутих сукоба попут корејског и тајванског, али и отежавало решавање замрзнутих сукоба које су производиле поједине регионалне силе, као Турска у случају Кипра, односно Индија и Пакистан у

⁷ Видети: Michal Smetana, Jan Ludvik, “Between War and Peace: A Dynamic Reconceptualization of ‘frozen conflicts’”, *Asia Europe Journal*, 2019, pp. 1-14.

⁸ James J. Coyle, *Russia’s Border Wars and Frozen Conflicts*, Palgrave Macmillan, 2018, p. 9.

⁹ Ibid, pp. 3-5.

случају Кашмира. Наизглед парадоксално, крај Хладног рата повећао је број замрзнутих сукоба, на које се тек тада скреће пажња проучавалаца међународних односа. Највећи број њих појавио се на постсовјетском простору, за шта постоји и одговарајуће објашњење.

Статус федералне јединице (социјалистичке републике) у бившем Совјетском Савезу додељиван је према тзв. Стаљиновим критеријумима: да има становништво веће од милион; да матична нација буде у већини; да се граниче са неком страном државом.¹⁰ Примена другог и трећег критеријума доводила је до креирања вештачких граница и појаве значајног броја етничких мањина на територији готово сваке од социјалистичких република, при чему многе од тих мањина уопште нису ни добиле своју републику.¹¹ Тај проблем делимично је решен креирањем „аутономних совјетских република“ и „аутономних области“ унутар социјалистичких република, али су и те подјединице најчешће имале шаролик етнички састав и вештачке границе. Уз то, њима ће при распаду Совјетског Савеза бити оспорено право на самоопредељење до отцепљења, које је било признато социјалистичким републикама. То ће довести до неколико оружаних сукоба (ратова за „постсовјетско наслеђе“), услед покушаја појединих ускраћених етничких група да и оне остваре политичку независност.¹² Док се Руска Федерација, у начелу, томе супротставила – јер би тиме довела у питање и свој опстанак, будући да је од РСФСР наследила велики број аутономних република и области – а у Чеченији то супротстављање извела и у пракси, у наставку ћемо видети да је Москва у току деведесетих година прошлог века на територијама других постсовјетских држава, посредно или непосредно, помогла оружано осамостаљење неколико аутономних република и области. Постимперијално наслеђе у виду етнички измешаног становништва и

¹⁰ John Russell, *Chechnya-Russia's "War on Terror"*, Routledge, London and New York, 2007, p. 42.

¹¹ Узбекистан је, рецимо, постао федерална јединица тако што му је припојен узан појас на граници са Авганистаном, како би испунио трећи Стаљинов критеријум. Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999-2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2020, стр. 69.

¹² Већина њих ће у оквиру новонасталих држава испунити трећи Стаљинов критеријум, који до тада нису испуњавале – наћи ће се на државним границама. *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 70.

неприродних граница је и на другим просторима рецепт за дуготрајне сукобе, који каткад доспевају у статус замрзнутих (као у случају Кореје, Кашмира, Кипра, Косова итд.). Но, оно по чему је постсовјетски простор јединствен јесте улога Русије, која је и након распада своје бивше империје остала доминантан актер у региону, и која има прилику да одлучујуће делује у оба аспекта битна за дефиницију замрзнутих сукоба – и правном и фактичком. У правном – јер је стална чланица Савета безбедности УН, која може да оспори државност било којој територији. У фактичком – јер је велика сила и регионални хегемон те може да, уз искључење утицаја ривалских великих сила, средствима која су јој на располагању, укључујући и војна, за себе издејствује повољно фактичко стање као исход било ког регионалног сукоба. Следи кратак преглед неколико замрзнутих сукоба на постсовјетском простору, да бисмо се упознали са чињеницама које ће нам послужити као основ за даљу анализу.

Чеченија. Иако чеченски сукоб хронолошки није први пример замрзнутог сукоба на постсовјетском простору, њега обрађујемо првог, из два разлога. Прво, Чеченија је неку врсту фактичке независности имала још од 1991, али почетак замрзнутог сукоба не можемо да сместимо у ту годину, јер овој независности није претходио „врући“ оружани сукоб – ако полицијски инцидент код авио-базе Ханкала, у коме руске специјалне полицијске снаге нису успеле да ухапсе чеченског лидера Џохара Дудајева, не посматрамо на тај начин.¹³ Други разлог је што чеченски сукоб представља први и једини пример решеног замрзнутог сукоба на постсовјетском простору. Чеченски замрзнути сукоб почиње августа 1996, потписивањем Хасавјуртског споразума о примирју којим је окончан Први чеченски рат (трајао од уласка руске војске у Чеченију 1994. до побуњеничког заузимања Грозног 1996) – поразом Русије и повлачењем њене војске из Чеченије. Но, фактичку независност коју је Чеченија на овај начин изборила Москва је избегла да призна, одложивши решавање уставног статуса Чеченије до 2001. године.¹⁴ Нада тадашњег чеченског руководства да ће те године дочекати и руско формално признање независности и решити замрзнути сукоб у своју корист, изјавила се

¹³ Mark Galeotti, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*, Osprey Publishing, Oxford and New York, 2014, p. 31.

¹⁴ Mark Galeotti, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*, op. cit., p. 48.

услед подела унутар самог тог руководства на умерене и екстремне исламистичке елементе, односно грешке ових потоњих да упадну у Дагестан, у августу 1999, у покушају да прошире сукоб на остале руске кавкаске републике. То је Русија искористила да поведе Други чеченски рат и сукоб реши у своју корист, најпре војним заузимањем Чеченије до пролећа 2001, а затим и њеном потпуном пацификацијом („чеченизацијом“) закључно са 2009. годином.¹⁵

Придњестровље. Замрзнути сукоб у Молдавији добар је пример последица какве остављају вештачке унутарсовјетске границе. Док су Молдавци романски народ близак Румунима и територија коју насељавају – која се раније звала Бесарабијом – у периоду између два светска рата и налазила се у саставу Румуније, Придњестровље је узан појас на левој обали реке Дњестар, већински насељен Русима и Украјинцима, који је након совјетског припајања Бесарабије заједно с њом ушао у састав нове Молдавске ССР (стара је са Придњестровљем обухватала и делове данашње Украјине). Жесток оружани сукоб избио је 1992. као реакција словенског становништва Придњестровља, потпомогнутог руским и украјинским добровољцима, а касније и руском 14. армијом, на наметање националистичких реформи и приближавање Румунији од стране власти нове независне Молдавије. Сецесионисти и руске трупе су победили, те је јулско примирје произвело фактичку независност Придњестровља (непризнату од иједне независне државе), уз распоређивање руско-молдавско-придњестровских снага (руске су доминантне).¹⁶ Најозбиљнији покушај дипломатског решавања овог сукоба био је Козаков меморандум из 2003, који је предвиђао федерализацију Молдавије и останак руских трупа у Придњестровљу у наредних двадесет година. Иако га је тадашњи молдавски председник близак Русији, Владимир Вороњин, испрва прихватио, под притиском САД се предомислио, те ће сукоб до данас остати нерешен, независно од тога јесу ли на власти у Кишињеву снаге мање или више наклоњене Русији.¹⁷

¹⁵ Видети: Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, *op. cit.*, стр. 78-100.

¹⁶ Владимир Трапара и Милош Јончић, „Пут за решавање сукоба – упоредна анализа замрзнутих сукоба на простору ОЕБС“, *op. cit.*, стр. 279.

¹⁷ “Transnistrian Conflict after 20 Years: A Report by an International Expert Group“, Witold Rodkiewicz (ed.), Centre for Eastern Studies, Institute for Development and Social

Нагорно-Карабах. Ова планинска енклава, већински насељена Јерменима, али и историјски значајна за њихове суседе Азере, совјетским административним инжењерингом остала је унутар Азербејџана као аутономна област, док је азербејџанска област Нахичеван остала као ексклава изван земље, са друге стране Јерменије. Јерменија и Азербејџан сукобили су се још 1988. поводом одлуке Нагорно-Карабаха да се припоји Јерменији, да би тај сукоб ескалирао након стицања независности обеју држава. Замрзнут је Протоколом из Бишкека 1994. стварањем *de facto* независне републике Арцах (Нагорно-Карабах), на територији већој од оне коју је заузимала изворна област, непризнате чак и од саме Јерменије, иако под заштитом њених трупа.¹⁸ Од тада до данас, уз безуспешне покушаје да се сукоб реши (од стране Групе из Минска формиране под окриљем ОЕБС), сукоб је више пута одмрзаван уз понекад озбиљнију размену ватре и чак територијалне промене, али никад као у јесен 2020. У новом рату за Нагорно-Карабах, у међувремену финансијски и технолошки далеко унапредовале азербејџанске оружане снаге потукле су инфериорније трупе Арцаха и Јерменије готово на свим деловима фронта, преполовивши територију коју су Јермени контролисали и – заузимањем стратешки важне Шуше – угроживши и саму престоницу Арцаха, Степанакерт (Ханкенди). На иницијативу Русије, 9. новембра јерменски премијер Пашињан и азербејџански председник Алијев потписују споразум о примирју у Москви, којим се Јерменија обавезала да, уз већ изгубљене територије у рату, преда Азербејџану и оне које је заузела 1994, а налазе се изван изворног Нагорно-Карабаха. Сукоб је поново замрзнут, јер је Арцаху остало око трећине територије коју је претходно контролисао, укључујући и Степанакерт, те узак Лачински коридор који га спаја са Јерменијом. Споразум је предвидео и по први пут распоређивање руских мировних трупа, и то управо дуж поменутог коридора и на линији раздвајања сукобљених страна.¹⁹

Initiatives “Viitorul”, Warsaw, Chisinau, 2011, p. 10. Вороњиново предомишљање доста подсећа на случај предомишљања Алије Изетбеговића поводом Кутиљеровог плана за Босну и Херцеговину, уз улогу тих истих САД.

¹⁸ Владимир Трапара и Милош Јончић, „Пут за решавање сукоба – упоредна анализа замрзнутих сукоба на простору ОЕБС“, *op. cit.*, стр. 279-280.

¹⁹ Видети: „Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации“, Президент России, 10 ноября 2020 года, Интернет, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/64384> 28/5/2021.

Абхазија и Јужна Осетија. Као и код других замрзнутих сукоба на постсовјетском простору, извор ова два грузијска треба тражити у нетрпељивим односима Грузина и етничких мањина које су се након формирања Совјетског Савеза нашле на територији Грузије. Посебно Абхаза, древног народа чији је национални мит идентичан грузијском, а који никада нису прежалили деградирање статуса од готово федералне јединице у СССР до аутономне републике у саставу Грузије тридесетих година прошлог века.²⁰ У краткотрајном грађанском рату након осамостаљења Грузије Абхази подржавају Гамсахурдију, да би се након победе Шеварнадзеа побунили и прогласили независност у јулу 1992. Након двогодишњег рата, у коме су се на страни Абхазије борили добровољци из Чеченије и других руских кавкаских република, али и сама руска армија у извесној мери, Абхази односе победу и долази до примирја које је, између осталог, предвидело и распоређивање мировних трупа ЗНД (највише руских). Већ пре тога је сукоб у Јужној Осетији окончан на сличан начин, фактичком независношћу и ове аутономне републике, те распоређивањем мешовитих руско-грузијско-осетијских мировних трупа. У следећих деценију и по, сукоб се није кретао ни ка обнављању, ни ка решењу, упркос Шеварнадзеовом труду да стекне наклоност Русије.²¹ Но, ни отцепљене републике није признавао нико, па ни Русија. То ће се променити почев од 2003, након доласка прозападног Михаила Сакашвилија на место председника Грузије у „Револуцији ружа“. Његова жеља да, ако треба и силом, поврати територијални интегритет Грузије, што ће учинити у случају Аџарије (уз тада руску прећутну подршку), сукобиће се са настојањем Москве да Абхазију и Јужну Осетију чвршће веже уз себе (давањем држављанства њиховим грађанима), а Грузију држи изван НАТО (у који ће ова на одређени начин бити позвана на

²⁰ Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, op. cit., стр. 113-114; Thomas Goltz, “The Paradox of Living in Paradise: Georgia’s Descent into Chaos”, in: *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), M. E. Sharpe, New York, London, 2009, pp. 10, 20-21; Владимир Трапара и Милош Јончић, „Пут за решавање сукоба – упоредна анализа замрзнутих сукоба на простору ОЕБС“, op. cit, стр. 280.

²¹ Thornike Gordadze, “Georgian-Russian Relations in the 1990s”, in: *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), M. E. Sharpe, New York, London, 2009, pp. 35-36.

Букурешком самиту априла 2008).²² У лето 2008. оружане чарке на граници Јужне Осетије и остатка Грузије ескалирају до пуног оружаног сукоба, када грузијске трупе крећу на осетијску престоницу Цхинвали, а Русија шаље своју војску у Ј. Осетију кроз Кодорски кланац. У шестодневном рату Грузини су одлучно потучени. Сукоб је поново замрзнут, овога пута уз нешто већу територију под контролом Ј. Осетије и Абхазије, али и руско признање независности ових двеју република (што ће исплатити још свега неколико држава света), по угледу на западно признање косовске независности шест месеци раније. Иако је Сакашвили одавно пао са власти, до данас нема помака у решавању сукоба, а ситуација на терену је углавном мирна.

Крим и Донбас. Извор украјинског сукоба лежи у дуготрајној сложеној историји ове „граничне земље“, чије су границе у совјетско доба више пута вештачки мењане, што је резултирало разноликом палетом идентитета становништва од доминантно антируске и прозападне Галиције на северозападу, до већински проруског Крима на крајњем југоистоку.²³ Након што је Украјина 1991. по први пут постала међународно призната независна држава, ова идентитетска шароликост имала је за политичку последицу смењивање на власти политичких снага претежно ослоњених на подршку северозападне или југоисточне половине земље, што политиколог Драган Петровић назива „украјинском клацкалицом“.²⁴ Након победе Виктора Јануковича на председничким изборима 2010, једно време се чинило да је ова клацкалица превагнула у корист проруског југоистока, да би се крајем 2013. стање закомпликовало услед одбијања Јануковича (под притиском Москве) да потпише споразум о придруживању са Европском унијом. Тромесечна политичка криза ескалирала је у насилним сукобима на улицама Кијева и преврату

²² Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, op. cit., стр. 124-130.

²³ Ibid., стр. 165-175. Заправо се ради о подели између монистичке верзије украјинског идентитета (која инсистира на одвојености од Русије) и оне плуралистичке (која не искључује да бити Украјинац значи бити део ширег руског света). Видети: Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I.B.Taurus, 2014. (electronic issue), pp. 29-30, 37, 48-49.

²⁴ Драган Петровић, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 137.

фебруара 2014, након „евромајдановског“ прекршаја споразума о прелазној влади који је опозиција склопила са Јануковичем.²⁵ Проруске политичке снаге на Криму реаговале су расписивањем референдума, на коме ће се у марту огромна већина грађана изјаснити за независност од Украјине и прикључење Русији. Русија је ово народно изјашњавање заштитила најсавршенијом војном интервенцијом у 21. веку, изведеном без испаленог метка и жртава.²⁶ Крим је припојен Русији као једна од аутономних република, што није добило међународно признање. У остатку условно проруског дела Украјине, ситуација је била компликованија, услед спремности само региона Донбаса (Доњецк и Луганск) да се оружаном супротстави украјинским снагама, али и њихове спремности да побуну угуше. У току 2014. и почетком 2015. водиће се грађански рат у коме је Русија дозираном подршком побуњеницима спречила да их украјинска војска потуче и омогућила им да са два споразума из Минска остваре примирје и задрже део Донбаса (укључујући и градове Доњецк и Луганск) под својом контролом.²⁷ Од тада до данас, овај сукоб је замрзнут услед изостанка политичког решења, али због честих инцидената и размене ватре на линији раздвајања има мишљења да се он може категоризовати између замрзнутог и „врућег“ сукоба као сукоб „променљиве температуре“.²⁸ Почетком 2021. тензије су накратко порасле услед гомилања руских трупа на украјинској граници, али до ескалације није дошло.

Чиниоци одмрзавања и услови за решавање замрзнутих сукоба

Изненадност и оштрина оружаних сукоба који су избили у Грузији 2008. и Нагорно-Карабаху 2020, те ратна опасност која се надвила над исток

²⁵ Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, op. cit., стр. 186-197.

²⁶ Владимир Трапара, „‘Употребљивост’ силе за остваривање спољнополитичких циљева у XXI веку: руске интервенције у Грузији (2008) и на Криму (2014)“, у: *Употреба силе у међународним односима*, Жаклина Новичић (ур.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, стр. 46-51.

²⁷ Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, op. cit., стр. 204-210.

²⁸ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, Yale University Press, New Haven and London, 2014, p. 143.

Украјине 2021, показују да је одмрзавање замрзнутих сукоба теоретски могуће у било ком тренутку. Ипак, из самог концепта произилази, а и сама пракса то показује, да постоје чиниоци који могу да повећају вероватноћу обнављања оружаног сукоба. Овде ћемо обрадити неколико таквих чинилаца: сложеност/неправедност територијалне поделе; одсуство демилитаризоване зоне; јачина међуетничке тензије; ауторитарни режими; непостојање контроле велике (или макар регионалне силе) на терену.

Уколико је територијална подела у тренутку замрзавања сукоба сложенија, у смислу да је линија разграничења неприродна, неправилног облика, а посебно ако су присутне енклаве и ексклаве и ако су градови подељени, утолико су већи изгледи да се оружана дејства у неком тренутку обнове. Одмрзавању сукоба додатно може да допринесе виђење територијалне поделе као посебно неправедне и понижавајуће за неку од страна. Молдавски замрзнути сукоб је, рецимо, по овом критеријуму релативно неподложен одмрзавању, јер је граница између Придњестровља и остатка Молдавије углавном природна, прати реку Дњестар (изузетак је град Бендер на десној обали), док Молдавци немају разлог да осећају нарочиту неправду због издвојености Придњестровља, које ионако није било део некадашње историјске Бесарабије. На другој страни, Грузини су итекако имали разлога да поделу своје земље сматрају неправедном, пре свега због етничких чишћења Грузина из отцепљених република почетком деведесетих – у Абхазији, рецимо, пре тога није постојала абхаска већина. Код Азербејџана је тај исти чинилац осећаја неправде и понижења да љути регионални ривал који није чак ни велика сила (Јерменија) контролише солидан део његове међународно признате територије, био појачан изувјаном линијом разграничења и постојањем ексклаве у Нахичевану. И након рата 2020. овај чинилац снажно делује у правцу могућег новог одмрзавања сукоба, јер се Степанакерт нашао на самој линији раздвајања, а ту је и осетљиви Лачински коридор. Коначно, у Украјини чинилац територијалне поделе је двојак. У случају Крима, са његовом природном географском издвојеношћу и историјским неприпадањем Украјини, он не чини сукоб подложним одмрзавању. У Донбасу га зато чини итекако, услед неприродног разграничења просто затекнутог у тренутку примирја и чињенице да оно пролази кроз предграђа највећих градова области.

Уколико је примирјем успостављена демилитаризована зона, сукоб се теже одмрзава. Уколико ње нема, то постаје лакше, јер ситни гранични

инциденти брже могу да се трансформишу у шири судар трупа. Ово је можда и кључни чинилац који одржава сукоб у Донбасу у колико-толико замрзнутом облику, јер је споразумом Минск 2 из 2015. године успостављена довољно широка зона (по Минску 1 није је било).

Што је већа међуетничка дистанца, веће су и шансе да се сукоб одмрзне. Овај чинилац је посебно снажно деловао у Грузији, услед традиционалне нетрпељивости Грузина према мањинама (посебно старог локалног ривалства са Абхазима), као и између Јермена и Азера. Са друге стране, чињеница да подела на северозападни и југоисточни идентитет Украјинаца није оштра, већ постепена, уз разне нијансе у средишњем делу земље, може да амортизује могућност избијања новог рата.

Ауторитарни режими се по правилу лакше одлучују да крену у рат, јер им ризик од губитка власти уколико га изгубе није тако велики као код демократских. Хибридни режими су нарочито склони започињању сукоба, јер се надају да ће тако учврстити своју крхку унутрашњу позицију. Релативно демократска власт у Молдавији и Украјини биће мање склоне одмрзавању сукоба од ауторитарног Азербејџана, а посебно од хибридне Грузије у време Сакашвилија.

Напокон, изузетно значајан чинилац одмрзавања сукоба је питање ко својим трупама штити стање, односно територијалну поделу на терену. Уколико то чини велика, или макар регионална сила, мање су шансе да се сукоб обнови, јер ће присуство трупа велике или регионалне силе деловати као средство одвраћања незадовољне стране у сукобу да се лати оружја. Кад контроле велике силе нема, шансе за одмрзавање су много веће. Управо се то десило у Нагорно-Карабаху 2020, који је бранила мала држава Јерменија, насупрот у том тренутку значајно војно јачем Азербејџану, али услови примирја, који предвиђају присуство руских трупа на осетљивим деловима линије разграничења, чине неко ново одмрзавање у будућности тежим. Тамо где је Русија са својим трупама непосредно присутна на терену (Придњестровље, Крим, Јужна Осетија/Абхазија), противничкој страни ће свакако бити теже да се одлучи да оружаним путем реши сукоб. У Донбасу Русија није присутна директно, али поменути повременим распоређивањем трупа уз границу надомешта тај недостатак. Поставља се питање зашто је онда 2008. дошло до одмрзавања грузијског сукоба, иако је Русија била присутна у отцепљеним републикама? Два су објашњења за то: снажно деловање осталих наведених чинилаца; нада Сакашвилија да ће

на својој страни имати неку другу велику силу (САД). Ипак, то што војна авантура Грузије није потрајала ни недељу дана, показује какав је ефекат када територијалну поделу у замрзнутом сукобу штити велика сила.

Како стоје ствари са условима за супротан исход, односно решавање замрзнутих сукоба? Најпре ваља рећи да се то јако тешко постиже, те да чиниоци који доприносе могућем одмрзавању сукоба углавном удаљавају исти од решења. Евентуални изузетак може да буде непостојање контроле од стране велике силе, јер често управо велика сила спречава да се замрзнути сукоб реши.²⁹ Два су модела по којима се замрзнути сукоб може решити: договором сукобљених страна и/или великих сила; војном победом једне од страна, којом се обнавља пређашња, међународно призната територијална подела.

Први модел још увек није виђен на постсовјетском простору, иако му се, као што смо поменули, случај Придњестровља највише приближио. Ван постсовјетског простора можемо да наведемо пример две Кореје, које су договором великих сила 1991. примљене у УН као одвојене државе. Кључни проблем у вези са договорним решењем замрзнутог сукоба је ригидност међународноправних норми о територијалном интегритету и забрани претње/употребе силе, за које ће се територијално оштећена страна увек „ухватити“ и неће бити спремна на било какав територијални компромис. То ће се много лакше десити уколико, као у наведеном случају Кореје, велике силе наметну решење мимо воље сукобљених страна. Но, управо због ривалства великих сила (није случајно да је Кореја решена непосредно по завршетку Хладног рата, а пре новог руско-америчког ривалства), и ова опција је данас све тежа.³⁰

Други модел се ван постсовјетског простора десило у Републици Српској Крајини 1995, а на постсовјетском простору у Чеченији 2000, док смо се сличном исходу значајно приближили 2020. године у Нагорно-Карабаху. Да би се овај модел остварио, потребно је да победу у обновљеном ратном

²⁹ Michal Smetana, Jan Ludvik, "Between War and Peace: A Dynamic Reconceptualization of 'frozen conflicts'", *op. cit.*, pp. 9-10.

³⁰ Сметана и Лудвик сматрају да решење замрзнутог сукоба може да донесе и велики спољни шок попут светског рата. *Ibid.*, p. 9. Но, како је такав рат данас мало вероватан, услед постојања нуклеарног оружја, овај начин нисмо убројили међу могуће моделе решавања замрзнутих сукоба.

сукобу однесе страна која се залаже за обнову међународно признатих граница, те да заиста и успе да такве границе успостави војним дејствима. Срећом по Русију, „Чеченску Републику Ичкерију“ 2000. нико сем талибана у Авганистану није признавао, те нико неће оспорити њено територијално припадање Русији када је њена војска буде заузела. Насупрот томе, припајање Крима нико неће признати, јер је у том случају Русија била та која је изменила међународно признате границе. Да се Руси у јесен 2020. нису дипломатски умешали, врло је вероватно да би пао и Степанакерт и да би се о Арцаху говорило у прошлом времену, јер нико не би могао да оспори долазак азербејџанске војске на сопствене границе. Исто би било и са Јужном Осетијом да руске трупе у ноћи 6. на 7. август 2008. нису прошле кроз Роки тунел.

Да закључимо: од сва четири тренутна замрзнута сукоба на постсовјетском простору, најмање изгледе за насилно одмрзавање, односно највеће услове за дипломатско решавање некад у будућности има сукоб у Придњестровљу, а заправо је могао бити решен још пре скоро двадесет година, да то САД нису спречиле. Највеће шансе за одмрзавање, пак, као и за насилно решавање победом Азербејџана, има сукоб у Нагорно-Карабаху, мада су те шансе услед ангажовања руских трупа на терену мање него пре јесени 2020. Грузијски сукоб има минорне шансе како за одмрзавање, тако и за решавање по било ком моделу. У Украјини је ситуација амбивалентна. Крим подсећа на Грузију по тежини одмрзавања и решавања. У Донбасу су шансе за одмрзавање нешто веће, али уколико до тога дође, већи су изгледи да би исход био ново замрзавање са измењеном територијалном ситуацијом на штету Украјине, него обрнуто. Изгледи, пак, за дипломатско решење сукоба нису занемарљиви, иако је за очекивати притисак Запада на руководство у Кијеву да не крене тим путем.

Поуке за Косово и Метохију

Како је и Србија уплетена у замрзнути сукоб на сопственој територији, поставићемо питање какве се поуке за случај Косова и Метохије могу извући из теоријског образлагања концепта замрзнутих сукоба и постсовјетских искустава? Сличност косовског случаја са постсовјетским примерима је у томе што је један део територије Србије фактички отцепљен у „врућем“ сукобу, уз помоћ са стране, и на њему образована *de facto* држава. Оно што

је различито јесте да је у овом случају помоћ побуњеницима дошла не од Русије, већ од САД и њихових европских савезника. Како они на међународном плану остварују много већи утицај од Русије, издејствовали су да независност Косова призна око половине чланица УН, што је много више од броја држава које признају нпр. Јужну Осетију и Абхазију. Но, докле год Косово не признају Русија и Кина као сталне чланице Савета безбедности УН, оно се не може сматрати и државом *de jure*, те сукоб остаје замрзнут. У последње време се све чешће говори о Косову као потенцијалном безбедносном проблему, па да видимо сада, сходно чиниоцима које смо утврдили, какве су шансе да се овај сукоб одмрзне?

Територијална подела између Косова и остатка Србије није посебно сложена, али јесте осећај неправде и понижења на српској страни, услед посматрања Косова као српске „свете земље“. Томе ваља додати и незадовољство косовских Албанаца тиме што тзв. Прешевска долина припада централној Србији. Демилитаризована зона, која је неко време постојала након сукоба 1999. на линији разграничења, одавно више не постоји. Уз то је у току процес милитаризације Косова, стварањем његових оружаних снага. Међуетничка тензија је велика, била је и пре сукоба, а нарочито након њега. И Београд и Приштина имају хибридне политичке режиме, при чему се онај у Београду све више ближи чистом ауторитаризму. Територија Косова и Метохије је под контролом, односно заштитом међународних снага предвођених НАТО, односно САД, и то је тренутно кључни чинилац који стабилно одржава овај сукоб у замрзнутом стању. Парадоксално, и Србија је та која у последње време сама тражи да стране трупе остану на Косову, са идејом да ће оне боље заштитити српско становништво. Изгледи за одмрзавање сукоба се унеколико повећавају уколико фактичку аутономију Севера у односу на остатак Косова, посматрамо као својеврстан замрзнут сукоб унутар замрзнутог сукоба. Но, неколико инцидената са упадима косовских специјалних снага на Север је показало је да је и Приштина свесна ризика ескалације да би ишла даље од тога.

Што се могућности за решавање сукоба тиче, војну опцију, односно заузимање Косова од стране Србије треба искључити у догледно време. Дипломатско решење такође није на видику, услед неспремности албанске стране да прихвати и најмањи компромис. С друге стране, спремност Србије да размотри решења која су много ближа албанској позицији него

њеној је без преседана у поређењу са другим замрзнутим сукобима, и може се такође довести у везу са много већим притиском којим је изложена од западних сила, од онога који осећају нпр. Украјина или Грузија у односу на Русију. Опција да велике силе реше косовски сукоб мимо воље сукобљених страна би можда била изводљива када би односи Русије и Сједињених Држава били бољи и омогућили неку врсту тампе – америчко признање Лужне Осетије, Абхазије и анексије Крима у замену за руско признање Косова – али пошто нису и неизвесно је када ће бити, и та могућност отпада.

Закључак

Четири тренутна постсовјетска замрзнута сукоба највећа су концентрација ове врсте сукоба у неком региону у одређеном временском периоду, и последица су специфичне улоге коју Русија игра у свом окружењу и у фактичком и у правном погледу. Из пређашњег излагања смо видели да је Русија уједно и та која је у стању да све ове сукобе, уколико жели, држи у замрзнутом стању, али не и да их реши, јер – за разлику од чеченског случаја – подржава стране које су против међународно признатих граница. Штавише, молдавски случај и пропаст Козаковог меморандума показују да ни фактички утицај других сила није мали, док се у свим случајевима виде ограничени домети Москве да притиском на другу страну у сукобу изнуди уступке (као што то успевају западне силе притиском на Србију у косовском случају). Када све то знамо, највероватније је да ће наведени сукоби остати замрзнати до даљњег, уз могућност да се неки од њих повремено одрмзну и поново замрзну, што смо у пар наврата већ видели, али не и да се реше. Да ли је у периоду пред нама могућа појава још неког замрзнутог сукоба на територији још неке постсовјетске државе? За тако нешто потребно је да најпре избије „врући“ сукоб и да се онда – највероватније деловањем Русије – остварена територијална подела замрзне без међународно признатог политичког решења. Скорашње политичке кризе у Белорусији и Киргистану, као и гранични сукоб Киргистана и Таџикистана, показују да постсовјетски

простор остаје трусно подручје, те да реализацију наведене могућности у неком тренутку не можемо да искључимо.

Библиографија

- Coyle, James J, *Russia's Border Wars and Frozen Conflicts*, Palgrave Macmillan, 2018.
- Galeotti, Mark, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*, Osprey Publishing, Oxford and New York, 2014.
- Goltz, Thomas, "The Paradox of Living in Paradise: Georgia's Descent into Chaos", in: *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), M. E. Sharpe, New York, London, 2009, pp. 10-27.
- Gordadze, Thornike, "Georgian-Russian Relations in the 1990s", in: *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), M. E. Sharpe, New York, London, 2009, pp. 28-48.
- Lynch, Dov, "Separatist States and Post-Soviet Conflicts", *International Affairs*, Vol. 78, No. 4, October 2002, pp. 831-848.
- Macfarlane, S. Neil, "Frozen Conflicts in the Former Soviet Union – The Case of Georgia/South Ossetia", in: IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2008*, Baden-Baden, 2009, pp. 23-33.
- Morar, Filon, "The Myth of 'Frozen Conflicts': Transcending Illusive Dilemmas", *Per Concordiam*, Vol. 1, No. 2, June 2010, pp. 10-17.
- Peet, John, "Frozen Conflicts – Europe's Unfinished Business", *The Economist*, 19 November 2008, Интернет, <https://www.economist.com/news/2008/11/19/frozen-conflicts> 26/5/2021.
- Петровић, Драган, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
- Russell, John, *Chechnya-Russia's "War on Terror"*, Routledge, London and New York, 2007.
- Sakwa, Richard, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I.B.Taurus, 2014. (electronic issue).
- Smetana, Michal, Jan Ludvik, "Between War and Peace: A Dynamic Reconceptualization of 'frozen conflicts'", *Asia Europe Journal*, 2019, pp. 1-14.

- “Transnistrian Conflict after 20 Years: A Report by an International Expert Group“, Witold Rodkiewicz (ed.), Centre for Eastern Studies, Institute for Development and Social Initiatives “Viitorul“, Warsaw, Chisinau, 2011.
- Трапара, Владимир, *Ратови Русије 1999-2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2020.
- Трапара, Владимир, „‘Употребљивост’ силе за остваривање спољно-политичких циљева у XXI веку: руске интервенције у Грузији (2008) и на Криму (2014)“, у: *Употреба силе у међународним односима*, Жаклина Новичић (ур.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, стр. 34-55.
- Трапара, Владимир и Милош Јончић, „Пут за решавање сукоба – упоредна анализа замрзнутих сукоба на простору ОЕБС“, *Међународни проблеми*, год. 64, бр. 3, јул-септембар 2012, стр. 275-302.
- Wilson, Andrew, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, Yale University Press, New Haven and London, 2014.
- „Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации“, Президент России, 10 ноября 2020 года, Интернет, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/64384> 28/5/2021.

THE PROSPECTS OF FROZEN CONFLICTS IN THE POST-SOVIET SPACE IN THE THIRD DECADE OF THE 21ST CENTURY

Abstract: “Thawing” of Nagorno-Karabakh conflict in the autumn of 2020 brought the focus back to the problem of frozen conflicts, especially in the post-Soviet space, where there are most of these conflicts. It appeared that, under certain conditions, renewal of the conflicts which ended with stable ceasefires a few decades ago is entirely possible. On the other hand, this conflict still remains unresolved, which confirms already stated difficulties in resolving this sort of conflicts. In this paper, the author determines which factors contribute to easier “thawing” of some conflicts, as well as which conditions have to be met so that resolution of such conflicts could become possible. With this aim the author applies his own, previously worked out, concept of frozen conflicts, for which there are two central elements: discord between legal and factual state (in the shape of internationally unrecognized territorial changes), and decisive role of the great powers (permanent UN Security Council members) in freezing military conflicts

and their further prospects. The author focuses on post-Soviet frozen conflicts (Transnistria, Crimea/Donbas, and especially South Ossetia/Abkhazia and Nagorno-Karabakh, for they came through serious “thawing” and freezing again), and as auxiliary example he uses the only conflict in post-Soviet space which was frozen and then resolved – Chechnya. Derived conclusions have significance in both theoretical (to enrich frozen conflicts concept) and practical sense (to determine prospects of regional stability in the post-Soviet space, but also in wider international relations, having in mind a global role which Russia plays as the great power). As Serbia is also the part of a frozen conflict (the one in Kosovo and Metohija), the author derives the lessons from post-Soviet space for it, too.

Key words: frozen conflicts, post-Soviet space, Russia, Nagorno-Karabakh, South Ossetia/Abkhazia, Crimea/Donbas, Transnistria.

Љубиша Деспотовић¹
Вања Глишин

ГЕОПОЛИТИЧКА ПОЗИЦИЈА РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ НА ПОСТСОВЈЕТСКОМ ПРОСТОРУ

Анстракт: Аутори у раду анализирају геополитичку позицију Руске Федерације – од рушења Берлинског зида и пропасти Совјетског Савеза до данас. Реч је о водећој телурократској сили која просторно обухвата највећи део Срца копна (*Heartland*) на Евроазијском континенту. То је простор који својим физичко-географским, геостратешким и геополитичким карактеристикама представља кључну зону за остваривање светске превласти, те својим магнетизмом привлачи водеће силе Запада. Свесни те чињенице, у првом делу рада дефинисаћемо геополитички контекст неопходан за прецизно позиционирање Русије на Евроазијском континенту. Под тим подразумевамо представљање географских и геоморфолошких карактеристика, дефинисање геополитичких теорија и анализирање геополитичке праксе. Најпре ћемо анализирати геополитичку улогу Русије у биполарном међународном поретку и сучељеност са водећом таласократском силом, Сједињеним Америчким Државама. Зона контакта супротстављених сила је унутрашњи полумесецац (*Rimland*) који опасује Срце копна и одаљава га од топлих мора. Сједињене Државе су свој утицај у зони унутрашњег полумесеца значајно прошириле након пропасти СССР-а, посебно у источној Европи, што је позицију Русије на постсовјетском простору учинило тежом, а западну руску границу рањивијом. Стога, у трећем делу рада пажњу посвећујемо геополитичкој позицији Русије од завршетка Хладног рата до данас, посебно узимајући у обзир поновну актуелизацију руске геополитичке концепције – неоевроазијства од 2010. године.

Кључне речи: Русија, Сједињене Државе, Хладни рат, постсовјетски простор, геополитика.

¹ Др Љубиша Деспотовић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, despotlj@stcable.net

Мср Вања Глишин, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду.

Увод

Русија је велика континентална земља чија површина износи 17.075.400 км². Распростира се на два континента и представља територијално највећу земљу на свету. У односу на Канаду, Кину и Сједињене Државе, њена површина готово да је два пута већа. Уколико узмемо у обзир физичко-географски и геоморфолошки квалитет земљишта, приметимо да и у том сегменту Русија предњачи, што је важан географски и геополитички потенцијал. Руско земљиште обилује природним и рудним богатствима. Земља је прва у свету по резервама гаса, друга по резервама угља и шеста по резервама нафте. Такође, Русија је у врху светске лествице и по резервама никла, гвожђа, платине, злата и других руда. Према проценама, вредност руда на светском тржишту износи око 28 трилиона долара.² Како би се искористио такав потенцијал, неопходан је свеобухватан и комплексан економски, привредни, рударско-геолошки, али и политички и геополитички приступ. Ово наводимо управо због чињенице да Русија поседује око 25% светских резерви ретких земних метала који се користе у производњи високотехнолошких производа попут 5Г система. Међутим, због немогућности прераде свих ретких сировина, недостатак се надомешћује увозом.³ Дакле, требало би предузети кораке како би се смањила зависност од увоза ретких метала, што би Русију учинило знатно стабилнијом у „high tech“ ери.

Велика руска територијална целина подељена је на европски и азијски део. Европски део Русије налази се западно од Урала и припада источноевропској регији. Иако површински знатно мањи у односу на азијски део Русије (4.562.462 км² наспрам 12.512.938 км²), у европском делу живи око 77% укупног становништва, које, према проценама за 2020. годину, броји око 145.93 милиона људи. Осим тога, у европском делу Русије налазе се најважнији градови Москва и Санкт Петербург, као и централни индустријски регион целе државе. У протеклих двадесет година Русија је

² Детаљније погледати: Михаил Менџ, Алексей Кауљбарс, *Отчет о резултатих експертноаналитическог мероприятия «Анализ воспроизводства минерально-сырьевой базы Российской Федерации в 2015–2019 годах»*, Счетная палата Российской Федерации, 2020, стр. 19-20.

³ *Ibid*, стр. 21-22.

доживела осетан економски и привредни напредак, што се највише читава у развоју европског дела. Приметне су добро развијене саобраћајне мреже, инфраструктура, индустрија, војни капацитети, високо софистициране технологије у цивилном и војном сектору, културне, образовне и друге структуре.

Руска Федерација и хидрографски гледано има респектабилне капацитете, посебно када је реч о речним системима и језерима. Русија излази на светска мора, али приступ у највећој мери није повољан. Дужина руске обале износи око 37 хиљада километара. Међутим, иако излази на три океана и на више од десет мора, маритимна партиципација није повољна, поготову на северу због леденог покривача. Осим тога, Русија је на југу, распадом Совјетског Савеза, изгубила део важних лука на Црном, Азовском и Каспијском мору, што је сузило приступ пловно погоднијим морским путевима. Такође, приступ Балтичком мору умањен је након отцепљења Естоније, Литваније и Летоније. На северу Русија излази на Северни ледени океан и прибрежна мора, која су претежно окована ледом. Повољнија ситуација је у европском делу Русије на обалама Баренцовог и Белог мора, где се налазе и важне луке Мурманск и Архангелск. На истоку, излазак Русије на Тихи океан и прибрежна мора сматра се геополитички најквалитетнијим изласком на светско море, због широког приступа морској површини.⁴ За Русију је важан и правац кретања североисток-југозапад, преко Балкана ка Средоземљу, што се више пута доказало кроз историју.

Напоследку, јасно је да велика територија нуди много, али итекако изискује одличну координираност у контроли унутрашњих и спољашњих фактора. Руска граница, која је у копненом делу дуга 20.241 км, само је једна од рањивих категорија државе. У том граничном појасу налази се 14 држава, од Кине до Финске, и прегршт различитих култура и цивилизација. Велико пространство изискује адекватан начин владања, што је руски геополитичар Александар Дугин (*Алекса́ндр Ду́гин*) истицао приликом дефинисања геополитике као науке. Дугин управо пише да је геополитика наука о томе „како владати“ и о чему бринути приликом доношења судбоносних одлука, као што је склапање савеза, започињање ратова, спровођење реформи, структурално престојавање друштва, увођење санкција и слично.⁵ Стога је

⁴ Погледати детаљније: Драган Петровић, *Русија на почетку XXI века*, Прометеј, Нови Сад, 2007.

геополитички приступ суштински важан у пројектовању и креирању унутрашње и спољне политике. Русија је у том контексту имала потешкоћа и током постојања Совјетског Савеза и након дисолуције 1991. године, што су Сједињене Државе искористиле како би прошириле свој политички, војни и економски утицај у кључним зонама, потискујући континенталног медведа ка хладном северу. Након две деценије успаваности, Русија 2010. године актуелизује геополитички концепт *неоевроазијство* и активно учествује у савременим међународним односима.

Руска геополитичка мисао – теорија *versus* пракса

Русија као моћна телурократска држава није каскала за земљама запада – Немачком, Енглеском, Сједињеним Државама – када је у питању развој геополитичких теорија. Свесна да је геополитика *кључ за разумевање међународних односа*,⁶ Русија развија своју геополитичку школу од 19. века. За развој евроазијске геополитичке школе посебно је важан период након Октобарске револуције 1917. године. Русија се тада суочила са великим променама, те су јој биле неопходне смернице у даљем унутрашњополитичком и спољнополитичком деловању. Пре тога, важан догађај који предодређује Русији улогу заштитнице православља јесте пад Византије у 15. веку, што се донекле може узети као зачетак руске геополитичке оријентације сумиране у идеји о Москви као *Трећем Риму*.⁷ Уколико погледамо из хантингтоновске перспективе, поменута идеја о Трећем Риму не тиче се само Москве, већ целокупне православне цивилизације, што знатно увећава улогу Русије. С обзиром на чињеницу да је православна цивилизација искључена из западне цивилизације, те да су се цивилизацијске границе показале као кржаве, није тешко разумети да је

⁵ Александар Дугин, *Основи геополитике I*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 25.

⁶ Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Савремени међународни односи и геополитика*, Каирос, Сремски Карловци, 2021, стр. 175.

⁷ Бивши директор Руског института за стратешка истраживања (РИСИ) Леонид Решетњиков каже да је трећи пут Христов пут и додаје да је он срж руске цивилизације. Погледати: Леонид Решетњиков, *Вратити се Русији*, Евро Бок, Београд, и Леонид Решетњиков, „Русија је духовна цивилизација“, *Православие.Ru*, 29. новембар 2016.

пројектовано супарништво у теорији итекако практично реално и очигледно. И пре него што је Семјуел Хантингтон (*Samuel P. Huntington*) писао о *сукобу цивилизација*,⁸ пионири руске геополитичке мисли свесно су наводили, узимајући у обзир цивилизацијску неподударност, да је главни руски супарник британска империја (*Pax Britanica*), а касније Сједињене Државе (*Pax Americana*). Генерал Дмитриј Милјутин (*Дмитрий Милютин*) писао је да је британска империја велика препрека у испуњавању руских интереса усмерених ка топлим морима. Ти интереси се ни до данас нису променили, а познавањем те чињенице знатно лакше ћемо разумети контрапозе англосаксонских геополитичких мислилаца управо усмерених ка руским интересним зонама. Спајкменовски речено, унутрашњи полумесец (*Rimland*) је зона супротстављених интереса таласократских и телурократских сила, тј. зона преко које Русија настоји да оствари маритимну партиципацију, док је Сједињене Државе директно или индиректно у томе спречавају. Другачије речено, *Rimland* је својеврсна геополитичка граница између две противуречности, а њен „квалитативни опсег зависи од тога који импулс има превагу“, таласократски или телурократски.⁹

Посматрано из геополитичке визуре, супротстављеност између телурократије (*land power*) и таласократије (*sea power*), Срца копна (*Heartland*) и острвског полумесеца, номоса Земље и номоса Мора, Бехемонта и Левијатана, Евроазије и Атлантика, представља *закон планетарне двојности* као основни закон геополитике.¹⁰ Планетарна двојност посебно долази до изражаја током Хладног рата и биполарне поделе света коју предводе Сједињене Државе као таласократска сила и Совјетски Савез као телурократска сила. У том односу снага читава се цивилизацијска, културолошка, политичка и идеолошка двојност, због чега сматрамо да је смер развоја руске геополитичке мисли обликован особеностима копна, православне цивилизације и културе, а да је у одређеној мери отежан политичким и идеолошким околностима које су

⁸ Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Романов, Бања Лука, ЦИД, Подгорица, 2000.

⁹ Александар Дугин, *Основи геополитике I*, op. cit., стр. 33.

¹⁰ *Ibid*, стр. 26-29, 88.

замаглиле цивилизацијску основу и скрајнуле радове и идеје геополитичких мислилаца.

Николај Данилевски (*Никола́й Даниле́вский*) се питао зашто би свака једнострана руска акција изазвала уједињене свих западних сила, чак и оних међусобно супротстављених, да би кључ свог одговора пронашао у културно-историјским разлозима и чињеници да је Европа „поприште германско-романске цивилизације“.¹¹ Данилевски је сматрао да је конфронтација проузрокована цивилизацијским разлозима. Стога наводи да Русија треба да окупи словенске народе у једну посебну културну јединицу. О дуализму цивилизација у Европи писао је академик Владимир Ламански (*Владимир Ламанский*), наводећи грчко-словенску цивилизацију, с једне стране, и романско-германску цивилизацију, с друге стране. Осим тога, Ламански је поделио Европу и Азију на три макроцелине, истичући да Русија, источна и југоисточна Европа припадају *Средишњем свету*. Према његовој пројекцији, *Средишњи свет* има маритимну партиципацију и то дуж Јадранског и Јонског мора надаље до Мале Азије уз Средоземно море.¹² Приступ Средоземљу и данас је међу приоритетима руске спољне политике, што се читава у већ поменутом правцу наступања североисток-југозапад. Неколико деценија након писања Ламанског и Петар Савицки (*Пётр Савицкий*) пише о *средишњости* Русије као основи њеног историјског идентитета. Према његовом мишљењу, Русија „није део Европе нити наставак Азије“, већ је „она самостални свет, самостална и посебна духовно-историјска геополитичка реалност“ коју он назива Евроазијом. Дакле, Русија-Евроазија је „синтеза светске културе и светске историје“.¹³ Концепт *средишњости* о ком говори Савицки истоветан је са Макиндеровим (*Halford Mackinder*) Срцем копна (*Heartland*), што заправо говори, из различитих међусобно супротстављених визура¹⁴, о геополитичком значају положаја и улоге Русије. Истакнуто позиционирање и перцепција Русије у делима значајних руских геополитичких мислилаца утиче на изградњу геополитичког идентитета који је важан за геополитичку самоспознају и самосвест.¹⁵ У том контексту важно

¹¹ Николај Данилевски, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ, Београд, 1994, стр. 83.

¹² Средишњи свет чини неаутентични део Европе и неаутентични део Азије. Миломир Степић, *Геополитика неоевроазијства: позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 28.

¹³ Александар Дугин, *Основи геополитике I*, op. cit., стр. 82.

је постојање јединственог супстрата државности који ће учинити заједницу чврстом и постојаном. Према Николају Трубецком (*Никола́й Трубецко́й*) реч је о „етничком националном супстрату“ који је руски народ имао до револуције.¹⁶ С обзиром на то да је Совјетски Савез национално хетерогенија и разноврснија државна заједница, Трубецкој каже да њен национални супстрат може бити сав народ који је насељава. То значи да је та држава схваћена као многородна нација са сопственим национализмом. Ту нацију Трубецкој назива „евроазијском, њену територију Евроазијом, а њен национализам евроазијством“.¹⁷

Укратко изнети класични теоријски постулати најзначајнијих руских геополитичких мислилаца показују нам пуноћу и свеобухватност њиховог приступа, и доказују зрелост руске мисли која је ишла у корак са англосаксонском и немачком геополитичком теоријом. Међутим, руководство Совјетског Савеза (Русије) није узело у обзир њихове радове и пројекције, а судбина државе била је попут судбине научника – трагична. Као што Дугин примећује, улога и утицај геополитичара на власт смањивала се „по осовини Запад–Исток“. Оне земље које су цениле своје геополитичаре постигле су значајне успехе.¹⁸ Период Хладног рата сликовито доказује наведену чињеницу. Сједињене Државе су следиле упутства и пројекције својих истакнутих геополитичара,¹⁹ што им је донело светску превласт након рушења Берлинског зида, док је Совјетски Савез доживео територијално, политичко, економско, привредно и социјално растројство, изгубивши светски утицај и позицију глобалне силе.

Геополитика је, после неколико деценија скрајнутости у СССР-у, поново добила заслужено место у руском друштву. Млађе генерације руских

¹⁴ Учења Петра Савицког представљају антитезу учењима Хелфорда Макиндера, Николаса Спајкмена и других англосаксонских геополитичара.

¹⁵ О геополитичком идентитету погледати: Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Савремени међународни односи и геополитика*, op. cit., стр. 180-181.

¹⁶ Николај Трубецкој, *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004, стр. 181.

¹⁷ *Ibid*, стр. 181.

¹⁸ Александар Дугин, *Основи геополитике I*, op. cit., стр. 92.

¹⁹ Сједињене Државе у вишедеценијском континуитету следе учења истакнутих англосаксонских геополитичара, што се очитава и у актуелним дешавањима у савременим међународним односима. Погледати више: Љубиша Деспотовић, Вања

геополитичара настојале су да направе везу са ранијим учењима и да им удахну живот у савременим међународним околностима, посебно након завршетка Хладног рата. Александар Панарин (*Александр Панарин*) заступао је неоевроазијски концепт, критикујући амерички хегемонизам и глобализам. Панарин сматра да „Русија треба да буде водећа држава у интеграционим процесима на евроазијском тлу и фактор који ће обликовати цивилизацијски образац“.²⁰ Дакле, и за њега је важан геокултурни аспект Евроазије, као и руска централна улога у геокултурним процесима. И Александар Дугин заступа неоевроазијски концепт, који се постепено уводи у праксу почетком 21. века. „Неоевроазијство је утемељено на идеократији и оштром супротстављању вестернизованој мисли и пракси западне геополитике, која је своју оштрицу усмерила ка Русији, њеној територији, ресурсима и државној моћи коју жели да деструише.“²¹ Проширујући руску геополитичку оријентацију и на југ и на исток, Дугин као важне стратешке партнере види Иран и Сирију. Наведене пројекције се читавају у актуелним односима на релацији Москва–Техеран и Москва–Дамаск.²² Осим тога, он се залаже за стратешко повезивање на бази геополитичке осовине Париз–Берлин–Москва која има „све атрибуте велесиле способне да уравнотежи САД на глобалном нивоу“.²³ Имајући у виду руске војне и ресурсне капацитете, немачку економију и привреду и француско политичко лидерство, није тешко закључити да је осовина Париз–Берлин–Москва „осовина европске независности“.²⁴ Стога, Сједињене Државе на све начине настоје да осујете било какво повезивање на Евроазијском континенту, док Русија све одлучније и конструктивније одговара тим америчким настојањима и притисцима.

Глишин, „Америчка милитаризација Европе на почетку 21. века као малигна експликација континуитета англосаксонских геополитичких доктрина“, *Политика националне безбедности* 2/2020, Институт за политичке студије, Београд, 2020, стр. 195-217.

²⁰ Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Савремени међународни односи и геополитика*, оп. cit., стр. 237.

²¹ *Ibid*, стр. 238.

²² О геополитичком положају Ирана и Сирије видети у: Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Савремени међународни односи и геополитика*, оп. cit., стр. 264-308.

²³ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*, ИКП Никола Пашић, Београд, 2009, стр. 115.

Биполарна подела света и геополитичка улога Совјетског Савеза

Par excellence оличење планетарне двојности је период Хладног рата или период биполарности. Груписање западноевропских држава у Атлантском пакту 1949. године отклонило је све сумње да се рат наставља. Вероватно је већ 1947. године било јасно да је Хладни рат ушао у фазу ратовања, након објављивања Труманове доктрине и Маршаловог плана.²⁵ Уследио је одговор 1955. године, окупљањем социјалистичких земаља под окриљем Варшавског споразума. Отпочела је једна нова етапа геополитичког сучељавања Сједињених Држава и Совјетског Савеза обележена политичким, војним, дипломатским, стратегијским, економским, привредним, технолошким, спортским и другим надметањима. То је био сукоб „два супротстављена система вредности и њихових идеолошких рецепција, где се на бази постојећих разлика градила свака друга диференцијација“. Један „западни, либерални, атлантистички свет капитализма и демократије“ наспрам другог „света социјализма, социјалне једнакости, класне солидарности и идеократије“.²⁶ Иако је тим односом снага успостављен *баланс моћи*, међународни поредак клизио је ка монополарности и преминацији једне силе – хегемона.

Совјетски Савез је контролисао значајне копнене и приобалне зоне на Евроазијском континенту, посебно на северу и истоку где је зона контроле била стратешки заокружена, тј. државне границе биле су поморске. С друге стране, као што смо на самом почетку навели, дужина копнених граница је рањива категорија са којом се суочавао и некадашњи Совјетски Савез и данашња Руска Федерација, а ту слабост Сједињене Државе недвосмислено користе. СССР је имао и значајну контролу у источној и југоисточној Европи, чиме је ушао у зону унутрашњег полумесеца (*Rimland*), приступивши Средоземљу и топлим морима. То је био значајан корак којим је на одређено време прекинута Мехенова

²⁴ Анри де Гросувр, *Париз-Берлин-Москва: Пут независности и мира*, Фондација Достојанство, Нови Сад, 2014, стр. 7.

²⁵ Adam Ulam, *Expansion and Coexistence: A History of Soviet Foreign Policy 1917-73*, Praeger, New York, 1973.

²⁶ Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Савремени међународни односи и геополитика*, op. cit., стр. 94.

„анаконда“ (Стратегија анаконде), којом је требало онемогућити Русији да контролише приобалне области, важне луке и морске пролазе, притискајући је ка унутрашњости континента [Слика 1].

Слика 1: Мехенова „Стратегија анаконде“²⁷

На приложеној слици видимо значај одређених зона око којих су се сукобили САД и СССР. Стога сматрамо да је совјетско руководство, иако се није говорило о геополитици, ипак доносило геополитички логичне одлуке. Једна од тих одлука тиче се стабилног позиционирања СССР-а у Источној Немачкој, Чехословачкој, Мађарској и Пољској. Реч је о великој копненој зони која повезује западну Европу и Русију, стварајући један

компактан евроазијски блок, посебно дуж европске равнице од Пиринеја до Урала. Осим тога, та зона је погодна за копнену инвазију на Русију, што се показало кроз историјске походе Наполеона Бонапарте и Адолфа Хитлера. Дакле, померањем граница СССР-а ка западу и стварањем стратегијске дубине, Срце континента – Русија и њени градови били су безбеднији. С друге стране, совјетску снагу црпеле су честе интервенције

²⁷ Александар Дугин, *Основи геополитике I*, op. cit., стр. 57.

у наведеним државама, због побуна какве су биле у Мађарској и Чехословачкој. У тим околностима Сједињене Државе су тражиле погодну прилику да под свој стратегијски штит увуку државе из совјетске зоне утицаја, што је стварало напетости и црпело економске и војне капацитете СССР-а. Уколико наставимо посматрање карте ка југу, приметимо да је Балкан такође важан за СССР. Посредством Балкана обезбедио би се приступ Средоземљу и топлим морима, успоставила би се контрола везе три континента, прекинуо би се „анакондин обруч“ и замишљен појас *Rimlanda*. За стабилно позиционирање на Балкану Совјетима је била важна сарадња са Југославијом, међутим, сукоб Тита и Стаљина омогућио је Сједињеним Државама маневарски простор и нову шансу за успостављање контроле на балканском простору. Вашингтон је, пратећи тезе Мехена и Спајкмена, настојао да успостави контролу над Југославијом, Грчком и Турском. Сви напори СССР-а да спрече САД у тој намери показали су се неуспешним. Прво, Југославија је прихватила америчку економску помоћ педесетих година, као покушај преоријентације Титовог режима ка западу, што је баражирао пут совјетског продора ка топлим морима правцем североисток-југозапад. Друго, *несврстана* позиција Југославије у зони контакта два блока представљала је погодну околност за америчке активности у приобалном простору евроазијског копна.²⁸ Дакле, америчка *стратегија обуздавања* и геополитичке идеје Мехена и Спајкмена показале су се успешним.

Активности на Блиском и Средњем истоку доказују геополитичку важност овог подручја, како током Хладног рата, тако и данас. Сукоб СССР-а и САД-а у овој зони важан је из више разлога. Прво, борба за овладавање нафтоносним пољима је историјски императив. Енергетски и финансијски покретач свих токова извире у црном злату, о чему сведоче и многе старије идеје попут немачког продора на (југо)исток (*Drang nach (Sud)Osten*). Друго, освајање стратешки важних тачака у Ирану, Ираку, Сирији, Авганистану и др. Осим рудног богатства, ове државе су позициониране у важној геополитичкој зони, која би СССР-у обезбедила заштиту јужне границе и стратешко заокруживање изласком на топла мора (Индијски океан). Стога је совјетско руководство усмеравало активности правцем север-југ у циљу

²⁸ Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Савремени међународни односи и геополитика*, оп. cit., стр. 254.

потискивања америчког утицаја из зоне *Rimlanda*. С друге стране, САД су настојале да стегну *обруч* око СССР-а и да прошире свој утицај у приобалним зонама, што ближе границама Русије. Америчко *свеприсуство* на Блиском истоку и стабилно позиционирање од краја Другог светског рата представљали су велики изазов за совјетско руководство. СССР је улагао огромне капацитете како би се изборио са тиме, што је после неколико деценија резултирало совјетским крахом. Инвазија на Авганистан 1979. године исцрпела је оно мало снаге што је СССР-у преостало и већ осамдесетих година могао се наслутити крах. Том инвазијом Совјети су настојали да пресеку „анакондин обруч“ и да учврсте позицију на југу Евроазије. Осим тога, инвазија је улила велику наду људима да ће совјетски војници опрати своје „чизме у топлим водама Индијског океана“ и да ће Русија имати луке на топлим мору и приступ најважнијим светским трговинским путевима.²⁹

Дакле, САД су користиле сваку прилику да преузму контролу над кључним контактним тачкама са СССР-ом, црпећи снагу *континенталног медведа*. Дугин сматра да је континентални блок имао две опције како би избегао потпуну исцрпљеност и пад у аутархију. Прво, могао је покренути војну акцију у циљу освајања Европе до Атлантика, чиме би обезбедио морске границе и индустријско-интелектуалне и технолошке потенцијале. Осим тога, акција би подразумевала продор на југ до топлих мора, како би се прекинуо „анакондин прстен“ и у перспективи обезбедио континентални мир без таласократског *Rimlanda*. Друго, могао се успоставити договор који би подразумевао повлачење совјетских снага из источне Европе у замену за повлачење НАТО снага из западне Европе, чиме би се омогућило стварање неутралног Европског блока.³⁰ Ипак, совјетско руководство није направило такве геополитичке кораке и дошло је до пренапрегнутости услед присутности у бројним контактним тачкама са Сједињеним Државама.

Завршетак Хладног рата отворио је једну нову, униполарну етапу у савременим међународним односима. Крај биполаризма и пропаст СССР-а створио је велики геополитички вакуум око Русије, особито у источној и југоисточној Европи, а нову реалност искористиле су САД за ширење

²⁹ Тим Маршал, *Заточеници географије*, Лагуна, Београд, 2019, стр. 13-14.

³⁰ Александар Дугин, *Основи геополитике I*, ор. cit., стр. 103-104.

геополитичког утицаја, средствима тврде (*hard power*) и меке (*soft power*) моћи.³¹

Русија и постсовјетски простор- зона примарних геополитичких интереса Москве

Након изложених основних геополитичких константи које дефинишу базичне геополитичке позиције основних геополитичких такмаца у назначеном ареалу, особито у последњих неколико деценија, осврнимо се на актуелну ситуацију на постсовјетском простору као зону примарних геополитичких интереса Москве. Дакле, ради се о зони виталних геополитичких, безбедносних и националих интереса Русије. Овај геополитички ареал карактерише неколико битних одредница. Прво, реч је о државама, бившим чланицама Совјетског Савеза или пак Варшавског пакта, које су у великом броју „усисане“ од стране атлантистичког хегемона у постбиполарном, односно униполарном периоду, без опаљеног метка и са мало потрошених долара. Друго, у њима је остало неколико десетина милиона етничких Руса, који су углавном без озбиљне правне и политичке заштите у новоформираним државама, а особито лоше стање је у оним земљама које су оптирале за атланског хегемона. Руси у тим државама с правом очекују да ће их њихова матична национална држава Русија - заштити. Треће, ради се о великом простору и државама које од Прибалтика, Средње Европе, Балкана или пак Закавказја и Средње Азије, у широком просторном захвату у великој мери належу на постојећу државну границу Русије и попут земаља Прибалтика или Грузије и Украјине на пример, могу бити инструментализоване за притиске или пак даља теориторијална наступања ка Русији. Четврто, те земље су у великом броју политички антагонизоване тако да представљају безбедносну претњу Русији, како оне које се налазе под директном интересном сфером Атлантиста тако и онај део држава које припадају радикализованом исламском фактору на простору Закавказја и Средње Азије. Дакле, реч је о *геополитичком панпростору* безбедносно врло осетљивом и

³¹ Погледати више: Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Савремени међународни односи и геополитика*, op. cit., стр. 112-123.

геополитички веома погодном за спровођење атлантистичке политике *посредног наступања* и *запречавања*, као и за сваковрсну државну и безбедносну дестабилизацију Русије.

У описаном геополитичком и безбедносном амбијенту, Прибалтичке земље су међу првима иницирале да своју безбедност вежу за структуре НАТО пакта и Вашингтона, сматрајући да ће им то бити довољна гаранција националне и државне независности и сигурности од колективно присутног, а историјски индукованог „страха од Русије“. Сједињене Државе користе погодне околности како би милитаризовале своје савезнике у источној Европи, што се читава и у актуелним дешавањима. Бројне војне вежбе и увезивање командних структура са земљама западне алијансе демонстративно се врше на самим границама Русије с тежњом да се у повољним међународним или ратним околностима оствари дубља пенетрација у руски територијални ареал. При том, САД се не труде да маскирају своје активности, већ се вектори агресивног наступања јасно читавају. Док пишемо ове аналитичке редове, НАТО у близини руских граница концентрише, ни мање ни више него 40.000 војника и преко 15.000 разних борбених средстава и система. Оволика војна сила на самим границама Русије представља отворену претњу њеној безбедности, али и наводи на размишљање о потенцијално несагледивим ратним опцијама или разарањима која са собом у амбис могу повући цео свет. Руски министар одбране Сергеј Шојгу (*Сергей Шойгу*) наводи да се америчке трупе пребацују из континенталних делова Северне Америке преко Атлантика у Европу, те да се кроз Европу крећу до руских граница. Тренутно су у црноморском и балтичком региону сконцентрисани главни борбени потенцијали страних војних снага.³² Крајем марта 2021. године британски премијер Борис Џонсон (*Boris Johnson*) најавио је да ће се Велика Британија активирати у наведеним регионима надомак Русије. У новој британској Стратегији модернизације оружаних снага, Русија је означена као највећа војна и нуклеарна претња по европску безбедност.³³ У документу се наводи како Русија има способност да реализује веома прецизне ударе на великим растојањима, као и да има ефикасне ПВО системе који могу да онемогуће слободно деловање Британији и њеним савезницима.³⁴ Тако моћна Русија може да угрози

³² Александр Сергеев, „Шојгу соопштио о войсках США и НАТО у российских границ“, *Газета.ru*, 13.04.2021.

британске интересе у Европи, источном Средоземљу и на Блиском истоку, због чега се у Стратегији истиче будуће све чвршће повезивање НАТО земаља - Румуније, Бугарске, Турске и Грчке - у црноморском региону, одржавање безбедности у Литванији, Летонији и Естонији, као и помоћ Украјини да изгради отпорност на континуиране агресивне притиске Русије.³⁵ Када је реч о милитаризацији источне Европе, она траје више од једне деценије, а интензивирана је последњих неколико година. У том циљу, према запажању Џорџа Фридмана, САД убрзано наоружавају Пољску, Бугарску и прибалтичке земље, као и Украјину. „САД делују у Украјини демонстративно, мимо НАТО. Нама се плуцка на НАТО. Када буде потребно да ратују, рећи ћемо им. За сада ми само припремамо рат.“³⁶ Неопходно је истаћи да је Украјина „важна за САД као офанзивно-одбрамбени бедем који ће војни потенцијал САД и НАТО-а примаћи на само 400 до 500 км до руске престонице Москве“.³⁷ Наведено нам још једном потврђује да постоји континуитет англосаксонских геополитичких доктрина, што се јасно читава у претходно презентованој „стратегији анаконде“.

Уз појачане војне активности надамак руских граница, интензивно и отворено се пропагира и/или подржава антируско расположење неруског дела становништва у Русији, док се државе у окружењу, њихова војска и грађани припремају за могући најтежи сценарио рата са Руском Федерацијом. Охрабрени подршком са Запада, антируски оријентисани део рачуна да ће и остале земље постсовјетског блока, које су интезивирале своју антируску кампању, попут Пољске, изградити довољно јак грудобран за одбрану својих националних циљева и припремити евентуално наступање према Русији. У ту сврху граде се нове војне базе, врши се интензивно наоружавање и увежбавају се разни ратни сценарији у којима је главни противник Русија. Управо сада врши се дислокација значајних снага САД на Пољско тло које се припремају за могући сукоб са Русијом, а поводом поновне ескалације Украјинске кризе. Министар националне

³³ Ministry of Defence UK, *Defence in a competitive age*, 30 March 2021, p. 5.

³⁴ *Ibid.*, p. 10.

³⁵ *Ibid.*, p. 20, 30.

³⁶ Љубиша Деспотовић, *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци, 2015, стр. 67.

³⁷ *Ibid.*, стр. 67.

одбране Пољске Мариуш Блашчак (*Mariusz Błaszczak*) то нескривено истиче: „Данас је у Пољску стигло неколико десетина америчких авиона Ф-15 и Ф-16. Европска команда Оружаних снага САД обавља брзо пребацивање ваздухопловних снага у Европи посебно користећи пољске аеродроме“.³⁸ Пољска је у том блоку најактивнија и најозбиљнија земља на коју Запад рачуна, будући да су њени државни, привредни, демографски и војни потенцијали респектабилни. Пољска се посебно истиче по свом антируском ставу, због чега годинама уназад лобира за долазак додатних америчких трупа и отварање нових војних база. Сетимо се доласка америчког потпредседника Мајка Пенса (*Mike Pence*) у Варшаву почетком 2019. године када је потписано неколико споразума који укључују појачану милитаризацију Пољске. Министар Блашчак тим поводом изјавио да ће размештање нових ракетних система и војних структура „осигурати источно крило НАТО“.³⁹ Такође, Пољска је спремна да издвоји готово две милијарде долара како би се повећао број америчких војника и распоредила америчка оклопна дивизија на њеној територији, што потврђује њену спремност да се заједно са чланицама западне алијансе конфронтира са Русијом.⁴⁰ Имајући претходно наведено у виду, сматрамо да Пољска предузима низ проблематичних потеза по своју безбедност који јој се могу вратити као бумеранг у случају разгоревања непријатељства. Пољска као и Румунија у приобаљу Црног мора представља истурену оштрицу у игри НАТО-а према Русији, што им само ствара илузију безбедности, будући да ће први контраудар у случају евентуалног рата истрпети управо ове земље с циљем неутралисања постављених војних инсталација и потискивања Сједињених Држава и НАТО-а даље од руских граница.

Руководство Руске Федерације свесно је америчких борбених потенцијала и разорне моћи њихове војне технике која је распоређена у државама чланицама НАТО, надомак руске границе. Реч је о више него реалној претњи по руске националне интересе и безбедност, због чега претпостављамо да

³⁸ Политика, „САД пребациле неколико десетина ловаца у Пољску“, Политика.рс, 19. април 2021.

³⁹ Сергеј Пављенко, „Америка наоружава Пољску и гура је у сукоб са Русијом“, *ИН4С*, 18. фебруар 2019.

⁴⁰ Joanna Plucinska, Idrees Ali, „U.S.-Polish Fort Trump project crumbles“, *Reuters*, 10 June 2020; U.S. Dept of Defense, „Secretary of Defense Statement on Completion of the U.S.-Poland Enhanced Defense Cooperation Agreement Negotiations“, 3 Auguste 2020.

Ће одговор Русије на све потенцијалне претње бити одлучан, суров и отрежњујући. О томе је говорио председник Владимир Путин на годишњем обраћању Федералној скупштини, истакавши да ће одговор званичне Москве на провокације које угрожавају темељне интересе руске безбедности бити асиметричан, брз и оштар, те да ће организатори тих провокација озбиљно зажалити.⁴¹ У контексту великих превирања на глобалном нивоу, сматрамо да поменуће државе стојери у руском окружењу бројне потезе чине супротно сопственим интересима, доводећи себе у директну конфронтацију са Русијом. При том, Москва је више пута наглашавала да те државе нису њени непријатељи и да нема намеру да чини било каква агресивна дејства према њима, све док не постану оно што су постале, ударна песница НАТО-а за агресију према Русији. На такво екстремно и отворено антируско понашање Руска Федерација је до сада одговарала политички рационално, војно уздржано и државно одговорно, истовремено јачајући сопствене војне снаге као фактор одвраћања или евентуалне ефикасне одмазде уколико дође до отвореног непријатељства и оружаног конфликта. Москва континуирано тежи ефикасно да парира константној геополитичкој трансгресији Западне алијансе према руским границама, како би добила на времену и створила маневарски простор за евентуалне преговоре о контроли наоружања и смиривању ситуације. Међутим, за такву политику мира нема озбиљног и кредибилног саговорника на другој страни. Вашингтон уз садејство својих западних савезника у НАТО-у све више појачава процесе пропагандног ратовања и оптужби према Русији. Поменућа методологија спада у већ познате облике хибридног ратовања и мрежног сукобљавања, пре свега у сајбер простору, медијима и интернету, али и према политичкој и грађанској јавности која треба да постане прва жртва такве субверзивне политике оркестриране од стране специјалних служби, а по налогу центара моћи у Вашингтону и Бриселу.

Најбољи пример за наведене деструктивне поступке према Русији је Украјина. Ми се овде због недостатка простора нећемо упуштати у историјске егзегезе наведеног примера већ ћемо одмах кренути у краћу анализу најактуелнијих дешавања не би ли показали на тренутно најдраматичнијем примеру геополитички деструктивног атлантистичког наступања према Русији сву малигност његовог садржаја. Атлантисти вешто користе објективне

⁴¹ ТАСС, „‘Мы не хотим сжигать мосты’. Яркие цитаты Путина из послания парламенту“, ТАСС, 21. апреля 2021.

унутрашње проблеме украјинске државе и становништва: тежак економски положај државе, сиромаштво грађана, привредно заостајање, међуетничке сукобе, пораст екстремизма, међуверске и конфесионалне сукобе, идентитетска прекомпоновања и слично, како би извршили инструментализацију ове државе за своје интересе геополитичке инфилтрације ка Русији. Све је почело кроз *хибридне процесе* које су пре више од две деценије индуковале атлантистичке структуре моћи желећи политичке промене које ће на власт довести прозападне и уједно антируске политичке елите. Притом сва насилна дешавања у земљи, укључујући и промену политичке власти, „невино“ су кодирани као „наранџасту револуцију“.⁴² О томе су опширно и прецизно писали Александар Дугин и Леонид Савин у својој књизи „Мрежни ратови“, а посебно у њеном уводном делу када кажу да „револуција у Украјини, највероватније није ниште друго до преврат испровоциран „дубоким“ снагама у интересу „Рах Америка““.⁴³ У актуелној ситуацији претеће кризе, портпаролка Министарства спољних послова Русије Марија Захарова (*Мария Захарова*) говорила је о кијевском режиму истакавши да „ту нема ни националних интереса, ни државне политике, ни бриге о својим грађанима“, већ је реч о једном најобичнијем увезеном антиукрајинском холограму.⁴⁴ Званични Кијев слепо спроводи политику Атланског хегемона која је окренута, не само против Русије, већ и против базичних интереса Украјине и украјинског народа. Они беспоговорно спроводе налоге својих западних ментора гурајући своју државу и грађане у потпуно државно и политичко растројство и нестајање. На том темељно припремљеном терену и уз све накнадне политичке промене и војна дешавања, укључујући и рат у Придњестровљу који је на кратко заустављен лабавим „Минским споразумом“, стварају се сви потребни услови за даљу пенетрацију Атлантиста према Русији, а под маском повратка отцепљених република и успостављања преходног уставног поретка Украјине. Почетком

⁴² Погледати више: Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008; Драган Петровић, „Отопљавање Украјинске кризе“, *Култура полиса* бр. 42. год. XVII, Нови Сад, 2020, стр. 247-260.

⁴³ Александар Дугин, Леонид Савин, *Мрежни ратови*, Авала прес, Београд, 2018, стр. 33.

⁴⁴ РИА, „Захарова назвала кијевский режим ‘импортной антиукраинской голограммой’“, *РИА*, 18. априла 2021.

априла амерички председник Џо Бајден (*Joe Biden*) обећао је украјинском председнику Владимиру Зеленском (*Володимир Зеленський*) „непоколебљиву подршку украјинском суверенитету и територијалном интегритету пред непрекидном руском агресијом на Донбас и Крим“.⁴⁵ Амерички аналитичар Патрик Бјукенен (*Patrick Buchanan*) поставио је више реторичко питање „да ли ће САД војно интервенисати на страни Украјине?“, додавши да би такво обећање могло Америку да уведе „у рат са нуклеарном силом у региону у којем никада нисмо имали виталне интересе, и то без одобрења једине институције која је овлашћена да објави рат – Конгреса“.⁴⁶ Портпарол Кремља Дмитриј Песков (*Дмитрий Песков*) рекао је да ће Русија, уколико дође до повећања тензија на руским границама и гомилања америчких трупа у Украјини, спровести додатне мере и имати спреман одговор. Када су упитали Пескова о каквим додатним мерама је реч, он је одговорио „све што је неопходно“.⁴⁷

Напоследку, неизбежно питање које се константно провлачи тиче се статуса Крима. То питање је за Украјинце веома важно, што отвара простор за манипулације и подизање тензија у медијима и јавном дискурсу ове земље. У тако прегрејаној атмосфери и усиљеним позивима на повратак статуса Крима у пређашње стање, наравно да се не узима у обзир јасно исказана воља огромне већине грађана на одржаном референдуму 2014. године и њихово демократско одређење да се присаједине матичној држави Русији. Услед нових претњи, Москва је предузела додатне мере како би заштитила Крим. Затворен је приступ одређеним регијама Црног мора за стране бродове од 24. априла до 31. октобра, а пре тога на снази је било привремено ограничење летова изнад дела Крима.⁴⁸

Сведоци смо веома озбиљне ескалације кризе у којој се Украјина, охрабрена обећањима са Запада, активно припрема да војним средствима поврати део изгубљених територија у Придњестровљу (Републике Донбас и Луганск). У околностима замагљене украјинске визуре, званични Кијев мора бити свестан чињенице да САД данас могу обећати безбедност и

⁴⁵ Патрик Бјукенен, „Јесу ли САД спремне да ратују са Русијом и Кином?“, Нови стандард, 09. април 2021.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Сергей Строкань, „Если завтра Донбасс: Восток Украины готовится к войне“, Газета Коммерсантъ №58/П, 05. апреля 2021.

сарадњу, а да већ сутра та обећања више не важе. Уколико се ипак, уз бројне и јасно предочене ризике, упусти у такву ратну авантуру, рецимо то отворено, Украјини прети тежак војни пораз и потпуни слом државности. У таквим екстремним околностима, Русија неће моћи да избегне да војно интервенише, упркос рационалној политици свог државног руководства и покушају вођења мирољубиве политике. Таква реакција једне озбиљне државе и респектабилне војне силе свакако је оправдана, будући да на угроженим територијама живе руски држављани и сународници. Њена дужност је да заштити своје суграђане и сународнике од бруталног војног напада и реваншизма украјинских радикала и екстремиста. Уколико дође до тог сценарија и ако се атлантисти иоле укључе у радикалнију фазу вођења своје експанзионистичке политике, расту ризици да регионално сукобљавање прерасте у комплекснији војни обрачун који се неће лако контролисати и који може увући читав свет у нову и непредвидљиву спиралу глобалног насиља и деструкције.

Библиографија

- Бјукенен, Патрик, „Јесу ли САД спремне да ратују са Русијом и Кином?“, *Нови стандард*, 09. април 2021. <https://www.standard.rs/2021/04/09/jesu-li-sad-spremlne-da-ratuju-sa-rusijom-i-kinom/> (приступљено: 29. 04.2021).
- Данилевски, Николај, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ, Београд, 1994.
- Де Гросувр, Анри, *Париз-Берлин-Москва: Пут независности и мира*, Фондација Достојанство, Нови Сад, 2014.
- Деспотовић, Љубиша, *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци, 2015.
- Деспотовић, Љубиша, Глишин, Вања, „Америчка милитаризација Европе на почетку 21. века као малигна експликација континуитета англосаксонских геополитичких доктрина“, *Политика националне безбедности* 2/2020, Институт за политичке студије, Београд, 2020, стр. 195-217.
- Деспотовић, Љубиша, Глишин, Вања, *Савремени међународни односи и геополитика*, Каирос, Сремски Карловци, 2021.

⁴⁸ РИА, „На Украине пожаловались на готовность России защищать Крым“, *РИА*, 28. априла 2021.

- Дугин, Александар, *Геополитика постмодерне*, ИКП Никола Пашић, Београд, 2009.
- Дугин, Александар, *Основи геополитике I*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин, Александар, Савин, Леонид, *Мрежни ратови*, Авала прес, Београд, 2018.
- Маршал, Тим, *Заточеници географије*, Лагуна, Београд, 2019.
- Мень, Михаил, Каульбарс, Алексей, *Отчет о результатах экспертно-аналитического мероприятия «Анализ воспроизводства минерально-сырьевой базы Российской Федерации в 2015–2019 годах»*, Счетная палата Российской Федерации, 2020. <https://ach.gov.ru/upload/iblock/b99/b998773313b87e724ed09f287754d180.pdf> (приступљено: 05.04.2021).
- Пављенко, Сергеј, „Америка наоружава Пољску и гура је у сукоб са Русијом“, *ИН4С*, 18. фебруар 2019. <https://www.in4s.net/amerika-naoruzava-poljsku-i-gura-je-u-sukob-sa-rusijom/> (приступљено: 24.04.2021).
- Петровић, Драган, „Отопљавање Украјинске кризе“, *Култура полиса* бр. 42. год. XVII, Нови Сад, 2020, стр. 247-260.
- Петровић, Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.
- Петровић, Драган, *Русија на почетку XXI века*, Прометеј, Нови Сад, 2007.
- Политика, „САД пребациле неколико десетина ловаца у Пољску“, *Политика.рс*, 19. април 2021. <http://www.politika.rs/sr/clanak/477377/SAD-prebacile-nekoliko-desetina-lovaca-u-Poljsku> (приступљено: 20.04.2021).
- Решетњиков, Леонид, „Русија је духовна цивилизација“, *Православие.Ru*, 29. новембар 2016. <https://www.pravoslavie.ru/99026.html> (приступљено: 05.04.2021).
- Решетњиков, Леонид, *Вратити се Русији*, Ево Бок, Београд, 2016.
- РИА, „Захарова назвала киевский режим ‘импортной антиукраинской голограммой’“, *РИА*, 18. априла 2021. <https://ria.ru/20210417/zakharova-1728745559.html> (приступљено: 25.04.2021.).
- РИА, „На Украине пожаловались на готовность России защищать Крым“, *РИА*, 28. априла 2021. <https://ria.ru/20210428/krym-1730236949.html> (приступљено: 29.04.2021).

- Сергеев, Александр, „Шойгу саопштио о войскама США и НАТО у русијским границама“, *Газета.ru*, 13. април 2021. <https://www.gazeta.ru/army/news/2021/04/13/15857216.shtml> (приступљено: 20.04.2021.).
- Степић, Миломир, *Геополитика неоевроазијства: позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Строкань, Сергей, „Если завтра Донбасс: Восток Украины готовится к войне“, *Газета Коммерсантъ* №58/П, 05. априла 2021. <https://www.kommersant.ru/doc/4760349> (приступљено: 29.04.2021.).
- ТАСС, „‘Мы не хотим сжигать мосты’. Яркие цитаты Путина из послания парламенту“, *ТАСС*, 21. априла 2021. <https://tass.ru/politika/11208341> (приступљено: 24.04.2021.).
- Трубецкој, Николај, *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004.
- Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Романов, Бања Лука, ЦИД, Подгорица, 2000.
- Ministry of Defence UK, *Defence in a competitive age*, 30 March 2021. <https://www.gov.uk/government/publications/defence-in-a-competitive-age/defence-in-a-competitive-age-accessible-version> (приступљено: 15.04.2021.).
- Plucinska, Joanna, Ali, Idrees, „U.S.-Polish Fort Trump project crumbles“, *Reuters*, 10 June 2020. <https://www.reuters.com/article/us-poland-usa-defense-forttrump-idUSKBN23H36P> (приступљено: 24.04.2021.).
- U.S. Dept of Defense, „Secretary of Defense Statement on Completion of the U.S.-Poland Enhanced Defense Cooperation Agreement Negotiations“, 3 August 2020. <https://www.defense.gov/Newsroom/Releases/Release/Article/2297502/secretary-of-defense-statement-on-completion-of-the-us-poland-enhanced-defense/> (приступљено: 24.04.2021.).
- Ulam, Adam, *Expansion and Coexistence: A History of Soviet Foreign Policy 1917-73*, Praeger, New York, 1973.

GEOPOLITICAL POSITION OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE POST-SOVIET AREA

Abstract: The authors of this work analyze the geopolitical position of the Russian Federation from the fall of the Berlin Wall and the collapse of the Soviet Union until today. It is the leading tellurocratic power that spatially encompasses the largest part of the Heartland on the Eurasian continent. It is a space that, with its physical-geographical, geostrategic and geopolitical characteristics, represents a key zone for the realization of world domination, and with its magnetism, attracts the leading forces of the West. Aware of this fact, the first part of this work will define the geopolitical context necessary for the precise positioning of Russia on the Eurasian continent, meaning the presentation of geographical and geomorphological characteristics, the definition of geopolitical theories and the analysis of geopolitical practice. We will first analyze Russia's geopolitical role in the bipolar international order and its confrontation with the leading thalassocratic power, the United States. The contact zone of opposing forces is the inner crescent (Rimland) which surrounds the Heart of the mainland and distances it from the warm seas. The United States significantly expanded its influence in the zone of the inner crescent after the collapse of the USSR, especially in Eastern Europe, which made Russia's position in the post-Soviet space more difficult and the western Russian border more vulnerable. Therefore, in the third part of this work, we will pay attention to the geopolitical position of Russia from the end of the Cold War until today, especially taking into account the re-actualization of the Russian geopolitical concept- neo-Eurasianism since 2010.

So it is about the post-Soviet space as a zone of primary geopolitical interests of Moscow, as a zone of vital geopolitical, security and national interests of Russia, which is characterized by several important determinants: first, these are countries that once belonged to the Soviet Union or the Warsaw Pact which were "sucked" in large numbers by the Atlantic hegemon in the post-bipolar or unipolar period of his supremacy, without a shot fired and with few dollars spent. Secondly, several tens of millions of ethnic Russians remained in them, who are mostly without serious legal and political protection in the newly formed states, and the situation is especially bad in those countries that opted for the Atlantic hegemon. Third, we are talking about a large area and countries that from the Baltics, Central Europe, the Balkans, or the Caucasus and Central Asia in a wide spatial scope largely belong to the existing state border of Russia and, like the Baltic countries or Georgia and Ukraine, for example, can be instrumentalized for pressure or further theoretical actions towards Russia. Fourth, these countries are politically antagonized in large numbers, so that they pose a security threat to Russia, both those that are under the direct sphere of interest of the Atlanticists and that part of the country that belongs to the radicalized Islamic factor in the Caucasus and Central Asia. So, this is a geopolitical pan-space that is very sensitive in terms of security and geopolitically very suitable for the implementation of the Atlanticist policy of indirect action, obstruction, as well as for all kinds of state and security destabilization of Russia.

Keywords: Russia, United States, Cold War, post-Soviet space, geopolitics.

Асја Пентегова¹

САРАДЊА ЕАЕУ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ: ПЕРСПЕКТИВЕ САВРЕМЕНЕ ЕВРОАЗИЈСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Анстракт: У чланку се истражује перспектива закљученог споразума о зони слободне трговине између Евроазијске економске уније и Републике Србије. Циљ истраживања је идентификовати позитивне и негативне тачке за Србију и Евроазијску економску унију приликом примене споразума о зони слободне трговине. Извршено је глобално и квалитативно истраживање о функционисању и интеракцији Евроазијске економске уније са Србијом и са земљама партнерима.

Евроазијска економска унија формира заједнички економски простор и спроводи заједничку политику о одређеним питањима на основу јединствене законске регулативе. Државе чланице Евроазијске економске уније формирају систем односа вредновања и оријентације једни према другима, као и према другим објектима међународних односа. На самиту у Астани, 2016. године, започети су преговори о унификацији трговинско-економског режима, чији је резултат било потписивање Споразума о зони слободне трговине између Србије и ЕАЕУ, у октобру 2019. године. Након ратификације свих потписника режим слободне трговине ступио је на снагу 10. јула 2021. године.

Посебна пажња посвећена је положају Србије у систему регионалних међународних односа. Анализиран је проблем избора Србије између Европске уније и Евроазијске економске уније. Истакнути су позитивни аспекти сарадње са Евроазијском економском унијом. За Евроазијску економску унију закључивање споразума о зони слободне трговине има и економски (јачање трговинске и економске сарадње), и политички значај (проширење евроазијске интеграције изван постсовјетског простора).

¹ Асја Пентегова, саветник, Белоруски институт за стратешка истраживања, Минск, Белорусија, pentegova@bisr.by.

Конфликтне зоне на постсовјетском простору

Кључне речи: Евроазијска економска унија, зона слободне трговине, Република Србија, споразум, заједничко тржиште, међународни односи, економски односи, пројекат евроазијске интеграције.

Статус државе у данашње време, пре свега, одређује се његовом економском и војном снагом и материјалним ресурсима које има. Због тога, консолидација земаља чланица Евроазијске економске уније повећава економски потенцијал сваке земље појединачно и Уније као заједнице. Од почетка формирања Уније можемо говорити о интересовању за пројекат евроазијске интеграције од стране влада страних држава и регионалних међународних удружења. О томе сведочи низ меморандума које је Евроазијска економска комисија закључила последњих година.

Као једна од области сарадње за Евроазијску економску унију истиче се могућност закључивања меморандума споразума о сарадњи са земљама које изражавају жељу за повећањем економске интеракције са Унијом. Први споразум о зони слободне трговине закључен је 2015. године са Вијетнамом и покрива све области трговинске и економске сарадње.² Једна од иновација садржаних у споразуму ЕАЕУ и Вијетнама је управо у повољном положају у погледу могућности примене посебних заштитних, компензационих и антидампиншких мера. У спровођењу антидампиншких и компензацијских истрага од стране земље која је закључила споразум са ЕАЕУ, она је дужна да појединачно разматра земље Уније и не примењује без потребе мере на целу унију. У одређеним неповољним ситуацијама то ће помоћи да се избегне потпуни прекид спољнотрговинске робне размене између земље потписника, с једне стране, и земаља чланица Уније, с друге стране.

Као алтернатива европском путу развоја у српском друштву, посебно у његовом русофилском окружењу, активно се промовише теза о перспективи сарадње са ЕАЕУ, узимајући у обзир блиски контакт држава чланица уније са Кином.

² Соглашение о свободной торговле между государствами-членами ЕАЭС и Социалистической Республикой Вьетнам, Internet, <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/dotp, 14/05/2021>.

У српском јавном мњењу, Евроазијска економска унија сматра се пројектом стварања новог наднационалног објекта моћи, који ће постати веза између Европе и Азијско-пацифичког региона, а који има „дубоку геополитичку основу за уједињење Централног региона Евроазије“. Циљ пројекта је објединити не само бивши совјетски простор, већ и обједињавање осталих делова Евроазије у један савез „као алтернативу културним и политичким снагама Запада“.

На самиту у Астани 2016. године започети су преговори о уједињењу трговинско-економског режима, чији је резултат било потписивање Споразума о зони слободне трговине између Србије и ЕАЕУ, у октобру 2019. године. Након ратификације од свих страна, режим слободне трговине је ступио на снагу 10. јула 2021. године.

Пре ратификације потписаног споразума од свих страна, на снази су били претходно закључени билатерални споразуми у односима са Србијом: Споразуми о зони слободне трговине са Руском Федерацијом, Републиком Белорусијом и Републиком Казахстан. Сличан преференцијални режим између Србије, Јерменије и Киргистана није био раније успостављен. Србији се овим споразумом отвара приступ тржишту од 183 милиона људи. Потписнице се споразумом обавезују да ће либерализовати међусобну трговину и да ће државе чланице ЕАЕУ омогућити српској роби равноправан приступ на своја тржишта.

Успешна интеграција не зависи од проналажења нове и оригиналне идеје, већ се заснива на претварању постојећих модела али, с обзиром на иновације које су уведене, одговорима на сталне изазове савременог света. Економске интеграционе уније такође могу смањити политичке и економске напетости у регионима.

У контексту закључења Споразума о зони слободне трговине између ЕАЕУ и партнерских земаља, размотрићемо питање „вектора односа“ између држава чланица Уније и других земаља које утичу и на доношење одлука у ЕАЕУ и на формирање позиција Уније о одређеним економским, а понекад и политичким питањима. Поред тога, политичко-психолошка клима утиче на присуство или одсуство конфликтогеног потенцијала.

У процесу спровођења спољнополитичког курса државе теже да идентификују не само скуп проблема и стање „равнотеже снага“, већ такође формирају систем оцењивачких и оријентационих односа једних према другима, као и према другим објектима међународних односа. По

мишљењу професора МГИМО Марка Арсенијевича Хрусталева, у најопштијем облику могу се разликовати три главна вектора формирања политичко-психолошке климе, фокусирани на међусобни однос држава.³

Вектор „пријатељ–непријатељ“ карактерише највећи степен напетости односа, који се супротставља „братским односима“ који се сматрају највећим степеном пријатељства. При формирању ове врсте односа немогуће је занемарити улогу историјског сећања и негативних догађаја из прошлости, који могу још дуго имати утицаја на политику одређених држава. Наравно, на основу циљева и принципа Уније, у ЕАЕУ није могуће пронаћи пример таквих односа. Вектор „пријатељ–непријатељ“ карактеришу постојеће или привремено прекинуте контрадикције између актера међународних односа. Као пример овог вектора можемо навести однос Русије и Сједињених Држава, који се развио још од периода „Хладног рата“. Све то време земље су непрестано у режиму ривалства. Чак и након завршетка „Хладног рата“ и распада СССР-а, САД је била једина држава која отворено изјавила свој глобални спољнополитички циљ – стварање „новог светског поретка“, промена и реструктурирање система међународних односа, „американизација“ света.⁴

Последњих година због увођења све више и више санкција ЕУ против држава чланица ЕАЕУ, посебно Русије и Белорусије, отвориле су се нове могућности за српску економију.

Евроазијска економска унија изједначава „равнотежу снага“, између Европе и Сједињених Држава, с једне стране, и Русије и држава чланица ЕАЕУ, с друге стране. Питање супституције увоза може се решити путем „супституције увоза другог реда“, када се, због смањења удела западних земаља на тржиштима ЕАЕУ, појави прилика, на пример, за Србију да повећа извоз својих производа од националних произвођача и добављача.

Вектор „зависност–независност“ формира се на основу „равнотеже снага“ између земаља, на јасној супериорности једног субјекта међународних односа над другим, при чему други има јасну политичку и економску зависност од лидера.

³ Марк Хрусталёв, Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии, М.: НОФМО, 2008, стр 232.

⁴ Алексей Богатуров, Современная мировая политика: Прикладной анализ, М.: Аспект Пресс, 2010, стр. 592.

Уговор ЕАЕУ од 2015. године обезбеђује спровођење координисане, договорене или заједничке политике државе чланице. Међутим, приликом формирања буџета Уније, део Русије је – 87%. Росселкхознадзор је након ступања на снагу Уговора ЕАЕУ неколико пута уводи забрану увоза меса и млечних производа на територију Руске Федерације из Републике Белорусије. Међутим, ова забрана је у супротности са чланом 58 Уговора ЕАЕУ, који садржи једина ветеринарска и санитарна правила за све државе чланице ЕАЕУ.⁵ На састанку Евроазијске економске комисије, 9. јуна 2018, ово питање је размотрено и примећено је да уведена временска ограничења нису у складу са уговором ЕАЕУ.⁶

Историја савремених међународних односа указује на то да економски много јача држава није увек склона да узме у обзир интересе свог економског партнера.⁷ Стога, ако Руска Федерација настави да уводи једностране мере, које не одговарају једином закону за све државе чланице Уније, перспективе развоја економске интеграције биће под озбиљним питањем.

Вектор „поверење–неповерење“ настаје као последица конвенционалности политике, њене морално-етичке промене у складу са уговорима, споразумима, конвенцијама.

Ако постоји непоштовање уговора, споразума, конвенција, онда можемо говорити о формирању климе неповерења, у којој се другачија политика сматра непријатељском.

Односи Белорусије и Србије могу се сматрати примером односа „вектор поверења“, у којем не постоји очигледна супериорност једног од субјеката. Земље су везане једнаким билатералним економским и политичким односима који максимално задовољавају потребе и интересе обе државе и немају очигледан притисак на политички курс друге државе.

⁵ Договор о Евразийском экономическом союзе, КонсультантПлюс. Россия, 29 маја 2014.

⁶ ЕЭК: ограничения на ввоз в Россию белорусской молочной не соответствуют праву ЕАЭС, Internet, <http://www.belta.by/economics/view/eek-ogranichenija-na-vvoz-v-rossiju-belorusskoj-molochki-ne-sootvetstvujut-pravu-eaes-309880-2018/>, 01/07/2021.

⁷ Марк Хрусталёв, Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии, М.: НОФМО, 2008, стр 232.

У 2019. години спољнотрговинска робна размена између Републике Белорусије и Републике Србије износила је 148,6 милиона долара. Извоз је износио 80,6 милиона долара, увоз 68,0 милиона долара. Спољнотрговинска робна размена између Републике Белорусије и Републике Србије нестабилно се развија: 2009 – 53,3 милиона долара, 2010 – 116,4 милиона долара, 2011 – 145,4 милиона долара, 2012 – 149,2 милиона долара, 2013 – 192,2 милиона долара, 2014 – 244,9 милиона долара, 2015 – 259,7 милиона долара, 2016 – 113,9 милиона долара, 2017 – 239,6 милиона долара, 2018 – 148,1 милиона долара, 2019 – 148,6 милиона долара.

Комбинација сва три вектора омогућава одређивање општег стања политичко-психолошке климе Евроазијске економске уније, у којој Унија мора да обавља своје активности.⁸

Неопходно је истаћи да што је повољнија политичко-психолошка клима, то ће бити мање проблема током активности ЕАЕУ у интересу својих држава чланица и партнерских држава. Најповољна клима може се додати у контексту трећег вектора, у стварању највеће могуће климе поверења. Што се тиче ситуације када односима доминирају две друге климе, можемо приметити да ће успешни односи и потрага за најефикаснијом политиком Уније по одређеним питањима бити ограничени због слабог регулисања и немогућности постизања консензуса о низу питања. Нико неће добровољно напустити своје интересе.

Пример Србије показује проблем избора између економске сарадње са Евроазијском економском унијом, с једне стране, и Европском унијом, с друге стране. Према резултатима истраживања јавног мњења, спроведеног још 2015. године, 61% становништва земље мисли да Србија не припада ни Западу ни Истоку⁹.

У материјалу који је 2016. објавио Руски савет за међународне послове, предложена су три могућа начина развоја даљих односа Србије и ЕАЕУ, где је разматран најповољнији сценарио у коме је Србији

⁸ Алексей Богатуров, Современная мировая политика: Прикладной анализ, М.: Аспект Пресс, 2010, стр. 592.

⁹ Survey of Serbian Public Opinion, Center for Insights in Survey, Internet, http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf, 11/05/2021.

додељена улога моста између ЕУ и ЕАЕУ [7, стр. 21]. Међутим, у српској научној литератури дискусије на ову тему су мање развијене, а углавном позитивни и негативни аспекти сарадње са ЕАЕУ разматрају се у контексту будућег приступања Србије Европској унији.

Утицај евроатлантизма на друштвену, политичку и економску елиту у савременој Србији није само последица сталног утицаја Запада и његових савремених идеја већ, пре свега, резултат дугих, систематских и практичних акција на терену у већини сегмената друштва: стратешки оријентисани новац уложен у предузећа и компаније. Утицај евроатлантизма варира од стварања мрежа удружења, агената утицаја, лобистичких група, преко културне и образовне размене, до формирања група за утицај путем медијских структура и управљачког особља.

Са друге стране, ЕАЕУ и државе партнери представљају огромно тржиште за српску економију, које може постати и главни добављач и главно тржиште продаје. У неким областима трговинске и економске сарадње за робу из Србије тржиште Европске уније је и даље неприступачно због постојећих нецаринских баријера, конкурентности и цене робе. На основу тога, видљиве су перспективе отварања нових и додатних тржишта за српску економију на територијама држава чланица ЕАЕУ и држава партнера.

Током последњих деценија евроазијске државе су слабо покушавале да буду присутне на територији Србије како би на српским економским тржиштима били равноправни партнери. У сарадњи Русије и Србије, највећи део се односи на енергетски сектор и руске инвестиције у српску економију.

У складу са међународним споразумом, потписаним 2009. године између Русије и Србије, руска компанија Газпромнефт купила је 51% акција Нафтне индустрије Србије. Ова продаја акција иностраном партнеру реализована је у складу са процесом приватизације државних компанија у Србији.¹⁰ Део руског гаса у укупној домаћој потрошњи Србије износи око 85%.¹¹ Србија не може без Русије, без њеног гаса и нафте.

¹⁰ Драган Петровић, Ана Јокић, Енергетска политика Русије. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2015. – 240 с.

¹¹ Срећко Ђукић, *Руски гас у Европи – од детанта до Јужног тока*, Београд: Службени гласник, 2011, стр. 184.

Према званичним изворима, до 90% садржаја руско-балканских односа, на овај или онај начин, повезано је са енергетским сектором.¹² Пролазак руског гасовода „Турски ток“ кроз територију Србије имаће позитиван ефекат на политички мир између балканских земаља, ојачавајући још увек крхки светски поредак у региону.

Према подацима које је објавила Развојна агенција Србије за 2020. годину, укупан извозни потенцијал Србије износи 1,3 милијарде потрошача. У 2020. години земље ЕАЕУ добиле су 5% укупног извоза Србије. Лидери међу спољнотрговинским партнерима су државе чланице ЕУ – 67% и земље ЦЕФТА – 17%.¹³ Главни уговарачи су земље/удружења са којима постоје споразуми о зони слободне трговине (државе чланице ЦЕФТА, државе чланице ЕАЕУ, Турска), као и земље са којима постоји преференцијални услови за извоз (ЕУ, САД, Аустралија, Јапан) .

При томе, у поглављу 30 преговарачког досијеа о приступању Србије Европској унији, за могући улазак у ЕУ Србија мора да одустане од свих постојећих споразума о зони слободне трговине.¹⁴ Наведене обавезе за односе са ЕУ, кроз одређени пренос контроле над својом спољном политиком и губитком економских партнера, доводе до размишљања о перспективи изабраних стратегија. Још увек нису анализирани трошкови и добробити, нису препознате предности и недостаци који ће настати као резултат приступања земље Европској унији. Очигледно да постаје казус текућих преговора о уласку Србије у ЕУ, и закљученом споразуму о зони слободне трговине са ЕАЕУ.

Србија има статус кандидата за чланство у Европској унији, али паралелно она плански прати одабрану мултилатералну политику економске и политичке везе са земљама које нису државе чланице ЕУ, као што су, на пример, земље чланице ЕАЕУ.

¹² Оп. cit.

¹³ Развојна Агенција Србије *agencija Srbije*. Internet, <https://ras.gov.rs/podrska-investitorima/zasto-srbija/slobodan-pristup-trzistu-od-11-milijarde-potrosaca> 04/03/2021.

¹⁴ European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, European Commission, Internet, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/serbia_en, 25/05/2021.

Динамика развоја билатералних економских односа и анализа података Републичког завода за статистику Србије показују да је Русија у последњих шест година остала у првих пет спољнотрговинских партнера Србије. Последице коронавируса утицале су и на регионалне и међурегионалне ланце снабдевања, због чега је смањена спољнотрговинска робна размена између Русије и Србије у 2020. години.

Србија је заинтересована за либерализацију трговинске и економске сарадње са земљама ЕАЕУ у области роба попут памука, сира, дувана, шећера, пилетине, вина и аутомобила Фиат.¹⁵

Традиционални дефицит спољне трговине у Србији многи стручњаци објашњавају неразвијеним системом унутрашње економије који се углавном заснива на систему координације и сарадње српских привредника, предузећа, државних органа и регионалних/међународних организација на различитим нивоима.

У складу са Законом о спољнотрговинском пословању Републике Србије, Спољна трговина је „трговина робом и услугама и спровођење привредних активности страног правног лица у Републици Србији и националног субјекта у другој држави или царинском подручју“.¹⁶ Спољнотрговинска робна размена је „промет између домаћих и страних лица који се обавља на основу уговора закључених у складу са домаћим прописима и међународним уговорима“.¹⁷ Поред тога, „обављање привредних делатности обухвата директно улагање и инвестирање радова страног лица у Републици Србији, односно домаћег лица у другој држави или царинској територији“.¹⁸ Узимајући у обзир тренутно стање у српској

¹⁵ Serbia to sign an Agreement with the Eurasian Economic Union, Karanovic and partners, Internet, <https://www.karanovic-nikolic.com/knnews/Pages/2016/08/26/Serbia-to-sign-an-Agreement-with-the-Eurasian-Economic-Union.aspx>, 25/06/2021.

¹⁶ О спољнотрговинском пословању, Закон Републике Србије, 01 фебруара 2012, Службени гласник Републике Србије, Internet, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_spoljnotrgovinskom_poslovanju.html, 25/06/2021.

¹⁷ О спољнотрговинском пословању, Закон Републике Србије, 01 фебруара 2012, Службени гласник Републике Србије, Internet, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_spoljnotrgovinskom_poslovanju.html, 25/06/2021.

¹⁸ О спољнотрговинском пословању, Закон Републике Србије, 01 фебруара 2012, Службени гласник Републике Србије, Internet, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_spoljnotrgovinskom_poslovanju.html, 25/06/2021.

економији и равнотежу спољне трговине, потребна је нова снажна стратегија промоције извоза на државном нивоу, која би требало да модернизује институционалне капацитете за побољшање и регулисање извоза: укључивање инструмената и механизма за подршку компанијама а такође посвећивање више пажње административној подршци предузећа. Стратегија треба да пружи могућности за додатни квантитативни раст предузетника. Потребно је радити на побољшању нивоа образовања и помоћи представницима сектора малих и средњих предузећа.

Потписивање споразума Србије са ЕАЕУ о стварању зоне слободне трговине, као и низ званичних изјава председника Александра Вучића о могућности ревизије приоритета земље, указују на то да се разматрају и други вектори сарадње. Очигледно је да Европска унија више није једини наднационални пројекат који је користан за српску економију. Споразум о зони слободне трговине између Србије и ЕАЕУ пружа могућности за проширење пословних контаката и перспективе јединог тржишта Евроазијске економске уније за представнике српског бизниса. То ће у будућности проширити присуство и ојачати позицију Србије на пољу изградње спољнотрговинских односа у азијском региону.

Библиографија

- Богатуров, Алексей, Современная мировая политика: Прикладной анализ, М.: Аспект Пресс, 2010, стр. 592.
- Ђукић, Срећко, *Руски гас у Европи – Од детанта до Јужног тока*, Београд: Службени гласник, 2011, стр. 184.
- Хрусталёв, Марк, Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии, М.: НОФМО, 2008, стр 232.
- Договор о Евразийском экономическом союзе, КонсультантПлюс. Россия, 29. маја 2014.
- European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, European Commission, Internet, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/serbia_en, 25/05/2021.
- ЕЭК: ограничения на ввоз в Россию белорусской молочной не соответствуют праву ЕАЭС, Internet, <http://www.belta.by/economics/>

view/eek-ogranichenija-na-vvoz-v-rossiju-beloruskoj-molochki-ne-sootvetstvujut-pravu-eaes-309880-2018/, 01/07/2021.

Петровић, Драган, Јокић, Ана, *Енергетска политика Русије*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2015, стр. 240.

Развојна Агенција Србије, *agencija Srbije_ Internet*, <https://ras.gov.rs/podrska-investitorima/zasto-srbija/slobodan-pristup-trzistu-od-11-milijarde-potrosaca> 04/03/2021.

Serbia to sign an Agreement with the Eurasian Economic Union, Karanovic and partners, *Internet*, <https://www.karanovic-nikolic.com/knnews/Pages/2016/08/26/Serbia-to-sign-an-Agreement-with-the-Eurasian-Economic-Union.aspx>, 25/06/2021.

Соглашение о свободной торговле между государствами-членами ЕАЭС и Социалистической Республикой Вьетнам, *Internet*, <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/dotp>, 14/05/2021.

Survey of Serbian Public Opinion, Center for Insights in Survey, *Internet*, http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf, 11/05/2021.

О спољнотрговинском пословању, Закон Републике Србије, 01. фебруара 2012, Службени гласник Републике Србије, *Internet*, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_spoljnotrgovinskom_poslovanju.html, 25/06/2021.

**COOPERATION BETWEEN THE EURASIAN ECONOMIC UNION
AND THE REPUBLIC OF SERBIA: PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY
EURASIAN INTEGRATION**

Abstract: The article explores the perspectives of the free trade agreement between the Eurasian Economic Union and the Republic of Serbia. The purpose of the research is to identify both positive and negative aspects for Serbia and the Eurasian Economic Union.

In the main part, the global qualitative investigation of the functioning and interaction of the Eurasian Economic Union with Serbia and with partner countries is carried out.

The Eurasian Economic Union creates a common market for goods, services, capital and labour within the Union and implements coordinated or agreed policies on certain issues on the basis of legal regulation. The Eurasian Union Member States form a system of evaluation-orientation relations with each other, and other objects of international relations. Negotiations on the unification of the trade and economic regimes began in 2016 at the Asana Summit. As a result, the Free Trade Agreement between Serbia and the EAEU was signed in October 2019. After ratification by all signatories, the free trade regime entered into force on July 10, 2021.

Particular emphasis is placed on Serbia's position in the system of regional international relations. The problem of Serbia's choice between the European Union and the Eurasian Economic Union has been analyzed. The benefits of cooperation with the Eurasian Economic Union are highlighted. For the Eurasian Economic Union, the conclusion of free trade agreements has both economic (intensification of trade and economic cooperation) and political significance (expansion of Eurasian integration beyond the post-Soviet space).

Keywords: The Eurasian Economic Union, a free trade zone, The Republic of Serbia, an agreement, a common market, international relations, economic relations, Eurasian integration project.

Део други

**Конфликтне зоне у европском делу
постсовјетског простора**

Молдавија, Придњестровље

https://doi.org/10.18485/iipe_postsovjet.2021.ch7

Бабилунга Николај Вадимович¹

ПРИДЊЕСТРОВЉЕ КАО ДЕО НОВОРУСИЈЕ: ИСКУСТВО ДРЖАВНЕ ИЗГРАДЊЕ

Апстракт: У чланку се разматра такав историјско-географски и социјално-културни феномен какав је Новорусија: његов садржај и еволуција, његов значај за прошлост и будућност народа који насељавају ту територију. Овај простор, који је у прошлости чинио неко јединство, у данашње време налази се у саставу неколико држава – Украјина, Руска Федерација, Република Молдавија – признате, Придњестровска Молдавска Република, Доњецка и Луганска Демократска Република коју није признала светска заједница. Аутор сматра да искуство изградње за сада непризнате државности у Придњестровљу може да има велики значај за народе Новорусије..

Кључне речи: државност Придњестровља, Новорусија, Молдавија, Украјина.

Термин Новорусија данас сви слушају и изговарају. А само пре десет година тај термин није се користио ни у друштвеном, ни у политичком животу. Њиме су оперисали, можда, само историчари у својим истраживањима. Али, шта је Новорусија у историјском контексту?

То су земље северног Црноморског региона које су се граничиле са Црним и Азовским морима и у епохи средњег века улазиле у састав Староруске државе, које су се ослобађале током руско-турских ратова 18. века од турске и татарске превласти. Слободне територије почели су да насељавају одбеглим кметовима, руским официрима, војницима и морнарима, црноморским козацима и козацима с Буга, који су обнављали

¹ Бабилунга Николај Вадимович, Академик Међународне словенске академије, професор, г. Тираспољ, nbabilunga@mail.ru

традиције Запорошке Сечи након њеног укидања². Овамо су бежећи од османског угњетавања иза Прута долазили и житељи Балкана: Молдавци, Бугари, Гагаузи, Срби, такође и Јермени, Јевреји, Немци, представници многих других народа.

За време Јекатерине II у 1764. години први пут је била створена Новоруска губернија са центром у Кременчугу. Али, најпотпунији развој и проширење ових земаља почиње уз подршку кнеза Григорија Александровича Потјомкина (Потемкина). Он је припојио региону прво Запорошку територију и пренео центар Новорусије у Јекатеринослав, затим је допунио њен састав Кримом у 1783. години. А по миру у Јашију 1789. Новорусија се проширила од Јужног Буга до Дњестра. Придњестровље је постало један од важнијих рејона Новорусије.

Слика 1. Новоруске губерније у 19. веку

Извор: <https://yandex.ru/images/search?text=новороссия%2019%20век&stype=image&lr=10522&source=wiz>

² Манифест руске императрице Екатерине II «Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской губернии» од 3. августа 1775. године. – Прим. прев.

По резултатима руско-турског рата 1806–1812 Новоруско генерал-губернаторство напредовало је још даље на запад до реке Прут. Источни део Молдавског кнежевства у саставу Османске империје по Букурешком миру био је ослобођен од Турака и Татара и постао Бесарабијска област Руске империје, део Новоруског генерал-губернаторства. Цео 19. век Новорусију су чиниле (видети сл. 1) економски релативно развијене територије губернија Бесарабске, Херсонске, Тавричке, Јекатеринославске и Области Донске Војске, насељене разноплеменским, разнојезичким становништвом, сједињеним ипак јединственом судбином [10, стр. 158]. При томе, Придњестровске земље биле су део Новорусије у најмању руку од краја 18. века, све до образовања Украјинске ССР, до ишчезнућа из масовне свести самог појма „Новорусија” као дела Руске државе. А Бесарабија је била саставни део Новорусије од 1812. године до њене окупације од стране Румуније почетком 1918. године.

Цео 19. век био је за Русију, уистину, златни век. Овде ничу и брзо се развијају нови градови, центри индустрије, трговине, транспортних и финансијских токова, центри културе и образовања. То су Јекатеринослав (затим Дњепропетровск, садашњи Дњепар), Одеса, Николајев, Херсон, Севастопол, Симферопол, Кишињов, Бендери, Тираспол, Григориопол, Мариупол, мноштво других градова и места.

У тим градовима и местима концентрисало се јеврејско становништво, којем у оквирима такозване линије јеврејске сталне настањености није дозвољавано да живе или унајмљују земљу у сеоском пределу.³ Уопште, градови су били многонационални и изнедрили су својеврсни културни пласт новоруске симбиозе, у којем су се сплеле и заиграле новим бојама различите јеврејско-украјинско-руско-молдавске традиције, менталитети, животне особености схватања света народа који су вољом судбине населили ове простране, Русији новоприпојене, територије. Како су истицали савременици, овде су „етнографска разноврсност становништва и такође разноврсност локалитета, из којих је овамо дошло становништво,

³ Линија сталне настањености (черта постоянной еврейской оседлости, или просто черта оседлости) – у Руској империји од 1791. до 1917. (фактички до 1915) граница територије ван које је било забрањено Јеврејима стално пребивање, уз искључење неких категорија становништва. Територија је обухватала око 1.224.008 км², укључујући, између осталих, и јужноруске губерније. – Прим. прев.

дали развој низу делатности, створили благотворну сарадњу, а довитљиво сеоско становништво лако је прихватило и спроводило у живот нове идеје, чим се показивало да су оне корисне“ [15, с. 11].

Културна сарадња рађала је зачуђујућу симбиозу. Зацело, нема људи, чак их никада овде и није било, којима не би била позната та зачуђујућа културна атмосфера из дела Шолом-Алејхема, Исака Бабелја, Иље Иљфа и Јевгенија Петрова, Константина Паустовског, Јурија Олеше, Едуарда Багрицког, Семјона Кирсанова, Валентина Катајева, Романа Кармена, Леонида Утјосова, Петра Лешченка, Але Бајанове и многих, многих других мајстора културе, да не говоримо већ о нашим савременицима Михаилу Жванецком, Роману Карцеву, Сергеју Иљченку...

Током сто педесет година, од 18. до почетка 20. века, протицао је довољно бурни развој територије Новорусије у саставу Руске империје. И не само на духовном плану и стварању своје уникатне етнојезичке атмосфере, у којој је постојало образовање, наука, уметност, литература, уметничко стваралаштво. Тај развој дотакао је све стране социјалног и економског живота становништва.

Ни овде није могуће не позвати се на таквог ауторитарног истраживача Русије почетка 20. века, какав је В. И. Лењин, који је у свом раду *Развој капитализма у Русији* сјединио осам губернија европске Русије (Херсонску, Бесарабијску, Тавричку, Донску, Јекатеринославску, Саратовску, Самарску, Оренбуршку, и др.) у рејон трговинске житне привреде и написао: „Обиље слободних земаља привукло је овамо громадни поток насељеника који су брзо проширили засејане површине. Широки развој тржишних усева био је могућ само захваљујући тесној економској вези тих колонија, с једне стране, са централном Русијом, с друге стране – са европским земљама, које су увозиле жито (...) Само захваљујући тој друштвеној подели рада насељеници у степским крајевима могли су да се баве искључиво земљорадњом, продајући огромне количине жита на унутрашњим и посебно на спољашњим тржиштима. Само захваљујући тесној вези са унутрашњим и спољашњим тржиштем могао је да се одвија тако брз економски развој тих крајева, и то је био управо капиталистички развој, пошто се упоредо с растом трговачке земљорадње одвијао исто тако брз процес одвлачења становништва у индустрију, процес раста градова и образовања нових центара крупне индустрије“ [14, с. 253].

Нећемо оспоравати умесност код Лењина примењеног термина „колонија“, у односу на Новорусију, тим пре што је и он сам неколико редова испод написао: „Ове колоније које су се најслободније развиле показују нам какви односи би могли и морали да се развију у осталој Русији када многобројни остаци дореформског живота не би обуздавали капитализам“ [14, с. 256]. Питање о томе да ли су Руси претворили Новорусију у колонију или не, отпада само по себи. Као прво, ауторитет Лењина у оцени капиталистичког развитка земље и њених региона нико не подвргава сумњи и не оспорава, а као друго, једва да ће ико при здравој памети почети да тврди да су колонијалне периферије Британске империје (Индија, Кина, Нова Гвинеја и др.) показивале Енглеској какви би односи у њој морали да се развијају ако је не би мучили феудални остаци...

Али, посебан предмет је ратна слава Новорусије. Сваки педаљ ове земље обилно је заливен крвљу њених бранитеља и њених освајача. У временима Кијевске Русије словенска цивилизација чврсто се утврдила у северном Црноморском региону, на Криму, на Дону и Кубану, а Црно море тада су називали „Руским морем“. Али, дошљаци са Далеког истока, из пустиња Гоби непрекидни таласи номада – Узи, Берендеји, Печењези, Половци и др. – уништавају руску културу и њене носитеље, прогоне Словене из степа и одсецају целе словенске енклаве од цивилизације метрополе. То се десило са Тмутараканским кнежевством на Тамању, са Берладом између Прута, Сирета и Карпата, такође и с другим земљама насељеним руским људима. Затим хорде Батија поново уништавају те територије и прикључују их Подолском улусу Златне Хорде.

Уништење од стране кнеза Олгерда на реци Сињухи „очева и дедова Подољске земље“ татарских кнежева Кутлубуге, Хаџибеја и Димитрија, у другој половини 14. века, доводи до тога да се земље будуће Новорусије, као и територије Мале, Беле, Црвене и Црне Русије, нађу у саставу Великог Кнежевства Литванског и Руског – конгломерата мало међусобно повезаних словенских и балтичких територија, у ком су руска култура и православље били доминантни, пошто су сами Литванци били пагани и нису имали своју писменост. А дугогодишње супарништво између пољских магната и литванских феудалаца за ове земље доводи до њиховог присаједињења у средини 16. века Речи Посполитој, до прихватања од стране огромне масе Литванаца католицизма и почетка колонизације руских земаља [6, с. 24].

Истовремено почиње и херојска, жестока, крвава многовековна борба словенског становништва за преживљавање, за своје духовно ослобођење, за очување свог имена и рода, своје вере и слике света. Ова борба морала се водити у више праваца – са запада овамо су долазили пољски поробљивачи, са југа – Кримчаци који су постали вазали турског султана после прихватања магометанства у 1475. години, са југозапада су долазили турски јаничари који су успоставили границе Османске империје на Дњестру. Природни савезник запорошког козаштва постала је Московска Русија, која је такође морала да пролива крв у борби против крсташа, Швеђана, против пољске шљахте и магната, против регуларних најезди ханских Кримчака, против турске експанзије.

У том периоду воде безнадежну борбу за ослобођење житељи покорене Молдавије. Против њих су исти ти Турци, Кримски каганат, пољски жолнери. У најкритичнијем моменту националноослободилачке борбе на Перејаславској ради 1654. године козаштво доноси одлуку да уједини разбијене на делове руске земље. Тада је и Придњестровље први пут ушло у састав Русије. Истина, не задуго: Пољаци су успели да освоје те територије, а затим су их предали Турцима. Али, у руско-турским ратовима 18. века, када се решавало питање бити или не бити за многе православне народе и културе Југоисточне Европе и Балкана, коначно је одређена и судбина Новорусије. А заједно с њом и судбина многострадајућег Придњестровља [3, с. 45].

Ипак, у прве две деценије бурног 20. века завршава се период релативно мирног развоја новоруских земаља у 19. веку (не рачунајући, наравно, Кримски рат и херојску одбрану Севастопоља). Судбина Новорусије поново се мења на кардиналан начин. Од децембра 1917. година краљевска Румунија, коју је Русија спасила од потпуног пораза против аустроугарских и немачких армија, одлучила је да искористи фебруарски преврат и бољшевичку револуцију, слом руске државности и слабљење своје савезнице из Антанте. Средином јануара 1918. године румунске војске у потпуности окупирају део Новорусије – Бесарабију. Као одговор на ту агресију своја права на Новорусију, укључујући и Бесарабију, истакла је и Централна Рада у Кијеву. Непомирљиве противречности кијевских националиста и букурешких освајача разрешила је патолошка русофобија и једних и других. Границу између земаља (Румунског Краљевства и Украјинске Народне Републике) одлучили су да поставе по Дњестру, да не

би исцрпљивали снаге једни другима пред лицем свог главног непријатеља – „москаља” [13, с. 96–97].

Слика 2. Јужноруске републике у годинама грађанског рата у Русији 1917–1918.

Извор: https://yandex.ru/images/search?text=южнорусские%20республики%20в%20гражданскую%20войну&stypе=image&lr=10522&source=wiz&pos=0&img_url=https%3A%2F%2Fpbs.twimg.com%2Fmedia%2FDt0JXu_WkAEyIlr.jpg%3Alarge&rpt=simage

У периоду грађанског рата на бесарабијском делу Новорусије није се прекидала борба становништва против освајача, избијали су масовни устанци против омрзнутих Румуна – Бендерски и Хотински, а затим Татарбунарски. А у малоруском делу Новорусије појављивале су се и ишчезавале Доњецко-Криворошка Совјетска Република, Одеска Совјетска Република, Совјетска Социјалистичка Република Тавриде (видети сл. 2). У 1919. години у Одеси црвени емигранти из Бесарабије успели су чак да прогласе Бесарабијску Совјетску Социјалистичку Републику, која реално у условима грађанског рата није ни настала, иако је њена „влада” и радила

у својој „престоници“ Тираспољу. Па и све друге виртуелне републике или покушаји њиховог стварања, завршавали су се ничим при наступању Немаца [11, с. 44–45]. Реч „Новорусија“ постепено је излазила из употребе нове епохе.

Истина, термин „Новорусија“ појављује се још једном, већ, може се рећи, последњи пут, када је у августу 1919. године била проглашена у саставу Русије Новоруска област с центром у Одеси. Овог пута аутор идеје био је главнокомандујући оружаним снагама Југа Русије генерал Антон Иванович Дењикин. Ова област постојала је такође недуго, до марта 1920. године, када су наступајуће војске Црвене армије поразиле беле и успоставиле овде „диктатуру пролетаријата“. А диктатура, као што је познато, претпоставља репресије. Тим пре, што се међу довољно имућним сељаштвом Новорусије идеје и пракса диктатуре пролетаријата прихватала врло мучно, за разлику од идеја Нестора Ивановича Махноа с његовом анархистичко-народњачком жудњом „земље и слободе“. А градско становништво, као и уопште образовани део друштва Југа Русије, тежило је више идејама и пракси Беле гарде, а не Црвене. Стога суровости црвеног терора овде није било граница, посебно на Криму и у Одеси.

Бољшевици, да би уопште затрли из свести становништва реч „Новорусија“, које није могло да се не асоцира с Екатерином, с Григоријем Александровичем Потјомкином (Потемкином), Александром Васиљевичем Суворовим, Михаилом Семјоновичем Воронцовим, Емануилом Осиповичем Ришелеом, Александром Фјодоровичем Ланжероном, Петром Христијановичем Витгенштејном и другим царским „сатрапима“, да не говоримо о козацима, гусарима итд., одлучили су да основни део Новорусије укључе у Украјинску ССР коју су они стварали. Управо бољшевичка партија коначно је сахранила Новорусију као административно-територијалну творевину са својим уникатним феноменом поликултурног и многојезичког становништва.

Као и свугде у створеним републикама СССР-а, чији велики део је изгубио своју државност у средњем веку или је уопште и није имао, у Новорусији је започела бољшевичка политика „коренизације“. Њена суштина се састојала у вештачком, понекад неоправдано наметаном уздизању локалних представника „староседелачког становништва“ у свим сферама и областима државног функционисања и друштвеног живота. Коренизација је постала општи тип националне политике бољшевика на

свим територијама империје чији су народи, по њиховим схватањима, страдали од јарма „руског царизма“. А за све народе, журно сашивена по болшевичким шаблонима Украјине, коренизација је означавала насилну „украјинизацију“.

Бољшевици су сматрали „коренизацију“ природним, историјски оправданим и чак неизбежним процесом. На Десетом конгресу РКП(б) 10. марта 1921. године, иступајући са закључном речју по националном питању, Јосиф Висарионович Стаљин изјавио је да „украјинска националност постоји, и развој њене културе чини обавезу комуниста. Не може се ићи против историје. Јасно је да, иако у градовима Украјине до сада још преовладавају руски елементи, током времена ће ти градови бити неизбежно украјинизовани“. Позивајући се на историјске примере Стаљин је изјавио: „Пре 40 година Рига је била немачки град, али тако како градови расту на рачун села, а село је чувар националности, сада је град Рига – чисто летонски град. Пре 50 година сви градови Мађарске имали су немачки карактер, сада су они мађаризовани. Исто се може рећи и о оним градовима Украјине који имају руски карактер и који ће бити украјинизовани, зато што градови расту на рачун села. Село је чувар украјинског језика, и он ће ући у све градове као владајући елемент“ [9, с. 213]. Коренизација Новорусије са многонационалним становништвом тог краја, упркос његовој вољи, радикално је противречила створеном систему међунационалне узајамне културне асимилације житеља Новорусије на животном нивоу.

За политику „украјинизације“, чија идеја је настала још у недрима специјалних служби Аустроугарске империје, а на делу реализована не аустријским агентима већ бољшевицима, послужила је чак и марксистима таква одиозна фигура каква је историчар Михаил Сергејевич Грушевски. ВУЦИК⁴ је сматрао могућим да му дозволи да допутује из Аустрије у Украјину, где је био изабран за академика Свеукрајинске Академије наука. На тај начин, бољшевици су поверили украјинизацију свом идејном противнику. Али, за њих је важно било управо то што је Грушевски био

⁴ ВУЦИК – Свеукрајински централни извршни комитет, највиши законодавни, извршни и контролни орган власти у УССР у периоду између Свеукрајинским конгресима совјета радничких, сељачких и црвеноармијских депутата. Деловао од 1917. до 1938. године. – Прим. прев.

велики зналац свог посла, бивши председник Централне раде, један од лидера националистичког покрета Украјинаца, бивши професор Лавовског универзитета. Његове напоре на украјинизацији становништва бољшевици су оценили веома високо – он је у „тоталитарна времена стаљинизма“ дослужио до звања академика АН СССР, иако су сви знали да су га још пре револуције руске власти хапсиле као шпијуна Аустроугарске империје [8, с. 161]. Али, идеје Новорусије Грушевском су биле не мање стране него бољшевицима. Мада и из других разлога – њега је мање интересовала класна мржња бољшевика према историјском наслеђу руског царизма и руске имперске државности. Зато је проширење агресивног украјинског национализма на максимално могуће територије сматрао својим главним задатком.

Било како, али житељи Левообалног Придњестровља у саставу Украјине учествовали су у стварању Совјетског Савеза у 1922. години као грађани УССР, чега су били лишени житељи другог дела Новорусије – Бесарабије, која се налазила под чизмом румунских окупатора. И тај факт касније је одиграо далеко не последњу улогу, када су власти Молдавије у 1990. години забранили свом становништву да учествује у горбачовској анкети о очувању „обновљеног Савеза ССР“ 17. марта 1990. године. Тада се житељи Придњестровља нису потчинили кишињевским забранама и узели су на референдуму најактивније учешће. И формално и фактички они су били потомци оних који су стварали СССР, и сматрали су да имају право да решавају судбину вештачки разваљиване земље. При томе, како су сматрали Придњестровци у 1990. години, наследници становништва окупиране Бесарабије, те колонијалне румунске провинције, могли су да поступају онако како сматрају потребним [12, с.19–20]. Таква одлука била је по себи логична и очигледно у духу на Западу толико цењене толерантности. Истина, у односу на себе Придњестровци и нису дочекали бар мало толерантности. Њих су некажњиво, методично и сврсисходно уништавале псеудокомунистичке власти и национал-радикалне снаге због идеје обнављања своје државности у тада још постојећем СССР-у. Ипак, вратимо се Новорусији.

Уопште, важно је истаћи да термин „Новорусија“ никако нису користили у совјетска времена влада, државни органи, политичка, научна и стваралачка елита СССР-а и Украјине. У научној историјској литератури, наравно, термин „новоруске губерније“ и „Новорусија“ наставио је да

постоји, али масовној свести он је био стран. Забрана се тицала и постсовјетских времена „незалежности” у временима владања свих украјинских председника, који су једноставно користили природна и демографска богатства ове територије, не размишљајући о интересима становништва које ту живи, и бринули су само о правцима текућих финансијских токова по њима потребним колосецима. Судбина пак Придњестровља као дела Новорусије била је унеколико различита од основног њеног дела, који су большевичке вође припојиле Украјинској ССР коју су они стварали.

Пошто су се источно од Дњестра још од средњовековних времена често насељавали житељи Молдавског кнежевства, а после гушења анторумунских устанака од зверстава окупатора овамо су бежали многи Молдавци, Григориј Иванович Котовски и неки румунски интернационалисти који су живели у Харкову, Одеси, Тираспољу и Москви, предложили су совјетској влади да створи овде нову савезну државност – Молдавску републику, да би се за њену границу официјелно означио не Дњестар већ Прут, и тиме мотивисали житељи Бесарабије на борбу за што скорије протеривање румунских окупатора и уједињење тог дела Новорусије са Совјетском домовином. Ипак, руководећим украјинским друговима није се баш допадала идеја предаје земаља, које су они сматрали исконски својим, у руке некаквих ефемерних другојезичких творевина у име победе светске револуције. Они нису исказали спремност да створе на истоку од Дњестра Молдавску републику. Украјинско руководство из својих разлога подржао је народни комесар иностраних послова СССР-а Георгиј Васиљевич Чичерин, а Котовског – председник Реввојенсовјета⁵ Михаил Васиљевич Фрунзе.

Компромис је нађен на тој основи да ће стварана Молдавска република остати у саставу Украјине као аутономија. По уобичајеној шеми за большевике украјинизацију Придњестровља у новој републици Молдавској АССР сменила је молдавизација. А пошто се у влади те државе, створене у октобру 1924. године, нашло мноштво емиграната из Румуније, молдавизација се претворила у румунизацију. Исконски својствену молдавском језику ћириличну графику сменили су румунском латиницом,

⁵ Реввоенсовет – Револуционарни војни совјет, највиши колегијални орган управљања и политичког руководства Оружаним снагама РСФСР (1918–1923) и СССР (1924–1934). – Прим. прев.

која је дејствовала током шест година, почев од 1932. године. Тек у 1938. години било је одлучено да се молдавском језику врати његова словенска „одећа”, али молдавизација локалног становништва настављала се појачаним темпом [7, с. 99]. При томе, Молдавци су у републици чинили око трећине становништва, а Украјинци више од половине! Ипак, слична апсурдна линија понашања била је потпуно у духу бољшевичких делатника 30-их година.

Најзад, у јуну 1940. године, у условима започетог светског рата и концентрисања на Дњестру огромне количине румунске војне технике и војске, Москва је захтевала од фашистичке Румуније ослобођење у 1918. години окупираног дела Русије. Црвена Армија 28. јуна ступила је у Бесарабију. Пут од Тираспоља до Кишињева (70 км) совјетска војна техника могла је да савлада за максимално два часа. Прешавши мостом кроз Дњестар у Бендере, у два часа поподне, командујући војскама Георгиј Константинович Жуков рачунао је да убрзо стигне у Кишињев. Ипак, колона је стигла до града скоро у поноћ. Житељи свих околних молдавских села потрчали су у сусрет војскама, преграђивали пут постављеним столовима, гостили су војнике ваљаним домаћим вином, воћем, поврћем, љубили, захваљивали за ослобађање, плесали и плакали од среће. Масовни митинзи настајали су стихијски. Такво је било ликовање народа при избављењу од угњетавања румунских бојара и солдатеске, ма шта данас тврдили у Кишињеву ангажовани политичари и њима послушни историчари [17, с. 231, 233].

А почетком августа 1940. године појавио се нови повод за ликовање – у Москви је Врховни Совјет СССР усвојио Закон о образовању Молдавске ССР од дела Бесарабије насељеног првенствено Молдавцима, и дела ликвидираних без сагласности њених житеља и чак без сагласности Украјине Молдавске АССР. Два дела бивше Новорусије поново су се ујединила 2. августа 1940. године сада у облику Молдавске Совјетске Социјалистичке Републике. Преостала територија Новорусије остала је у саставу Украјинске ССР и Руске Федерације.

Са почетком Великог отаџбинског рата румунска војска покренула се заједно с хитлеровцима кроз Прут да „ослобађа” своје земље од „комесара” и „жидова”. У знак захвалности за предану службу и ревност у делу решавања „јеврејског питања” Хитлер је обећао да дâ Румунима на њихово владање губернатрства „Басарабију” и „Буковину”, а територију источно

до Дњестра заједно са Одесом да им да на „привремено коришћење“, тј. на отворену пљачку као губернаторство „Транснистрија“. Али ето, Крим и друге делове Новорусије Румунима нико није ни обећао – они су ушли у „Рейхскомисариат Украина“. Вероватно, термин „Украјина“ био је фашистима, као и бољшевицима, знатно ближи од термина „Новорусија“.

Румунски окупатори разрадили су и почели да остварују „чишћење“ освојених земаља од „непожељних етничких елемената“ [5, с. 138]. Ипак, пораз фашиста под Стаљинградом однео је у област неостваривих фантазија румунске планове о пљачки и очишћењу свих земаља Новорусије од, за њих, непожељног народа. Као резултат блиставих победа Совјетске армије, ослобођења Крима, као резултат Одеске, Умањско-Ботошанске и Јашко-Кишињевске операције од окупатора је била очишћена цела Јужна Украјина и Молдавија, а фактички – Новорусија.

Али, обнављање *status quo* предратног периода означавало је да је историјска територија Новорусије *de facto* подељена између три совјетске државе у саставу СССР-а – Совјетске Украјине, Совјетске Молдавије и РСФСР. У свакидашњем плану то никога заиста није узнемиравало, јер је СССР био јединствена држава у којој се једнакост свих грађана гарантовала законима независно од националности, језика споразумевања, места рођења, образовања и других за закон несуштинских околности.

Ситуација се изменила у епохи „перестројке“ и уништења совјетских форми државности. Распад Совјетског Савеза, који је Владимир Владимирович Путин назвао „највећом геополитичком катастрофом 20. века“ [16], постепено је актуелизовао многе, чинило се, давно заборављене идеје. Он је затражио, пре свега, пажљиво проучавање већ пређеног пута, враћања старим облицима живота људи, рекло би се заборављеним али који су доказали своју ефикасност, проучавање модела државног уређења многонационалних заједница, тражење компромисних и толерантних облика узајамног живота. Двадесет пет милиона Руса и грађана СССР-а других националности, не излазећи никуда из својих станова, одједном су се нашли на туђој територији, где су их одмах прогласили за мигранте, окупаторе, манкурте, туђине. Захваљујући сопственим руководиоцима, заслепљеним блеском долазеће приватизације и могућностима бајковитог богаћења на рачун пљачкања сопствених народа, руско становништво постало је најраздељенија нација на свету. И нико у „цивилизованим земљама“ не осећа тим поводом никакве неугодности. Вероватно је

уништење руског менталитета чак улазило у планове љубитеља игара на геополитичким шаховским таблама.

Ту опасност открили су, за себе неочекивано, Придњестровци 1989. године, у периоду разматрања закона о језицима, које је тада припремала партијско-политичка елита Молдавске ССР, испуњавајући задатке (вероватно из Москве), о ширењу на све хистеријским нивоима вирова „националне обнове“, који су се појављивали час ту, час тамо. Тираспољци, који су прилично равнодушно посматрали уобичајене кишињевске препирке и политичке буре у чаши воде, одједном су открили да ће пројекат закона о језицима, који је предложио Савез писаца Молдавије, лишити њихову децу могућности да похађају родне школе и говоре на матерњем језику у дечјим вртићима, школама и факултетима, па и у продавницама, на улицама, у чиновничким кабинетима! Руски језик биће једноставно забрањен и избачен из употребе. Кишињевски „инжењери људских душа“ чак су прописали криминалистичко кажњавање у свом „демократском“ закону за јавно коришћење другог језика, осим државног, за који су објавили једини молдавски језик, тачније – румунски, јер закон је предвиђао његово превођење на одговарајућу графику. И то у републици у којој је молдавски језик знало око 60% становништва (румунски – не више од 10%), а руски су знали практично сви! [1, с. 22]

У августу 1989. године организовано долази у историји Молдавије до највећег политичког штрајка, када је рад зауставило 179 радних колектива, а с њима изразило солидарност још више од четири стотине, а укупан број штрајкача прешао је 200 хиљада људи. Његов организатор и руководилац постао је Уједињени савет радних колектива, који су створили радници на легитимним основима и у који су ушли практично сви њихови представници, избрани на законском основу у складу са оним горбачовским законом о локалној самоуправи, којег сада, јасна ствар, сви прижељкују да забораве. Захтев је један – спровести референдум о давању статуса државног језика у Молдавији за два језика – молдавском и руском, а нужност превођења молдавског на румунску графику размотрити и решити на основу референдума међу његовим носитељима [12, с. 56]. Да ли је у том захтеву било ичег екстремистичког или неостваривог? Одговор је очевидан и сада, био је очевидан и тада.

Ипак, партијско-политичко руководство није начинило нити један корак да би схватило узроке узнемирености људи, да би их умирило, да би

растерало њихове сумње, да би их убедило да није било и да неће бити никаквих ограничавања права човека по његовом етничком обележју или језику споразумевања. И више од тога, од стране владалаца, као из рога изобиља, просипани су на главе сопственог народа претње, увреде, обећања да ће претворити Кишињев у Бејрут и „либанизовати“ Молдавију. А с распадом СССР-а кишињевске власти почеле су да наоружавају маргиналце совјетским наоружањем добијеним од маршала Шапошњикова и да упућују хистеричне гомиле под утицајем алкохола и националистичке пропаганде „волонтера“ на Гагаузију и Придњестровље. Придњестровци су спровели референдум у сваком граду, сваком селу и разјаснили да народ хоће мира, стабилности и заштите од екстремизма у оквирима обновљене државности, коју је укинуо Стаљин 1940. године. Ето, када су се сетили и Новорусије, и своје прве државности (Молдавске АССР) у саставу Украјинске ССР.

У јуну 1990. године Придњестровци су одржали први конгрес народних депутата свих нивоа, који су већ прекрасно знали расположење бирача – обновити придњестровску државност ради заштите свог благостања, својих права, свог начина живота, своје будућности. Али, партијско-државном руководству Молдавије, које се више померало на ултранационалистичке позиције, послата је умерена и минимална молба о стварању у Придњестровском региону Слободне економске зоне у границама МССР, што се потпуно уклапало у оквире тадашњег законодавства Молдавије и СССР.

Као одговор из Кишињева депутати су добили нову милитаристичку хистерију с претњама да се разрачунају, најзад, са „дошљацима који су се обезобразили“. Да би дали изглед законитости својој милитаристичкој психози, по наруџби председника Нирче Сњегура, одмах су усвојили низ закона о кажњавању за „сепаратизам“, за „увреду“ председника Молдавије и других највиших функционера, за неприхватање румунске симболике и др. То је било потребно, пошто сличних „демократских“ закона није било и није могло бити у „тоталитарном“ Совјетском Савезу и његовом саставном делу – Молдавској ССР.

Врх националистичког бунила међу кишињевским нацистима, који су себе називали „Народни фронт Молдавије“ у лето 1990. године достигао је свој апогеј. Почели су погроми редакција рускојезичких новина, пребијања на улицама ни за шта кривих људи, а фронтовске девизе „Кофер! Станица!

Русија!”, „Руски Иване, спремај кофер!”, „Русе иза Дњестра, Јевреје – у Дњестар!”, „Утопимо Русе у жидовској крви!” почели су отворено да се претварају у живот с доношењем закона о језицима! Парламент је без разматрања прихватио румунску симболику – грб, заставу, химну. Република је била проглашена за „другу румунску државу”, а њен најближи циљ, како су објашњавале власти, састојао се у најскоријем прикључењу Румунији, где су до тог времена већ званично успели да рехабилитују нацистичког злочинца Антонескуа, стрељаног за своја злодела по пресуди румунског народног суда [4, с. 164–165].

Неочекивана подршка тежњи Придњестроваца за обнављање своје државности дошла је из Кишињева. У јуну 1990. године парламент Молдавије, не желећи да даје никакве поклоне Придњестровљу, али желећи да убрза процес аншлуса с Румунијом, доноси по својој бесмислености задивљујућу одлуку. У једностраном поретку он одбацује Закон СССР-а од 2. августа 1940. године, по којем је била ликвидирана молдавска аутономија у Придњестровљу и створена савезна МССР. Фактички највиши орган законодавне власти Молдавије признао је да укључење Придњестровља у састав „незаконите“ Молдавске ССР, без сагласности на то становништва Бесарабије и Левообалог Дњестра нема правних последица, а сама Молдавија се проглашавала за окупирану румунску територију [2, с. 89–90].

Није Придњестровље већ Молдавија почела процес своје правне и политичке самоликвидације и територијалног раскола. Тај казус дао је Придњестровцима не само све историјске, политичке, економске, психолошке, већ и међународноправне основе да отпочну „бракоразводни процес“ с Молдавијом, тачније да једноставно самовољно напусте њено државно поље, пошто се власти успостављеног режима у Кишињеву нису спремале да пусте Придњестровље у слободно пливање, што је било просто нелогично и противречило је њиховим изјавама о „незаконитости“ МССР.

Ипак, они који су планирали и остварили распад СССР нису узели у обзир једну једноставну околност: административне границе међу републикама и рејонима СССР-а успостављале су његове власти толико произвољно (понекад с нарушавањем чак сопствених закона и норми, као што је било, на пример, са богатим поклоном Хрушчова украјинској комунистичкој елити у виду Крима), тако да распад СССР-а није могао да се деси тачно по установљеним линијама међурепубличког разграничења.

Волунтаристички установљене у своје време, те границе биле су условне и мало кога су узнемиравале када је постојала јединствена земља. Али, с њеним распадом све се окренуло на супротан начин. Управо схватајући то, Придњестровци су спровели референдум о даљој судбини свог региона. На референдуму у Придњестровљу узело је учешћа свега 371.017 људи (79% бирача), за обнову државности у Придњестровљу изјаснило се 355.345 људи (95,8% од оних који су узели учешћа у гласању или 75,3% свих бирача). „Против“ је гласало 8.998 људи – 1,9%, тј. квалификована већина стајала је „За“ стварање Придњестровске Молдавске Републике – више од 75% [12, с. 89–90]

Али, Придњестровци нису журили да се оделе од Молдавије, рачунајући на здрав разум и остатке разума кишињевских власти. И тек после истеривања из парламента Молдавије свих делегата из Придњестровља, у условима грозничаве психозе кишињевских нациста, који су створили батаљон „Тирас-Тигина“ и друге незаконите „волонтерске“ војне творевине за казнене експедиције, Други конгрес депутата свих нивоа из Придњестровља 2. септембра 1990. године прогласио је реализацију народне воље и стварања ПМР. То се десило пре више од 30 година (видети сл. 3).

Слика 3. Придњестровска Молдавска Република

Извор: https://yandex.ru/images/search?text=приднестровская%20молдавская%20республика&stypе=image&lr=10522&source=wiz&pos=4&img_url=https%3A%2F%2Fantimaydan.info%2Fimages%2F977244.png&rpt=simage

Али, чак и у таквом случају предвиђеног мирног развода конгрес је предложио да се не цепа Молдавија, већ да почну преговори и процес њене даље федерализације на основи три субјеката, конкретно Молдавије, Придњестровља и гагауско-бугарских рејона југа републике. У одговору – нове претње, зецкање оружјем, увреде, окружење региона прстеном свакојаким блокада и, што је најжалосније, – проливање прве крви, напад

полицијаца Молдавије на ненаоружане радничке патроле, а такође и слање терористичких банди ради застрашивања становништва. Власти Молдавије пуштале су из затвора превејане криминалце, насилнике, убице, клиничке манијаке и наоружавале их аутоматским и хладним оружјем. Пред тај олош стављан је само један задатак – искупити своју кривицу пред законом несебичном службом у заштити „јединства и територијалне целовитости Републике Молдавије“. Њихови злочини, који леде крв, које су они чинили у тој „служби“, једноставно не могу да буду описани у овом контексту због њиховог карактера који безгранично шокира.

А после коначног распада СССР-а, по одлуци беловјешких завереника, Молдавија је организовала отворену агресију против мирног Придњестровља. Напад свом снагом из свог дела наоружања и војне технике, добијеног после распада Савеза, на Дубосаре, Бендере и друге градове и села Придњестровља, донео је тугу и патње у хиљаде породица Молдавије и Придњестровља. Стотине и хиљаде мајки лишиле су се својих синова, жене – мужева, деца – очева. Али Придњестровце, који су упознали укус слободе и нису желели да живе под петом прорумунског полуфашистичког режима, већ није било могуће сломити. Они су умели да одбране своју државност и у потпуности протерају са своје земље новонастале „господаре“.

Нити један циљ, који је поставило руководство Молдавије током казних операција у Придњестровљу, није био остварен. Нису успели да освоје деснообални град Бендери, и срушивши мост преко Дњестра да ту склопе границе Румуније, укључивши деснообални део Молдавије у састав суседне државе. Нису успели да угуше ПМР војном снагом, уништивши њене државне, војне, економске структуре. Нису успели да покажу „целом цивилизованом свету“ војно, економско, политичко и духовно преваходство „леgitимне“ Молдавије над „самопроглашеним“ Придњестровљем.

А вероватно је и обрнуто. Молдавија је упала у тешку ситуацију најдубље економске, финансијске, политичке и моралне кризе, из које нема излаза. И не види се ни у каквим најближим или удаљеним перспективама. Молдавија се појавила пред светском заједницом као мала, опљачкана од сопствене елите, слаба, али агресивна и злобна држава, спремна да, не размишљајући, убија своје суграђане ради интереса туђих држава. Молдавија се не припрема и није намерена да се

договара са својим житељима, узимајући у обзир њихова очекивања, жеље, наде. Молдавија није способна за компромисе, не тражи их и не тежи миру и сагласности између својих суграђана [1, с. 52].

А овај облик „државе-самодршца” у потпуности стимулишу одређене снаге у Бриселу и Вашингтону, које у патолошкој русофобији политичких руководиоца Молдавије виде још један удар у њима омрзнуту Русију. А судбина државности Молдавије, ако их и интересује бар у неком степену, онда је то само у контексту супротстављања Русији и уништења у пограничним земљама словенско-православне цивилизације још једне проруске енклаве – Придњестровља. Што се пак тиче самог Придњестровља, по мишљењу већине објективних посматрача из различитих земаља, његова државност већ постоји. Чак и више од тога, она је по свим показатељима чвршћа и поузданија него сумњива државност Молдавије, чије власти желе њену скору смрт и забављају се сталним споровима: ко су они – Румуни или Молдавци, како се исправно зове њихов матерњи језик – молдавски или румунски?

Појављује се, вероватно, најважније питање – у ком степену савремена Новорусија која се обнавља може да понови исти пут који је већ прошао део те земље, Придњестровље?! И овде не можемо да прођемо без констатације оних идентичности и разлика које је пред нас поставила објективна стварност.

Придњестровље је успело да одбаци са себе окове спремљеног му нацистичког јарма готово моментално, у периоду када се Совјетски Савез још налазио у агонији, али пасионарност становништва Придњестровља ниуколико није била нижа од пасионарности Естонаца, Летонаца, Грузина, Молдаваца и других народа „република-сестара”, које су рушиле заједничку колевку. Само енергија Придњестроваца, за разлику од поменутих, била је усмерена не на уништење заједничког већ на стварање, на његово очување и чишћење од смећа и прљавштине.

И ево, становништво преостале Новорусије тек сада, у последњим годинама, подигло се на борбу. У том кашњењу, наравно, нема његове кривице. И више од тога, Новоруси су морали више од двадесет дугих година да се налазе у саставу трулећег државног организма земље, која је полако али сигурно клизила на пут нацификације, ограничавања законских права „другојезичког” становништва и свих који се овако или другачије нису уписивали у нечију разрађену концепцију претварања земље у антируску

тврђаву. За разлику од Молдавије, чије су власти у периоду распада СССР-а усрдно и без размишљања узеле курс за уништење молдавске државности и укључење њене територије у Румунију, на Украјини су се процеси мизантропије и пузеће нацификације остваривали споро и постепено. То је рађало ћутање и привикавање.

Људи су се склањали у приватан живот, у бизнис, у личне послове, ћутке подносећи затварање руских школа, дечјих вртића, ћутке протестујући против затварања руских телеканала, распрострањења руске штампе и издања, забране приказивања руских филмова без украјинских титлова. Они су ћутећи, као некада, у кухињама протестовали и против апсурдних школских уџбеника историје који су имали циљ да „дебилизују“ младо покољење. Они су навикли на све те тихе окрутности које су чинили чиновници, иживљавајући се над својим суграђанима другог језика или културе.

И у том „привикавању“ на живот у неслободној држави, у нездравом атмосфери националистичких мијазама, у систему апсолутне корумпираности државног организма од његове главе до крајева ноктију, крије се трагедија данашње ситуације становништва Новорусије. А криви злочини младих фашиста у Одеси, Доњецу, Луганску, Славјанску и другим местима Новорусије додају том привикавању још и страх, ужас пред безакоњем власти, некажњивошћу олигарха и беде најамних убица које они стварају.

Даље, Придњестровци су у своје време знатно одлучније пресекали делатност полуфашистичких-полукриминалних „друштвених удружења“, која су уз финансијску потпору специјалних служби суседних држава или приватних „инвеститора“ терорисали локално становништво, претили, застрашивали га. Одмах по почетку агресије Кишињева против Бендера делатност тираспољског одељења „Народног фронта“ била је пресечена. Али, зашто Одешани нису захтевали од својих власти да затворе све неофашистичке организације или фанатичне клубове полунацистичког карактера још пре него што су они начинили чудовишне злочине?

Очигледно дуготрпељивост и привикавање становништва Новорусије на пузеће и постепено-улагивачко увођење нацистичке идеологије у све сфере друштвеног живота одиграли су злокобну улогу. Не иступивши активно и одлучно против наметања од стране власти нацистичке праксе, не означивши за њих јасну црвену линију коју је недопустиво прелазити,

жители региона постепено су се навикавали на „норме“ ове идеологије – од забране у ресторанима менија на руском језику и затварања руских школа, до бандеровских бакљада, изгреда фашистичких гомила, паљења својих живих опонената, до примене тешке војне технике, авијације и артиљерије против непокорних суграђана. Вероватно, исправније и лакше било би зауставити поход нацизма у првим етапама његовог рађања и наметања као државне идеологије. Као што је то било учињено у периоду рађања државности Придњестровља.

Веома важан значај у савременом свету има и информација. Житељима Донбаса, Луганска, Новорусије у целини потребно је да донесу најхитније мере за пробијање информационе блокаде коју око њих стварају руководиоци мајдана и њихови господари. Придњестровци су успели у веома тешким условима агресивног рата који се водио против њих да, својевремено, отворе „Радио Придњестровља“, приватан а затим и државни канал ТВ. Није ли време да се размисли о отварању радија, а можда и телевизијског канала „Слободна Новорусија“, који ће моћи да информише светску заједницу на разним језицима о жељама и надама народа Новорусије, његовим тежњама, о његовој несрећи, о његовим победама, најзад?!

Врло је важно да жители Европе и Америке добијају истиниту информацију, а не ону коју им намећу Си-Ен-Ен, Би-Би-Си и други ангажовани мајстори професионалне дезинформације и лажних новости. Не говорећи већ о свемогућим политичким актима америчких званичника. Узгред, акција „Спасите децу Донбаса“, која је прошла на интернету, имала је позитивне резултате. Таква дејства треба проширивати и продубљивати.

Моменат који следи јесте да нико неће почети да негира да сада за житеље самопроглашених република Новорусије нема важнијих задатака него пресећи агресију целата, спасти животе жена и деце, заштитити и сачувати освојене слободе. Али, чак и у време ратних дејстава не може се заборављати економија. У штампи је пролетело саопштење које је већ изазвало радост код свих који саучествују у праведној борби. Управо – руководиоци створених република прогласили су национализацију оних индустријских и финансијских институција чији власници одбију да плате порезе буџету новообразованих држава. Капитали Коломојског и других банкара морају да пођу на надокнађивање губитака улагача које су они опљачкали. То је корак у исправном смеру, иако би било наивно

претпоставити да ће олигарси, који су финансирали мајдан, сада подржати њихове противнике. Треба добро осмислити и мере одмазде које републике могу и морају да примене према онима који су спремни да утопе народ у крв.

Искуство Придњестровља у изградњи независне државности у овом делу Новорусије показује да су оци-оснивачи ПМР (међу којима је било много инжењера, менаџера, индустријалаца, правника, финансиста-практичара, а не лингвиста и мајстора уметничке ноте или речи) својевремено напипали веома веран пут, по коме треба стварати државност корак по корак. Јер, никоме неће пасти на памет да почне градњу куће од тавана. А фундамент државности – то је његов буџет. И већ сада је нужно решавати какав ће он бити после окончања ратних дејстава. Треба осмислити стварање сопственог финансијског система, засноваог на руској рубљи, или долару, еврџу, јуану или увођењу своје валуте. Без тог система, без државних и приватних банака није могућа никаква изградња државе, јер нико неће плаћати рад лекара, учитеља, милиционера, војника, службеника итд. ако држава не изгради чврст и разумљив систем финансијских прилива у буџет.

Вероватно, ускоро ће се пред Новорусијом појавити у пуном обиму и задаци стварања свог система просвете, школских и факултетских програма, стандарда обучавања, без чега није могућа ни будућност државе ни њена садашњост. Придњестровље је пошло путем стварања система образовања аналогичног руском. Треба мислити да ће и Новорусија изабрати тај исти пут који смо ми проверили. Али, он није једноставан. Одлучно одбацивање Русије од свег оног позитивног искуства које је било акумулисано још у Совјетском Савезу у области општег образовања, и тотални прелаз на „болоњски систем“, о коме и сами Болоњци не желе ништа да знају, једва да је достојан слепог копирања. А народна просвета је скупа ствар. Брзи профит од ње могу да очекују само преваранти. Стварање свог кадровског и научно-интелектуалног потенција захтева много времена и средстава. А друго, једноставно, не постоји. Ни Кијев, ни Лавов за Новорусију неће радити.

И што је такође врло важно, треба се већ сада прихватити разраде уставних основа нове државе. Нека буде написан макар пројекат Устава Новоруске Републике. И нека почне разматрање њених основа, са два (или три) државна језика, са свим демократским слободама, са забраном

националних преференција и криминалистичким гањањем за нацистичку пропаганду. Нека буде одбачена чак могућност амнестије за злочине против човечности, против народа. Нека земља гори под ногама убица и насилника, нека они изгубе апетит и сан, знајући да ће пре или касније бити пронађени, суђени и сурово кажњени без права на опроштај и самилост. Чак и разматрање ових постулата будућег Основног закона Новорусије учиниће грађане свесним творцима своје народне државности.

Гомила људи ништа не вреди. Она се потчињава не разуму већ инстинктима, при томе најпримитивнијим. Њу је могуће лако застрашити, њу је могуће лако „заљубити“ у неког тренутног идола, њу је лако обманути. Њоме је релативно лако управљати. То је омиљено дете фашистичких главара. Друга ствар је организовано грађанско друштво, којег се толико боје нацисти, олигарси и други локални и прекоокеански „пријатељи“ народа. Али само стварно грађанско друштво може да створи своју државност, да је заштити и да води своје грађане путем цивилизованости, слободе и прогреса. Придњестровље је ступило на тај пут пре више од три деценије. Никаквих сумњи нема у то да ће на тај пут пре или касније поћи сви грађани Новорусије!

Придњестровци са огорчењем и болом у срцу примају ужасе казнене операције кијевске хунте, која покушава да утера становништво своје земље под нацистички јарам и скупље га прода својим прекоокеанским купцима. Придњестровци верују у то да ће се праведна борба народа за своје ослобођење завршити његовом победом. Хунта и њени помоћници још ће одговарати за своја злодела. Убедљиви референдум на Криму и бескрвно враћање овог дела Новорусије у наручје Русије изазвали су искрено усхићење и радост код свих Придњестроваца. Реални успеси, које је постигао Крим вративши се у састав Русије, потпуно видљиво доказују велику улогу руског света у обнови Новорусије и њеним историјским перспективама.

Слика 4. Могућа карта будуће Новорусије

Извор: https://yandex.ru/images/search?text=карта%20будущей%20новороссии&stype=image&lr=10522&source=wiz&pos=19&img_url=https%3A%2F%2Fpbs.twimg.com%2Fmedia%2FEP4eEBLVUAAUADM.jpg&rpt=simage

У једну исту реку се не може ући два пута – тврдили су стари Грци. Никаква обнова Совјетског Савеза, наравно, није могућа. Али исто тако је немогућа и обнова Украјине у границама које су некада створили бољшевици. Немогућа је и јединствена Молдавија у границама МССР. После свега што се десило, после река проливане крви од стране неонациста, Новорусија ће пре или касније бити створена као једини прихватљиви облик мирног и стабилног постојања за све њене житеље.

Није искључено да ће за првим кораком на том путу следити и други. Ка демократском и од нацизма слободном друштву, које су створили житељи Донбаса и Луганска, сигурно ће се прикључити и житељи других региона бивше и будуће Новорусије (видети сл. 4). Међу њима ће бити и Придњестровље. А можда чак и Молдавија.

Историја првих деценија 21. века, наметање и одгајање нацистичких режима у земљама руског „блиског иностранства“ и истовремена криза државности у тим неуспелим државама дају све основе да се сматра да је обнова Новорусије могућа. И више од тога – она се дешава пред нашим очима. И искуство придњестровске државности, које постоји *de facto* већ четврту деценију, мора да одигра своју значајну улогу у процесима настајања Новорусије

Литература

- Бабилунга, Н. В., Бомешко, Б. Г., Приднестровский конфликт: исторические, демографические, политические аспекты. – Тирасполь: РИО ПГУ, 2008.
- Бабилунга, Н. В., Геополитический разлом на берегах Днестра: Русский мир и «Европейская Месопотамия» / Гражданское общество и правовое государство: опыт становления и перспективы развития. – Тирасполь, 2010.
- Бабилунга, Н. В., История ПМР в кратком изложении / Приднестровье в макрорегиональном контексте черноморского побережья [ред. Киимитака Мацузато]. – Slavic Research Center, Hokkaido University, 2008.
- Бабилунга, Н. В., Раскол Молдавии и конституционной акты Приднестровской Молдавской Республики / Н. В. Бабилунга. Повторение пройденного: феодализм как светлое будущее Республики Молдова. – Тирасполь-Бендеры, 2012.
- Бабилунга, Николай, Бессарабия под румынским правлением. История края в жизнеописании его оккупационных правителей в первой половине XX в. – Тирасполь, 2020.
- Бабилунга, Николай, Приднестровье: шаги истории. – Тирасполь, 2015.

- Галущенко, Олег, Образование Молдавской АССР. Молдавская государственность к востоку от Днестра. – Lap Lambert Academic Publishing RU, 2020.
- Грушевский, Михаил Сергеевич, Гражданская война и военная интервенция в СССР. – М.: Советская энциклопедия, 1983.
- Десятый съезд РКП(б), Март 1921 года. Стенографический отчет. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1963.
- История народного хозяйства Молдавской ССР (1812–1917 гг.). – Кишинев: «Штиинца», 1977.
- История Приднестровской Молдавской Республики. Том 2. Первая часть. – Тирасполь: РИО ПГУ, 2001.
- История Приднестровской Молдавской Республики. Том 2. Вторая часть. – Тирасполь: РИО ПГУ, 2001.
- Левит, И. Э., Год судьбоносный: от провозглашения Молдавской республики до ликвидации автономии Бессарабии (ноябрь 1917 г. – ноябрь 1918 г.). – Кишинев, 2000.
- Ленин, В. И., Развитие капитализма в России. Полн. собр. соч. Т. 3.
- Могиланский, Н. К., Прошлое и настоящее Новоросии. – Одесса, 1919.
- Путин В. В., Послание Федеральному Собранию РФ 25 апреля 2005 г. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/36354>. Касније је председник Русије објаснио: „Често слушам критику на своју адресу поводом тога што ја жалим због распада Совјетског Савеза. Као прво, и најважније, то је да се после распада Совјетског Савеза 25 милиона руских људи за једну ноћ нашло ван граница, и то је стварно једна од највећих катастрофа XX века“ – рекао је Путин у интервјуу Оливеру Стоуну у филму, емитованом на телеканалу Showtime. https://news.rambler.ru/politics/37127398/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
- Шорников, П. М., Бессарабский фронт (1918–1940 гг.). – Кишинев, 2010.

Предео с руског: Рајко Буквић

**TRANSNISTRIA AS PART OF NOVOROSSIYA:
STATE BUILDING EXPERIENCE**

Abstract: The article discusses Novorossiya as an historical-geographical and social-cultural phenomenon, its content and evolution, and its importance in the past and the future of peoples inhabiting this territory. This space, that represented certain unity in the past, is currently located within several states- Ukraine, the Russian Federation, the Republic of Moldova, which are recognized, and the Transnistrian Moldavian Republic, Donetsk and Lugansk Democratic Republics, which are not recognized by the world community. The author believes that the construction experience of the so-far unrecognized statehood of Transnistria can have considerable significance for the peoples of Novorossiya.

Keywords: statehood of Transnistria, Novorossiya, Moldova, Ukraine.

Anatoly Dirun¹

POLITICAL COMMUNICATIONS IN A “PROTRACTED” CONFLICT: THE CASE OF PRIDNESTROVIE

Abstract: The object of the research is unresolved conflicts in the post-Soviet space. The subject is political communication between the subjects of the conflict at the post-military stage of its development. In modern literature, insufficient attention is paid to the theoretical problem of de-escalation in the conditions of frozen conflicts, as well as to the factors influencing the emergence of new political communication between the parties in these conditions. In this regard, the author analyzes the terms “frozen conflict” and “post-military stage”, which he uses in relation to unresolved conflicts, mainly in the post-Soviet space. The methodology of this article is based on the principles of synthesis and analysis, historicism, objectivity and consistency, with the help of which the author highlights the features of the formation of political communication at the post-military stage of the Moldovan-Transnistrian conflict. As a result, it is concluded that the development of new political communication in conditions of protracted conflicts is possible only if the post-war stage of the development of relations begins between the parties.

Key words: conflict resolution, frozen conflicts, protracted conflicts, Transnistrian conflict, post-military stage, post-Soviet space.

Introduction

Unsettled, or as they are commonly called, “frozen conflicts” in the post-Soviet space continue to remain in the focus of the attention of many

¹ Anatoly Dirun, Scientific Director of the Tiraspol School of Political Studies.

researchers, both in Russia and abroad.^{2,3} The situation in Transnistria, Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh is a “classic” example of such situations that have not been resolved for more than three decades.

The relevance of studying such conflicts has grown even more after the outbreak of the crisis in eastern Ukraine in 2014, which added to the list of “European” frozen conflicts.^{4, 5}

At the same time, since the cessation of large-scale hostilities in Transnistria, Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh and Donbass, the relationship between the conflicting parties over the years has developed according to different scenarios.

What factors influence the normalization of relations between conflicting parties, and which ones remain at high risk of renewed hostilities? The answers to these questions are complex.

The main scientific discussion around long-term unresolved conflicts has turned out to be focused on finding the causes of conflicts, analyzing their current state, as well as the prospects for solving them.

Much less attention is paid to the theoretical aspects of the settlement, in particular to the analysis of conditions and factors affecting the development of relations between the parties at the stage of de-escalation of the conflict.

The purpose of this article is to provide theoretical and methodological substantiation of the emergence of political communication at the “post-war stage” of the development of the conflict.

Before moving on to the characteristics of political communications, it is necessary to clarify the terminology that we use to describe this kind of conflict.

In particular, we are talking about the use of the concepts of “frozen conflict”, as well as the “post-war stage” arising in the relations between the parties.

² “Frozen Conflicts” in Europe/A. Bebler (ed.). Toronto: Barbara Budrich Publishers, 2015. 215 p.

³ Frozen and Unfrozen Conflicts (Junior Research Group)//Leibniz-Institut für Ost-und Südosteuropaforschung [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ios-regensburg.de/forschung/frozen-and-unfrozen-conflicts.html> (дата обращения: 01.12.2018).

⁴ Putin: the situation in Donbass is acquiring signs of a frozen conflict//MIA Rossiya Segodnya. 11.01.2018. URL: <https://ria.ru/world/20180111/1512459586.html> (date of access: 01.12.2018).

⁵ German politician: Frozen conflict is the best scenario for Ukraine//eutsche Welle. 05/16/2015. <https://p.dw.com/p/1FQbR> (date accessed: 01.12.2018).

To the concept of “frozen conflict”

The concept of a “frozen” state of conflict is not new in political science from the point of view of characterizing relations between the parties. For example, Luis Chrisberg, a professor at the University of Syracuse, singled out the category of “frozen” disputes, to which he attributed conflicts where “both sides remain fully committed to their incompatible positions, in which not one of them wants to resolve the issue through reconciliation, concessions or military conquest”.⁶

The use of the definition of “frozen conflict” has been spreading since the early 2000s, 10 years after the emergence of conflicts in the post-Soviet space.

In his speech to the Philadelphia Council on Foreign Affairs on 5 November 2003, US Ambassador Alexander Vershbow, describing the US-Russia relationship, mentions the need to “work together and resolve what we call “frozen conflicts”- separatist problems in Georgia and Moldova”.⁷

Such a dynamic spread of the definition of “frozen conflict”, in our opinion, was caused by the need to identify the situation in Moldova, Georgia and Azerbaijan in the context of building relations between Russia and the West on European security issues.⁸

At the same time, a number of authors, who used the term “frozen conflict” themselves, began to criticize it more and more over time. Thus, the “unfreezing” of the conflict in South Ossetia in 2008, as well as the results of the war in Karabakh in 2020, demonstrated once more eloquently that such conflicts can quickly shift from the status of “frozen” to the opposite “hot” state, with difficult and predictable consequences.^{9, 10}

⁶ Louis Kriesberg, *Social Processes in international relations: A Reader*. New York: John Wiley & Sons, 1968. 577

⁷ Grant, Thomas D. “Frozen Conflicts and International Law,” *Cornell International Law Journal*: Vol. 50: No. 3, Article 1. 2017. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol50/iss3/1> (дата обращения: 10.04.2021).

⁸ William H. Hill. *Russia, the near abroad, and the West: lesson from the Moldova-Transnistria conflict*, Woodrow Wilson Center Press Washington, DC, 2012. 261 p.

⁹ Markedonov S. *Regional conflicts: reset // Russia in global politics*. 2008. No. 5. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_11631 (date of access: 01.12.2018).

¹⁰ Not Frozen! *The Unresolved Conflicts over Transnistria, Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh in Light of the Crisis over Ukraine*/Fischer S. (ed.). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2016. URL: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2016RPO9_fhs.pdf (дата обращения: 01.12.2018).

The aggravation of the conflict in Donbass in April 2021 again questioned the validity of the term “frozen conflict” in relation to the real situation in eastern Ukraine.¹¹

The term “frozen conflict” also does not correspond to the dynamics of relations between the parties in the Transnistrian settlement, despite the fact that, since the start of the peacekeeping operation in 1992, approximately 120 thousand people have been detained for violating the security regime, 250 small arms have been seized, approximately 160 thousand cartridges and more than 1.3 thousand hand grenades have been seized.¹² The created peacekeeping mechanism ensured the restoration of direct contacts between Tiraspol and Chisinau, which made it possible not only to prevent the emergence of new hostilities, but to build a political dialogue between the parties.¹³

Thus, the term “frozen conflict” has a dual meaning. On the one hand, it reflects the length of the negotiation process with the aim of finding a political formula for resolving the conflict. On the other hand, the term “frozen conflict” does not disclose the existing dynamics of relations between the parties, both during the negotiation process and in the emergence of new military clashes.

There are several alternatives to this definition, the most preferable of which is the concept of “protracted conflict” in the author’s opinion. This concept is more appropriate for analyzing the internal dynamics of the conflict, and it is generally recognized at the level of international organizations.¹⁴

¹¹ The Ukrainian military assessed their strength in case of an aggravation of the conflict in Donbass // “Lenta.ru”, 17.04.2021. URL: <https://lenta.ru/news/2021/04/17/voennie/> (date accessed: 17.04.2021)

¹² The emergence and development of an armed conflict in the Transnistrian region of the Republic of Moldova // Russian Ministry of Defense URL: http://structure.mil.ru/mission/peacekeeping_operations/more.htm?id=10336232@cmsArticle (date of access: 01.12.2018).

¹³ Grund M., Sieg H. M., Wesemann K. Transnistria and the Future Security Architecture in Europe. KAS International Reports. 9/10/2011. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_28726-544-2-30.pdf?110908154525 (дата обращения: 01.12.2018).

¹⁴ Romashkina N.P., Rastoltsev S.V. Unresolved conflicts in the post-Soviet space in Europe and the role of Russia in their settlement (on the example of the Transnistrian and Nagorno-Karabakh conflicts) // Strategic stability. 2016. No. 4 (77). С. 55-68, p. 59-60.

“Post-war stage” in protracted conflicts

Traditionally, in conflict studies, the end of hostilities is characterized by the beginning of the post-conflict stage of settlement, which, as a rule, is analyzed from the point of view of the military-political victory of the “center” over the “periphery”.¹⁵

As a result of the military victory, the “center’s” programs and strategies are being implemented in the “periphery” to restore infrastructure, social security, and law enforcement agencies. In some cases, the “center” uses international peacekeeping experience and also attracts external financial resources to restore the legal field in yesterday’s rebellious territory.¹⁶

In our case, we cannot use the concept of the post-conflict stage since it does not correspond to the essence of existing relations in protracted conflicts. The end of hostilities in Transnistria in 1992, in Abkhazia in 1993, in South Ossetia in 1992, as well as in Nagorno-Karabakh in 1994, demonstrated that neither Chisinau, nor Tbilisi, nor Baku managed to solve the problems with the proclaimed independent republics by military means.

Two main patterns of behavior directly affect the emergence and intensity of political communication between the parties in a protracted conflict.

The first model provides for the development of relations within the framework of a conflict with “low combat intensity”. Its essence is that, although large-scale hostilities are not being conducted, a complete ceasefire cannot be achieved. Contacts between the parties are minimized in this situation, and official representatives are usually included in the framework of the negotiation process. In this case, the threat of the resumption of hostilities and armed clashes remains extremely high. This model, in our opinion, is typical for describing the relations between the parties in the east of Ukraine and in Nagorno-Karabakh (1994-2020).

¹⁵ Aklaev A.R. *Ethnopolitical Conflictology: Analysis and Management: Textbook*. Benefit. - М.: Delo, 2005. — 472 p.

¹⁶ Maheshika M. Sakalasureiya, , Richard P Haigh , Dilanthi Amaratunga. A Conceptual framework to analyze consequences of post conflict reconstruction interventions, *Precedia Engineering*, Volume 212, 2018. P. 894-901 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705818301383> (дата обращения: 18.04.2021).

The second model is characterized by a complete ceasefire between the parties and the creation of a mechanism to control the non-resumption of hostilities (Transnistria, Abkhazia and South Ossetia).

Today, the opposing sides have either equivalent military parity, as in the Transnistrian conflict, or one of the parties (Sukhumi and Tskhinvali) is protected by Russia under the framework of agreements on friendship, cooperation, and mutual assistance.¹⁷ Although this situation creates neither war nor peace, it does provide an opportunity for the development of a peaceful dialogue.

The cessation of hostilities and the provision of a control mechanism over the situation allow us to speak of the emergence of a post-war stage in relations between the parties.

The post-war stage can be defined as *“the period of peaceful relations between the parties to the conflict from the moment of the cessation of hostilities until the conclusion of a political agreement on the settlement of the ethno political causes of the conflict”*.

It is quite logical that the parties use this time, including for the modernization of their armed forces, from the moment the ceasefire is declared. However, when we talk about the beginning of the post-war stage of the conflict, in practice, this means the implementation of at least two mechanisms that minimize the possibility of the resumption of hostilities. First of all, we are talking about the conduct of a peacekeeping operation on the line of contact between the conflicting parties, as well as about the direct participation of the parties to the conflict in the negotiation process.

At the same time, even in these conditions, it is impossible to completely exclude the possibility of the resumption of hostilities. Moreover, the parties are well aware of each other’s pain points and, if necessary, can use this to destabilize the situation.¹⁸

¹⁷ Yesterday Russia signed historic agreements with Abkhazia and South Ossetia on September 18, 2008 URL: <https://rg.ru/2008/09/18/dogovor.html> (date of access: April 18, 2021).

¹⁸ Overview of the problem of small arms and light weapons in Moldova URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Anatolyi/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Moldova_survey_Russian_sec4.pdf 1.11.2007 (date accessed: 18.04.2021).

The resumption of hostilities in 2008 in South Ossetia demonstrates not only the fragility of the post-war stage, but also the lack of a strategy for the “center” to resolve the conflict by political, non-violent methods.¹⁹

The results of hostilities in Nagorno-Karabakh in 2020, as shown by the experience of Azerbaijan, retain the attractiveness of the forceful method of resolving the conflict despite all the costs and risks for the initiator of such actions.²⁰

Political communications in the post-war stage

The experience of the Moldovan-Pridnestrovian conflict shows that the post-war stage not only made it possible to ensure the beginning of the negotiation process but also helped to build new channels of communication between the conflicting parties.

Today, political relations between Tiraspol and Chisinau can be conditionally divided into two levels.

First, these are official contacts within the framework of the 5 + 2 negotiation format, in which Moldova and Transnistria act as parties to the conflict, Russia, Ukraine and the OSCE as mediators, and the EU and the United States as observers.²¹

Despite the fact that the military-political situation has remained tense for more than two decades, more than 72 documents were signed between Tiraspol and Chisinau between 1994 and 2009, regulating relations in the fields of customs, the economy, the police, transportation, and other spheres of life. Such complex interaction between the parties could not but affect the political aspects of the conflict settlement.²²

¹⁹ Angela E. Stent Putins World. Russia against the west and with the rest, Twelve, 2019. p. 161-163.

²⁰ Victory came from where they did not expect / The second war between Azerbaijan and Armenia changed the status quo in Transcaucasia, 12/30/2020. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4625906> (date of access 04/18/2021)

²¹ Danilov D.A. Transnistrian settlement: external context // Modern Europe. 2015. No. 2. S. 20-33. Doi: 10.15211 / soverope220152033

²² The negotiation process between the Pridnestrovian Moldavian Republic and the Republic of Moldova in documents / Under total. ed. V.V. Yastrebchak. - Bender: Polygraphist, 2011.

A striking example of the political interaction of the parties is the work on the project of the asymmetric federation of Moldova, in which two subjects of the federation were supposed to be represented- Transnistria and Gagauzia.²³

The refusal of the Moldovan side to sign the “Kozak Memorandum” in 2003,²⁴ which fixed the basic principles of the future federation, as well as the actual absence of negotiations from 2006 to 2012, did not become an obstacle to the development of new contacts between the parties at the regional level. The value of such communications lies in the fact that their development took place even against the background of the cooling of official relations between Chisinau and Tiraspol.

In this regard, we will analyze three examples of different political communication between Transnistria and Moldova, which go beyond the negotiation process.

First, the interaction between Transnistria and the Gagauz autonomy of the Republic of Moldova.

Relations between Transnistria and Gagauzia have a long tradition. Namely, since the beginning of the 90s when the two unrecognized, self-proclaimed republics of Transnistria and Gagauzia coordinated their actions in the fight against Chisinau. So, on 26 January 1993, the first “Treaty of Friendship and Cooperation between the PMR and the Gagauz Republic” was concluded.²⁵

Characteristically, this was the first treaty signed by Tiraspol after the “Agreement on the principles of peaceful settlement of the armed conflict in the Transnistrian region of the Republic of Moldova” (July 21, 1992).

At that time, the official negotiation process with the Republic of Moldova began on 28 April 1994 with a Statement by the leaders of Moldova and

²³ Moldova will become a federation on 05/27/2004. URL: <https://www.apn.ru/index.php?newsid=5199> (date of access 04/19/2021)

²⁴ Weakness of President Voronin. Dmitry Kozak told Kommersant about the reasons for the breakdown of the Transnistrian settlement on November 25, 2005. URL: <https://lenta.ru/articles/2005/11/25/kozak/> (date of treatment 04/15/2021)

²⁵ International treaties, the consent to be bound by which is expressed by the Supreme Council, the Government and the President of the PMR, 7.07.09. URL: <https://mid.gospmr.org/ru/TLj>

²⁶ The phenomenon of Transnistria. Tiraspol, RIO PSU them. T.G. Shevchenko, 2000, p. 251.

Transnistria on “the need for a stage-by-stage program for the establishment and implementation of state-legal relations”.²⁶

Such interaction between Transnistria and Gagauzia served as the basis for the development of relations at the municipal level as well. Therefore, in October 2011, an agreement “On friendship and cooperation” was signed for the first time between the capital of Transnistria, Tiraspol, and the capital of the Gagauz Republic, Comrat.²⁷

In 2012, an agreement on cooperation was signed by the parliament of Transnistria and the People’s Assembly of Gagauzia, which was prolonged in 2018.^{28, 29}

This interaction between the parties allowed a number of experts to believe that the Gagauz settlement experience could be an example of resolving the Transnistrian issue. At the same time, other researchers believe that Tiraspol uses relations with Gagauzia, as well as with the northern capital of Moldova, the city of Balti, with the aim of “transnistriizing” Moldova. In other words, to extend its influence to these Moldovan territories.^{30, 31}

Second, cooperation between the political parties of Transnistria and Moldova.

Over the 30 years of conflict in Moldova and Transnistria, various political systems have developed, including their party formats: proportional in Moldova and the majority system in Transnistria.^{32, 33}

²⁷ Official site of M. Comrat, URL: <https://comrat.md/goroda-pobratimy.html>

²⁸ Expansion of forms of cooperation between the legislative bodies of Transnistria and Gagauzia, 12.03.12. URL: <http://www.vspmr.org/news/supreme-council/rasshirenie-form-sotrudnichestva-mejdu-zakonodatelnimi-organami-pridnestrovjya-i-gagauzii.html>

²⁹ Gagauzia - Transnistria: reset of relations, 5.07.2017. URL: <http://www.vspmr.org/news/supreme-council/gagauziya-pridnestrovje-perezagruzka-otnosheniy.html>

³⁰ Petru Bogatu, Great Transnistria, 8.11.2011. URL: <https://inosmi.ru/moldova/20111108/177287282.html>

³¹ Filipenko Artem, What is “Transnistrovization” and what does it threaten? 12/14/2019. URL: <https://ava.md/2019/12/13/chto-takoe-pridnestrovizaciya-i-chem-nam/>

³² Protsik Oleg, Igor Bukutaru, Andrei Volentir, Party competition in Moldova: ideology, organizational strategies and approaches to resolving ethno-territorial conflicts. Ch. CEP USM, 2007, p. 214.

³³ Dirun A.V. The party system of Transnistria (1990–2015): the experience of the “unrecognized” state / Collection of scientific articles based on the materials of the All-Russian scientific-practical conference (with international participation). Orenburg State University. 2016. pp. 262-275.

Despite the fact that the thesis of territorial integrity is fundamental for the Moldovan parties, this does not prevent some of them from having relations with the Transnistrian organizations advocating the independence of Transnistria.

First of all, we are talking about cooperation between the Parties of Communists (PCRM) and Socialists of Moldova (PSRM) with the Transnistrian Communist Party. Transnistrian representatives of the Communist Party have repeatedly become participants in the events of Moldovan communists and socialists in different years.^{34, 35}

The interaction between Moldovan socialists and the Party of Communists of Transnistria is still the only example. However, in the conditions of a protracted conflict, this interaction is indicative from the point of view of the emergence of such a communication channel.

Third, the participation of residents of Transnistria in the Moldovan elections

Since the official restoration of relations between Tiraspol and Chisinau in 1994, the parties have not been able to resolve the issue of opening Moldovan polls on the territory of Transnistria.³⁶

In this regard, the citizens of Transnistria, who wanted to take part in the Moldovan elections, had to travel to the settlements under Moldovan jurisdiction.

The Transnistrian leadership adhered to two rules related to the organization of electoral campaigns in Moldova. First of all, Tiraspol was ready to work with any composition of the parliament and government formed following the elections. Second, in Transnistria, they closely followed to ensure that the Moldovan Central Election Commission, as well as political parties, did not spread their activities, especially during the electoral period, to the territory of the republic.

³⁴ What tasks does Oleg Khorzhan solve in Chisinau? / 7.05.12. URL: <https://ava.md/2012/05/07/kakie-zadachi-reshaet-oleg-horzhan-v-kishineve/>

³⁵ Igor Dodon met with Oleg Horzhan, 17.10.17 URL: <http://www.vedomosti.md/news/igor-dodon-vstretilsya-s-olegom-horzhanom>

³⁶ The competent authorities of the PMR see no grounds for opening a polling station on the territory of the Korzhevo microdistrict of the city of Dubossary, 3.04.09. URL: <http://mfa-pmr.org/ru/tjp>

Thus, it can be stated that from 1994 to 2016, there was a certain “model of non-interference” in the Moldovan elections, within which the participation of the residents of Transnistria was, first of all, their personal initiative.

This approach was first violated in 2016 during the presidential election campaign in Moldova. More than 17,000 Pridnestrovians voted in favor of Igor Dodon in the second round, in which he competed against Maia Sandu. This allowed a number of political parties in Moldova to declare, for the first time, the interference of Transnistria in the Moldovan elections.

During the parliamentary election campaign in 2019, which for the first time took place under a mixed electoral system, the territory of Transnistria was included in two majoritarian constituencies: constituency № 47 (districts of Kamenka, Rybnitsa, Dubasari, Grigoriopol) and constituency № 48 (district of Slobodzeya, municipality of Bendery and Tiraspol).

Tiraspol did not take seriously this unilateral decision of Chisinau on the allocation of two deputy mandates for Transnistria, rightly considering it solely the cost of the internal political struggle in Moldova.

However, the course of voting in the parliamentary elections demonstrated that residents of Transnistria can be more closely involved in Moldovan politics than it might seem at first glance. So, in total, more than 37 thousand voters from Transnistria took part in the elections for the Moldovan parliament. The massive participation of residents of Transnistria in the Moldovan elections was organized by the largest holding in the republic, “Sheriff”.³⁷

As a result, the Socialist Party won 52% of the votes on party lists. The winners in the majoritarian constituencies were “independent candidates” Alexander Oleinik- constituency № 47 and Viorel Melnik- constituency № 48. It should be noted that the big businesses of Transnistria were actively campaigning for these candidates.³⁸

Such massive participation of Pridnestrovians in the 2016 presidential elections and the 2019 parliamentary campaign has become a factor that will

³⁷ Lina Grau, Parliamentary elections and Transnistria? 4/03/2019. URL: <https://moldova.europalibera.org/a/pridnestrovskie-dialoghi-/29831846.html>

³⁸ Dirun Anatoly, Elections to the Parliament of the Republic of Moldova: Lessons for Transnistria, 4.03.2019. URL: <http://edinstvopmr.ru/news/1028-vybory-v-parlament-respubliki-moldova-uroki-dlya-pridnestrovyya.html>

seriously affect the Moldovan presidential campaign already in 2020. The fact is that at the time of the presidential elections in Moldova, there were 256,230 registered voters living in Transnistria. This is about 7% of the total number of 3,287,140 Moldovan voters. And given that the margin of victory between the winner of the elections and his opponent in 2016 was 4%, such a large number of Transnistrians with the right to vote represents a huge reserve. Even if only a small part of voters vote.³⁹

In November 2020, the main struggle unfolded, as before, between Maia Sandu and Igor Dodon. However, unlike in 2016, the supporters of Maia Sandu made serious organizational and diplomatic efforts to neutralize the massive participation of Transnistrian citizens in the elections.⁴⁰

There was a paradoxical situation when the Moldovan political parties opposed the participation in the voting of the citizens of Transnistria with Moldovan citizenship. Thus, they formally violated their constitutional rights. At the same time, despite 85.8% of the Transnistrian votes, which Igor Dodon again received, for the first time, 14.2% of voters from Transnistria voted for Maia Sandu. Interestingly, the result of support for Maia Sandu from Transnistria turned out to be higher than she received 5.34% in the Gagauz autonomy.⁴¹

Thus, it should be recognized that participation in elections has become a new communication, the influence of which has grown significantly in the relationship between the parties. Today, Tiraspol looks like a party that has learned to profitably use this situation and turn it into the “profit networks”.⁴² At the same time, it cannot be ruled out that the involvement of a larger number

³⁹ OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights Limited Election Observation Mission Republic of Moldova Presidential Election 1 November 2020 Interim Report 22 September – 8 October 2020 12 October 2020 <https://www.osce.org/files/f/documents/a/3/466965.pdf>

⁴⁰ Defeating Dodon: how the diaspora and the blockade of Transnistria changed the winner of the elections in Moldova, 2.11.2020 URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/2/7116016/>

⁴¹ Pridnestrovians supported Dodon in the presidential elections in Moldova with a result of 85%, 11/16/2020 URL: <https://iz.ru/1087552/2020-11-16/pridnestrovtsy-podderzhali-dodona-na-vyborakh-prezidenta-moldavii-s-rezultatom-85>

⁴² Charles King, The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia’s Unrecognized States *World Politics* Vol. 53, No. 4 (Jul 2001), pp. 524-552

of voters from Transnistria in the Moldovan elections may create problems for official Tiraspol in the medium term.

The level and quality of the development of political communication between Tiraspol and Chisinau in the field of interregional relations, party interaction, as well as electoral processes, directly depends on the stage at which the parties to the conflict are.

The emergence and development of new communication between the parties at the “post-war stage” clearly show the dynamics of relations in a state of “protracted conflict”, which in turn minimizes the possibility of new hostilities. The value of these relationships lies in the fact that the parties learn to use long-term strategies of influence in relation to each other.⁴³

This approach is much safer and more promising from the point of view of finding common interests than an armed struggle between the parties. At the same time, the military factor in the form of a peacekeeping operation is the main factor for ensuring peace and building relations between the parties.

Despite the fact that each of the protracted conflicts in the post-Soviet space has its own specifics, identifying common patterns and finding the potential for settlement at each stage of the confrontation remains the most important task for a researcher.

REFERENCES

- “Frozen Conflicts” in Europe/A. Bebler (ed.). Toronto: Barbara Budrich Publishers, 2015.
- Aklaev A.R. Ethnopolitical Conflictology: Analysis and Management: Textbook. Benefit. – M.: Delo, 2005.
- Angela E. Stent Putins World. Russia against the west and with the rest, Twelve, 2019.
- Charles King, The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia’s Unrecognized States *World Politics* Vol. 53, No. 4 (Jul 2001).

⁴³ Dirun Anatoly, “Operations of influence” in the settlement Moldovan-Transnistrian conflict, Annual Laboratorului Pentru Analiza Conflictului Transnistrian, Universitatea “Lucian Blaga” din Sibiu (Sibiu) Vol: 3 №: 1. 2019. pp. 37-42.

- Danilov D.A. Transnistrian settlement: external context // Modern Europe. 2015. No. 2. Doi: 10.15211 / soverope220152033
- Defeating Dodon: how the diaspora and the blockade of Transnistria changed the winner of the elections in Moldova, 2.11.2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/2/7116016/>
- Dirun A.V. The party system of Transnistria (1990-2015): the experience of the “unrecognized” state / Collection of scientific articles based on the materials of the All-Russian scientific-practical conference (with international participation). Orenburg State University. 2016.
- Dirun Anatoly, «Operations of influence» in the settlement Moldovan-Transnistrian conflict, Annual Laboratorului Pentru Analiza Conflictului Transnistrian, Universitatea “Lucian Blaga” din Sibiu (Sibiu) Vol: 3 №: 1. 2019.
- Dirun Anatoly, Elections to the Parliament of the Republic of Moldova: Lessons for Transnistria, 4.03.2019. URL: <http://edinstvopmr.ru/news/1028-vybory-v-parlament-respubliki-moldova-uroki-dlya-pridnestrovya.html>
- Expansion of forms of cooperation between the legislative bodies of Transnistria and Gagauzia, 12.03.12. URL: <http://www.vspmr.org/news/supreme-council/rasshirenie-form-sotrudnichestva-mejdu-zakonodateljnymi-organami-pridnestrovjya-i-gagauzii.html>
- Filipenko Artem, What is “Transnistrovization” and what does it threaten? 12/14/2019. URL: <https://ava.md/2019/12/13/chto-takoe-pridnestrovizaciya-i-chem-nam/>
- Frozen and Unfrozen Conflicts (Junior Research Group)//Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ios-regensburg.de/forschung/frozen-and-unfrozen-conflicts.html> (дата обращения: 01.12.2018).
- Gagauzia – Transnistria: reset of relations, 5.07.2017. URL: <http://www.vspmr.org/news/supreme-council/gagauziya-pridnestrovje-perezagruzka-otnosheniy.html>
- German politician: Frozen conflict is the best scenario for Ukraine//eutsche Welle. 05/16/2015. <https://p.dw.com/p/1FQbR> (date accessed: 01.12.2018).
- Grant, Thomas D. “Frozen Conflicts and International Law,” *Cornell International Law Journal*: Vol. 50: No. 3, Article1. 2017. URL: [https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol50/iss3/1\(40B0>1@015=80: 10.04.2021\).](https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol50/iss3/1(40B0>1@015=80: 10.04.2021))

- Grund M., Sieg H. M., Wesemann K. Transnistria and the Future Security Architecture in Europe. KAS International Reports. 9/10/2011. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_28726-544-2-30.pdf?110908154525 (дата обращения: 01.12.2018).
- Igor Dodon met with Oleg Horzhan, 17.10.17 URL: <http://www.vedomosti.md/news/igor-dodon-vstretilsya-s-olegom-horzhanom>
- International treaties, the consent to be bound by which is expressed by the Supreme Council, the Government and the President of the PMR, 7.07.09. URL: <https://mid.gospmr.org/ru/TLj>
- Lina Grau, Parliamentary elections and Transnistria? 4/03/2019. URL: <https://moldova.europalibera.org/a/pridnestrovskie-dialoghi-/29831846.html>
- Louis Kriesberg, Social Processes in international relations: A Reader. New York: John Wiley & Sons, 1968.
- Maheshika M. Sakalauriya, Richard P Haigh , Dilanthi Amaratunga. A Conceptual framework to analyze consequences of post conflict reconstruction interventions, Precedia Engineering, Volume 212, 2018. URL: <https://www.science-direct.com/science/article/pii/S1877705818301383> (дата обращения: 18.04.2021).
- Markedonov S. Regional conflicts: reset//Russia in global politics. 2008. No. 5. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_11631 (date of access: 01.12. 2018).
- Moldova will become a federation on 05/27/2004. URL: <https://www.apn.ru/index.php?newsid=5199> (date of access 04/19/2021)
- Not Frozen! The Unresolved Conflicts over Transnistria, Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh in Light of the Crisis over Ukraine/Fischer S. (ed.). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2016. URL: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2016RP09_fhs.pdf (дата обращения: 01.12.2018).
- Official site of M. Comrat, URL: <https://comrat.md/goroda-pobratimy.html>
- OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights Limited Election Observation Mission Republic of Moldova Presidential Election 1 November 2020 Interim Report 22 September – 8 October 2020 12 October 2020 <https://www.osce.org/files/f/documents/a/3/466965.pdf>
- Overview of the problem of small arms and light weapons in Moldova URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Anatolyi/%D0%9C%D0%BE%D0%>

- B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Moldova_survey_Russian_sec4.pdf 1.11.2007 (date accessed: 18.04.2021).
- Petru Bogatu, Great Transnistria, 8.11.2011. URL: <https://inosmi.ru/moldova/20111108/177287282.html>
- Pridnestrovians supported Dodon in the presidential elections in Moldova with a result of 85%, 11/16/2020 URL: <https://iz.ru/1087552/2020-11-16/pridnestrovtsy-podderzhali-dodona-na-vyborakh-prezidenta-moldavii-s-rezultatom-85>
- Protsik Oleg, Igor Bukutaru, Andrei Volentir, Party competition in Moldova: ideology, organizational strategies and approaches to resolving ethno-territorial conflicts. Ch. CEP USM, 2007.
- Putin: the situation in Donbass is acquiring signs of a frozen conflict//MIA Rossiya Segodnya. 11.01.2018. URL: <https://ria.ru/world/20180111/1512459586.html> (date of access: 01.12.2018).
- Romashkina N.P., Rastoltsev S.V. Unresolved conflicts in the post-Soviet space in Europe and the role of Russia in their settlement (on the example of the Transnistrian and Nagorno-Karabakh conflicts) // Strategic stability. 2016. No. 4 (77).
- The competent authorities of the PMR see no grounds for opening a polling station on the territory of the Korzhevo microdistrict of the city of Dubossary, 3.04.09. URL: <http://mfa-pmr.org/ru/tjp>
- The emergence and development of an armed conflict in the Transnistrian region of the Republic of Moldova // Russian Ministry of Defense URL: http://structure.mil.ru/mission/peacekeeping_operations/more.htm?id=10336232@cmsArticle (date of access: 01.12.2018).
- The negotiation process between the Pridnestrovian Moldavian Republic and the Republic of Moldova in documents / Under total. ed. V.V. Yastrebchak.- Bender: Polygraphist, 2011
- The phenomenon of Transnistria. – Tiraspol, RIO PSU them. T.G. Shevchenko, 2000.
- The Ukrainian military assessed their strength in case of an aggravation of the conflict in Donbass//”Lenta.ru”, 17.04.2021.URL: <https://lenta.ru/news/2021/04/17/voenniy/> (date accessed: 17.04 .2021)

Victory came from where they did not expect / The second war between Azerbaijan and Armenia changed the *status quo* in Transcaucasia, 12/30/2020. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4625906> (date of access 04/18/2021)

Weakness of President Voronin. Dmitry Kozak told Kommersant about the reasons for the breakdown of the Transnistrian settlement on November 25, 2005. URL: <https://lenta.ru/articles/2005/11/25/kozak/> (date of treatment 04/15/2021)

What tasks does Oleg Khorzhan solve in Chisinau? / 7.05.12. URL: <https://ava.md/2012/05/07/kakie-zadachi-reshaet-oleg-horzhan-v-kishineve/>

William H. Hill. Russia, the near abroad, and the West: lesson from the Moldova-Transdnistria conflict, Woodrow Wilson Center Press Washington, DC, 2012.

Yesterday Russia signed historic agreements with Abkhazia and South Ossetia on September 18, 2008 URL: <https://rg.ru/2008/09/18/dogovor.html> (date of access: April 18, 2021).

Иван Алексејевич Војт¹

ФОРМИРАЊЕ ПРИДЊЕСТРОВСКЕ ИДЕНТИЧНОСТИ У УСЛОВИМА МНОГОНАЦИОНАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Анастракт: У чланку се разматра проблем постојања и развоја придњестровске идентичности. Различита мишљења и термини, којима се одређује њен карактер, стимулисали су аутора да одговори на следећа питања: како се и када формирала придњестровска идентичност: који фактори су деловали на њено формирање; какве је врсте та идентичност – етничка, регионална, лингвистичка или друга. Без обзира на дискутабилност проблема, аутор долази до закључака да се формирање придњестровске идентичности одвијало током деценија, али се у условима политичке стабилности у региону развијало споро. Када се пак појавила опасност, претња од стране непријатеља, страх да већина оних вредности које су гајене деценијама може бити уништена од стране прорумунски расположених националиста Молдавије, процес учвршћења придњестровске идентичности добио је нови подстрек и наставља да се развија до данас. Придњестровци теже да добију признање своје државности од светске заједнице, пре свега, ради заштите својих етничких, социјално-политичких и националних интереса и привилегија.

Кључне речи: молдавско-придњестровски конфликт, придњестровска идентичност, придњестровски народ, Придњестровска Молдавска Република.

У неким радовима историчара, политиколога и социолога истиче се хипотеза о томе да је молдавско-придњестровски конфликт у свом већем делу настао као резултат сукобљавања националних идентичности –

¹ Иван Алексејевич Војт, предавач на катедри политикологије и државног управљања Придњестровског државног универзитета Т. Г. Шевченко, (г. Тираспољ, Придњестровска Молдавска Република), voitia_84@mail.ru

молдавске и румунске. На почетку 90-их година 20. века придњестровски Молдавци подржали су стварање Придњестровске Молдавске Републике (ПМР), пошто су се надали да ће путем образовања сопствене републике сачувати своју молдавску идентичност, молдавски менталитет, своју уникатну молдавску културу и молдавски језик. И на том плану противречности између Придњестровља и Молдавије појавиле су се нипошто не по линији „придњестровски интернационалисти – молдавски националисти“, већ по линији „молдавизам Придњестровца – прорумунски шовинизам кишињевских власти“ [Феномен Придњестровља, 2003: с. 122].

Сагласно мишљењу других научних и политичких експерата, молдавско-придњестровски конфликт оцењује се као језички конфликт између општина молдавског и руског говора. Неки истраживачи, држећи се ове хипотезе, одредили су га као конфликт између етничких Молдаваца и етничких Руса који сви живе у Молдавији [Скворцова, 2003: с. 59]. Логично би било претпоставити да се опозиција званичном статусу руског језика сукобила са интересима Руса, узимајући у обзир да су у већини совјетских република Руси представљали најзначајнију групу нематичног становништва. Тај модел био је примењен и на Молдавију и Придњестровље. Као резултат, неки експерти указали су на само један од узрока конфликта – нехтење Руса да се одрекну својих некада привилегованих позиција у савезним републикама, које је подржавано нехтењем Русије да изгуби своју власт у тим републикама [Кирошка, 1996: с. 12]. Руска штампа и Државна Дума, који су представљали Придњестровце као бојну руску мањину која се бори против шовинистичког молдавског национализма, подржавали су такво мишљење [Скворцова, 2003: с. 59].

На тај начин придњестровски конфликт био је описан као етнички, у којем се сукобљавају две етничке групе. Ипак, као што је приметио амерички истраживач Стјуарт Кауфман, то није био једноставно конфликт између Молдаваца и Руса, „... јер у становништву придњестровског региона преовлађивала је група која је укључивала русификоване Молдавце и Украјинце, такође и Русе“. С. Кауфман сматра да је придњестровско руско становништво било не етничка група већ пре „коалиција уједињених етничких интереса који су се супротстављали молдавским етничким интересима“ [Скворцова, 2003: с. 59]. На тај начин, његов закључак се заснивао на томе да је свака супротстављена страна имала своју представу

о историјском доминирању друге групе у различитим периодима у прошлости, и проблеми етничког симболизма, као што су застава, језик и алфавет, нашли су се на оштрици политичког програма. И више од тога, лидери сваке општине изјавили су да су се сукобили са дилемом безбедности, реалне претње уништења: Молдавци су сматрали да ће даље преовладање руског језика довести до ишчезавања њиховог етноса, рускоговорећи су мислили да ће давање приоритетног статуса молдавском језику и румунски триколор (под којим су Румуни наступали у време Другог светског рата) обновити шовинистичку политику Гвоздене гарде Румуније.

Мишљење о томе да молдавско-придњестровски конфликт није био више него политички (или је био непосредан резултат мобилизације елите) такође је нашло присталице, иако су га у другим радовима исти аутори карактерисали као етнички.

Као резултат свих горе наведених закључака и мишљења потребно је констатовати да они не објашњавају целину о конфликту између Придњестровља и Молдавије. Желели бисмо да истакнемо да су, сходно статистичким подацима, у 1989. години на почетку конфликта 39,9% становништва Придњестровља чинили Молдавци, 28,3% Украјинци и 25,4% Руси [Феномен Приднестровья, 2003: с. 121]. Део Украјинаца и Молдаваца асимилovalo се с Русима, што се не може рећи о тим групама у целини. Велики део тих група сачувао је свој језик, културне традиције и осећај припадности својим етносима. На тај начин, разноврсност карактеристика које су дате конфликту указује на то да нити једна од њих није савршена, и да је потребно тражење нових приступа.

Приступ истраживању са позиција проучавања идентичности био је већ искоришћен од неких научника, али њихова мишљења о томе какву заправо идентичност представља придњестровско становништво разилазила су се. Први пут је идеја о заједничкој идентичности била формулисана у Извештају № 13 Мисије ОСЦЕ у Молдавији, у новембру 1993. године. У њему се указивало да „јасан осећај сопствене придњестровске идентичности“ постоји у региону и да се „он заснива углавном не на идентичности, пошто га поседују не само Словени, већ и већина етничких Молдаваца“ [Доклад №13 Миссии ОБСЕ в Молдове, 1993]. Ванда Дреслер је употребила термин „посебна дњестровска идентичност“, Клименс Бушер – „одређена идентичност“, а Пол Колсто и Андреј Малигин – „неодређена, али нипошто не мање опипљива

идентичност“, која „пролази кроз етничке границе“ и „обавезана је више историјом и географијом него идеологијом“, док истовремено као „обележја културне идентичности, као што је језик, такође имају своју улогу“ [Скворцова, 2003: с. 60]. Нужно је приметити да су неки молдавски политичари такође признали да се Придњестровље разликује од основне Молдавије, мада они и нису користили термин „идентичност“. Николаје Киртоака, саветник председника Републике Молдавије за ратна питања у периоду ратног конфликта у Придњестровљу, касније је сумирао да „област на истоку од реке има карактеристичне црте“, а бивши председник Републике Молдавије Петру Лучински истакао је да је Придњестровље имало своје особености које су захтевале да му се да „специјални статус“.

Опште признање постојања придњестровске идентичности, различита мишљења и термини којима се одређује њен карактер, стимулисали су покушај аутора да одговори на следећа питања:

- Како се и када формирала придњестровска идентичност, као резултат формирања придњестровског народа?
- Који фактори су утицали на њено формирање?
- Какве је врсте та идентичност – етничка, регионална, лингвистичка или друга?
- Колико је она снажна и дуготрајна и какве су могуће трајекторије њеног развоја?

Одговорити на сва ова питања доста је компликовано, али аутор и не сматра да изврши тај задатак у потпуности. Стога овај материјал може да послужи као основа за будуће дискусије.

Сам термин „идентичност“ тумачи се на разне начине. Дејвид Лејтин сматра да је „идентичност – категорија припадности, она може да се заснива на таквим различитим обележјима као што су пол, каста, класа“ [Laitin David, 1999: с. 81]. У том правцу одсуствује етничка компонента, али други аутори тврде да се идентичност формира од материјала добијеног у породици, општини, друштву, нацији. У том контексту важно је какав се тип идентичности разматра. Ако је то национална или етничка идентичност, онда се изграђује комплекс колективних властитих имена, језика, легенди, историје и других карактеристика, прихваћених као основних за колективно самоопредељење дате групе становништва на ограниченој територији, и треба говорити о „политици идентичности“. Стога, у широком смислу,

идентичност укључује језик, културу, традиције, историју, политичке идеје и мишљења. Лице или група имају неколико идентичности: језичку, етничку, религиозну, националну, политичку и др., и оне не могу бити наслеђене, оне се стичу. Истовремено, идентичност је променљива под утицајем историјских, политичких и културних процеса. Стога је формирање идентичности дуготрајан процес, а његове трајекторије могу не једном да се мењају. Веома важна компонента идентичности је то да чланови групе поседују осећај припадности датом идентичности.

Ако Придњестровци имају заједничку идентичност, *какав је онда тип* те идентичности? Она може да буде територијална и регионална, заснована на чињеници да река Дњестар дели Придњестровску Молдавску Републику од Републике Молдавије (са изузетком Бендера и околних села) и да је њена политичка историја била различита од Молдавије све до 1940. године. С друге стране, Придњестровље до 1990. године никада није постојало као административна област у садашњим границама. Значи ли то да се регионална идентичност почела формирати тек од 1989. године? Који су се у том случају фактори налазили иза придњестровске идентичности?

Да, Придњестровље је било класична пригранична територија. У стара времена овде су се смењивали различити народи. У средњем веку земље дуж леве обале Дњестра, између Пољско-литванске уније и Кримских Татара, биле су слабо насељене, посебно у јужном делу. Прекретни моменат у историји Придњестровског региона било је његово укључење у састав Руске империје на почетку 18. века, што је за собом повукло активну колонизацију. Становништво је пристизало како са истока, тако и са запада. У саставу Империје дата територија остајала је током готово 130 година до бољшевичке револуције и стварања Украјинске ССР, која је постала део СССР. У Украјинској ССР Придњестровски регион налазио се у саставу аутономије – Молдавске Аутономне ССР. Ипак, кроз двадесет и нешто година ова област је изведена из састава Украјине и у 1940. години заједно са делом Бесарабије саставила је Молдавску Совјетску Социјалистичку Републику. У време Великог отаџбинског рата та територија, коју је окупирала румунска армија, ушла је у окупациону зону „Транснистрија“, која се простирала у међуречју Дњестра и Јужног Буга. МССР је била обновљена у својим границама у 1944. години и постојала је у том облику до 1991.

Треба истаћи да нема никаквих сведочанстава за то да је становништво Придњестровља икада протестовало против ових доста честих промена, са изузетком немачко-румунске окупације периода Другог светског рата. Од почетка 19. века становништво краја било је етнички неједнородно, представљено у основи трима великим етничким групама (Украјинцима, Молдавцима, Русима), од којих ниједна није чинила већину.

Због честих политичких промена и етничке политике власти ниједна од основних етничких група није се осећала власником ове територије. При царизму одсуствовао је посебан приступ поданицима који су исповедали православље. Стога су се Молдавци, Руси и Украјинци налазили у једнаким условима: већина њих били су једноставно сељаци који су говорили на различитим језицима и радили на земљама разних спахија. Руски језик преовладавао је у немногбројним градовима у основи у административној сфери, у црквама и школама. После укључења Придњестровског региона у састав Украјинске ССР почела је украјинизација, и већина школа је била украјинизована.

У 1924. години, по одлуци руководства СССР-а, на територији источно од Дњестра била је створена Молдавска Аутономна Совјетска Социјалистичка Република (МАССР). С етничке тачке гледишта овај корак био је неоправдан, пошто су Молдавци чинили не више од 30% становништва. Али, стварање републике објашњавало се не тежњом да се подржи развој молдавског етноса, већ пре геополитичким интересима: постојање Молдавске републике требало је да служи као аргумент у борби СССР-а за прикључење Бесарабије. Упоредо с другим републикама Совјетска Молдавија постала је део политике „коренизације“, која се састојала у учвршћењу молдавског етничког елемента у комунистичкој партији и у државном апарату, отварању молдавских школа и публикацији новина на молдавском језику. Као резултат те трансформације почели су да осећају тешкоће Украјинци, пошто су украјинске школе, новине, установе почеле постепено да се затварају.

Ипак, општи резултати политике коренизације у МАССР нису оправдали очекивања. У октобру 1927. године само 8% сарадника централних републичких установа били су Молдавци и само 5% су знали молдавски језик. До 1936. године удео Молдаваца у државним установама порастао је до 15% [Скворцова, 2003: с. 61].

Још гори су испали резултати увођења молдавског језика: нису сви који су се идентификовали са Молдавцима могли да користе језик својих предака. И Молдавци су заузели у републици највиша места, а представницима других етничких група допале су „одговорне“ и „техничке“ дужности.

У августу 1940. године територија МАССР била је подељена између Украјинске и Молдавске републике. Нова република – Молдавска ССР – укључивала је централни део бивше руске, затим румунске провинције Бесарабије. Разлика у нивоу развоја индустрије, пољопривреде, образовања и медицинских установа Придњестровља и Бесарабије била је запањујућа. На левој обали Бесарабију су сматрали као изузетно заосталу област, и осећај друге, различите идентичности опстајао је, без обзира на политичко уједињење. Молдавци леве обале диференцирали су се од деснообалних Молдаваца, а њихов језик имао је само мале сличности са стандардним румунским који је био уведен у Бесарабији у периоду између два рата. Интензивни контакти Молдаваца са другим етничким групама у Придњестровљу условили су за молдавски језик велики број позајмица из руског и украјинског.

Као што је познато, идентичност је производ социјалног обучавања, које спроводе такви институти као средства масовног информисања (СМИ) и образовни систем, и ствара се од стране водеће социјалне групе која израђује и политизује објективне културне карактеристике. Честа смена политичког статуса Придњестровља (у шта је могуће уверити се, полазећи од вишеизложеног) није могла да не утиче на етничку идентичност људи који живе у овом региону.

Културна политика мењала се сувише често и није успевала да постигне крајњи циљ, али ипак етничка идентичност свих група, које су живеле у Придњестровљу, мењала се у одређеном степену у складу са политиком претходних режима. Градски живот, без обзира на спровођену политику коренизације, остајао је под утицајем руског језика. Истовремено били су предузети кораци за замену националне културе и традиција совјетским. Као резултат, код Молдаваца, Украјинаца и Руса у Придњестровљу се појавило више заједничких карактеристика него што их је било код њих са сродним групама које су живеле ван граница региона.

Економске разлике између двеју обала учврстиле су осећај припадности разним идентичностима. Допринос Придњестровља републичком буџету МССР био је значајно већи од оних асигнација које су упућиване у развој тог

региона. Неки порези, међу њима порез на земљу, били су у Придњестровљу двоструко виши него у Бесарабији. У време док је левообално становништво чинило 17% укупног становништва Молдавије, а територија само 13% републичке територије, у Придњестровљу се концентрисало 37% индустријског потенцијала републике. Видевши такву несагласност, Придњестровци су сматрали да се развој Бесарабије остварује на рачун леве обале. [Бабилунга, Бомешко, 2002: с. 19].

Придњестровци су се мало интересовали за догађаје који су се дешавали у Бесарабији (после стварања МССР они су као и раније називали десну обалу овим термином, који је режим забранио). Омладина је претпостављала да добија више образовање не у Кишињеву, већ у Украјини или Русији. Одеса је за њих била привлачнији културни центар, него молдавска престоница Кишињев.

Све је то, са своје стране, утицало на формирање схватања света и менталитета становништва Придњестровља различито од „Бесарабљана“, и на тај начин на Левој обали настављала је да се образује особита регионална и етничка група људи, која се сједињавала и називала се народом Придњестровља.

Придњестровски Молдавци сматрали су се лојалнијим у односу на совјетски режим и политички поузданијим него Молдавци из бивше „буржоаске“ Бесарабије; њима се давала предност у оквирима кадровске политике [Скворцова, 2003, с 61]. Одлив молдавске интелигенције из Придњестровља значајно је ослабио молдавски етнос и његову колективну идентичност на левој обали, што је учинило ту групу расположенијом ка асимилацији. Што се тиче Украјинаца, последње украјинске школе биле су затворене крајем 50-их година, тада су престале да излазе публикације на украјинском језику. Украјинци су били принуђени да користе руски језик, посебно у градовима, и молдавски у етнички мешовитим селима.

Немци су били репатрирани у Немачку у 1940. години, или послати у Сибир и Казахстан крајем 40-их, Пољаци су асимиловани, Јевреји су отишли ван граница. Руси су посредством активних контаката са другим локалним етничким групама, како у језичкој и културној сфери тако и у свакодневном животу, постали ближи локалном становништву него Русима који живе на северу Русије или у Сибиру, у свим совјетским републикама. Ситуација када матична група на својој територији не игра значајну улогу зато што је велики њен део представљен сеоским становништвом (Молдавци су чинили 60%

сеоског становништва и 25% градског становништва Придњестровља) повољно је утицала на остварење *совјетске националне политике*, којој је било намењено да спроведе у живот идеју стварања у Совјетском Савезу јединствене наднационалне „нове историјске заједнице“, која се назива „совјетски народ“.

Иако је совјетска национална политика усмерена на стварање нове идентичности – совјетског народа, била касније оцењена као неправилна, признато је да је у неким областима централно совјетско руководство постигло одређене успехе. Једна од таквих области било је Придњестровље, где су постојале потребне социјалне, културне и историјске претпоставке за остварење те политике. У то нас убеђује и чињеница да када је у Кишињеву 1988. године почео процес „националне обнове“, који је наредне године испољио очевидне прорумунске тенденције, Придњестровци су осетили непријатност. Ствар је у томе да су они били много ближи СССР-у и Русији као законитом правном следбенику Совјетског Савеза и хтели су да виде Кишињев на истој позицији. Придњестровци су категорички одбили да прихвате румунски триколор, који је у сећању још живих покољења асоцирао на најсуровији политички режим.

У тим околностима било је природно да је идеја стварања аутономије у Придњестровљу нашла широку подршку међу становништвом. Аутономија се посматрала као инструмент за заштиту совјетских вредности, за учвршћење јединства са СССР-ом и за заштиту Придњестровља од политике румунизације. Неприхватање молдавског национализма излило се у обнову совјетских вредности.

Приврженост СССР-у и Русији јасно је показала постојање друге идентичности Придњестроваца, и то да се регион разликује од Молдавије не само лингвистичком ситуацијом већ и етничким саставом становништва, историјом међуетничких односа и нивоом економског развоја. Стога се може смело тврдити да је у Придњестровљу довољно развијена регионална идентичност.

А како стоје ствари са формирањем етничке идентичности као саставног дела регионалне идентичности и у целини придњестровске?

По мишљењу савремених научника – политиколога, социолога, етнографа и етнолога, етничка идентичност су заједнички погледи које деле у одређеном степену чланови етничке групе, формирани у процесу узајамног деловања са другим етничким групама. Значајан део тих погледа

резултат је спознаје заједничке историје, културе, традиција и територије [Бершин, 2002: с. 43]. Дата формулација може се применити на савремени развој придњестровског друштва.

Полазећи од свега горе реченог може се начинити следећи закључак: формирање придњестровског народа, као процес формирања придњестровске идентичности, постојало је, али се у условима стабилности одвијало споро. Када је пак настала опасност, претња од стране непријатеља, страх да већина оних вредности које су узгајане деценијама могу да буду предате у корист прорумунски расположеним националистима, процес учвршћења идентичности добио је нови подстрек и наставља да се развија до данас. Придњестровци теже да добију признање своје државности од стране светске заједнице, пре свега ради заштите својих етничких, социјално-политичких и националних интереса и привилегија. А то се, као што је познато, може добити само заједно, осећајући се као јединствен народ.

Литература

- Бабилунга, Бомешко, 2002 - Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г. Приднестровский конфликт: исторические, демократические, политические аспекты. Тирасполь, 1998. 222с.
- Бершин, 2002 - Бершин Е. Дикое поле, Москва, 2002. 123с.
- Доклад №13 Миссии ОБСЕ в Молдове, 1993 - Доклад №13 Миссии ОБСЕ в Молдове (13 ноября 1993г.) // Независимая Молдова, ноябрь, 1993
- Кирошка, 1996 - Кирошка К. Война на Востоке Республики Молдова (1992): Причины, факты, последствия // Arena Politicii. – 1996. - №1 – с. 12-14
- Скворцова, 2003 – Скворцова А.Ю. Народ Приднестровья – собственная идентичность? // Ежегодный исторический альманах Приднестровья №7, Тирасполь, 2003, с. 58-66
- Феномен Приднестровья, 2003 - Феномен Приднестровья, Тирасполь, 2003. 246с.
- Laitin David, 1999 - Laitin David The Theory of the Political Identity // Ethnic Mobilization and Interethnic Integration – М.: TSIMO, 1999. 256с.

Превоо с руског: Рајко Буквић

**FORMATION OF TRANSNISTRIAN IDENTITY
IN CONDITIONS OF MULTINATIONAL COMMUNITY**

Abstract: The article considers the problem of the existence and development of the Pridnestrovian identity. Different opinions and terms that determine its nature stimulated the author to answer the following questions: how and when did the Pridnestrovian identity form; what factors influenced its formation; what kind of identity is this – ethnic, regional, linguistic or other. Despite the controversy about the problem, the author concludes that the formation of the Pridnestrovian identity took place over decades, but it developed slowly in the conditions of political stability in the region. When the danger arose, the threat from the enemy, the fear that most of the values that had been cultivated for decades could be destroyed by pro-Romanian-minded nationalists of Moldova, the process of strengthening the Pridnestrovian identity received a new impetus and continues to develop today. Pridnestrovians are seeking to achieve recognition of their statehood by the international community, primarily to protect their ethnic, socio-political and national interests and privileges.

Keywords: Moldavian-Pridnestrovian conflict, Pridnestrovian identity; Pridnestrovian people; Pridnestrovian Moldavian Republic.

Слободан Нешковић¹

Спољна безбедносна политика и источно партнерство Европске уније, са импликацијама на регион Југоисточне Европе (Молдавија)

Апстракт: Процеси и процедуре приступања земаља Европској унији веома су комплексни укључујући бројне специфичности за сваку појединачну државу. За све у поступку европских интеграција посебно значајно поглавље преговора са ЕУ представља спољна безбедносна и одбрамбена политика. То је означено као поглавље 31, што је регулисано Главом 5 Лисабонског споразума. У контексту наведеног, Србија је преузела обавезе из две групе активности, према политичким критеријумима и директним обавезама у области одбране и безбедности. Источно партнерство представља стратешки концепт Европске уније усмерен ка сарадњи са шест држава бившег Совјетског Савеза, међу којима је Молдавија из региона Југоисточне Европе. То је компонента претходно прокламоване политике суседства, који подразумева политичку и економску подршку датим земљама у контексту европских интеграција. Руска Федерација се супротставља том пројекту, јер сматра да он угрожава њене националне интересе у ширем амбијенту.

Кључне речи: спољна политика, источно партнерство, Европска унија, Југоисточна Европа, заједничка безбедносна и одбрамбена политика развоја, Молдавија.

¹ Проф. др Слободан Нешковић, Универзитет привредна академија у Новом Саду, ФИМЕК, slobneskovic@gmail.com

Увод

Заједничка спољна и безбедносна политика развија се као други од три стуба Европске уније, почев од Уговора о Европској унији из 1992, познатијег као Уговор из Мاستрихта. У току своје релативно кратке историје она је развијана и унапређивана, што је и формализовано изменама и допунама Уговора о Европској унији, најпре у Амстердаму 1997, а затим у Ници 2001. године. У току последње деценије начињен је покушај усвајања Устава Европске уније који је завршен неуспехом, односно његовим неусвајањем. За односе са земљама ван ЕУ одговоран је високи представник Уније за спољну политику и безбедност, именован од стране Европског савета, али који такође обавља и функцију потпредседника Европске комисије. На нивоу шефова држава или влада, Европску унију по функцији представља председник Европског савета. Таква конструкција означава координисан ангажман свих есенцијалних субјеката у сврси остваривања политичких и безбедносних интереса. Безбедносни модалитети усаглашени су са геополитичким и геоекономским садржајима овладавања простором Евроазије. Спољна безбедносна политика Европске уније потпуно се имплементира у хегемонистичке процесе спољног политичког и економског наступа према земљама некадашњег реалсоцијализма, оличених у парадигми Источно партнерство.

Европска служба за спољне послове (ЕЕАС) служи као министарство спољних послова и дипломатска служба Уније под окриљем високог представника. Она је састављена од стручног особља прослеђеног из Савета, држава чланица и Европске комисије. Савет припрема и доноси одлуке у области спољне политике и безбедности ЕУ на основу смерница које утврди Европски савет. Комисија је, с друге стране, одговорна за трговину и финансирање држава које нису чланице Европске уније, као што је хуманитарна или развојна помоћ. Комисија такође представља Унију у свим областима надлежности Уније изван њене спољне и безбедносне политике. Усаглашена методологија деловања постојећих европских установа усмерена је ка реализацији темељних хегемонистичких интереса западне групације, инспирисане тријумфалистичком политиком САД. Постојећа поларизација Запад–Исток даље се усложњава, при чему се производе нови изазови, ризици и претње. Актуелна пандемија Covid-19 манифестује бројне противречности у међусобним односима, што се рефлектује и на хумане аспекте солидарности у сузбијању те пошасте.

Стратегија проширења утицаја Европске уније и њених институција на државе бившег Совјетског Савеза означава усаглашен приступ припадника западне алијансе на челу са Сједињеним Америчким Државама уз евентуалну подршку НАТО. Есенцијално опредељење је излазак на границе Руске Федерације, односно остваривање глобалистичких циљева једине мегасиле, утемељених у радовима родоначелника Новог светског поретка Збигњева Бжежинског и Хенрија Кисинџера. У наведеном контексту, половином прве деценије 21. века, конципиране су нове парадигме хегемонистичког наступа те групације, садржане у стратешким пројектима *Политика суседства* и њеног сегмента *Источно партнерство Европске уније*. Постулати политичке и економске сарадње са земљама некадашњег СССР-а и актуелне Заједнице Независних Држава, где се међу шест циљаних налази и Молдавија из региона Југоисточне Европе. Аспирације западних сила и позиционираност држава у властитом окружењу имплицира да Руска Федерација наведену концепцију оправдано доживљава као безбедносну претњу и угрожавање виталних националних интереса.

Спољна безбедносна и одбрамбена политика ЕУ и Југоисточна Европа

Спољна политика ЕУ развијала се почев од Уговара из Мастрихта, преко Уговора из Амстердама, Нице, до Лисабонског споразума којим се мењају и допуњују Уговор о Европској унији и Уговор о оснивању Европске заједнице (такозвани Римски уговор, који је у овом процесу преименован у Уговор о функционисању Европске уније).² Лисабонски споразум потписан је од представника држава чланица ЕУ 13. децембра 2007. Ступио је на снагу тек 1. децембра 2009. године, након што су га ратификовале све државе чланице, према својим унутрашњим процедурама. Разлог одлагања је у томе што је у Ирској 2008. Споразум првобитно одбијен на референдуму, да би био прихваћен на новом, годину дана касније. Сматра се да је избијање светске економске кризе крајем 2008. и тежак

² Vladimir Trapara, *Spoljna i bezbednosna politika Evropske unije prema sporazumu iz Lisabona*, *Evropsko zakonodavstvo*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2010, str. 185.

финансијски положај у коме су се нашле неке од европских држава, укључујући и Републику Ирску, допринео промени већинског става ирских грађана према даљем јачању ЕУ на рачун националних влада, које се овим Споразумом желело постићи. И у области заједничке спољне и безбедносне политике, овим споразумом уведене су одређене новине. Кључна измена коју уноси Лисабонски споразум тиче се правног статуса Европске уније. До сада је ЕУ функционисала преко своја три стуба (Европске заједнице, Заједничке спољне и безбедносне политике и Полицијске и судске сарадње у кривичним стварима), од којих су једино Европске заједнице (Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију) имале својство правног лица. Лисабонски споразум напушта овакав систем, укида стубове и даје Европској унији својство правног лица. Тиме су створене и формално-правне претпоставке да Европска унија надиђе статус обичне међународне организације и потврди се као специфични консолидовани политички ентитет. Ово се одразило и на спољну и безбедносну политику, јер сада је Унија та која у међународним односима наступа као правни субјект, може да закључује међународне уговоре и буде члан међународних организација (Светске трговинске организације). Жеља потписника Лисабонског споразума да се Унији, у пуном смислу, омогући да на спољном плану говори „једним гласом“ добила је свој израз и у неким конкретним решењима у Споразуму. .

Део консолидоване верзије Уговора о Европској унији (састављене након усвајања Лисабонског споразума), у коме се на експлицитан начин уређује област Заједничке спољне и безбедносне политике, јесте Глава 5, која гласи „Опште одредбе о спољном деловању Уније и посебне одредбе о заједничкој спољној и безбедносној политици“. Најважнија конкретна новина установљена у оквиру ове Главе уговора јесте функција Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику. У Ашовој функцији, коју тренутно обавља Кетрин Ештон, сједињене су пређашње функције Високог преставника за заједничку спољну и безбедносну политику и Европског комесара за спољне односе. Ово је очигледно учињено да би се повећао ниво координације европске спољне политике и повећала могућност иступања Уније на спољном плану са јединственим ставом. Задржавањем израза „високи представник“ избегнут је мање пожељан израз „министар спољних послова“, који је био присутан у нератификованом Уставу. Високог представника, који заузима и место потпредседника Комисије, бира Савет квалификованом већином. Он

председава Саветом за спољне послове, доприноси својим предлозима припреми заједничке спољне и безбедносне политике и осигурава примену одлука које усвајају Европски савет и Савет. Такође, високи представник представља Унију у питањима заједничке спољне и безбедносне политике, води политички дијалог са трећим странама у име Уније и изражава став Уније у међународним организацијама и на међународним конференцијама. У томе му помаже Европска служба за спољно деловање (која фактички игра улогу министарства спољних послова Уније и представља још једну битну новину Лисабонског споразума) у сарадњи са националним дипломатским службама држава чланица.

Унија спроводи заједничку и безбедносну политику на три начина: дефинисањем општих смерница; усвајањем одлука које дефинишу акцију Уније, став Уније и аранжмане за примену истих; јачањем систематске сарадње између држава чланица у спровођењу политике. Као и до сада, главна улога у креирању заједничке спољне и безбедносне политике припаду Европском савету и Савету. Европски савет идентификује стратешке интересе Уније, утврђује циљеве и усваја смернице о заједничкој спољној и безбедносној политици. Савет обликује заједничку и безбедносну политику и усваја одлуке неопходне за њено дефинисање и примену, на основу смерница и стратешких опредељења Европског савета, заједно са високим представником, осигурава конзистентност деловања Уније. Док Европски савет традиционално једногласно одлучује о питањима из њихове надлежности, Лисабонски споразум предвиђа да Савет може да одлучује и квалификованом већином у следећим случајевима: када усваја одлуку која дефинише заједнички став или акцију Уније, а која се односи на стратешке интересе и циљеве Уније; када усваја такву одлуку на предлог високог представника, који је овај поднео на захтев Савета, било да је иницијативу за тај захтев дао сам Савет или високи представник; када усваја одлуку ради примене одлуке о ставу или акцији Уније; када поставља специјалног представника. Сваки члан Савета може да спречи гласање квалификованом већином, позивајући се на виталне интересе националне политике своје државе; у овом случају за решењем трага високи представник, кроз консултације са државом у питању, а ако не успе Савет може да пошаље предлог одлуке Европском савету на једногласно одлучивање. Европски савет може једногласно да одлучи да Савет може квалификованом већином да одлучује и о неким другим питањима. О процедуралним питањим, као и до сада, Савет одлучује апсолутном

већином својих чланова.³ Иначе, у случајевима када Савет доноси одлуке једногласно, сваки члан Савета има право да се посебном изјавом уздржи од гласања. У том случају одлука не обавезује његову државу у погледу примене, али и не спречава да она буде усвојена, осим уколико се на овај начин не би уздржала трећина чланова Савета или онај број чланова који представља најмање трећину становништва Уније.⁴ Високи представник редовно се консултује са Европским парламентом о заједничкој спољној и безбедносној политици и извештава исти о еволуцији исте. Европски парламент може да поставља питања Савету и да му даје препоруке, као и високом представнику. Двапут годишње он одржава дебату о напретку у спровођењу заједничке спољне и безбедносне политике. Улогу у спољној и безбедносној политици има и Политичко-безбедносни комитет, који прати међународну ситуацију у областима које покрива заједничка спољна и безбедносна политика и даје мишљења Савету, на своју иницијативу, или на захтев Савета или високог представника; такође, прати примену договорених политика и врши политичку контролу и стратешко усмеравање операција управљања кризама.

Као и до сада, државе чланице су те које имају битну улогу у примени Заједничке спољне и безбедносне политике Уније, уз наглашену координаторску улогу високог представника. Оне активно и безрезервно подржавају спољну и безбедносну политику Уније у духу лојалности и узајамне солидарности и слажу се са деловањем Уније у овој области. Свака држава чланица или високи представник (сам или уз подршку Комисије), могу да скрену пажњу Савету на било које питање из области заједничке спољне и безбедносне политике. Државе чланице се консултују у оквиру Савета и Европског савета о свим питањима спољне и безбедносне политике које су од општег интереса и захтевају заједнички приступ, а у складу са начелом узајамне солидарности. Оне координирају своје деловање и подупиру ставове Уније у међународним организацијама и на међународним конференцијама, о чему брине високи представник. Када Унија дефинише став о предмету који је на дневном реду Савета безбедности УН, оне државе чланице које имају место у Савету

³ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal C 115 of 9th May 2008.

⁴ Владимир Трапара, исто, стр. 187.

безбедности тражиће да се позове високи представник како би изложио став Уније.⁵

Посебан одељак у оквиру Главе 5 говори о заједничкој политици безбедности и одбране. Члан 42 уређује ову област на следећи начин: „Заједничка политика безбедности и одбране је интегрални део заједничке спољне и безбедносне политике. Она обезбеђује Унији оперативни капацитет, служећи се војним и цивилним средствима. Унија може да их користи у мисијама изван Уније за очување мира, спречавање сукоба и јачање међународне безбедности у складу са начелима Повеље Уједињених нација... Заједничка политика безбедности и одбране укључују прогресивно обликовање заједничке политике одбране Уније. Ово ће водити заједничкој одбрани онда када Европски савет, делујући једногласно, о томе одлучи. Он ће у том случају да препоручи државама чланицама усвајање такве одлуке, у складу са њиховим уставним захтевима“. Израз „ће водити“ уместо „може да води“, показује да су креатори ових измена стратешки опредељени да Европска унија једног дана постане јединствени одбрамбени ентитет. Државе чланице стављају Унији на располагање своје цивилне и војне капацитете ради примене заједничке политике и одбране. Одлуке које се односе на заједничку политику безбедности и одбране усвајају се у Савету једногласно, на предлог високог представника или државе чланице. Уводи се и начело узајамности солидарности, чиме Унија у неку руку добија обележје савеза држава за колективну самоодбрану: „Ако је држава чланица жртва оружане агресије на својој територији, остале државе чланице према њој имају обавезу подршке и помоћи свим средствима у њиховој моћи, у складу са чланом 51 Повеље Уједињених нација“. Ово је усаглашено са обавезама које поједине чланице имају у НАТО, који остаје темељ њихове колективне одбране.

Задаци у оквиру заједничке политике безбедности и одбране могу бити следећи: операције разоружавања, хуманитарни и задаци спасавања,

⁵ Nešković, S., Countries of Southeast Europe and the Republic of Serbia in the processes of regional cooperation, Tematski Zbornik radova vodećeg nacionalnog značaja "Država i globalni izazovi bezbednosti", Edicija "Bezbednost u postmodernom ambijentu" knjiga 32., Proceedings, Međunarodna naučna konferencija, Beograd: Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti- CESNA B, Univerzitet "Sveti Kiril i Metodij" Veliko Trnovo Republika Bugarska, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš i Međunarodna Akademija Nauka Umetnosti i Bezbednosti- MANUB, 2021, str. 28.

задачи војног саветовања и помоћи, спречавање сукоба и очување мира, задаци борбених снага у управљању кризама, укључујући постизање мира и постконфликтну рехабилитацију. О овим задацима одлучује Савет, а високи представник осигурава координацију цивилних и војних аспеката истих. Европска одбрамбена агенција, потчињена Савету, бави се праћењем војних способности држава чланица и технолошког напретка на том плану.⁶

Заједничка безбедносна и одбрамбена политика представља домен међувладине сарадње, али су децембарски Закључци на изванредан начин нагласили улогу Европске комисије. Ингеренције Европске комисије и могућност доприноса препознати су у важности развоја капацитета двоструке намене, нарочито када је реч о истраживању, али и у јачању иновативне и компетитивне технолошке и индустријске базе (ЕДИТБ), у складу са правним тековинама Европске уније и значају подршке коју треба дати регионалним кластерима малих и средњих предузећа како би им се обезбедио бољи приступ одбрамбеном тржишту. Конкретан задатак представља израда Мапе пута за развој индустријских стандарда у области одбране али без дуплирања постојећих, нарочито НАТО стандарда, чије би постојање утицало на хармонизацију потреба држава чланица и повећање интероперабилности, али и конкурентности саме индустрије када је реч о наступу у трећим земљама.

Шефови држава и влада нагласили су да је транспарентност у јавним набавкама један од предуслова функционисања одбрамбеног тржишта и његове конкурентности, сматрајући да је надлежност Европске комисије у надзору примене две Директиве о јавним набавкама у области одбране (2009) необично важна. Идентификација унутрашњих и међународних изазова безбедности у оквиру области у надлежности Европске комисије, као што је енергетска безбедност условила је потребу синергије Заједничке безбедносне и одбрамбене политике и других политика, као и нужности свеобухватног приступа. Овај принцип синергетског деловања нарочито је важан када је реч о простору *Правде, слободе и безбедности*, тј. решавању проблема илегалних миграција, организованог криминала и тероризма.

⁶ Владимир Трапара, исто, стр. 189.

Европска одбрамбена агенција, основана са задатком да на прагматичан, савремен и мултинационалан приступ нуди решења за побољшавање одбрамбених способности, постаје све значајнија у време економске кризе и буџетских ограничења. Она је добила два задатка – да до краја 2014. анализира резултате заједничких пројеката и испита могућност проширивања сарадње, нарочито када је реч о пројектима који подразумевају заједничка улагања у одбрамбене капацитете данас позната као „*pooling and sharing*“. Такође у задатак јој је стављено да изради адекватан оквир за кохерентније планирање развоја капацитета и способности унутар ЕУ. Основ за развој адекватног оквира могао би бити већ постојећи План за развој способности.⁷ Државе чланице су позване да са своје стране покажу већу транспарентност и интензивирају размену информација, када је реч о планирању на техничком нивоу, како би омогућиле већу кохерентност и како би се избегло дуплирање капацитета. Односно, државе чланице би могле да бирају у којим пројектима би учествовале.⁸

Зашто Европској унији треба заједничка одбрамбена политика? Да би имала већу стратешку аутономију и могла да утиче на развој догађаја у ширем окружењу. То би могла да чини самостално или заједно са својим партнерима, и на тај начин штити своје интересе. Да би могла да одговори задацима које је сама себи поставила, као гарант међународног мира и безбедности, Унија мора да:

- стално унапређује своје односе и сарадњу са глобалним, трансатлантским и регионалним партнерима
- да развија заједничку безбедносну политику која је комплементарна НАТО
- да унапреди способности и капацитете за брзо реаговање, укључујући и борбене групе

⁷ Mešanović, S., *Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU posle decembarskog samita*, Beograd: Novi vek broj 6, 2014, str. 9.

⁸ Neskovic, S., *Southeastern Europe Security and Concepts of relevant International factors*, Thematic Collective Book, New Challenges to the Balkan Security, Vol. 1, V. Trnovo: University St. Kiril and Methodiy, 2014, p. 19.

- да испита и унапреди систем финансирања мисија укључујући и Атхена механизам
- и да обезбеди процедуре и правила која би омогућила брже и флексибилније успостављање цивилних мисија.

Иако се успешност одбрамбене политике ЕУ узима са резервом, због поделе међу државама чланицама када је реч о стратешким питањима јер често задиру у срж националног идентитета, парадоксално она је једна од најдинамичнијих политика ЕУ. Када данас говоримо о Заједничкој безбедносној и одбрамбеној политици ЕУ говоримо о 12 цивилних мисија и четири војне операције у којима је ангажованао око 7.000 људи.⁹

Европска стратегија безбедности усвојена је на састанку Европског савета у Бриселу 12. децембра 2003. године, а њен пун назив гласи „Европска стратегија безбедности – сигурнија Европа у бољем свету“. Тим документом ЕУ је по први пут од свог оснивања на једном месту представила и дефинисала сопствену стратегију безбедности. Кроз четири поглавља стратегије, ЕУ је анализирао најважније безбедносне претње, представила своје стратегијске циљеве, нагласила потребу осавремењавања својих средстава, начина функционисања и сарадње са партнерима у решавању безбедносних проблема. Уводни део ЕСБ износи ставове ЕУ о сопственој позицији у свету и принципима којих се придржава у међународној политици, односно сматра да јој припада улога глобалног играча. Та процена базирана је на укупном броју земаља чланица ЕУ, броју становника, уделу у укупној светској производњи, те бројним инструментима и средствима којима располаже у решавању безбедносних проблема, од Балкана, преко Авганистана до Источног Тимора. Да би остварила и заштитила своје интересе, ЕУ се определила за мирољубиво деловање и решавање проблема уз заједничку сарадњу са постојећим међународним институцијама и државама. У уводном делу истакнута је кључна улога САД и

⁹ Nešković, S., The Danube region and postmodern economic coexistence of the countries of Southeast Europe, Tematski Zbornik radova vodećeg nacionalnog značaja "Protivrečnosti u postmodernom ambijentu", Edicija "Bezbednost u postmodernom ambijentu", knjiga 33., Proceedings, Međunarodna naučna konferencija, Beograd: Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B, Univerzitet "Sveti Kiril i Metodij" Veliko Trnovo Republika Bugarska, Internacionalni Univerzitet Travnik u Travniku BiH i Međunarodna Akademija Nauka, Umetnosti i Bezbednosti –MANUB Republika Srbija, 2021, str. 20.

њихово деловање кроз НАТО, у остваривању европске безбедности и интеграција током Хладног рата. Након Хладног рата Америци је на европском тлу призната само доминантна позиција као војног фактора у односу на ЕУ. Прво поглавље посвећено је утврђивању безбедносних изазова и претњи са којима је суочена ЕУ. Као глобални изазови препознати су ратови, сиромаштво, болести, такмичења држава за природним ресурсима и зависност од енергената (вода, нафта и гас). Када је реч о кључним претњама ЕСБ је истакла да опасност од масовног напада на Европу не постоји, али да је ЕУ зато суочена са претњама које су мање предвидиве у односу на период 20. века. У кључне претње сврстани су: тероризам, ширење оружја за масовно уништавање, регионални сукоби, пропале државе и организовани криминал. У другом поглављу ЕСБ је размотрила стратегијске циљеве ЕУ. У првом делу тог поглавља представљене су активности које је спровела ЕУ у дотадашњем отклањању претњи и њени погледи и ставови приликом решавања безбедносних проблема.

Традиционална концепција самоодбране ЕУ од претње оружаном инвазијом на њу надомештена је новом. Услед појаве нових претњи, прва линија одбране померена је изван граница ЕУ. Појава претњи које су разноврсније, мање видљиве и мање предвидиве, у односу на време Хладног рата, условиле су спремност ЕУ да реагује пре него се сама криза и проблем појаве на њеним границама. За одговор на претње ЕУ је имала спреман широк избор неопходних инструмената – војних и невојних, али за то јој је требало стабилно безбедносно окружење, те је интерес ЕУ био да се на њеним границама налазе стабилне и одговорне државе. Сваким проширењем ЕУ се приближавала безбедносно проблематичним подручјима, те је имала намеру да створи у свом окружењу „прстен“ стабилних држава, посебно на југоистоку Европе и на Медитерану. Последњи део другог поглавља ЕСБ насловљен је „Међународни поредак утемељен на ефективном мултилатерализму“. Свој „глас“ и настојања у међународној политици ЕУ је усмерила на успостављање ефикасног мултилатералног система – развој међународне заједнице, функционалних међународних институција и међународног права. Уједињене нације су препознате као носилац међународних промена, уз постојеће међународне трговинске и финансијске институције.

Допринос развоју мултилатералног система, по ЕСБ, дају развијени трансатлантски односи оличени у НАТО, те бројне регионалне организације.

Оне државе које не искажу своју опредељеност за мултилатерални међународни систем сносиће сву одговорност по цену нарушених односа са ЕУ. Треће поглавље ЕСБ указује на потребу осавремењавања ЕУ, односно шта још Унија треба да уради како би искористила све своје потенцијале у остваривању стратешких циљева и супротстављању претњама. Истиче се да би ЕУ морала да буде активнија, способнија, усклађенија и да сарађује са другим партнерима, како би остварила постављене циљеве и спроводила постављене задатке. У врло кратком закључку ЕСБ поновљена је констатација да активнија и способнија Унија може да остави снажан утицај у светским размерама, као и да ће се усредсредити на остваривање ефективног мултилатералног система, који би водио правилнијем, безбеднијем и уједињенијем свету.¹⁰

Као главне одреднице из ЕСБ могу се издвојити:

- глобална одговорност ЕУ – Унија настоји да увећа и води много већу улогу у међународним односима;
- ефективни мултилатерализам – решавање међународних проблема, по ЕУ, могуће је само у заједничкој активности међународне заједнице, институција и права. Мултилатерална сарадња је неизбежна, јер државе не могу самостално решавати сложена питања и дати право решење;
- превентивно деловање – ЕУ мора да делује превентивно. Будуће операције и мисије које буде спроводила неће се спроводити само војним капацитетима, већ ће подразумевати и употребу цивилних, невојних капацитета (политичких, хуманитарних, економских);
- стабилно безбедносно окружење – постојање мирољубивог и стабилног суседства (прстен стабилних држава око ЕУ) неопходно је за безбедност Уније и њен даљи несметан развој;
- одржавање трансатлантског партнерства и сарадње са САД је неопходно, али би било потребно базирати га на ефикаснијем и уравнотеженијем партнерству. То подразумева и одржавање сарадње са НАТО, због склопљеног „Берлин плус“ уговора;
- коначно утврђивање списка кључних безбедносних претњи ЕУ. На истом састанку Европског савета, на којем је донета ЕСБ, усвојена је и

¹⁰ Ateljević, V., Forca, B., Župac, G., *Opšti aspekti priključenja država Evropskoj uniji*, Beograd: Vojno delo broj 3/2015, 2015, str. 110.

Стратегија ЕУ против ширења оружја за масовно уништавање. Доношење те стратегије условила је процена да је ширење оружја за масовно уништавање и средстава за њихову испоруку растућа претња по ЕУ и међународни мир и безбедност. Том стратегијом утврђени су конкретни поступци и радње како би се ефикасно реаговало на пољу спречавања ширења, разоружања и контроле оружја за масовно уништавање. Успостављена 2003. године, ЕСБ се припремала за проширење ЕУ, које је уследило већ 2004. године, као и за доношење Устава Европе. Познато је да није успео покушај усвајања Устава Европе, али се мора истаћи да су већ 2004. године реализоване значајне активности ЕСБ, као што су Концепт борбених група, доношење Главних циљева 2010, Европска одбрамбена агенција и цивилно-војне мисије.

Србија као придружена држава ЕУ активно учествује у мисијама и операцијама за управљање кризама ЕУ, у војним операцијама у Сомалији, а такође изражена је и спремност учествовања у мисији у Малију. Оно што Србији предстоји у даљем процесу приближавања јесте стварање оквира и процедура за развој капацитета за учешће у цивилним мисијама.¹¹

Источно партнерство Европске уније и регион Југоисточне Европе

Источно партнерство представља стратегијски концепт Европске уније који је формулисан након два таласа проширења током 2004. и 2007. године, као део њеног развојног контекста. Тада је десет држава реалсоцијализма добило статус пуноправних чланица групације, на који начин су њене спољне границе померене на исток. Иницијатори и учесници промовисали су шире димензије регионалне сарадње, без потенцирања формалних захтева за укључивање у постојећу алијансу. Од самог почетка иницијатива је произвела бројне контроверзе на политичком и безбедносном плану, што је временом имплицирало шире конфронтације.¹²

¹¹ Mešanović, S., *Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU posle decembarskog samita*, стр. 10.

¹² Nešković, S., Šoškić, L., *Geopolitički kontekst Jugoistočne Evrope i bezbednosni koncept Evropske unije, Ekonomija- teorija i praksa br. 1 / 2021*, Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment Univerzitet Privredna akademija, 2021, стр. 25.

Пројекат Источно партнерство обухвата шест држава које територијално припадају Европи и делом Азији: Белорусија, Украјина, Молдавија, Грузија, Јерменија и Азербејџан. Он означава процес успостављања политичке сарадње и економске интеграције Европске уније са својим источним и јужним суседима. Конципиран је као компонента Европске политике суседства (ЕСП) с циљем поступног повезивања суверених држава Источне Европе и Јужног Кавказа. С друге стране, Руска Федерација заузела је став да то партнерство угрожава њене виталне националне интересе, имајући у виду да се ради о државама са постсовјетског простора.

Европска унија у стратешким опредељењима која се односе на посматрано подручје фаворизује сфере демократије, владавине закона, безбедности и општег просперитета. Предлоге за наведену концепцију покренуле су Пољска и Шведска, да би Европски Савет у јуну 2008. године наложио Европској Комисији да изради конкретан предлог за источно партнерство. Након конфликта у Грузији поступак је интензиван. Званично стратегија Источно партнерство покренута је у Варшави 30. септембра 2009. године, када су конципирани уговорни односи, споразуми у области слободне трговине и почетка визне либерализације. Одржани су институционални састанци на највишем нивоу, изузев Белорусије у Прагу, Виљнусу, Риги и Бриселу.

Документа западне алијансе од значаја за земље Јужног Кавказа и друге пројектују подршку прогресу у различитим доменима где се инкорпорирају сви сегменти заједнице: институције централне, регионалне и локалне власти, парламенти, установе цивилног друштва и руководства компанија. Контекст мултилатералне сарадње подразумева: јачање институција са аспекта управљања, развоја тржишних капацитета кроз економске и трговинске интеграције, обезбеђење енергетске сигурности, побољшање саобраћаја и јачање контаката међу људима кроз процес визне либерализације. Спроведени су преговори о политичком дијалогу, правосуђу и питањима безбедности. На састанку 2015. године у Риги, осуђена је анексија Крима од стране Русије, при чему је председник Белорусије Александар Лукашенко одбио је да учествује у раду самита.

Према званичним подацима, од покретања Источног партнерства Европска унија је укљученим државама обезбедила располагање са 3,2 милијарде евра. Највећи обим билатералне сарадње остварила је Грузија,

којој је за период 2014–2017. одобрена помоћ у износу 410 милиона евра. Та држава је 2014. године закључила договор о свеобухватној слободној трговини. Представници ЕУ са Јерменијом потписали су проширен споразум о партнерству. У односима са Азербејџаном након утврђивања првобитних уговора, реализују су преговори о новим облицима сарадње и целовитом споразуму. Очигледно је да због противречности у односима Европска унија–Руска Федерација егзистирају различити нивои коегзистенције у Источном партнерству, од развојних са Грузијом, Украјином и Молдавијом, до слабијих са Јерменијом, Азербејџаном и нарочито Белорусијом.

Назначене државе са нижим интензитетом сарадње у оквиру Источног партнерства имају блиску кооперацију са Русијом, што условљава њихов изнијансиран приступ. Јерменија и Азербејџан, као и Белорусија, не прихватају чвршће модалитете сарадње већ само учешће у раду форума и приступ финансијским фондовима. Код Јужног Кавказа потенцирамо положај Абхазије и Јужне Осетије које су након сукоба 2008. године прогласиле отцепљење и независност од Грузије. Њихову независност признале су Русија, Венецуела и Никарагва, тако да поседују минимални међународни субјективитет. Поменуте творевине због етничке структуре имају конкретну помоћ Руске Федерације са аспирацијама ка потпуној територијалној интеграцији.

Инспиратори стратегије европског партнерства на границама са државама бившег Совјетског Савеза, сада савезницима Русије, креирају нове и садржајније парадигме институционалних односа. Тенденција је ка елементима економских повластица у спољној трговини и међувизном режиму. У том контексту, поједностављена је процедура издавања виза постизањем споразума о реадмисији, што је омогућило дефинисање правила за контролу повратка незаконитих миграната. Црноморска рута миграција нарочито инсистира на приказаном моделу решавања тог међународног феномена. Може се очекивати да Европска унија формулише и друге концепције, односно унапреди пројекте Дунавске стратегије, Црноморске економске кооперације и друге.

Поред наведеног, Европска унија формирала је радне групе за Источну Европу и Централну Азију. У радној групи за Источну Европу, поред земаља Источног партнерства, налази се и Русија, што је отежано због актуелних санкција према тој држави. Такође, противречни су и концепти

успостављања партнерства са Казахстаном, Узбекистаном, Туркменистаном, Таџикистаном и Киргизијом. Те постсовјетске средњоазијске државе имају специфичне везе са Руском Федерацијом, што у суштини оспорава продор западне алијансе, САД и НАТО на Исток и контролу Црноморско-Каспијског басена. Комплексност темата експанзије Источног партнерства, на посматраном простору, условљава и ескалација утицаја Турске и Ирана као значајних регионалних сила.

Стратешка парадигма „Источно партнерство“, као пројекат сарадње Европске уније са државама региона Југоисточне Европе, односи се директно само на Републику Молдавију која се простире на њеној југоисточној граници. Може се рећи да се тај концепт индиректно рефлектује и на остале државе поменутог простора, тако на Републику Србију и остале четири земље субрегиона Западног Балкана. Наведена аргументација темељи се на постојећим билатералним, првенствено економским релацијама тих творевина са актерима Источног партнерства. Та земља има територијалне проблеме с обзиром на то да је после распада Совјетског Савеза и стицања независности регија са већинским проруским становништвом Придњестровље или Транснистрија прогласила отцепљење и независност од Молдавије. То је данас независна непризната држава, коју званична власт у Кишињеву третира као побуњено подручје.¹³

Молдавија је у оквиру партнерства са ЕУ остварила све погодности приказане у претходним разматрањима. Свеобухватна зона слободне трговине има следеће циљеве: побољшање приступа роби и услугама, смањење царине, квота и баријера за трговину, односно усклађивање норми и поступака у наведеној области. Договори који су дефинисани 2014. године убрзо су ступили на снагу, што је значајно унапредило међусобне релације. Том приликом покренуте су нове инвестиције усмерене на мала и средња предузећа.

¹³ Nešković, S., Đelić T. A., Social challenges and european integration of the Western Baljans, “Naučnij rezultat” Sociologia i Upravljenje, Research result Sociology and Management, Setevoj naučno- praktičeskij žurnal, Vol. 7, No 1. Izdaetsa s 2014 g., Online Scholarly Peer - Reviewed Journal, First published online 2014, Belgorod: Belgorodskij gosudarstvenij nacionalnij universitet, Rossia, Belgorod State National Research University, Russia, 2021, str. 59.

На пољу визне либерализације грађанима Републике Молдавије су априла 2014. године укинуте визе. То је обезбедило већу мобилност људи и олакшало делатности у пословању, науци и образовању. Током 2017. године евидентирано је око 500.000 становника који су путовали у државе Европске уније без виза. Поред тога, спроводила се имплементација програма Хоризонт 2020, Креативна Европа (промоција медијског и уметничког стваралаштва) и ЦОСМЕ (пројекат умрежавања малих и средњих предузећа).

Наведени стратешки концепти партнерства делимично су реализовани због објективних противречности проузрокованих актуелном пандемијом Covid-19, што се планира у наредном периоду. Поред представљених есенцијалних концепција, присутна су и настојања да се спроведу иницијативе и у следећим доменима: управљање границама, цивилна заштита, здравство, животна средина, енергетика, борба против криминала, правосуђе, дигитализација, пољопривреда и рурални развој. У наступајућем времену могу се очекивати нови програми утемељени на геополитичким и геобезбедносним постулатима, пре свега на одредбама Спољне безбедносне политике Европске уније.

Молдавци чине већину становништва Молдавије (више од две трећине), док остатак чине Руси, Украјинци, Гагаузи, Бугари и др. Тираспољска област се отцепила и у њој већину становништва чине Руси и Украјинци. Сепарација Тираспољске области је предмет спора. Сложеност ситуације представља и идентитет самих Молдаваца, што је укључено и у програме политичких странака. Овај сукоб се рефлектује на наставни програм о националној историји. Либерална, Либерално-демократска и Наша Молдова су партије које подржавају учење историје под румунским идентитетом, док Демократска и Комунистичка партија Молдавије подржавају историју републике Молдове и Молдаваца, са посебним идентитетом и историјом државности. Ту постоји подела и око употребе латинице, односно ћирилице као главног писма.¹⁴ Украјинска криза се

¹⁴ https://adevarul.ro/international/europa/istoria-romanilor-scolile-moldovene-vlad-filat-vrea-marian-lupu-nu-1_50ad27ce7c42d5a6638fb911/index.html; <http://arhiva.formulas.ro/2010/902/spectator-38/petru-bogatu-republica-moldova-nu-mai-poate-fi-orientata-spre-moscova-12015>; http://www.pl.md/libview.php?l=ro&video_id=57&idc=69&id=832; <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%98%D0%B0>

такође рефлектује на геополитичку позицију Молдавије и посебно Тираспољске области.¹⁵

Закључак

Заједничка спољна и Заједничка политика ЕУ има за циљ очување заједничких вредности, јачање безбедности Уније, очување мира и међународне сарадње, развијање и консолидацију демократије и владавине права, као и поштовање људских права и основних слобода. Општа обавеза сваке од будућих чланица ЕУ јесте поштовање европских вредности, у које свакако треба убројати и општу демократизацију и забрану дискриминације. Свакако, најзначајнији захтев у овом смислу у области безбедности јесте цивилна и демократска контрола снага безбедности (оружаних снага, полиције, безбедносних служби, цивилних и војних). Ова се обавеза сматра демократском тековином развијених европских држава, а тиме постаје и политички критеријум за сваку државу која жели да постане чланица ЕУ.

Компетентни субјекти Европске уније од будућих чланица очекују да буду способне да воде политички дијалог у оквиру Заједничке спољне и безбедносне политике, затим да усклађују властити спољни наступ са ставовима ЕУ, учествују у свим планираним конструктима Европске уније, као и да примењују договорене санкције и рестриктивне мере. Успостављање поверења путем размене тајних података са ЕУ и стварање основе за учешће у ЕУ операцијама, важно је у смислу изградње новог, партнерског односа са ЕУ у области безбедности и одбране. Република Србија ће наставити са јачањем сарадње са ЕУ у области ЗБОП, исказујући своје виталне националне интересе, нарочито везано за статус своје покрајине Косова и Метохије као неодвојивог дела своје територије. Подразумева се традиционални допринос светском миру и безбедности, кроз остваривање равноправне сарадње са државама чланицама Европске уније, чијем пуноправном чланству неспорно тежи, што је формулисано у званичним документима.

¹⁵ Petrović, D., Bukvić, R., *Ukrajinska kriza 2013–2019*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2019.

Безбедносна стратегија западне алијансе инспирисана прекоокеанском тријумфалистичком концепцијом САД, усаглашена је са иновираним модалитетима сарадње са земљама некадашњег СССР-а, сада чланицама Заједнице Независних Држава. Пројекти политичке, социјалне и економске кооперације, еуфемистички названи „суседство“ и „партнерство“ имају препознатљиве геостратегијске конотације кроз експанзију на постсовјетски простор. Источно партнерство, као саставни део стратешког концепта политике суседства Европске уније, директно је повезан са темељним постулатима Спољне безбедносне политике Европске уније, заснован на запоседању граница Русије. Овладавање огромним природним ресурсима Русије, првенствено резервама енергената неопходних за егзистенцију држава Западне Европе, представљају есенцијални изазов и прворазредни хегемонистички циљ. Руска Федерација оправдано се супротставља приказаним аспирацијама Запада, јер наведене стратегије угрожавају њене виталне интересе и темељне постулате националне безбедности.

Литература

- Ateljević, V., Forca, B., Župac, G., Општи аспекти прикључења држава Европској унији, Београд: Војно дело број 3 / 2015, 2015.
- Bataveljić, D., Правно-политичке импликације изградње Коридора 10, Зборник радова Безбедност у постмодерном амбијенту, књига X, Београд: Центар за стратешка истраживања националне безбедности –CESNA B, 2011.
- Bela књига – Plan за јединствени европски саобраћајни простор - Put према конкурентном саобраћајном систему унутар којег се ефикасно управља ресурсима, Bruxelles: Европска комисија, 2011.
- Božić, V., Управљање физичком дистрибуцијом, Економски факултет, Београд, 1997.
- Ђуричић, М., М., Ђуричић, М., Р., Аџић, М., Павловић, З., Тимски рад и реализација Коридора 10, Зборник радова Безбедност у постмодерном амбијенту, књига X, Београд: Центар за стратешка истраживања националне безбедности –CESNA B, 2011.
- Jusufranić, I., Саобраћајни, еколошки и економски проблеми и перспективе рјешавања у земљама Западнoг Балкана са освртом на Босну и Херцеговину, Наука и Технологија бр. 10, Травник: Интернационални Универзитет Травник, 2018.

- Mešanović, S., Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU posle decembarskog samita, Beograd: Novi vek broj 6, 2014.
- Nešković, S., Saobraćaj i ekologija u kontekstu održivog urbanog razvoja, Zbornik radova sa Međunarodnog savjetovanja „Savremeni trendovi u saobraćaju, logistici i ekologiji u funkciji održivog razvoja“, Travnik: Internacionalni Univerzitet Travnik, 2014.
- Nešković, S., Poslovna etika u saobraćaju, ekologiji i ekonomiji zemalja Jugoistočne Evrope-metode i instrumenti implementacije, Nauka i Tehnologija br. 10, Travnik: Internacionalni Univerzitet Travnik, 2018.
- Nešković, S., Reforme visokog obrazovanja država Zapadnog Balkana sa implikacijama na saobraćaj, ekologiju i održivi razvoj, 17. Međunarodno savjetovanje „Trendovi, tehnološke inovacije i digitalizacija u saobraćaju, ekologiji i logistici u funkciji održivog razvoja“, Travnik: Internacionalni Univerzitet Travnik i Rezekne Univerzitet Latvija, Univerzitet Janusz Korczak Poljska, Univerzitet Udine Italija, Vlašić BiH, 11–12. maj 2018.
- Nešković, S., Countries of Southeast Europe and the Republic of Serbia in the proceses of regional cooperation, Tematski Zbornik radova vodećeg nacionalnog značaja „Država i globalni izazovi bezbednosti“, Edicija „Bezbednost u postmodernom ambijentu“ knjiga 32, Proceedings, Međunarodna naučna konferencija, Beograd: Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B, Univerzitet „Sveti Kiril i Metodij“ Veliko Trnovo, Republika Bugarska, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ Niš i Međunarodna Akademija Nauka Umetnosti i Bezbednosti – MANUB, 2021.
- Nešković, S., The Danube region and postmodern economic coexistence of the countries of Southeast Europe, Tematski Zbornik radova vodećeg nacionalnog značaja „Protivrečnosti u postmodernom ambijentu“, Edicija „Bezbednost u postmodernom ambijentu“, knjiga 33., Proceedings, Međunarodna naučna konferencija, Beograd: Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti- CESNA B, Univerzitet „Sveti Kiril i Metodij“ Veliko Trnovo Republika Bugarska, Internacionalni Univerzitet Travnik u Travniku BiH i Međunarodna Akademija Nauka, Umetnosti i Bezbednosti- MANUB Republika Srbija, 2021.
- Nešković, S., Šoškić, L., Geopolitički kontekst Jugoistočne Evrope i bezbednosni koncept Evropske unije, Ekonomija – teorija i praksa br. 1 / 2021, Novi Sad:

Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment Univerzitet Privredna akademija, 2021.

Nešković, S., Reconceptualization of the higher education system in the countries of Southeast Europe in the processes of european integration and the impact of the pandemic COVID-19, Thematic papers, Philosophy During The Time of Pandemic, Third International scientific conference "Geopolitics in the Black Sea region", Proceedings, Belgrade, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences – Institute for the study of societies and knowledge and Center for strategic research on national security – CESNA Belgrade, Serbia, 2021.

Nešković, S., Đelić T. A., Social Challenges and european integration of the Western Balkans, „Naučnij rezultat“ Sociologia i Upravljenje, Research result Sociology and Management, Setevoj naučno – praktičeskij žurnal, Vol. 7, No 1. Izdaetsa s 2014 g., Online Scholarly Peer – Reviewed Journal, First published online 2014, Belgorod: Belgorodskij gosudarstvenij nacionalnij universitet, Rossia, Belgorod State National Research University, Russia, 2021.

Pejčić, S., T., Bojković, N., Davidović, M., Kvalitet saobraćajnih usluga, Saobraćajni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010.

Petrović, D., Bukvić, R., *Ukrajinska kriza 2013–2019*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.

Steven, A., Bradley, K., The Management if Intelectual Capital, unpublished monograph, The Business Performanse Group United, London, 2005.

Trapara, V., Spoljna i bezbednosna politika Evropske unije prema sporazumu iz Lisabona, Evropsko zakonodavstvo, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2010.

Internet izvori:

European Commission: <https://ec.europa.eu/>

**TRAFFIC AND FOREIGN SECURITY POLICY OF EUROPEAN UNION
WITH IMPLICATION ON REGION OF THE SOUTH EASTERN EUROPE (MOLDOVA)**

Abstract: The processes and procedures of the accession to the European Union are very complex including many specifics for each individual country. For all candidates in the process of European integration particularly important chapter of the negotiations with the EU represents Common Foreign and Security Policy. This is referred to as Chapter 31, which is regulated by the Part 5. of the Lisbon Treaty. In that context, Serbia has taken over the duties of two groups of activities, according to political criteria and direct responsibilities in the field of defense and security. The Eastern Partnership is a strategic concept of the European Union aimed at cooperation with six countries of the former Soviet Union, including Moldova from the region Southeast Europe. It is a component of the previously proclaimed neighborhood policy, which implies political and economic support to given countries in the context of European integration. The Russian Federation opposes the project because it believes it threatens its national interests in the wider environment.

Keywords: European Union, foreign policy, South East Europe, common foreign and security policy development, Moldova.

Драган Петровић¹

Украјинска криза и украјинско-руски конфликт у перспективи?

Анстракт: Противречности у Украјини од краја 2013. и фебруарског преврата 2014, са свим кризним и ратним елементима у следећих бурних година дана, могу се назвати епицентром украјинске кризе. С друге стране, све до данашњих дана противречности у украјинском друштву и политици постоје око низа питања, укључујући и оно црквено. Минск II је споразум који није резултирао прекидом тензија по питању Доњеца и Луганска. Паралелно с тим, односи званичног Кијева и Москве нису добри, почевши од преврата фебруара 2014. године. У раду се описује назнака средњорочног преокрета у оптимистичком правцу, настале променом на врху украјинске власти пролећа 2019. доласком новог председника Зеленског, и формирањем нове владе са пресудним утицајем његове странке. Међутим, доношењем декларација и стратешких одређења од стране нових украјинских власти током друге половине 2020. године, где је Русија одређена као противник и чак агресор, погоршало је украјинско-руске односе. Паралелно с тим, током овог периода је одсуство напретка у правцу реализације Минска II. Радикализација ситуације и одсуство уверења да Зеленски може донети преко потребан консензус у украјинском друштву јесте доношење низа забрана, током 2020. за рускојезичко становништво у Украјини, за званичну паралелну употребу руског језика у јавности, које је на регионалном нивоу та права задржало практично до независности земље (укључујући и рускојезични југоисток земље). Најзад у

¹ Научни саветник, Институт за међународну политику и привреду.
drdraganpetrovic83@gmail.com

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта: „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

децембру 2020. званична Русија уводи санкције према истакнутим политичарима власти Зеленског. Додатно затезање ситуације до ивице оружаног конфликта доноси прва половина 2021. године, где водеће проруске странке у Украјини доживљавају вишеструки притисак, а инциденти према Доњецку се повећавају. Нова Бајденова администрација показује већу спремност да подупре Украјину, што доводи до издизања украјинског проблема у међународној равни.

Кључне речи: Украјина, украјинска криза, украјинско-руски односи, Владимир Зеленски, Виктор Медвешчук, Владимир Путин

Увод

Различитост по погледу идентитета, историјског сећања, религије, језика и регионалних интереса у Украјини, након распада СССР-а, и добијања независности каналисале су се изборима и парламентаризмом. То је функционисало уз одређене кризе и напетости све до 2014. године, када је дошло до вишедимензионалних промена у Украјини. И у претходном периоду већинска политика југоистока представљена у Партији региона, као најјачој политичкој странци у земљи и Компартији, у два наврата је тешко оштећена. Први пут је то било у тзв. „наранџастој револуцији“ крајем 2004, а други пут пролећа 2007. када је председник државе Јушченко (који је претходно сумњиво дошао на власт у „наранџастој револуцији“), распустио парламент и владу Јануковича коју су чиниле Партија региона и Компартија и на веома контрадикторан начин заказао нове изборе на јесен. Након тих избора за само два посланика мање, две странке западноукрајинске концепције – Блок Јулије Тимошенко и Наша Украјина – формираће владу, а две проруске странке Партија региона и Компартија одлазе у опозицију.

Након преврата фебруара 2014. године и велике кризе која се потом развила, укључујући оружане сукобе, фебруара 2015. потписан је Минск II. Украјина након тога није више била она претходна, из више разлога. Прво – Крим и део области Луганска и Доњецка нису реално више у њеном саставу. Друго приближна изједначеност у бирачком телу је битно измењена на штету проруског бирачког тела. Овоме треба додати фактичку забрану Компартије и Партије региона, те вишеструк притисак на проруско бирачко тело.²

² Драган Петровић, Рајко Буквић, *Украјинска криза 2013–2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 174.

Украјина након споразума Минск II

Овај период се може поделити на два дела, од којих је први до пролећа 2019. године. Дакле, то је период када је на власти био председник Порошенко. У овом периоду затегнутост односа према Русији и интеграционим процесима које она спроводи на спољном плану био је максималан. Украјина је замрзла или раскинула своје учешће у интеграционим процесима у постсовјетском процесу и у међународним организацијама (Заједница независних држава, Заједнички економски простор, потом место посматрача у Евроазијској економској унији, Шангајској организацији за сарадњу и др.), те изузетно заоштрила своје односе са Русијом, на нивоу отправника послова и честих инцидентата испред руских дипломатских и пословних представништава у Украјини. Примирје Минск II је начелно поштовано, али уз бројне инциденте и погинуле периодично. Преговори Нормандијске групе, везано за имплементацију Минск II, углавном нису давали никакве конкретне резултате. Године 2017. укинута је стечено право (изгласано у Врховној ради 2010. године), да се поред украјинског и други језици по европским стандардима у областима користе у настави и јавној употреби. Након тога је само у оквиру југоистока задржан руски језик као други званични, на основу чињенице да је апсолутно већински као матерњи у тим регијама. Интересантно је да ће и тај статус изгубити управо под Зеленским у јесен 2020. године, који је у сасвим другом правцу давао обећања рускојезичком становништву. Када су у питању политичке странке највећа од њих Партија региона је укинута (као проруска), такође и Компартија, дакле две проруске странке које су у више наврата чиниле владу, између осталог и у периоду 2010–2014. који је претходио фебруарском пучу.

Пролећа 2019. глумац-комичар Зеленски побеђује на председничким изборима, а одмах потом и његова нововоформирана странка Слуге народа на парламентарним изборима формира владу као већински партнер.³ Долази период од близу годину и по дана наде, у омекшавању

³ Значајан део проруског бирачког тела на председничким изборима гласао је за Зеленског, нарочито у другом кругу где је убедљиво победио Порошенка. У мањој мери то је био случај и на парламентарним изборима. Драган Петровић, „Отопљавање украјинске кризе?!“, Култура полиса, бр. 42, 2020. година, стр. 247-260.

стања у земљи као и у односима са Русијом. Неки помаци су постигнути, јер Зеленски и влада нису толико инсистирали на подршци новоформираној православној украјинској цркви, која је добила томос од Васиљенског патријарха, и контрирали Украјинској православној цркви која је под ингеренцијом Московског патријарха. Извесно отопљавање односа између Русије и Украјине од како је председник постао Зеленски (након парламентарних избора његова странка учествује у власти), је ипак евидентно. Између осталог, деблокиран је Јандекс (Yandex, Яндекc) и ВКонтакте. Такође, омогућен је контакт руским медијима „РИА Новости“, ТАСС, НТВ. Посебно значајно је и деблокада „Русская весна“, који се конкретно бави (проруском) Украјином.⁴

Зеленски је најавио да ће поред лустрације проруских политичара који су владали у периоду Јануковича, доћи до лустрације и политичара који су се огрешили о закон у периоду Порошенкове власти. Коломајски магнат који је раније помагао Зеленског у глумачкој каријери, те за време украјинске кризе наоружавао одреде десне антируске оријентације, заложио се током 2019. године да се Украјина ослони на Русију што је изазвало пажњу јавности.⁵ С друге стране, у преговорима Нормандијске групе у вези имплементације Минска II, није дошло до напретка. Званична Русија је очекивала извесно отопљавање односа са Украјином за време Зеленског све негде до јесени 2020. године.

Заоштравање ситуације у Украјини и украјинско-руских односа од јесени 2020.

Током друге половине 2020. године долази до заоштравања односа званичног Кијева (Зеленског и владе у којој његова странка Слуге народа

⁴ Ове вести пренели су на свој начин и украјински медији

<https://fakty.ua/312136-v-ukraine-razblokirovali-vkontakte-i-yandex-chto-proizoshlo>

<https://karachun.com.ua/poshli-sluhi-o-tom-chto-v-ukraine-otkrili-dostup-k-vkontakte-eto-pravda-7636>

⁵ <https://www.nytimes.com/2019/11/13/world/europe/ukraine-ihor-kolomoisky-russia.html>

Том приликом Коломајски је напоменуо да се финансијска помоћ временом, у случају окретања Русији, може добити одатле и то 100 милијарди евра.

има већину) и Русије, и можемо рећи, и проруског дела у Украјини.⁶ Врховна рада Украјине (Скупштина) доноси уредбу по којој је Русија дефинисана као агресор и противник. Током јесени 2020. године, одузето је право регионима југоистока, са већинским рускојезичким становништвом, да могу руски језик да користе као други званични (пре тога су још 2017. године то право одузели оним областима где је рускојезичко становништво значајна мањина). Најзад посета владе Украјине Васељенском патријарху, као и претходна посета Зеленског, носи са собом могућност додатног фаворизовања новоформиране Православне цркве Украјине. Зеленски је по питању Новорусије, почетком децембра 2019. године, предочио пет могућих стратешких приступа решавању овог питања, од којих детаљи нису представљени јавности. У децембру 2020. Руска Федерација ставља део политичара администрације Зеленског под извесне санкције, чиме се може рећи да је завршен период очекивања званичне Москве да се са постојећом гарнитуром власти у Кијеву може доћи до осетног приближавања. Паралелно с тим, победа Бајдена на изборима у САД погодује радикализацији украјинског питања, у односу на дотадашњи период када је у Вашингтону носилац власти био Трамп.

Радикализација украјинске кризе током 2021. године

Током фебруара и марта 2021. године видљиво је нагомилавање снага Украјине према Доњецуку и Луганску, укључујући и позивање резервиста на војне вежбе.⁷ Док Украјина покушава да представи Руску Федерацију као страну у сукобу, чак и агресора, званична Москва се поставља као медијатор између сукобљених страна.

Ситуација се у првим месецима 2021. додатно компликује одлукама власти и Зеленског да се наметне нека врста санкција најјачој опозиционој

⁶ Чак и у периоду тзв. Отопљавања ситуације у Украјини, постојале су бројне противречности, инциденти и чак сукоби различитог порекла. Најјача, условно речено, проруска странка у земљи након гашења Партије региона и Компартије – Опозициони покрет за живот Виктора Медвешчука доживљавао је различите неугодности. Између осталог бачена је бомба на њихово седиште у Кијеву маја 2020. <https://www.espresso.co.rs/svet/planeta/564539/bacena-bomba-na-opoziciju-partiju-haos-u-gradu-zna-se-i-ko-stoji-iza-napada-video>

⁷ <https://ria.ru/20210305/donbass-1599953373.html?in=t>

странци, проруском Опозиционом покрету за живот и његовом лидеру Медвешчуку По истраживањима јавног мњења Опозициони покет за живот у фебруару постаје најпопуларнија странка у земљи, а изнад цензуса је и проруска странка Партија Шарија. Медвешчуку се током марта блокирају рачуни и затварају све три телевизије са којима располаже „112 Украјина“, „News One“ и „ZIK TV“. Прве две телевизије су утицајне на југу и истоку Украјине где је и рускојезично становништво, док је ZIK TV купљен од бизнисмена из Лавова Петро Диминског, и има утицаја на западу земље. Медвешчук у марту прави маневар – покушава да оснује нове телевизије, укључујући и Прву независну, те да споји 112 Украјина и News One у једну. По наводима украјинских медија блиских власти, постоји план да се кадровски заштити и канал ZIK променом структуре управљања, те наговештеним стављањем у први план као политичке фигуре супруге Медвешчука, познате телевизијске водитељке Оксане Марченко.⁸ Око Опозиционе платформе за живот ангажовани су и неки од најбогатијих тајкуна у Украјини, као што су Димитри Фирташ, Левочкин који имају и медијску кућу Интер. Нападом на Опозициону платформу за живот и Медвешчука, Зеленски је напао не само проруску опцију у Украјини, већ и саму Москву и Путина, пише украјинска Правда, новине блиске западноукрајинској концепцији. Почетком марта Оксана Марченко је обзнанила да улази у политички ангажман у оквиру Опозиционе платформе за живот, пошто је Савет за националну безбедност Украјине против Медвешчука и његове странке (али ту је споменута и Оксана Марченко такође) покренуо вид блокаде-санкција под оптужбом да подржавају Новорусију.⁹ Док су извесни кругови, укључујући Опозициону платформу за живот, затражили од председника Зеленског и Врховне раде, те Савета за националну безбедност да преиспита одлуку о увођењу наведених санкција, неофашистичка странка Слобода и неколико градова у којима она држи самостално или у коалицији локалну власт у Галицији (Ивано-

⁸ <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/2/7285248/>

⁹ <https://www.rferl.org/a/ukraine-sanctions-putin-friendly-politician-and-tycoon-medvedchuk/31112119.html> Санкције су уведене према Оксани Марченко, као и према супрузи Тараса Козака – Наталији Лаврењук, јер располажу некретнинама у области Ростова на Дону (гасним пољима), из којих се наводно, по тврдњи Савета за националну безбедност Украјине, финансира Новорусија (Доњецка и Луганска сепаратне области).

Франковска, Подолска, Черновици и неке друге) затражили су забрану странке Опозициона платформа за живот и Партије Шарија (чији је лидер Анатолиј Шарија у емиграцији да би сачувао сопствену безбедност).¹⁰ Хистерија у Украјини међу носиоцима дела власти и јавности је таква да се наводе као кључне „оптужбе“ против појединих политичара из Опозиционе платформе за живот да су летели за Москву или Крим последњих година.¹¹ Украјина повећава притисак на Русију, најављује се и покушај блокаде дотока воде на полуострво.¹² Зеленски је 20. фебруара одобрио увођење санкција против 19 правних и осам физичких лица, међу којима су Медведшчук и његова супруга Оксана Марченко. Под тим санкцијама су се нашли и власници авиона који су летели у Русију. Зеленски је почетком фебруара одобрио петогодишњу забрану емитовања телевизијама 112 Украјина, News One и ZIK TV чији је власник посланик Опозиционе платформе Тарас Козак. Притисак на унутрашњем плану на Опозициону платформу за живот и њеног лидера Медвешчука се наставља током априла и маја 2021, паралелно са затезањем односа између званичних Москве и Кијева. Тако је Медвешчуку стигла оптужба за подривање интегритета Украјине, уведен кућни притвор и од 14. маја обавеза да носи електричну наногицу.¹³ Кућни притвор је за сада расписан до 9. јула, а Медвешчук је изјавио да нема да плати 10 милиона евра предвиђене кауције, јер су му украјинске власти, као и његовој супрузи, блокирале имовину и рад наведених телевизија.¹⁴

¹⁰ https://www.dialog.ua/ukraine/213163_1597263785?utm_campaign=%D0%94%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3.UA&utm_medium=facebook&utm_source=socialnetwork&fbclid=IwAR0ZZjv_15g-iewO1oi1-zuhJXhaU3FKK4N7vdHrbv9NOt0GLFrKZLBPVq8
<https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/3/7285332/>

¹¹ <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/6/7285753/>

¹² <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/11/novyna/polityka/rosiya-zibralasya-sudyty-sya-ukrayinoyu-cherez-vidsutnist-vody-krymu>

¹³ <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/05/14/7293518/>

¹⁴ <https://standard.rs/2021/05/20/b-mitrinovic-kako-su-ukrajinci-uhapsili-glavnog-opozicionara-je-je-putinov-covek/>

Односи званичне Украјине и Русије

Затезање званичних односа између Украјине и Русије је паралелан процес са заштравањем политичких и друштвених прилика у самој Украјини. На унутрашњем плану постоји дакле појачавање притиска званичних власти према читавом рускојезичком и проруском становништву у земљи, у правцу тенденција ка покушају измене његовог идентитета и украјинизацији. У политичкој равни у оквиру плурализма врши се притисак на проруске политичке странке и истакнуте појединце. У међудржавним односима према Русији доминира даље заштравање од стране актуелних украјинских власти. То се може сагледати у оквиру само формалног настављања преговора везано за операционализацију процеса Минск II. Заправо, украјинска страна претходно је усвојила низ законских аката који заправо онемогућавају реализацију преузетих обавеза и суштине Минска II. Украјина у војном смислу појачава од јесени 2020. распоређивање снага и према отцепљеним областима Донбаса, а у мањој мери и према Криму. У случају Крима делом се блокира доток воде ка полуострву. Такође се у извесној мери појачава и војни контингент према граници са Руском Федерацијом. Зид, назван „Европски зид“, који је као систем препрека почео да се гради према граници са Руском Федерацијом још од 2014, повремено се наставља, али је далеко од тога да је то заокружен подухват. Руски медији јављају да се због недостатка средстава посустало од озбиљног рада на њему, и да је тешко рећи када би се овај подухват реално могао привести крају. Почетком маја шеф украјинске државне службе, Сергеј Деинико, рекао је да је последњих година на руско-украјинској граници ископано 400 км противтенковског јарка, постављено 100 км металне оградe, и било је развучено 70 км бодљикаве жице. Према његовој изјави тај подухват је завршен у Харковској области која се граничи са Белгородском области у Русији, а у Сумској области ти радови нису ни започети. Иначе, Сумска област у Украјини граничи се са Брјанском, Курском и Белгородском области у Русији. Изградња овог зида започела је 2014, на иницијативу тадашњег функционера Јацењука. Наводно, то је образлагао потребом ЕУ да се добије безвизни споразум.¹⁵

¹⁵ <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/60af5f639a7947375e105193>

Током првог дела календарске 2021. године односи две земље се заостравају. Тензије између две земље повећавају се током пролећа, где Украјина оптужује Русију да нагомилава трупе према својим границама, и да је у питању више од 100.000 војника. Русија је то називала одбрамбеном вежбом, а инциденти на граници раздвајања према Доњецкој и Луганској регији бивали су чешћи. С друге стране, украјинска војска се нагомилавала према овим отцепљеним областима. Украјина уводи санкције према више стотина руских компанија и појединаца. Међу њима су руски телевизијски канали, новинске агенције, консултанске компаније, компаније за плаћање преко интернета и лидери отцепљених области. Забрањено им је по тим санкцијама пословање у Украјини, коришћење имовине или повлачење капитала. Председник Зеленски је 21. маја навео да се те санкције продужују, иако је дошло до уочљивог смањења присуства обима руских снага на војним вежбама у областима према Украјини.¹⁶

Односи између Русије и Украјине толико се компликују да се преносе и на културни и спортски ниво. Тако је у првој седмици јуна Русија послала жалбу Унији европских фудбалских асоцијација (УЕФА) зато што украјинска репрезентација пријављује дресове са мапом земље где су обухваћени и отцепљени Доњецк и Луганск, али и Крим (који Русија сматра саставним делом своје територије од марта 2014). У исто време се даје примедба и на натписе на дресовима „Слава Украјини“ и посебно „Слава нашим херојима“. УЕФА је прихватила да се одстрани натпис „Слава нашим херојима“ а да се карта Украјине и натпис „Слава Украјини“ остави, са образложењем да већина земаља у ОУН признаје још увек ту земљу у тим границама.¹⁷

Са друге стране, Северни ток II полако се приводи крају. Завршено је постављање првог крака гасовода, тако да је преостало да се постави још други крак.¹⁸ Такође, након тога остају још неке мање техничке ствари да се ураде да би се гасовод пустио у погон.¹⁹

¹⁶ <https://www.slobodnaevropa.org/a/31267428.html>

¹⁷ <https://balkans.aljazeera.net/news/sports/2021/6/10/uefa-ukrajina-da-ukloni-slogan-slava-nasim-herojima-sa-dresa>

¹⁸ <https://rs.sputniknews.com/rusija/202106041125522918-završen-prvi-krak-gasovoda-severni-tok-2/>

¹⁹ <https://novyny.live/abroad/pustit-gaz-po-severnomu-potoku-2-poka-nevozmozhno-putin-sovral-krutikhin-2174.html>

Председник Русије Путин изјавио је да не сматра као сатиру могућност да се Украјина придружи НАТО, али да је то питање црвена линија његове земље. Упозорио је да би потенцијалне нуклеарне ракете према срцу Русије летеле одатле врло кратко, и да сматра паметним око 50% популације Украјине која се противи могућности уласка те земље у Северноатлантску алијансу. Путин је навео да је приближавање Украјине НАТО и уопште проширење Алијансе на Исток наговештено и остваривано у периоду када није било украјинске кризе и погоршавања ситуације која је следила.²⁰

Односи Украјине и западних сила

Победа Бајдена на председничким изборима у САД подупире интересовање према Украјини и подршци амбицијама Кијева.²¹ Од стране Америке врше се притисци чак и према тајкуну Коломајском, који је претходних пар година учинио извесно приближавање ка Русији. Чини се стога да су могућности постизања компромиса веома смањене, и да се ситуација заоштрава.

Украјинско руководство покушава да пооштравање конфликта са Русијом представи западним центрима моћи као могућност проширивања помоћи које прима. У томе има извесног успеха. САД су одобриле пакет од 150 милиона долара војне помоћи, која је најављена почетком марта (тада је најављено 125 милиона долара), а испоручена је средином јуна.²² Та помоћ се састоји од војне опреме за украјинску војску. Поред тога, Бајден је обећао Зеленском и украјинском руководству да ће се на сусрету са Путином, у Женеви 16. јуна, „заложити за територијални интегритет Украјине“.

Украјина се налази у процепу између односа Русије и САД. Јер, док је с једне стране Вашингтон и НАТО користе за распиривање сукоба са Москвом и одржавање украјинске кризе, с друге стране се налази у

²⁰ <https://www.novosti.rs/c/planeta/svet/1005514/kako-reagujemo-ako-ukrajina-udje-nato-putin-rekao-sta-crvena-linija-kakve-bit-posledice>

²¹ <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/6049665a9a79477194e8b308?from=newsfeed>

²² <https://www.newsweek.com/us-send-150-million-ukraine-russia-eyes-us-ahead-summit-1600004>

опасности да буде монета за трговање великих сила. Украјина се, због веома лоше економске ситуације у којој се налази, нада помоћи од стране западних сила и одлагања транши кредита ММФ-а, као и добијање нових. Иако је Бајден начелно обећао Зеленском да неће „жртвовати интересе Украјине у разговорима са Русијом“, Украјина није позвана на састанак НАТО у Бриселу. У том правцу Зеленски понавља да је Украјина заинтересована да добије МАП, или бар да се разговара о њему. Све што је успео за сада да добије је најављена посета Вашингтону, али и она ће се одржати након сусрета Бајден–Путин.²³

Америчко-руски односи и украјинска криза

Обамина администрација је евидентно помагала развој украјинске кризе. У том правцу се Викторија Нуланд може сматрати метафором те администрације. С друге стране, у периоду Трампа стекао се утисак да Вашингтону распламсавање украјинске кризе није у примарном интересу. Поред тога, управо је Трампова администрација одобрила испоруке Украјини пакета наоружања који је претходна Обамина администрација избегла да учини. Реално је да Трамп није развијао ово болно питање односа са Русијом, док се од доласка Бајдена на власт ситуација упадљиво погоршава. Сусрет Бајдена и Путина у Женеви имао је као важан проблем, управо разговор о украјинском питању. Првих дана након одржавања овог сусрета неки резултати су видљиви. Амбасадори обе силе биће враћени, и примена продужења СТАРТ 3 споразума на пет година ће отпочети. Бајден је, за јавност, изјавио да су „се сложили да прибегнемо дипломатији по основу Минског споразума“.²⁴ Међутим, како је то већ одавно усвојен споразум, који украјинска страна углавном добрим делом годинама не поштује, питање је како ће се ово одразити у пракси. У сваком случају, изјаве које су претходно дате у јавности, током пролећа 2021, од стране америчких функционера везане за украјинско питање прилично су непомирљиве према интересима Русије. Неки медији су пренели накнадну изјаву Бајдена

²³ <https://www.slobodnaevropa.org/a/zelenski-bajden-nato-ukrajina-rusija-sad/31307371.html> Зеленски наводи да „се са граница Украјине повукло свега 11.000 руских војника, а остало је 95.000.“

²⁴ <https://standard.rs/2021/06/18/sta-je-receno-izmedju-redova-na-samitu-putina-i-bajdena/>

новинарима, након сусрета са Путином, да „САД остају непоколебљиве по питању територијалног интегритета Украјине“. Путин је након састанка изјавио да је Русија у вези Украјине спремна да подржи ову земљу у правцу реализације Минска II, споразума чије су потписнице.²⁵ Такође, део медија преноси Бајденову изјаву да Украјина још није у ситуацији да може да се укључи у процес ка уласку у НАТО.²⁶ Амерички медији, попут *The National interest* наводе да ће се зауставити приближавање Украјине ка НАТО због обзира према Русији, као одјек женевског скупа. Како тумачи *The National interest* Вашингтон страхује од чврстог повезивања Кине и Русије, па би ово могао да буде потез у том правцу.²⁷

Перспективе украјинског конфликта

Украјински конфликт, дакле, можемо посматрати и у две равни: конфликт унутар Украјине и конфликт Украјине и Русије као суверених земаља. Први конфликт је реална категорија, настала из различитости идентитетских регија у Украјини, као последица историјских и културних разлика. Самим тим, изостаје консензус о уређењу и функционисању, те геополитичкој позицији Украјине као земље. Разлике које постоје у Украјини засноване су на више основа, од којих је неколико најважнијих. Први је индивидуално идентитетски. У језичком смислу, значајан део становништва, већински на југоистоку, доживљава руски језик као матерњи. У другим областима руски језик није већински, осим до пре неколико година град Кијев. С друге стране, у централним областима земље руски језик има значајан удео становништва коме је матерњи језик (или приближно од периода тзв. „наранџасте револуције“, паралелно са појачаном украјинизацијом све је значајнији део популације која се готово равноправно служи и руским и украјинским књижевним језиком). Овоме треба додати и суржук, дијалекат мешавине руског и украјинског

²⁵ https://www.rtv.rs/sr_lat/svet/razgovori-bajdena-i-putina-poceli-u-uskom-formatu_1249066.html

²⁶ <https://regnum.ru/news/3296092.html>

²⁷ <https://standard.rs/2021/06/20/americki-mediji-sad-bi-mogle-zamrznuti-odluku-ostupanju-ukrajine-u-nato/>

књижевног језика, који је веома распрострањен у централним деловима земље. Други идентитетски фактор је религија, која је и даље код највећег дела популације везана за Украјинску православну цркву (Московског патријарха). Међутим, формирање јединствене Православне цркве Украјине, као геополитичког пандама Украјинској православној цркви од стране Порошенковог режима и уз помоћ атлантистичких структура (где је Васељенски патријарх урадио важан посао), је нови моменат који може дати своје резултате на средњи и дужи рок. За сада, ти ефекти нису превише уочљиви.

Трећи идентитетски фактор је национално одређење, где се тек око петине популације, а реално након издвајања Крима и источних области и мањи део од тога, званично изјашњава да је руске националности. Уколико се задржимо на идентитетском фактору предвиђања у будућности можемо имати различите пројекције, али пођимо од оних највероватнијих у периоду од неколико година. Овде је опет веома битан језик као елемент националног идентитета. У друштвеној равни, у Украјини је руски језик био доминантан у нововековној историји, заправо украјински језик био је сведен на малоруски и дијалекте по регијама, који је постепено конституисан паралелно са великоруским од периода Шевченка, до успостављања званичног књижевног украјинског језика почетком 20. века. У совјетском периоду руски језик задржава доминантан утицај, а у периоду од стицања независности, све до тзв. „наранџасте револуције“, ситуација се није радикално мењала. Од тада, постоји појачана украјинизација, али и у то време је у областима југоистока руски језик употребљаван као други званични све донедавно, дакле приближно до 2020. године. Овоме треба додати да је у периоду 2010–2017, и у највећем делу остатка земље (сем приближно Галиције), руски језик добио право да буде званични поред украјинског. Забраном употребе руског језика као другог званичног, чак и у областима југоистока, током 2020. године и то управо под Зеленским који је победио уз помоћ тих гласова Порошенка 2019, довршава се поставка концепције пројекта етноцида, дакле покушаја измене националне свести рускојезичког становништва. И то паралелно са промовисањем нове Православне цркве Украјине, и паралелно са забранама и разноврсним препрекама за рад опозиционих проруских странака у земљи (након забране Компартије и Партије региона, на удару су Опозициони покрет за живот и Партија Шарија). Овоме треба додати не само медијски притисак у Украјини, већ и блокаду техничког праћења медија са територије Русије,

укључујући и део интернета. Овакав херметички притисак може дати одређени резултат, укључујући млађу популацију у средњем року. С друге стране, по питању модела Црне Горе, може дати и отпор са супротним ефектом у извесној мери.

Веома значајан удар на проруски идентитет и идентитет југоистока је ударац на регуларност плуралистичког система. Управо је плурализам био лакмус папир за институционализовање разлика у украјинском друштву. Криза плурализма, тачније његово оштећивање у правцу поништавања идентитета југоистока, и проруског идентитета значајног дела популације, у складу са објективним разликама у малоруском друштву током историје и стварања идентитета, представља озбиљно проширивање кризе на нерешив ниво, односно без постизања консензуса. То попут претис лонца може изазвати нове сукобе и противречности, како у самом украјинском друштву тако и у односима са Русијом. Током више од двадесет година Украјина је функционисала као плуралистичко друштво. Међутим, тзв. Обојена револуција 2004. („наранџаста“), потом нова спорна ситуација, такође у правцу оштећивања проруског дела земље и југоистока, је обарање владе Јануковича од стране председника Јушченка у пролеће 2006, на такође веома сумњив начин и друго значајно довођење у питања функционисања плурализма. Трећи тежак случај је фебруар 2014. који је прави пуч, чему треба додати и врло сумњиво реализоване председничке изборе априла-маја исте године. Овome треба додати и практично укидање и Компартије и Парије региона, чиме су две проруске странке, укључујући и ону најјачу у целој земљи, забрањене. Следи практично нови удар на преостале две проруске странке у земљи – Опозициони покрет за живот и Партију Шарија. То све озбиљно доводи у питање постојање плурализма у Украјини, који је од распада СССР-а био катализатор разлика које постоје међу регијама и у идентитетском смислу. Томе треба додати подухват промене историје, негације руског у украјинском идентитету и целокупној цивилизацији, до ирационалних елемената.

Овде се ради о комплетном подухвату удара на руски и проруски елеменат у Украјини, који (тај удар, притисак контра руског света) добија подршку и чак подстицај од атлантистичких и неких других кругова у свету. Та чињеница мешања различитог страног фактора, заправо украјинском питању даје додатне примесе међународног питања и кризе. Унутрашње трзавице, кризе и поделе, сукоби због величине и геополитичког положаја

Украјине чине је значајном и у европским, па и светским размерама. Факат да је то подела на руски, односно проруски и, с друге стране, украјински идентитет који паралелно са собом носи и прозападно геополитичко опредељење, повећава значај украјинског питања. Најзад, чињеница да су као заинтересоване стране, и чак логистика, укључене и неке друге велике светске силе и центри моћи (САД, НАТО, ЕУ, у мањој мери по природи ствари и Ватикан још од раније када су у питању унијати), даје додатан значај украјинском проблему.

Закључак

Од распада СССР-а и добијања независности бројне разлике међу регијама, и у идентитетском смислу, Украјина је премошћавала плурализмом. Плурализам је у институционалном смислу био катализатор функционисања државе, уз све противречности и напетости које су постојале. Међутим, од приближно тзв. „наранџасте револуције“ па надаље, долази до озбиљне кризе функционисања плуралистичког система у Украјини. У више наврата „наранџаста револуција“ крајем 2004, потом распуштање Јануковичеве владе пролећа 2007. од стране председника Јушченка на сумњив начин, најзад преврат фебруара 2014. повезан са ратним збивањима и превирањима у земљи, отцепљењем Крима и сецесијом на истоку, означили су крај једне ере постсовјетске Украјине. Турбулентни период је делом окончан крајем ратних збивања фебруара 2015, и потписивањем споразума Минск II. Тај период украјинске кризе у пуном смислу је, дакле, трајао приближно од јесени 2013. до фебруара 2015. Украјина након Минска II је епоха која има два потпериода: Први је владавина Порошенка окончана пролећа 2019, а други је интервал владавине Зеленског. Владавина Зеленског у пуном смислу (председник државе, а његова странка Слуге народа је носилац коалиционе власти), која траје већ око две године, је ужи предмет овог рада, прецизније други део његове владавине. Док је у првом периоду од доласка на власт, а то је приближно до јесени 2020, представљао извесно отопљавање руско-украјинских односа а и ситуације у самој Украјини, следили су месеци појачавања конфронтације до ивице обнове ратних збивања. То заоштравање ситуације се читавало на унутрашњем плану у правцу доношења законских решења која укидају руском језику статус другог

званичног, чак и у административним областима југоистока где је он већински, што се није усудио ни Порошенко. Друго, двома проруским странкама одузимају се значајна права и уводе санкције, на ивици онемогућавања нормалног рада. Паралелно с тим, радикализује се друштвена и политичка ситуација у Украјини у правцу притисака за „реинтеграцију“ истока, и чак Крима у њен састав. Ствара се ситуација опструкције реалних преговора у оквиру Минска II и анимозитета према рускојезичном становништву у земљи, према Украјинској православној цркви. Заоштравање и напетости су појачане и у односима званичне Украјине према Руској Федерацији. То се читава у прекиду озбиљних преговора у правцу реализације Минска II, потом нагомилавању трупа на граници, наставку израде система сигурносног зида са украјинске стране у области Харковској према Русији, потом у појачавању тензија у области културе и спорта, додатно затварање и заоштравање у украјинским медијима по питању Русије и друго.

Садашња Украјина почива на репресији према рускојезичком становништву и југоистоку, те заоштравању односа са Русијом. Дакле, не постоји консензус у правцу њеног даљег пута. Питање је да ли ће бити мудрости да се овај конфликт превазиђе и потражи компромис, или ће доћи до даљег заоштравања, укључујући и могућност оружаних конфликта различитог порекла. Избор Бајдена у САД већ сада је показао извештај Зеленском ка непопустљивости. Постоји могућност нагодбе између Москве и Вашингтона о стратешким планетарним питањима, укључујући и украјинску кризу.

Са друге стране, снажна руска држава као сусед и још увек свесно свог идентитета бројно рускојезичко становништво у Украјини, доминантно на југоистоку, као и Украјинска православна црква Московског патријарха представљају важне факторе да асимилација рускојезичког становништва и његово потискивање неће бити могуће. Поред свих недемократских прогона преостале проруске партије у земљи, пре свега Опозициони покрет за живот и Партија Шарија, гарант су представљања у парламентаризму интереса већинског југоистока и рускојезичког становништва у земљи. С друге стране, Украјина и Украјинци би требало да редефинишу своје место у свету и Европи, постсовјетском простору у складу са реалношћу и демократским стандардима. Покушај да се измени историја, наметне нови језик, религија и идентитет милионима суграђана који ту живе током

историје, да им се наметне ореол „дошљака“ је суманут, недемократски и тоталитаран пројекат који не може да има позитиван исход. Умерене политичке снаге у украјинском спектру требало би да покушају да нађу компромис са проруским и рускојезичким становништвом у земљи, са суседном Русијом, и на крају са сопственим идентитетом и прошлошћу.

Библиографија

Књиге, научне монографије

- Касьянов, Георгий Владимирович, *Украина и соседи, историческая политика 1987–2018*, Москва: Новое литературное обозрение, 2019.
- Населення України за 2017 рік. Демографічний щорічник*, Київ: Державна служба статистики України, 2018.
- Петровић, Драган и Николић, Горан, *Геополитика савремене Украјине*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2009.
- Петровић, Драган, *Председнички избори у Украјини 2010*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2010.
- Петровић, Драган, Буквић, Рајко, *Украјинска криза 2013–2019*, Институт за међународну политику и привреду, 2019.
- Стариков, Николай Викторович. *Украина: хаос и революция – оружие доллара*, Санкт-Петербург: Питер, 2014.
- Топузов, Олег Михайлович; Олександр Федорович Надтока, Лілія Антонівна Покась. *Географія*.
- Україна у світі: природа, населення*, УОВЦ «Оріон», Київ, 2016.

Чланци у научним часописима и зборницима

- Демографічна ситуація у січні–червні 2019 року, Експрес-випуск, 19.08.2019, Київ.
- Державна служба статистики України, 2019.
- Киридон, Алла Миколаївна: Становлення помісної православної церкви в Україні (2016–2019 рр.), у: *Південь України: етноісторичний, мовний*,

- культурний та релігійний виміри, Збірка наукових праць, Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019, стр. 180-190.
- Лукьянов, Федор, Ушли с Майдана: Выборы в Раду показали что в украинской политике начался новый этап, Россия в глобальной политике, Москва, 2019. <https://globalaffairs.ru/articles/ushli-s-majdana-vyborny-v-radu-pokazali-chto-v-ukrainskoj-politike-nachalsya-novyj-etap/>
- Petrović, Dragan, Ukrajina u vreme predsedničkog mandata Viktora Janukoviča 2010–2012, *Međunarodna politika* (Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu), godina 63, april-jun 2012, br. 1146, str. 28-38.
- Петровић, Драган, „Украјинска криза 2013–2015“, Култура полиса, бр. 26, Београд, 2015, стр. 219-236.
- Петровић, Драган, „Украјинска криза“, Поља геополитике, тематски зборник радова, Култура-полис, Факултет за европске правно политичке студије, Нови Сад, 2017, стр. 141-157.
- Петрович, Д. Р., Буквич, Р. М., Пайович, И. С. „Переход миропорядка к многополярности: причинно-следственные связи и промежуточные итоги процесса“, стр. 46-51. Дипломатическая академия МИД России, 2019, Москва, Сборник статей по итогам работы IV-й Международной научно-практической конференции 27 апреля 2018 года «ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В XXI ВЕКЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»
- Петровић, Драган, „Отопљавање украјинске кризе?!“, Култура полиса, бр. 42, 2020. година, стр. 247-260. <https://kpolisa.com/KP42/2-6Petrovic.pdf>

**Текстови из украјинских, руских и других страних новина
и портала цитирани у раду:**

- <https://fakty.ua/312136-v-ukraine-razblokirovali-vkontakte-i-yandex-chto-proizoshlo>
- <https://karachun.com.ua/poshli-sluhi-o-tom-chto-v-ukraine-otkrili-dostup-k-vkontakte-eto-pravda-7636>
- <https://www.nytimes.com/2019/11/13/world/europe/ukraine-ihor-kolomoisky-russia.html>
- <https://ria.ru/20210305/donbass-1599953373.html?in=t>

<https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/2/7285248/>
<https://www.rferl.org/a/ukraine-sanctions-putin-friendly-politician-and-tycoon-medvedchuk/31112119.html>
https://www.dialog.ua/ukraine/213163_1597263785?utm_campaign=%D0%94%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3.UA&utm_medium=facebook&utm_source=socialnetwork&fbclid=IwAR0ZZjv_15g-iewO1oi1-zuhJXhaU3FKK4N7vdHrbv9NOt0GLFrKZLBPVq8
<https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/3/7285332/>
<https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/6/7285753/>
<https://www.slovoidilo.ua/2021/03/11/novyna/polityka/rosiya-zibralasya-sudytytsya-ukrayinoyu-cherez-vidsutnist-vody-krymu>
<https://regnum.ru/news/3296092.html>
<https://www.rbc.ru/rbcfreenews/6049665a9a79477194e8b308?from=newsfeed>
<https://www.newsweek.com/us-send-150-million-ukraine-russia-eyes-us-ahead-summit-1600004>
<https://novyny.live/abroad/pustit-gaz-po-severnomu-potoku-2-poka-nevozmozhno-putin-sovral-krutikhin-2174.html>

THE UKRAINIAN CRISIS AND THE UKRAINIAN-RUSSIAN CONFLICT IN PERSPECTIVE?

Abstract: Discrepancies in Ukraine since the end of 2013 and the overthrow from February 2014, with the crisis and war elements in the following stormy year, can be named the epicenter of the Ukrainian crisis. On the other hand, the discrepancies in Ukrainian society and politics about many questions, including the church question, exist until today. Minsk II is the agreement that has not resulted in a break of tensions in Donetsk and Lugansk. At the same time, the relations between official Kiev and Moscow have not been good since the overthrow in February 2014. The paper presents the sign of middle-term upheaval in an optimistic direction, which appeared with the change at the top of the Ukrainian authority in the spring of 2019, through the choice of new president Zelensky and the establishment of a new government with a decisive impact of his party. But, the declarations and strategic decisions of the new Ukrainian government during the second half of 2020, which declared Russia as a rival and even aggressor, led to the worsening of Ukrainian-Russian relations. At the same time, there is an absence of progress in the direction of the implementation of Minsk II during this period. Radicalization of the situation and absence of the trust that Zelensky can bring necessary consensus into Ukrainian society resulted from the many embargoes for Russian-speaking people in Ukraine, which had the rights for the official use of the Russian language at the regional level until Ukrainian independence (including in the South-East of the country). Additional aggravation of the situation towards the war conflict appeared in the first half of 2021 when pro-Russian parties in Ukraine were very pressed and incidents in the direction of Donetsk increased. The new Biden's administration demonstrates more readiness to support Ukraine, which leads to increasing the Ukrainian problem at the international level.

Keywords: Ukraina, Ukrainian crisis, Ukrainian-Russian relations, Vladimir Zelenski, Viktor Medveschuk, Vladimir Putin.

Јованка Кувекаловић-Стаматовић¹

Неутралност Републике Украјине: одржива политика у новим околностима

Апстракт: Окончање рата на Криму и замрзавање конфликта у Донбасу условили су рађање нове спољнополитичке епохе за Републику Украјину. У садржају њених послератних, институционалних докумената преовладава наратив о Русији као „агресору“ којем се делигитимизује његово историјско право, а као нови стратешки циљ одређује партнерство са НАТО савезом. Безбедносна и одбрамбена политика Украјине након 2014. године постаје наклоњена Северноатлантском савезу, због чега су неретко покретане дискусије о њеном евентуалном чланству. Реалне шансе за овакав сценарио се умањују сагледавањем руске перспективе, али и одлуке НАТО алијансе да у своје чланство не прихвата државе које на својој територији имају замрзнути конфликт. Дobar пример на који се Украјина може угледати јесте Грузија, чије искуство одражава непоколебљив став Северноатлантске заједнице према одбијању земаља са спорним територијама. Из наведеног произилази да тињајући сукоби ниског интензитета подстичу државе на усвајање различитих безбедносних стратегија. Ако њихову успешност процењујемо на основу амплитуде „одмрзавања“ конфликта, онда се може закључити да је њена вредност најнижа код војно неутралних земаља. Узимајући у обзир све наведене чиниоце, основна претпоставка од које се полази у раду је да стална неутралност Републике Украјине води одрживој политици балансирања у измењеним околностима. Служећи се

¹ Ауторка је истраживач-приправник на Институту за међународну политику и привреду, Београд, е-пошта: jovankaks@diplomacy.bg.ac.rs.

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

квалитативном анализом безбедносне политике Републике Украјине, рад успева да одгонетне њен званичан став према Русији, као и реалне перспективе за чланство у НАТО. Сагледавањем различитих перспектива развија се аргументација о поновном усвајању војне неутралности, коју је Украјина заступала до 2014. године.

Кључне речи: неутралност, Република Украјина, Руска Федерација, НАТО.

Уводна разматрања

Идеја о неутралности као феномену Хладног рата погрешна је из више разлога. Као први разлог може се навести чињеница да је неутралност много старија од блоковске епохе, што потврђује и пример Швајцарске, чија неутралност датира из 15. и 16. века. Други разлог се огледа у томе да неутралност није представљала конститутивни елемент Хладног рата већ, насупрот томе, његову аномалију.² Еволуцији неутралности од изузетка до правила допринео је распад Совјетског Савеза, када одређени број држава попут Туркменистана, Узбекистана, Молдавије и Украјине, одлучује да усвоји политику неутралности. Међутим, за потребе овог рада анализирамо неутралност Украјине у контексту билатералних односа са Русијом и евентуалног чланства у НАТО савезу, након избијања сукоба на Криму 2014. године. Ауторка полази од претпоставке да неутралност Украјине у измењеним околностима представља одрживу политику савременог балансирања између Москве, Брисела и Вашингтона. Основна хипотеза рада почива на аргументацији да стална неутралност представља фактор одвраћања будућих војних интервенција у области Доњеца и Луганска. Неутралност Украјине представља актуелну тему бројних студија које такође говоре у прилог њеној одрживости, али са другачијих дисциплинарних аспеката. Према томе, у раду ће бити начињен кратак осврт на запажања других аутора, који предлажу различите моделе украјинске неутралности. Прво поглавље садржи квалитативну анализу институционалних докумената Украјине од 2014. године до данас. Кратким прегледом њиховог садржаја констатује се да неутралан статус Украјине

² Heinz Gärtner, "The Model of Neutrality The Example of East-Central European States", in: *Permanent Neutrality: A model for Peace, Security and Justice*, Herbert R. Reginbogin and Pascal Lottaz (eds.), Lexington Books, 2020, p. 90.

има важну улогу у остваривању билатералних односа са Русијом. У другом поглављу се на основу компаративних увида са Грузијом испитују могућности евентуалног чланства Украјине у НАТО савез. Напоследку, трећи део текста сумира почетну аргументацију и разматра потенцијал предложених модела украјинске неутралности.

Односи Русије и Украјине у светлу поновне војне неутралности

Пут до званичног проглашења неутралног статуса Украјине био је динамичан будући да се по први пут помиње у Декларацији о независности из 1990. године, а потом *de facto* негира подношењем Акционог плана за чланство (*Membership Action Plan – MAP*) у НАТО.³ Интервенција Москве у Грузији била је упозорење да се сличан сценарио може догодити у Украјини, уколико Алијанса прихвати њен захтев за чланство. То је био један од повода да на самиту у Букурешту, 2008. године, НАТО савез донесе одлуку којом не одобрава придруживање двеју земаља – Грузије и Украјине.⁴ Политичке поделе и неуспеси на спољном плану довели су до смене власти у Кијеву, на чије чело долази Виктор Јанукович (*Віктор Фёдорович Янукович*). Његов повратак 2010. године означио је нову политичку оријентацију Украјине.⁵ Одбијањем чланства у бесцаринској унији са Русијом, Белорусијом и Казахстаном,⁶ нова украјинска влада закључила је споразум о слободној трговини са Европском унијом и

³ Igor S. Novaković, „Politika neutralnosti u Evropi od kraja Drugog svetskog rata do danas kao „cena“ za status stalne neutralnosti: značaj za Srbiju“, u: Srđan T. Korać (ur.), *Uticao vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, 2016, str. 45-46.

⁴ Veljko Blagojević, „Potencijal politike neutralnosti Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima“, u: Srđan T. Korać (ur.), *Uticao vojne neutralnosti Republike Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, 2016, str. 247.

⁵ Како пише Драган Петровић у својој књизи о председничким изборима у Украјини 2010. године, долазак Јануковича представљао је покушај одвраћања САД и НАТО да запоседну простор Украјине. Драган Петровић, *Председнички избори у Украјини 2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 127.

⁶ Veljko Blagojević, „Potencijal politike neutralnosti Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima“, op. cit., str. 248.

отворила врата за улазак у Источно партнерство.⁷ Премда је овим потезом Јанукович оправдао своју предизборну кампању залагања, како за евроинтеграције тако и нормализацију односа са Русијом, убрзо је постало јасно да се Украјина враћа у „руску орбиту“. Недуго након промене власти Украјина је закључила споразуме који су изашли у сусрет интересима Русије. За Русију је важан био споразум којим је Украјина прихватила да продужи стационирање руске Црноморске флоте на Криму до 2042. године. У замену за то, Украјина је добила 30% нижу цену гаса, што јој је омогућило да уштеди око четири милијарде долара на годишњем нивоу, усвоји буџет са мањим дефицитом и настави сарадњу са ММФ-ом.⁸ Један од уступака представљао је и усвајање Закона о неутралности, којим је напуштена политика чланства у НАТО савезу и званично проглашен ванблоковски статус земље. Међутим, нигде се није помињала тежња за сталном неутралношћу, већ се истицала економска интеграција са Европском унијом и сарадња са војним савезима. Тиме је статус „ван блокова“ представљао само гаранцију моћном источном суседу да се Украјина одрекла амбиција за чланство у НАТО.⁹ Политика неутралности је омогућила Украјини да своје политичке маневре између Русије и Европске уније изводи несметано до 2014. године. Исте године, анексија Крима и руска војна интервенција у источном делу земље показали су да је украјински концепт неутралности уместо на дугорочној стратегији почивао на свакодневном тактизирању између Москве, Брисела и Вашингтона.¹⁰

Децембра 2014. године парламент Украјине усвојио је законски акт којим се укида неутралност и стварају услови за интеграције у евроатлантске структуре. Од тада на украјинској политичкој сцени постоји

⁷ Потписивање Споразума о придруживању омогућило је поступно приближавање Кијева Европској унији у наредним годинама, али Брисел није узвратио дугорочном политичком стратегијом која би водила продубљивању интеграција. Miloš M. Petrović, *Nastanak Ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Evropu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 101.

⁸ Ana Jović-Lazić, Ivona Lađevac, „Razvoj i posledice ukrajinske krize“, *Međunarodna politika*, LXIX, br. 1172, 2018, str. 31.

⁹ Igor Novaković, „Politika neutralnosti u Evropi od kraja Drugog svetskog rata do danas kao „cena“ za status stalne neutralnosti: značaj za Srbiju“, op. cit., str. 46.

¹⁰ Veljko Blagojević, „Potencijal politike neutralnosti Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima“, op. cit.

снажан консензус о руским претњама украјинској државности. Током 2015. године Врховна рада (*Verkhovna Rada*) Украјине усвојила је низ докумената којима се осуђује континуитет руске војне агресије на Украјину. Један од њих представља и Стратегија националне безбедности, која одсликава јединствен политички наступ у борби против руске хибридне агресије. Нове спољнополитичке одреднице одређују другачији приступ по коме неутрализација руских претњи и чланство у НАТО савезу представљају стратешке приоритете.¹¹ Током 2016. године украјинска дипломатија је задобијањем међународне подршке постигла важна достигнућа у осуди руске војне интервенције. Том приликом је усвојено више докумената: Резолуција Европског парламента од 4. фебруара 2016. године којом се осуђује „висок ниво кршења људских права почињених против становника Крима, посебно кримских Татара као староседелачког народа Крима и озбиљна ограничења слободе и мирног окупљања; Резолуција од 12. октобра 2016. године којом се на Русију ставља пуна одговорност за кршење људских права на Криму и Донбасу. Ова резолуција, између осталог, наводи да се „међународни притисак, укључујући санкције, мора одржавати како би суверенитет и територијални интегритет Украјине био у потпуности обновљен у оквиру својих међународно признатих граница“; позитиван глас о нацрту Резолуције о кршењу људских права на Криму, од стране трећег комитета Генералне Скупштине УН, који је потврдио територијални интегритет Украјине и руску анексију Крима, по основу усвајања Резолуције о људским правима на Криму Генералне Скупштине УН од 19. децембра 2016. године. Том приликом се украјинска дипломатска служба фокусира на три кључна подручја рада: 1) консолидовано супротстављање руској агресији у Донбасу и окупираном Криму; 2) строго поштовање политике непризнавања анексије Крима и Донбаса; 3) континуитет политичког притиска на агресора, у виду санкција.¹²

Новом Стратегијом националне безбедности из 2020. године формулишу се специфична подручја сарадње и стратешке интеграције Украјине са кључним безбедносним и политичким системима савременог

¹¹ “Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016”, 2017*Analytical study*, Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”, Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine – Kyiv, p. 113.

¹² “Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016”, op. cit., p. 70.

света, који су тренутно највећи донатори украјинске државне егзистенције.¹³ Поред тога, Стратегија дефинише Русију као агресорску државу која помоћу широког спектра политичких, економских, војних, информационих и сајбер активности покушава да обнови свој утицај у Украјини. За разлику од претходне верзије из 2015. године, нова стратегија подвлачи улогу међународне заједнице у одвраћању нове, руске оружане агресије и потпуне контроле над Донбасом. У циљу очувања суверенитета и територијалног интегритета, значајну новину представља и успостављање стратешког партнерства са државама које би могле пружити Украјини безбедносне гаранције. На листи ових земаља приоритет се даје САД, Великој Британији, Канади, Немачкој и Француској. На основу изнетих приоритета у Стратегији из 2020. године, могу се извести два тумачења. Према првом објашњењу, Украјина изостављањем Минског споразума, као и преговора у Нормандијском формату, оставља простор за нова, ефективнија решења. На основу тога и поменуте листе стратешких партнера може се закључити да једна од нових опција подразумева да се даљи ток преговора са Русијом одвија посредством Европске уније, НАТО савеза и ОЕБС-а.¹⁴ Друго тумачење је мање оптимистично, јер демантује мирнодопску реторику Зеленског на основу украјинског гранатирања самопроглашене Доњецке Народне Републике у марту 2021. године. Овај догађај се може повезати са наоружавањем Украјине, као прве државе која је по доласку Џозефа Бајдена (*Joseph Biden*) на власт добила војну помоћ у износу од 125 милиона долара.¹⁵

Недавном ескалацијом сукоба у источном делу земље, већ напети односи Русије и Украјине добијају нове безбедносне, али и економске импликације. Не сме се пренебрегнути чињеница да Русија и даље има важну улогу за украјинску економију, због чега су финансијске активности Украјине ограничене на употребу руске енергетске полуге. Прелиминарна

¹³ "Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016", *Analytical study*, Foreign Policy Council "Ukrainian Prism", Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine – Kyiv, 2017, p. 69.

¹⁴ Daniel Szeligowski, "Ukraine's New National Security Strategy", 30.10.2020, https://www.pism.pl/publications/Ukraines_New_National_Security_Strategy, 03/06/2021.

¹⁵ Aaron Mehta and Howard Altman, "US announces \$125 million in military aid for Ukraine", 01/03/2021, <https://www.defensenews.com/global/europe/2021/03/01/us-announces-125-million-in-military-aid-for-ukraine/>, 07/05/2021.

идеја Северног тока 2 обухватала је Украјину као незаобилазну тачку посредством које се природни гас из Русије директно транспортује до Немачке и средишњег европског простора.¹⁶ Међутим, диверзификацијом енергетског тока Русија је угрозила позицију Украјине као транзитне државе, и на дугорочно оштетила њен највећи извор прихода од којег је зарађивала милијарду долара на годишњем нивоу.¹⁷ Политичке и економске последице сукоба на Криму могу се осетити и када је реч о регулисању поморских трговинских путева. Управљање њиховим токовима постаје нарочито проблематично након 2014. године, посебно у случају Керчког мореуза и Азовског мора. Ово плитко поморско подручје, које укључује узак пролаз између Крима и руског копна, има важну улогу у поморској економији Русије и Украјине. Велике количине терета пролазе кроз Керчки мореуз до руских лука у Азовском мору, као и украјинских лука Мариупол и Берђанск. Мариупол је традиционално важно средиште за испоруку челика, угља, гвоздене руде и других металуршких производа. До 2014. године су ове две украјинске луке чиниле приближно једну четвртину украјинског поморског извоза, да би тај износ након анексије Крима постао знатно мањи.¹⁸ Већина украјинске економске зоне изван обала Крима експлоатисана је од стране руских компанија, које су искористиле експропријанисане потенцијале пуштене у производњу након анексије. Руским рибарима је омогућен приступ морским ресурсима у водним подручјима којима је раније управљала Украјина. Руско војно присуство на кримском полуострву и у суседним водама постало је главни извор забринутости украјинских планера одбране који су одлучили да отприлике две трећине украјинских војних јединица, које су раније биле смештене на Криму, интегришу у 22. армијски корпус Црноморске флоте која је основана 2016. године. Као резултат погоршане безбедносне ситуације Украјина је изгубила већи део морнарице, укључујући 75% особља и 70% бродова и

¹⁶ Maddy White, "Nord Stream 2 spells pain for Ukraine", *Global Trade Review*, 14/01/2021, <https://www.gtreview.com/magazine/volume-18-issue-1/nord-stream-2-spells-pain-ukraine/>, 10/05/2021.

¹⁷ Mark Temnycky, "The Security Implications of Nord Stream 2 for Ukraine, Poland and Germany", *Wilson center*, 17/03/2021, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/security-implications-nord-stream-2-ukraine-poland-and-germany>, 15/05/2021.

¹⁸ Kristian Åtland, "Redrawing borders, reshaping orders: Russia's quest for dominance in the Black Sea region", *European Security*, Vol. 30, No. 2, 2021, p. 11.

обалске инфраструктуре.¹⁹ Руска стратегија поморског експлоатисања у Азовском мору има доста сличности са политиком која се водила у источном делу Црног мора након руско-грузијског рата 2008. године. Русија и даље контролише 20% копнене територије Грузије, док су територијалне воде Грузије у близини обале Абхазије третиране као саставни део територијалних вода Русије.²⁰

Безбедносне и економске импликације сукоба на Криму одражавају последице квази-неутралне политике која је угрозила територијалну целовитост Украјине. Санкције и притисци на Русију прикривају недостатак визије Запада у вези са стабилизацијом Украјине и ширег региона. Таква стабилизација мора проћи кроз свеобухватан пакет политичких и економских мера, укључујући и неутралност Украјине као гаранцију за њену безбедност, суверенитет и аутономију захваљујући којој ће Кијев одржавати јаке комерцијалне везе са ЕУ, али и Евроазијском економском унијом.²¹ Сходно реченом, успостављање трајне неутралности би посредством енергетских, трговинских и других веза допринело другачијој клими билатералних односа Русије и Украјине, па самим тим и смиривању територијалних напетости.

Перспективе чланства Украјине у НАТО савезу

Након преврата 2014. године САД остварује велики утицај на Украјину тиме што подржава тврду антируску политику на унутрашњем плану, али и већу приврженост евроатлантским интеграционим процесима.²² НАТО у овом периоду добија значајно место у стратешким документима Украјине, где се нагласак ставља на интероперабилност оружаних снага Украјине НАТО стандардима и јачање војне и политичке сарадње са државама чланицама. Посебна пажња се посвећује државном програму реформе и развоју

¹⁹ Kristian Åtland, "Redrawing borders, reshaping orders: Russia's quest for dominance in the Black Sea region", *op. cit.*, p. 12.

²⁰ Kristian Åtland, "Redrawing borders, reshaping orders: Russia's quest for dominance in the Black Sea region", *op. cit.*, p. 15.

²¹ Andrei Tsygankov, "Vladimir Putin's last stand: the sources of Russia's Ukraine policy", *Post-Soviet Affairs*, Vol. 31, No. 4, 2015, p. 299.

²² Драган Петровић, „Отопљавање Украјинске кризе?!“, *Култура полуса*, XVII, Број 42, 2020, стр. 253.

одбрамбено-индустријског комплекса за период до 2020. године. Украјина активно сарађује са НАТО савезом на свим нивоима – председничком, парламентарном и извршном, на нивоу Министарства одбране, Министарства спољних послова итд. Агенда њихове сарадње се састоји од редовних посета, када се одржавају редовни састанци заједничке Радне групе НАТО–Украјина за одбрамбено техничку сарадњу. Током председовања Петра Порошенка (*Петро́ Олекси́йович Пороше́нко*), вођени су дуготрајни преговори са генералним секретаром Алијансе, Јенсом Столтенбергом (*Jens Stoltenberg*). Том приликом је одржано седам састанака, посебно на председничком и владином нивоу. Украјински мировњаџи су наставили своје учешће у НАТО мисијама на Косову и Авганистану. Поред тога, страни инструктори су обучили пет украјинских батаљона по НАТО стандардима. Као успешни примери институционалне сарадње могу се навести акције за подршку украјинских политичких затвореника, продужење санкција против Русије, укључујући подршку међународних организација. Упркос активној сарадњи и активностима Украјине при НАТО савезу, треба напоменути да се одсуство њеног шефа током једне и по године негативно одразило на ниво њихове комуникације.²³ Друга важна тачка њихове сарадње огледа се у томе што Украјина није именовала амбасадоре у значајном броју европских земаља, што може бити лош сигнал за европске партнере. Такође, једно време је као отправник послова мисијом Украјине при НАТО савезу руководио Бозхок (*Егор Валері́йович Божок*), бивши председник украјинске обавештајне службе, због чијег постављења западни партнери сумњају у лојалност украјинске дипломатске службе.²⁴

Украјина своје законе из области безбедносне и одбрамбене политике такође прилагођава Вашингтонском споразуму НАТО савеза, према којима би за трошкове овог ресора требало да издвоји најмање 5% бруто домаћег производа, од чега најмање 3% на финансирање одбрамбених снага. Иако је у великој мери присутан наратив да се чланство Украјине у НАТО савезу предложи као једна од нових одредби њеног Устава, коначна одлука би требало да буде донета на основу референдума.²⁵ Према резултатима

²³ “Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016”, op. cit., p. 69.

²⁴ “Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016”, op. cit., p. 70.

²⁵ Hennadiy Maksak, “The security perception and security policy of Ukraine, 1991–2018”, *Defense & Security Analysis*, Vol. 37, No. 1, 2021, p. 70.

истраживања јавног мњења из 2020. године, придруживање НАТО савезу не би требало да постане саставни део устава Украјине, о чему говори проценат од 50,4% грађана који сматрају да је за њихову државу најбоље да усвоји неутралан, односно ванблоковски статус.²⁶

Исход евентуалног пријема у НАТО могао би угрозити одбрамбену доктрину Русије, јер би НАТО дошао на само 450 км ваздушном линијом од Москве, што је у оквиру домета тактичких пројектила.²⁷ Међутим, чланство Украјине у НАТО савезу није изгледно уколико се посматра став јавног мњења, али и непоколебљива одлука Алијансе да не прихвата државе које имају спорне територије. Дobar пример на који се Украјина том приликом може угледати јесте Грузија, која од дана стицања независности тежи пријему у Алијансу. Њена одлука је, за разлику од Украјине, подржана од стране јавног мњења на референдуму 2008. године.²⁸ Алијанса је заузврат изричито подржала територијални интегритет и суверенитет Грузије „унутар њених међународно признатих граница“ и позвала Русију да „поништи своје признање региона Абхазије и Јужне Осетије“.²⁹ Међутим, традиционално добро споразумевање није резултовало придруживањем Грузије НАТО савезу, чак ни после скоро три деценије. Разлоге треба превасходно тражити у територијалном спору који је довео до „замрзнутог партнерства“, као идеалног модела односа који

²⁶ Gerard Toal, John O'Loughlin and Kristin M. Bakke, "Is Ukraine caught between Europe and Russia?", *The Washington Post*, 26. 02. 2020, <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/02/26/is-ukraine-caught-between-europe-russia-we-asked-ukrainians-this-important-question/>, 20/05/2021. Према другим изворима проценат варира, па тако 44% подржава придруживање НАТО савезу, док 26% подржава војну сарадњу са Русијом. Свакако резултати истраживања јавног мњења иду у прилог поновној неутралности Украјине. Mike Sweeney, "Saying „NO“ to NATO – Options for Ukrainian neutrality", *Defence Priorities.org*, August 2020.

²⁷ Vladimir Trapara, „Savremeni značaj Makinderovog koncepta istočne Evrope: slučaj ukrajinske krize“, *Međunarodna politika*, Vol. LXV, br. 1155-1156, 2014, str. 37.

²⁸ Shubitidze, Vaja, Otari Davitashvili, and Edisher Japharidze. "Prospects for Georgia's integration into NATO", 2021, Editorial Board, p. 225.

²⁹ Farid Guliyev & Andrea Gawrich, "NATO vs. the CSTO: security threat perceptions and responses to secessionist conflicts in Eurasia", *Post-Communist Economies*, 2020, Vol. 33, No. 2-3, pp. 283-304. О геополитичким карактеристикама Украјине погледати више у раду: Драган Петровић, „Геополитички аспекти савремене Украјине“, *Глобус*, Српско географско друштво, бр. 32, 2007, стр. 177-188.

Алијанса жели да развија са просторно недефинисаним државама. Ако упоредимо ставове јавног мњења Украјине и Грузије у идентичном, послератном периоду, можемо запазити да у првом случају има много више опонената војном сврставању. Отуда политика коју Украјина води за време писања овог рада има нерационалан ток, који одражава дубоке поделе у политичком животу и укупним опредељењима грађана.

Закључак: консензус о украјинској неутралности

Међу појединим члановима домаће, али и стране, академске заједнице постоји консензус о томе да усвајање политике неутралности представља једино одрживо решење украјинске кризе. У складу са тиме неколицина аутора предлаже различите моделе неутралности који би допринели превазилажењу „геополитичке дилеме“, у којој се Украјина налази.³⁰ Један од домаћих аутора, Владимир Трапара, као компромисно решење украјинске кризе предлаже модел федерализације државе и гарантовану војну неутралност која би на глобалном плану одвратила Вашингтон од експанзионистичке политике на простору Источне Европе.³¹ Идеја о федерализацији државе била би лепо прихваћена од стране Русије, будући да је њен стратешки циљ у вези са украјинском кризом био усмерен управо ка федерализација земље или макар снажној регионализацији.³² Неутралност Украјине има своје присталице и међу члановима стране академске заједнице, попут Стивена Волта (*Stephen Walt*) који тврди да трајна неутралност Украјине омогућава да се економски одржи уз подршку ЕУ, али и других међународних институција.³³ Сваки покушај наоружавања Украјине може довести само до ескалације сукоба, што смо могли приметити након Бајденове прве војне донације упућене Кијеву. Дмитриј

³⁰ Heinz Gärtner, "The Model of Neutrality The Example of East-Central European States", op. cit., p.93.

³¹ Vladimir Trapara, "Savremeni značaj Makinderovog koncepta Istočne Evrope", op. cit., str. 41.

³² Драган Петровић, Рајко Буквић, *Украјинска криза 2013–2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, стр 159.

³³ Stephen M. Walt, "Why Arming Kiev Is a Really, Really Bad Idea," *Foreign Policy*, 09/02/2015, <https://foreignpolicy.com/2015/02/09/how-not-to-save-ukraine-arming-kyiv-is-a-bad-idea/>, 25/05/2021.

Тренин (*Дмитриј Виталјевич Тренин*) сугерише да би Русија прихватила неутралну Украјину, као легитимну спољнополитичку опцију која не искључује чланство у ЕУ, али елиминише сваку могућност пријема у НАТО.³⁴ Грахам Алисон (*Graham Allison*) за разлику од претходних аутора има далекосежнији предлог украјинске неутралности. Ако цела територија Украјине (минус Крим) остане суверена ванблоковска држава, Украјина би се морала сложити са свим странама да ће остати неутрална по питању војних, али и економских односа у наредних четврт века.³⁵ У својој аргументацији Алисон користи историјске примере белгијске неутралности у 19. веку, као и аустријске и финске неутралности након Другог светског рата.³⁶ Близак Алисоновим историјским налазима је Збигњев Бжежински (*Zbigniew Kazimierz Brzezinski*), који препоручује финландизацију Украјине по аналогији територијалне блискости са Русијом, добрих односа са Истоком и Западом, као и војним несврставањем.^{37, 38}

Прегледом литературе се може установити да је највећи број аутора за усвајање неутралности по аустријском моделу. Он би, поред закона о неутралности, подразумевао и уговор који забрањује да се Украјина придружи Русији, али и да се мора разјаснити будући статус Крима са различитим етничким и језичким групама (Руси, Украјинци и кримски Татари). Темељ за поштовање мањинских права могао би да представља споразум из Минска 2015. године, који каже да би нови Устав требало да предвиђа „децентрализацију као кључни елемент, укључујући специфичности Доњецке и Луганске области“. По узору на кипарски модел, дошло би до поделе Донбаса, посебно ако би мировне снаге УН биле распоређене на линији разграничења како то предлаже Москва. Други

³⁴ Dimitri Trenin, "Avoiding U.S.–Russia Military Escalation During the Hybrid War", *Carnegie Moscow Center*, 2018.

³⁵ Graham Allison, "Could the Ukraine Crisis Spark a World War?", *The National Interest*, 2014.

³⁶ Heinz Gärtner, "The Model of Neutrality The Example of East-Central European States", *op. cit.*, p.101.

³⁷ Zbigniew Brzezinski, "Russia needs a 'Finland option' for Ukraine", *Financial Times*, 2014.

³⁸ Иако је аустријско председавање ОЕБС-ом 2017. године, као и ЕУ у другој половини 2018. године, имало прилику да се позабави питањем неутралности за источноевропске државе, укључујући Молдавију, до тога није дошло. Heinz Gärtner, "The Model of Neutrality The Example of East-Central European States", *op. cit.*, p. 98.

модел би подразумевао постепени повратак Донбаса под потпуну контролу Кијева, уз помоћ међународних организација. У том случају би покренута мировна мисија УН *de facto* резултирала сарадњом Русије и Запада.³⁹ Као дипломатско решење, аустријски модел може бити атрактивна алтернатива за Украјину. У оптимистичној визији коју нуди *Scenario Group Ukraine 2027*, континуирана политика попуштања Русије и Запада могла би да резултира новим безбедносним споразумима у којима је Украјина призната као трајно неутрална држава.⁴⁰ Такав статус би био прихватљив за Брисел, Москву, Вашингтон и Кијев. Постојале би гаранције да ниједна страна неће користити силу за промену статуса, док би неутрална Украјина и даље била наоружана, подсећајући на аустријски модел.⁴¹

Политика балансирања између ЕУ и САД, с једне, и Русије с друге стране, годинама је била једна од карактеристика спољнополитичке оријентације Украјине.⁴² Међутим, сада је дошло до радикалне промене у њеним стратешким приоритетима и политика неутралности више није правац којем Украјина тежи. Предложени модели украјинске неутралности почивају на различитим објашњењима, при чему нашу аргументацију и темељимо на амплитуди „одмрзавања“ конфликта, која је најмања код војно неутралних држава. То значи да државе које имају неутралан статус и замрзнути конфликт на својој територији, нису забележиле ниједан случај ескалације сукоба. Под овим државама убрајамо Републику Молдавију и Републику Србију.⁴³ Попут Украјине, две поменуте државе имају замрзнуте конфликте на својој територији (Косово и Придњестровље), при чему

³⁹ András Rácz, “Wither or Return to the West? An Analysis of the New Russian Peacekeeping Proposal on Eastern Ukraine”, *EU Frontier Policy Brief No. 23 – Center for European Neighborhood Studies*, 2018.

⁴⁰ “Foresight Ukraine, Four Scenarios for the Development of Ukraine”, *Scenario Group Ukraine 2027*, Friedrich Ebert Stiftung, 2017.

⁴¹ Heinz Gärtner, “The Model of Neutrality The Example of East-Central European States”, *op. cit.*, p. 94.

⁴² Ana Jović-Lazić, *Odnosi između Evropske unije i Ruske Federacije: kraj XX i početak XXI veka*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, str. 217-228.

⁴³ Више о војној неутралности Републике Србије у контексту регионалне безбедности погледати у: Elena S. Ponomareva, Dušan Proroković, “NATO VS. RUSSIA: IMPACT ON BALKAN REGIONAL SECURITY”, in: Katarina Zakić and Birgül Demirtaş (eds.), *Europe in changes: The old continent at a new crossroads*, 2021, pp. 117-139.

успевају да неутралним статусом одрже стање релативног мира и одврате сваку могућност оружане агресије друге државе или пак организације. С друге стране, Грузија, Јерменија и Азербејџан периодично пролазе кроз фазе заостравања сукоба на спорним територијама. Као чланица Организације уговора о колективној безбедности, Јерменија није имала никакве безбедносне гаранције да ће у случају евентуалне оружане агресије на територију Нагорно-Карабаха уживати подршку од стране других држава чланица, у виду колективне одбране. Према томе, обнављање непријатељстава у Нагорно-Карабаху 2020. године може послужити Украјини као опомена да блоковски статус нема снагу одвраћања у случају тињајућих сукоба ниског интензитета. Сличан, а можда и гори сценарио од сукоба у Нагорно-Карабаху, могао би очекивати Украјину уколико се једног дана одважи да постане чланица НАТО савеза или неке друге војне алијансе. Поучена искуством других земаља, Украјина би требало да стреми успостављању трајне неутралности, која у новим, измењеним околностима представља успешну и одрживу политику балансирања.

Библиографија

- “Foresight Ukraine, Four Scenarios for the Development of Ukraine”, *Scenario Group Ukraine 2027*, Friedrich Ebert Stiftung, 2017.
- “Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016”, *Analytical study*, Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”, Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine – Kyiv, 2017, p. 113.
- Allison, Graham, “Could the Ukraine Crisis Spark a World War?”, *The National Interest*, 2014.
- Åtland, Kristian, “Redrawing borders, reshaping orders: Russia’s quest for dominance in the Black Sea region”, *European Security*, Vol. 30, No. 2, 2021, pp. 2-21.
- Blagojević, Veljko, „Potencijal politike neutralnosti Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima“, u: Srđan T. Korać (ur.), *Uticaј vojne neutralnosti Republike Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, 2016, str. 240-259.
- Brzezinski, Zbigniew, “Russia needs a ‘Finland option’ for Ukraine”, *Financial Times*, 2014.

- Gärtner, Heinz, "The Model of Neutrality The Example of East-Central European States", in: Herbert R. Reginbogin and Pascal Lottaz (eds.), *Permanent Neutrality: A model for Peace, Security and Justice*, Lexington Books, Lanham, 2020, pp. 89-111.
- Guliyev, Farid & Gawrich, Andrea, "NATO vs. the CSTO: security threat perceptions and responses to secessionist conflicts in Eurasia", *Post-Communist Economies*, 2020, Vol. 33, No. 2-3, pp. 283-304.
- Jović-Lazić, Ana, Lađevac, Ivona, „Razvoj i posledice ukrajinske krize“, *Međunarodna politika*, Vol. LXIX, br. 1172, 2018, str. 27–51.
- Jović-Lazić, Ana, *Odnosi između Evropske unije i Ruske Federacije: kraj XX i početak XXI veka*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.
- Maksak, Hennadiy, "The security perception and security policy of Ukraine, 1991–2018", *Defense & Security Analysis*, Vol. 37, No. 1, 2021, p. 53-65.
- Mehta, Aaron and Altman, Howard, US announces \$125 million in military aid for Ukraine", 01/03/2021, <https://www.defensenews.com/global/europe/2021/03/01/us-announces-125-million-in-military-aid-for-ukraine/>, 07/05/2021.
- Novaković, S. Igor, „Politika neutralnosti u Evropi od kraja Drugog svetskog rata do danas kao „cena“ za status stalne neutralnosti: značaj za Srbiju“, u: Srđan T. Korać (ur.), *Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, 2016, str. 11-29.
- Petrović, M. Miloš, *Nastanak Ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Evropu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.
- Ponomareva, S. Elena and Proroković, Dušan, "NATO VS. RUSSIA: IMPACT ON BALKAN REGIONAL SECURITY", in: Katarina Zakić and Birgül Demirtaş (eds.), *Europe in changes: The old continent at a new crossroads*, 2021, pp. 117-139.
- Rácz, András, "Wither or Return to the West? An Analysis of the New Russian Peacekeeping Proposal on Eastern Ukraine", *EU Frontier Policy Brief No. 23 – Center for European Neighborhood Studies*, 2018.
- Sweeney, Mike, "Saying „NO“ to NATO – Options for Ukrainian neutrality", *Defence Priorities.org*, 2020.

- Szeligowski, Daniel, "Ukraine`s New National Security Strategy", 30.10.2020, https://www.pism.pl/publications/Ukraines_New_National_Security_Strategy, 03/06/2021.
- Temnycky, Mark, "The Security Implications of Nord Stream 2 for Ukraine, Poland and Germany", *Wilson center*, 17/03/2021, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/security-implications-nord-stream-2-ukraine-poland-and-germany>, 15/05/2021.
- Toal, Gerard, O'Loughlin, John and Bakke, M. Kristin, "Is Ukraine caught between Europe and Russia?", *The Washington Post*, 26. 02. 2020, <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/02/26/is-ukraine-caught-between-europe-russia-we-asked-ukrainians-this-importantquestion/>, <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/02/26/is-ukraine-caught-between-europe-russia-we-asked-ukrainians-this-important-question/>, 20/05/2021.
- Trapara, Vladimir, „Savremeni značaj Makinderovog koncepta istočne Evrope: slučaj ukrajinske krize“, *Međunarodna politika*, Vol. LXV, br. 1155-1156, 2014, str. 26-43.
- Trenin, Dimitri, "Avoiding U.S.–Russia Military Escalation During the Hybrid War", *Carnegie Moscow Center*, 2018.
- Tsygankov, Andrei, "Vladimir Putin's last stand: the sources of Russia's Ukraine policy", *Post-Soviet Affairs*, Vol. 31, No. 4, 2015, pp. 279-303.
- Vaja, Shubitidze, Davitashvili, Otari, and Japharidze, Edisher. "Prospects for Georgia`s integration into NATO", 2021, Editorial Board, p. 225.
- Walt, M. Stephen, "Why Arming Kiev Is a Really, Really Bad Idea", *Foreign Policy*, 09/02/2015, <https://foreignpolicy.com/2015/02/09/how-not-to-save-ukraine-arming-kyiv-is-a-bad-idea/>, 25/05/2021.
- White, Maddy, "Nord Stream 2 spells pain for Ukraine", *Global Trade Review*, 14/01/2021, <https://www.gtreview.com/magazine/volume-18-issue-1/nord-stream-2-spells-pain-ukraine/>, 10/05/2021.
- Петровић, Драган, „Геополитички аспекти савремене Украјине“, *Глобус*, Српско географско друштво, Бр. 32, 2007, стр. 177-188.
- Петровић, Драган, „Отопљавање Украјинске кризе?!“, *Култура полиса*, XVII, Број 42, 2020, стр. 247-260.

Петровић, Драган, Буквић, Рајко, *Украјинска криза 2013–2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019.

Петровић, Драган, *Председнички избори у Украјини 2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.

NEUTRALITY OF THE REPUBLIC OF UKRAINE: SUSTAINABLE POLICY UNDER NEW CIRCUMSTANCES

Abstract: The end of the war in Crimea and the freezing of the conflict in Donbas are the conditions for the birth of a new epoch of the foreign policy of the Republic of Ukraine. In the content of its post-war, institutional documents, the narrative about Russia as an "aggressor" prevails, which determines its historical right and the partnership with the NATO alliance as a new strategic goal. After 2014, Ukraine's security and defense policy became in favor of the North Atlantic Alliance, which is why discussions about its eventual membership were often initiated. The real chances of such a scenario are diminished by considering the Russian perspective, but also by the decision of the NATO alliance not to accept countries that have a frozen conflict on their territory. A good example that Ukraine can follow is Georgia, whose experience reflects the unwavering attitude of the North Atlantic community towards the rejection of countries with disputed territories. It follows from the above that smoldering low-intensity conflicts encourage states to adopt various security strategies. If we assess their success based on the amplitude of the "thawing" of the conflict, then it can be concluded that its value is the lowest in military-neutral countries. Taking into account all the above factors, the main hypothesis of the paper is that the re-adoption of the permanent neutral status of the Republic of Ukraine leads to a sustainable policy of balancing in the changed circumstances. Using qualitative analysis of the security policy of the Republic of Ukraine, the paper manages to decipher its official attitude towards Russia, as well as the realistic prospects for NATO membership. Considering different perspectives, the argument about the re-adoption of military neutrality, which Ukraine advocated until 2014, is confirmed.

Keywords: neutrality, Republic of Ukraine, Russia, NATO.

Део трећи

**Конфликтне зоне у азијском делу
постсовјетског простора**

Бранислав Милосављевић¹

Ненад Путник

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ТУРСКЕ У ОДНОСИМА ЈЕРМЕНИЈЕ И АЗЕРБЕЈЏАНА

Анстракт: Петнаест бивших совјетских република представља веома разнолику групу држава, са неравномерном економском развијеношћу, разноврсном демографском, етничком и верском структуром. У таквим околностима Турска, која географски припада и Европи и Азији, тражила је начин да оствари своје спољнополитичке приоритете и мењала начин вођења спољне политике на постсовјетском простору. Спор Јерменије са Турском је историјски и односи се на непризнавање геноцида над Јерменима од стране Турске у Првом светском рату. С друге стране, Азербејџан је по својим специфичностима умногоме сличан државама „азијским прагматичарима“ (Туркменистан, Таџикистан и Узбекистан) које су оријентисане на изградњу прагматичних односа са својим „великим суседима“, али је истовремено све више окренут према Турској. У сукобима око Нагорно-Карабаха, Турска жели да створи противтежу савезницима Јерменије, али и да учврсти статус регионалне силе.

Историјски посматрано, у односима на постсовјетском простору Турска је користила своју меку моћ, која се првенствено заснивала на националној култури, политичким вредностима, религији, економији, институцијама и спољној политици. Међутим, очигледно је да мека моћ у промењеним регионалним безбедносним околностима није била довољна, због чега је

¹ Бранислав Милосављевић, научни сарадник Института за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, Београд, branislav.milosavljevic@mod.gov.rs

Ненад Путник, ванредни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду, nputnik@fb.bg.ac.rs

Аутори у раду износе личне ставове, а не институције у којима су запослени.

Турска поново почела да користи тврду моћ (војску) да ојача лидерску позицију. Пратећи доктрину „стратешке дубине“, под утицајем политике побољшања односа према суседима и неоосманизма, Турска је ишла путем заговарања западних политика према независности и утицају на регије Јужни Кавказ и Карабах у потрази за својим националним интересима.

Кључне речи: Турска, Нагорно-Карабах, мека моћ, оружани сукоб, употреба силе, стратешка дубина.

Увод

Почетком 1990-их година Централна Азија и Кавказ постају фокус турског интересовања, што уједно представља и заокрет у спољној политици. Наиме, за време Ататурка Турска није развијала сарадњу са турским и муслиманским становништвом ван државних граница. С друге стране, затвореност совјетског простора и осетљивост Москве по питању неруских националних мањина отежавали су комуникацију на простору Централне Азије и Кавказа. Међутим, распад Совјетског Савеза отворио је нове могућности и нове изазове за турску политику. Турски политичари, посебно бивши председник Тургут Озал, видели су Централну Азију као ново поље за ширење турског утицаја и јачање стратешке позиције Турске на западу. Иако су почетни напори Турске у Евроазији имали променљив успех, догађаји од 11. септембра 2001. године и рат против тероризма предвођен САД преобликовали су геополитику Евроазије. Средња Азија и Кавказ добили су нови геостратешки значај, посебно за САД, док су односи Русије и Турске претрпели значајне промене последњих година.

Спољна политика Турске – кратак осврт

Принципи турске спољне политике дефинисани су под утицајем Мустафе Кемала (Ататурк) након формирања Републике Турске 1923. године, а један од најважнијих је доследност политичке елите и њихово придржавање утврђених начела. Упркос многим променама и ревизијама, ови принципи су слични онима који су изнети током транзиције кемализма у Републици Турској. То је посебно важно у погледу Ататурковог односа према Западу, што се најбоље може видети у формулисању нових националних циљева Турске, и то:

- Турска је земља која није ни експанзионистичка ни колонијална, већ која тежи развоју и унутрашњој снази у економском, индустријском, научном и војном подручју. Другим речима, настоји да оствари економску и технолошку моћ коју имају велике западне силе.
- поред постизања технолошке равноправности са Западом, Турска жели да буде призната као европска нација и да буде прихваћена у западном табору.²

Сходно томе, циљ Турске је пуноправно чланство у Европској заједници. Покушај приближавања Западу и економски проблеми утицали су да регионална политика Турске добије другоразредни значај у другој половини 1960-их година. Након тога је приступ Турске ревидиран и успостављени су економски односи са земљама региона. Распад Совјетског Савеза 1991. године и реструктурирање међународних односа, као резултат краја биполарног међународног система, довели су до промена у спољној политици многих држава, укључујући и Турску. Пре независности република Централне Азије и Кавказа, у периоду од преко 70 година, Русија је имала монополистичку позицију у регионалним односима. Међутим, наведени догађаји утицали су на појаву нових актера на овим просторима, укључујући и Турску.³

Победом Партије правде и развоја 2002. године и њеним доласком на власт 2003. године, дошло је до темељне промене спољне политике Турске у региону Кавказа. Најзначајнија промена односила се на претходни приступ мултилатерализму на регионалном и трансрегионалном нивоу. С тим у вези, Турска је покушала да диверсификује своје политичке партнере у региону уместо фокуса на западни центар – НАТО и америчку политику.⁴ Доласком Партије правде и развоја на власт, процес диверсификације спољне политике постепено се кретао према Блиском истоку, Африци и Јужном

² Ferenc A. Vali, *Bridge across the Bosphorus: the foreign policy of Turkey*, Johan Hopkins press, Baltimore, 1971, pp. 61-70.

³ Aylin Gürzel, Turkey's Role as a Regional and Global Player and its Power Capacity: Turkey's Engagement with other Emerging States, *Revista de Sociologia e Política*, 22(50), 2014, pp. 95-105.

⁴ Paula Sandrin, Turkish Foreign Policy after the End of Cold War From Securitizing to Desecuritizing Actor, *Turkish Policy Quarterly* (TPQ), 2009, p. 6, Internet: www.turkishpolicy.com/article/116/turkeyand-caucasus-at-the-edge-of-eu-andnatoenlargement

Кавказу у намери да Турска постане активан учесник у региону. Конкретно, Јужни Кавказ и Карабах били су приоритет турске спољне политике. У том циљу, кључни аспект спољне политике нације подразумевао је побољшање односа са суседима.⁵ И унутрашњи политички простор је претрпео значајне промене у овом периоду, што је утицало на убрзано кретање Турске ка средњој сили у међународним односима. На почетку свог присуства на турској политичкој сцени, Партија правде и развоја покушала је да одржи стратешки однос са САД.⁶ У том контексту, Турска је као средња сила у настајању покушала да игра позитивну улогу, што је јасно назначио и тадашњи министар спољних послова Ахмет Давутоглу кроз формулисање приоритета у спољној политици.⁷

Поред наведеног, значајно је и да су унутрашње политичке промене у Турској такође имале улогу трансформације спољне политике – од пуког стратешког савезника Запада до нове средње силе. Став Партије правде и развоја по питању унутрашњих односа био је ефикасан у одређивању њене спољне политике. С тим у вези, треба напоменути да током првог периода политичког учешћа Партије правде и развоја, Турска није могла да следи више независних спољнополитичких циљева због недостатка улоге и утицаја те партије у турској спољној политици, с обзиром на то да су војне снаге држале већи део моћи. Међутим, током другог периода, а нарочито након именовања Абдулаха Гулана за председника Турске и догађаја између војске и странке Правде и развоја, она је успела да добије подршку и подстакне јавно мњење да изрази своје ставове о спољнополитичком програму. Поред тога, мишљење је да је Турска од формирања велики део своје спољне политике посветила институционализацији односа са Европом и САД и да је деловала као флексибилан актер на Блиском истоку.⁸ Турска је са Ахмедом Давутоглуом, као главним креатором спољне

⁵ Stephen F. Larrabee, *Turkey as a U.S. Security Partner*, Rand Corporation, Santa Monica, California 2008, p. 5

⁶ Gareth H. Jenkins, *Occasional Allies, Enduring Rivals: Turkey's Relations with Iran*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, D. C., 2012, p. 26.

⁷ Ahmet Davutoglu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, *Insight Turkey*, Vol. 10 (1), 2008, p. 77.

⁸ Steven A. Cook, *US-Turkey relations: a new partnership*, Council on Foreign Relations, Washington D. C., 2012, p. 37.

политике, сматрала присуство и активну регионалну улогу најважнијим подручјем спољнополитичког деловања. Спољна политика странке Правде и развоја, заснована на идејама премијера Реџепа Тајипа Ердогана и председника Абдулаха Гула, може се представити кроз три водећа принципа и то:

- европеизација спољне политике као начин одржавања домаће и међународне легитимности државе,
- спровођење политике „нула проблема“ са суседима, односно стварање мирних услова за успостављање економских и основних интереса, посебно са исламским државама.
- вођење политике која успоставља потребну равнотежу између антиамеричких осећања, с једне стране, и тренутне потребе за америчком подршком, с друге стране.

Треба напоменути да је пре 2003. године спољна политика била далеко више прозападна и једнодимензионална, што је утицало да Турска формира велики део своје политике у правцу односа са Западом, посебно САД и Европском унијом. Доласком на власт Странке правде и развоја, турска спољна политика претворила се из једнодимензионалне у вишедимензионалну, прагматичну и интересно оријентисану на регионалном и међународном нивоу. Једна од важних промена димензије спољне политике била је обраћање веће пажње на периферне регионе и суседне државе ради повећања улоге и положаја Турске, укључујући Јужни Кавказ.⁹ Турска је у наредном кораку покушала да повећа сарадњу са Европском унијом у региону Јужног Кавказа, фокусирајући се на енергетску безбедност и решавање кризе у региону.

Турска је учествовала у формирању кохезивне стратегије Европске уније према источним суседима, а посебно Кавказу, како би убрзала чланство у Европској унији, те диверсификовала своје регионалне партнере, уједно покушавајући да сарађује са Европском унијом по питањима безбедности. На пољу безбедности, Турска је упркос критиковању неактивности Минске групе, повећала сарадњу са истом у решавању сукоба око Нагорно-Карабаха, а у циљу сарадње са европским политикама у оквиру Европске

⁹ Pishah Falahat Heshmatollah, Vahid Sharbati, Mohammad Mahdi Mozaffari, "Turkey's foreign policy in the South Caucasus and the Interests of Iran and Russia", *Strategic Politic Articles Quarterly*, Third Year, No. 12, 2016, p. 37.

суседске политике и Програма сарадње Европске уније на Црном мору, који је Европа развила ради унапређења регионалне безбедности и економске сарадње и подршке консолидацији војних, политичких и безбедносних структура овог региона у Европи.¹⁰

У троуглу односа на Јужном Кавказу

Турска је у оквиру своје политике на Кавказу као приоритет за проширивање односа са Републиком Азербејџаном покушала да промовише стратешку сарадњу. Апсолутна подршка Турске Азербејџану током сукоба око Нагорно-Карабаха и рата између Јерменије и Азербејџана довели су до сукоба између Турске и Јерменије који имају дубоке историјске корене. Дакле, може се рећи да Турска сматра Кавказ територијом утицаја, али је међу земљама одвојеним од Совјетског Савеза Азербејџан ближи Турској у погледу језика, културе и етничке припадности. Током рата око Нагорно-Карабаха Турска је била савезник Азербејџана и 1992. године, након окупације дела Азербејџанске Републике од стране Јерменије, изразила спремност да нападне Јерменију, што је наишло на оштру реакцију САД и Русије, након чега је Турска само затворила своје границе према Јерменији. Наведени догађаји довели су у питање успостављање блиских односа између две државе од самог почетка, истовремено и Азербејџан је покушао да унапреди повезаност са западним државама зближавајући се са Турском.¹¹

Поред неуспеха у посредовању, све веће наоружавање укључених страна и повремено кршење прекида ватре повећали су ризик ратних операција између две државе. Прекид ватре успостављен у мају 1994. године није поштован, па се стога сукоб око Нагорно-Карабаха не може назвати „тихим сукобом“. Сукоби који су се догодили 2014. године заправо су били крај релативне стабилности регије Карабах која је била доминантна

¹⁰ Farhad Ataei, et al.: Foreign Policy of the Turkey Government for Justice and Development in the South Caucasus Region, *Strategic Quarterly*, Year 21, No. 63, 2012, p. 139.

¹¹ Moslem Karamzadi, Fahimeh Khansari Fard, Explaining the Contexts of the Convergence in the Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan and its Challenges (from 1991 to 2014), *Central Eurasian Studies*, Volume 10, Issue 1, 2016, pp. 180-181.

током протекле две деценије од 1994. године. Последњих година број кршења прекида ватре на позивним линијама се повећао. Поред тога, четвородневни рат из априла 2016. године, са више од 300 жртава, означио је врхунац крхкости мира у региону,¹² као и повећану могућност започињања потпуног рата. Честа кршења прекида ватре на линијама сукоба, па чак и на међународним границама између Азербејџанске Републике и Јерменије, која за резултат имају цивилне и војне жртве, јављају се у ситуацији у којој је спорно подручје без мировних снага. Стране укључене у сукоб дуги низ година јачају војне способности и купују различиту и напредну борбену опрему, попут балистичких пројектила.

Табела бр. 1: Упоредни приказ буџетских издвајања за одбрану Јерменије и Азербејџана за период 2014–2019. године¹³

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Јерменија	194	199	207	210	248	313
Азербејџан	1,64	1,76	1,40	1,55	2,91	3,04

Приходи остварени кроз енергетске ресурсе и јачање војне и економске моћи допринели су неравнотежи моћи у корист Азербејџана. Према Међународном институту за истраживање мира из Стокхолма, Република Азербејџан је између 2012. и 2016. године увезла оружја двадесет пута више од Јерменије. С тим у вези су и показатељи издвајања за одбрану који су такође на на страни Азербејџана (Табела бр. 1).

Поред наведеног, треба напоменути да Турска свој интерес на овим просторима има и у контексту енергетске безбедности, где покушава да оствари своје циљеве. Два главна нафтовода и гасовода изведена су уз подршку и укључивање турских интереса: Баку–Тбилиси–Џејхан (нафтовод) и Баку–Тбилиси–Ерзурум (гасовод). Према томе, Турска има вишестрану политику у региону Јужног Кавказа у вези са кризом Нагорно-Карабах и

¹² Council on Foreign Relations: Nagorno-Karabakh Conflict, 2018, доступно на: https://www.cfr.org/interactives/global-conflict-tracker?cid=ppc-Googlegrantconflict_tracker-031116&gclid=CJi2Hfugq0wodchoDXw#!/conflict/nagorno-karabakh-conflict

¹³ Izvor: Military Balance 2014-2019, The International Institute for Strategic Studies.

њена перспектива превазилази оно што сматрамо једним од њених приступа. Данас се извоз Турске у Јерменију врши преко граница Грузије. Међутим, ако се постигне територијални интегритет Азербејџана, сигурно ће се остварити сигурно тржиште за Турску. Чак и Турска отварање граница на том подручју сматра проблемом границе између Јерменије и Азербејџана. Дакле, ови приступи се рефлектују у односима Турске и турској перспективи према Нагорно-Карабашкој кризи. Са овом азербејџанском геополитичком предношћу, Јерменија трпи губитке на три главна начина. Прво, Јерменија губи утицај у грузијско-јерменским односима, јер је за Грузију Азербејџан много профитабилнији и кориснији партнер. Док Грузија жели да смањи своју зависност од Русије, азербејџански пројекти цевовода пружају запослење, финансијску добит и енергију. Друго, три од четири суседа Јерменије постају богатији од ових енергетских партнерстава, повећавајући на тај начин финансијске разлике између Јерменије и њених суседа. Треће, Азербејџан остварује значајне предности са европским државама као неопходну алтернативу за енергетику, посебно док се западни и руски односи даље погоршавају. На тај начин Азербејџан добија већу вредност у односу на Јерменију.¹⁴

Иако турски и јерменски односи никада нису били добри, прилика за зближавање након независности Јерменије од СССР-а била је негирана када је Азербејџан, који је подржавала Турска, иницирао избијање сукоба око Нагорно-Карабаха.¹⁵ Иако је Турска признала Јерменију као независну државу 1991. године, затворила је границу са том земљом 1993. године у знак подршке Азербејџану због рата око Нагорно-Карабаха. Између 2008. и 2009. године Турска је покушала да нормализује односе са Јерменијом, али је та иницијатива пропала као последица снажног притиска Азербејџана, који је успео да услови напредак у нормализацији јерменско-турских односа предлозима за решавање сукоба око Нагорно-Карабаха. У

¹⁴ Harris Gardiner, U.S. To Issue New Sanctions on Russia over Skripals' Poisoning, *The New York Times*, August 8, 2018, Internet: <https://www.nytimes.com/2018/08/08/world/europe/sanctions-russia-poisoning-spy-trump-putin.html>

¹⁵ Fiona Hill, Kemal Kirişçi, Andrew Moffatt, *Armenia and Turkey: From Normalization to Reconciliation*, Brookings Institution, 24 February 2015, Internet: <https://www.brookings.edu/articles/armenia-and-turkey-from-normalization-to-reconciliation/>
<https://sipri.org>

непосредној будућности нормализација односа између Јеревана и Анкаре не чини се могућом. Јерменци су повећали неповерење према Турској, док је домаћа подршка зближавању опала.

Иако нема назнака за побољшање турско-јерменских односа, мало је вероватно да ће турске снаге евентуално војно интервенисати и напасти Јерменију. Прво, Јерменија је потписница Организације за уговор о колективној безбедности (ОДКБ), чији је Русија гарант безбедности. Друго, САД и чланице НАТО сигурно нису заинтересоване за увлачење у ситни регионални сукоб, што би резултирало конфронтирањем са Русијом. Треће, Јерменија више није главни приоритетни турски спољнополитички проблем. Сиријски сукоб на турским границама, унутрашњи немири и поделе међу становништвом, забринутост због грчких односа око медитеранских острва и Кипра, као и због захлађења односа са САД, неки су од разлога који упућују на наведени закључак. Поред тога, Турска и Азербејџан су 2010. године потписали споразум о стратешком партнерству, што додатно отежава могућност успостављања дипломатских односа са Јерменијом. Војно партнерство са Азербејџаном ојачано је последњих година повећањем учесталости и капацитета заједничких војних вежби.¹⁶

Док Азербејџан стратешко партнерство види као противтежу руско-јерменском војном партнерству, Турска га види као гаранцију за проток енергетских ресурса из басена Каспијског мора. Као што се примећивало у историји, географски положај Турске чинио ју је једним од најважнијих геостратешких места на свету, и још увек је. Данас Турска, уз остало, користи свој геостратешки положај за испоруку енергије са Блиског истока и Кавказа у Европу.¹⁷

Турска мека моћ на Јужном Кавказу

Након распада Совјетског Савеза у децембру 1991. године, Турска је била међу првим државама које су признале новоосноване државе на

¹⁶ Zaur Shiryev, Eka Tkeshelashvili, Mitat Celikpala, *Institutionalizing a Trilateral Strategic Partnership: Azerbaijan, Georgia, Turkey*, Policy Paper, Konrad Adenauer Stiftung, 2016, pp. 4-6.

¹⁷ Anthony R. Branch, *Armenia and the South Caucasus: A New Security Environment*, *The Quarterly Journal*, 17, no. 2, 2018, pp. 55-57.

постсовјетском простору, укључујући државе Јужног Кавказа – Јерменију, Азербејџан и Грузију. Азербејџан је од стране Турске признат 9. новембра 1991. године, а Јерменија и Грузија, заједно са републикама Централне Азије, 16. децембра 1991. године. Заинтересованост Турске за Кавказ и Централну Азију у целини није била искључиво везана за општу регионализацију њене спољне политике, већ се тицала и очекивања повећаног регионалног, а тиме и глобалног утицаја у међународним односима који су се брзо мењали. С тим у вези, Турска је намеравала да оствари већу улогу у овом региону у односу на конкуренте, Иран и Русију. Поред тога, актуелни тренутак је за Турску представљао и нове могућности за спровођење економских и енергетских интереса у овом региону. Поред наведених интереса, постојао је снажан националистички и етнички наратив, посебно у почетку, који је наглашавао поновно повезивање Турске са давно изгубљеним „турским светом“. Међутим, врло брзо су еуфорични осећаји и очекивања ослабили и замењени су реалнијим циљевима интензивирања односа Турске на овим просторима на свим нивоима. И поред тога, Турска је наставила са настојањем да постане што привлачнија за регионалне државе користећи инструменте меке моћи. Распад Совјетског Савеза и новостворени геополитички пејзаж представљали су за Турску нове могућности за изградњу утицаја. То је било посебно добродошло у време када се Турска борила са могућношћу њеног опадајућег стратешког значаја за САД и када је била одбијена за чланство у Европској унији 1989. године. Тадашњи државни министар Камран Инан тврдио је да „када се међународни контекст промени и систем блокова престане“, Турска је „хтела то или не, морала да прихвати да је регионална сила“. Појава новог геополитичког простора је тако Турској пружила прилику да ову улогу игра као регионална сила. За владу тадашњег премијера Сулејмана Демирела (1991–1993) то је било за очекивати, јер је Турска била „у средишту новонастале политичке и економске структуре због свог јединственог културног, географског и историјског положаја“. Према овом становишту, све ове промене додељивале су нове одговорности Турској. Такозвани „турски модел“, као секуларне и демократске државе засноване на економији слободног тржишта, виђен је као алтернатива иранским и руским моделима. Јасно је да је турски модел имао своја ограничења, али је препознат и промовисан као бољи од својих конкурената. Напокон, ове нове независне државе биле су у процесу транзиције и питање смера тог преласка било је од највеће

важности. Према Сулејману Демирелу, „Турска је пример који је показао да ислам, демократија, људска права и тржишна економија могу коегзистирати у хармонији“.¹⁸

Такво представљање Турске подржале су и промовисале САД првенствено као одраз забринутости због супарничких модела, а амерички државни секретар Џејмс Бејкер (James Baker) је 1992. године позвао ове државе да усвоје „турски модел секуларизма, либералне демократије и тржишне економије“.¹⁹ С друге стране, успостављени „турски модел“ имао је своје присталице у региону, при чему је други председник Азербејџана Абулаз Елчибеј, који је био на власти од јуна 1992. до јуна 1993. године, снажно подржавао као модел за Азербејџан.²⁰ Поред Елчибејевог Азербејџанског народног фронта (АПФ), странка Мусават (Азербејџан) и друге странке у различитим државама, попут странке Азат (Казахстан) и Ерк и Бирлик (Узбекистан) такође су подржале „турски модел“ и интензивирале односе са Турском.²¹ Други аспект привлачности Турске заснивао се на њеној способности да помогне новим независним државама да успоставе односе са остатком света. Премијер Демирел је на конференцији за новинаре, у марту 1992. године, изјавио да Турска представља „културно средиште и историјски магнет“ за нове независне државе уз тврдњу: „Једноставно верујемо да можемо помоћи овим републикама у њиховом давно започетом покушају интеграције са светом“.²²

У почетним годинама независности, државе региона биле су жељне да достигну ниво регионалног и глобалног утицаја и моћи Турске. У августу 1992. азербејџански министар спољних послова Тофик Гасимов је изјавио:

¹⁸ Meliha Benli Altunışık, Turkey's Soft Power in a Comparative Context: The South Caucasus and the Middle East, In: Mehran Kamrava (ed), *The Great Game in West Asia*, Oxford University Press, 2016, pp. 163-164.

¹⁹ Gareth Winrow, "Turkish Policy in Central Asia", in Alan Makovsky, Sabri Sayarı (eds), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington Institute of Near East Policy, Washington, D. C. 2000, p. 117.

²⁰ Stephan F. Larrabee, Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*: RAND Corporation, Santa Monica, CA 2003, p. 104.

²¹ Shireen Hunter, "Turkey, Central Asia and the Caucasus: Ten Years after Independence," *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 1, No. 2, 2001, p. 8.

²² Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Hurst & Co., London, 2003, p. 282.

„Желимо помоћ Турске у успостављању веза са светом“.²³ У ствари, с обзиром на њихове суседе, Турска је била логичан избор за њихов циљ. Користећи своје институционално чланство у неколико западних институција, попут НАТО и Савета Европе, Турска се представила као атрактиван партнер државама Јужног Кавказа и Централне Азије и играла активну улогу у успостављању веза између ових држава и Запада. Нарочито током 1990-их, ангажовање Турске на Јужном Кавказу било је усмерено на Азербејџан и Грузију. Убрзо након проглашења независности Јерменије и турског почетног признавања нове државе, односи су постали затегнути. Јерменија је одбила да призна границу повучену и договорену споразумом у Гумру 1920. године, између Турске и бивше Јерменске Републике. Граница је касније потврђена Каршким уговором између Совјетског Савеза и Турске 1921. године, што је умногоме спречило успостављање формалних дипломатских односа. Убрзо је деловање јерменске дијаспоре, а потом и захтев Јерменије да Турска призна депортацију и геноцид Јермена током Првог светског рата под Османским царством створило нове тензије. Међутим, сукоби у Нагорно-Карабаху између Јерменије и Азербејџана представљали су додатно ограничење за нормализацију односа. Иако је почетком марта 1993. године, када је сукоб први пут избио, Турска покренула озбиљан билатерални покушај посредовања у јерменско-азербејџанском сукобу, јерменска инвазија на територију Азербејџана довела је до затварања границе Турске са Јерменијом 1993. године.²⁴

Азербејџан је, с друге стране, постао поборник турске политике у Јужном Кавказу, стварајући свој приступ у идејном контексту историјских, културних и језичких веза, због чега је и Турска своје економске и стратешке интересе тражила у односима са Азербејџаном. Грузија је, такође, постала земља са којом је Турска интензивно остваривала сарадњу, а две земље су развиле блиске односе који су били прилично неочекивани. С тим у вези, евидентан је интерес Тбилисија да се удаљи од Русије и повеже са западним институцијама, а уз то су и заједнички економски и енергетски интереси били од пресудног значаја за повезивање две државе. Другим

²³ Anthony Hyman, *Moving Out of Moscow's Orbit: The Outlook for Central Asia*, *International Affairs*, Vol. 69, No. 2, 1993, p. 299.

²⁴ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Hurst & Co., London, 2003, p. 291.

речима, мека моћ Турске остваривала се углавном према овим двома земљама у региону. Већ 1991. године остварено је неколико посета турских званичника на високом нивоу просторима Централне Азије и Јужног Кавказа. У једној таквој посети у априлу-мају 1992. године, тадашњи премијер Демирел представио је велике амбиције и визије Турске у погледу овог региона. Најавио је 1,1 милијарду америчких долара кредита и помоћи, охрабрио ове државе да изађу из зоне рубље, обећао да ће пружити војну обуку и предложио изградњу нафтовода и гасовода за транспорт енергената кроз Турску. Поред тога, подстакао је ове државе да пређу на латинично писмо и позвао на успостављање директних саобраћајних и комуникационих веза, укључујући ТВ преносе, те најавио директне авио-летове. То је, између осталог, указивало на ниво очекивања која је имала Турска. Иако су се ови пројекти у то време чинили нереалним, скоро сви су реализовани. Интензивирање образовних веза са државама Јужног Кавказа и Централне Азије постало је ослонац турске спољне политике на овим просторима. Образовна политика имала је два елемента, при чему је први био давање стипендија студентима на основним и постдипломским студијама за студирање у Турској, а други оснивање школа на различитим нивоима у овим земљама. Турска је прво покренула велики пројекат размене студената 1991. године. Министарство националног образовања основало је Одељење за прекогранично образовање и управљање новим програмом стипендирања. Програм је започет у академској 1992/1993. години и у почетку је понудио 7.000 високошколских и 3.000 средњошколских стипендија студентима из „турских земаља“, укључујући Азербејџан. Од 2010. године, укупан број универзитетских студената у Турској из „турских република“ и турских заједница био је 6.294, при чему је у периоду 1992. до 1998. године 2.570 азербејџанских студената добило стипендије.²⁵

Успостављање културних контаката са регионом сматрано је кључним за ревитализацију веза и обнову културних мостова. Турско Министарство културе покренуло је пројекат који је довео до успостављања Турске заједничке управе за културу и уметност (*Turkish Culture and Arts Joint*

²⁵ Akçal Pınarı, Cennet Engin-Demir, "Turkey's Educational Policies in Central Asia and Caucasia: Perceptions of Policy Makers and Experts," *International Journal of Educational Development*, No. 32, 2012, p. 13.

Administration – TÜRKSOY) у јулу 1993. године. Министарство националног образовања покренуло је пројекат преправљања књига из историје и књижевности у новембру 1992. године. Поред тога, на иницијативу Турске, састанци шефова држава турског говорног подручја почели су да се одржавају од 1992. године и институционализовани су успостављањем Савета за сарадњу држава са турским говорним језиком (Турског савета) у октобру 2009. године. Секретаријат Савета је основан у Истанбулу. Државна турска организација за емитовање (ТРТ) започела је своје прво транснационално емитовање и покренула пројекат Евроазија (*Avrasya*) у априлу 1992. године. Управа за верска питања и њена Фондација за верска питања били су веома активни од почетка, при чему је њихов активизам на Јужном Кавказу био прилично занимљив, с обзиром на то да су већина становништва Азербејџана муслимани, а Грузије православци. Управа за верска питања (*Diinet*) била је активна у изградњи и поправци џамија, подржавајући верско образовање кроз оснивање школа, школовање проповедника и слање верског материјала. У Азербејџану је основана теолошка школа, заједно са једном средњом школом и осам нових џамија којима је управљала Управа за верска питања.²⁶ Као одговор на трансформације на Јужном Кавказу и у Централној Азији, Турска агенција за сарадњу и координацију (ТИКА) основана је у јануару 1992. године. Циљ организације у почетку био је да одговори на потребе реструктурирања, прилагођавања и развоја „турских“ република, али је пружила помоћ и Грузији (Табела бр. 2).

Табела бр.2: Упоредни приказ Турске званичне развојне помоћи Азербејџану и Грузији у периоду 2014–2019. године (у милионима долара)²⁷

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Азербејџан	36,6	8,76	14,24	10,29	3,70	6,01
Грузија	6,1	3,69	5,31	5,86	2,45	4,74

²⁶ Jerzy Rohozinski, "Azerbaijan and Turkey: The Light and Shade of 'Turkish' brotherhood", in: *Turcja after the Start of Negotiations with the European Union – Foreign Relations and the Domestic Situation*, CES Report, Warsaw, 2008, p. 14.

²⁷ Turkish Development Assistance Report 2014–2019, Internet, https://www.tika.gov.tr/en/publication/list/turkish_development_assistance_reports-24

У том контексту, Турска је понудила програме обуке и семинаре владиним званичницима у овим државама. Један од програма био је усмерен на обуку дипломата са Јужног Кавказа и Централне Азије, који је започет 1992. године. Програм се и данас реализује на проширеном географском простору, укључујући Блиски исток. Између 1992. и 1998. године укупно је обучено 297 дипломата, а поред тога су постојали семинари за администрацију, менаџере банака, омладинске лидере, ректоре универзитета, новинске агенције, наставнике и друго особље из министарстава образовања.²⁸ Укупан број полазника који су учествовали на овим семинарима између 1995. и 1999. године био је 910.

Турска је поздравила појаву „турског света“ на Јужном Кавказу и у Централној Азији, и искористила је могућности које су се појавиле у те две регије да консолидује свој међународни статус представљајући се као мост ка спољном свету. Да би се постигли дефинисани циљеви, развијено је неколико политика и успостављене су одређене институције. У таквим околностима сасвим је логично питање да ли је Турској мека моћ помогла да постигне циљеве и повећа моћ и оствари успешан утицај? На крају деценије тај успех је био половичан, с обзиром на то да је постало јасно да је почетна еуфорија Турске била неутемељена и да су државе примаоци увиделе да су њени дискурси били покровитељски. У неколико наврата лидери ових земаља изјавили су да су ослобођени совјетске власти и да не траже другог „великог брата“. Границе турског оптимизма биле су на проби на првом турском самиту одржаном у Анталији, у октобру 1992. године, када је неколико регионалних држава изразило оклевање да настави са амбициозним плановима као што је успостављање заједничког тржишта. Русија је сасвим јасно изразила неслагање са таквим скупом, а државе Јужног Кавказа и Централне Азије биле су подједнако осетљиве на забринутости Русије и нису желеле да поспешују антагонизам у међудржавним односима.²⁹

²⁸ Pinar Akçali, Demir Engin, "Turkey's Educational Policies in Central Asia and Caucasia *Perceptions of policy makers and experts*", *International Journal of Educational Development*, Volume 32, Issue 1, 2012, p. 13.

²⁹ Yasemin Celik, *Contemporary Turkish Foreign Policy* Westport, CT: Greenwood Publishing, 1999, pp. 127-128.

Турска је убрзо морала да се помири са реалношћу повратка Русије у ове регионе, а идеја да буде модел управљања углавном је одбачена. Убрзо је постало јасно да државе региона неће усвојити исламску државу нити следити „турски модел“. Иако је та идеја с времена на време излазила на површину (на пример, 2000. године тадашњи министар спољних послова Исмаил Цем рекао је у интервју да је „Турска парадигма модернизације за евроазијске народе који теже социјалним променама у плуралистичкој и секуларној демократији“),³⁰ углавном је остављена по страни када је и сама Турска почела да следи своје интересе, уместо да се укључује у оно што се данас сматра унутрашњим пословима ових држава. Значајна улога Турске у тим земљама као мосту према спољном свету била је истакнута почетком 1990-их, али је почела да се смањује како су те земље успоставиле сопствене везе. У погледу Јужног Кавказа, спољнополитички активизам Турске и покушаји да игра конструктивне улоге били су лимитирани проблемима са Јерменијом. Такође, ограничавајући фактор је био и утицај Азербејџана на позицију Турске у сукобу око Нагорно-Карабаха. Пример за то је неуспели предлог Пакта стабилности за Јужни Кавказ који није остварен 2000. године. Међутим, Турска је успела да одржи блиске односе са Азербејџаном и Грузијом. Контакт са Грузијом сматран је „узорним“ и показао је да утицај Турске превазилази етничке и (или) верске везе. Наиме, Турска је у великој мери помогла у тежњи ових земаља за институционалним везама са неколико међународних организација. Генерално, Турска је могла да се постави као важан политички и економски актер у региону током 1990-их и успоставила је блиске контакте са становништвом кроз ширење мрежа политика и институција. Када је Партија правде и развоја (АКП) дошла на власт, то је означило и континуитет и промене у интеракцији Турске са Јужним Кавказом.³¹ Наставио се тренд ка реалнијим политикама, при чему су истовремено Јужни Кавказ и Централна Азија престали да буду приоритетни регион за владајућу Партију правде и развоја. Пажња је скренута на Блиски исток, са великим очекивањима која се нису толико разликовала од оних која су у ранијем периоду постојала према Јужном Кавказу и Централној Азији. На

³⁰ İsmail Cem, *Turkey in the New Century*, Rustem Publishing, Nicosia, 2001, p. 61.

³¹ Videti: Balçı Bayram, “Strengths and Constraints of Turkish Policy in the South Caucasus”, *Insight Turkey*, Vol. 16, No. 2, 2014.

Јужном Кавказу су Азербејџан и Грузија углавном остали важни партнери Турске. Међутим, велика промена односила се на односе са Јерменијом. Као део своје политике „нула проблема са суседима“, турска владајућа партија активно је тежила нормализацији односа са Јерменијом. У међувремену су чак потписана два протокола, Протокол о успостављању дипломатских односа и Протокол о развоју односа, што је остварено под швајцарским посредовањем за нормализацију односа у Цириху у октобру 2009. године. Међутим, тај процес је заустављен и протоколи су остали нератификовани у националним парламентима.³² За Турску је главни узрок неуспеха у спровођењу протокола био Азербејџан, који је био незадовољан могућношћу нормализације односа између Јерменије и Турске пре решавања спора око Нагорно-Карабаха. Баку је тада покренуо моћну кампању јавне дипломатије против протокола, доводећи турску владу у веома неугодан положај. Током владавине Партије правде и развоја, настављене су претходне политике за интензивирање образовних, културних и верских веза, као и друге помоћи. Нарочито је у погледу програма образовања и помоћи дошло до значајног повећања и у погледу ресурса и уопштег обима.

Прикључивши се Азербејџану у сукобу око Нагорно-Карабаха, Турска је пре свега тежила промени тренутног статуса у региону. Анкара је првенствено имала за циљ да себи обезбеди место за столом за којим ће се преговарати о будућности и решењу сукоба између Јерменије и Азербејџана, при чему би као пример требало да послужи сиријски сценарио. Из тих разлога Турска жели да преговара са Русијом на Јужном Кавказу, по могућности без западних актера. Такви планови Анкаре нису незанимљиви за Москву. Међутим, због сложености турско-јерменских односа постоји ризик да Јерменија и Турска могу постати потенцијалне противничке стране у овом сукобу, а не Јерменија и Азербејџан. Турски циљеви у сукобу око Нагорно-Карабаха су двојаки. С једне стране, уз подршку Азербејџана жели се стварање противтеже савезницима Јерменије. Из њене перспективе, то су три лидера Минске групе – САД, Француска и Русија. С друге стране, Турска жели да учврсти свој статус

³² Aybars Görgülü, “The Litmus Test for Turkey’s New Foreign Policy: The Historical Rapprochement with Armenia,” in: Kerem Öktem, et al. (eds), *Another Empire? A Decade of Turkey’s Foreign Policy Under the Justice and Development Party*, İstanbul: Bilgi University Press, 2012, pp. 283-284.

регионалне силе учешћем у процесу преговора. Чињеница да је Анкара постала најближи савезник Бакуа може се у великој мери приписати напорима Азербејџана. Често цитирану изјаву у Турској, која се односи на Азербејџан – „једна нација, две државе“, сковао је бивши азербејџански председник Хајдар Алијев деведесетих година прошлог века. После одвајања од Совјетског Савеза Азербејџан је могао да рачуна на подршку Турске, не само у интеграцији у међународне организације већ и у успостављању сопствених оружаних снага након првог рата око Нагорно-Карабаха.³³

Правни оквир за учешће Турске у тренутном сукобу пружа Споразум о стратешком партнерству и узајамној помоћи који су Анкара и Баку закључили 2010. године. Поред заједничких војних вежби уговор предвиђа да ће потписници помагати једни другима „свим могућим средствима“ у случају „агресије“ треће стране. Подстицај за продубљивање сарадње Анкаре и Бакуа на војном пољу дали су слични споразуми Русије и Јерменије. Већ 2010. закључивање споразума о партнерству између Анкаре и Бакуа виђено је као знак незадовољства Азербејџана Минском групом. Док Баку, уз помоћ Анкаре, покушава да промени *status quo* у сукобу са Јерменијом, амбиције Турске превазилазе Нагорно-Карабах. У марту 2020. године, турски министар одбране Хулуси Акар прогласио је претензије своје земље на већи утицај на Блиском истоку, Кавказу, Источном Медитерану, Балкану и Егеју. Према Акару, под вођством Реџепа Тајипа Ердогана, Турска је постала „субјект на међународној сцени“. На Јужном Кавказу Ердоган је, такође, опредељен да Турској обезбеди „заслужено место у светском поретку“ уз САД и Русију.

Турска у последњем сукобу у Нагорно-Карабаху

Други рат око Нагорно-Карабаха између Јерменије и Азербејџана завршио се 10. новембра 2020. године. Војна победа Азербејџана се објашњава разним факторима, а два фактора посматрачи сматрају „чаробним мецима“: улога беспилотних летелица из Турске и Израела и

³³ Daria Isachenko, *Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, 2020, pp. 1-3.

саветодавна улога турског вишег војног особља у оперативним плановима и команди Азербејџана. Али, иако су изузетно важни, ови фактори не објашњавају довољно исход сукоба. Постоји још један значајан фактор. Убрзо након распада Совјетског Савеза, Турска је започела изградњу азербејџанских оружаних снага, заједно са снагама још неколико бивших совјетских република. Недавна победа Азербејџана против Јерменије резултат је овог тридесетогодишњег напора. Као резултат овог непрекидног процеса образовања и обуке, азербејџанска војска је развила снажне људске ресурсе, као и ефикасне командне вештине. Током три деценије, традиција строге дисциплине и послушности у турским оружаним снагама превладала је некадашњи совјетски утицај на азербејџанску војску, а процес образовања и обуке који су водиле турске копнене снаге спровеле су и морнарица и ваздухопловство. Турски капацитет за изградњу војске био је очигледно један од водећих фактора који је допринео победи Азербејџана у Другом нагорно-карабашком рату, што је најважнија разлика између сукоба 2020. и Првог нагорно-карабашког рата. Док се први сукоб водио између две војске са совјетским војним наслеђем, други се одвијао између војске која је још увек живела у претходном веку наспрам модерне војске са западним стандардима. Улога коју је Турска играла у Азербејџану показује не само њен капацитет за изградњу војске, већ и њен потенцијал да даље доприноси трансатлантском савезу у свом региону и шире.³⁴

Турска је у периоду од 2011. до 2020. године учествовала са 2,9% у азербејџанском увозу оружја, при чему су се турске испоруке у овом периоду првенствено односиле на оклопна патролна возила, ракетну артиљерију, ракете и наоружане беспилотне летелице. Наоружане беспилотне летелице, које су испоручене непосредно пре рата 2020. године, укључивале су најмање пет беспилотних летелица Баирактар-ТБ2 наоружаних навођеним бомбама. Употреба ових беспилотних летелица током рата привукла је значајну међународну пажњу. Иако је нејасно да ли је и у којој мери Азербејџан користио остало наоружање које је Турска испоручила у рату 2020. године, неки извештаји сугеришу да је то био случај.

³⁴ Haldun Yalçınkaya, *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War*, German Marshall Fund of the United States, January 21, 2021, Internet: <https://www.gmfus.org/publications/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war>

На пример, извештаји указују да су вишецевни ракетни бацачи ТРГ-300, испоручени од Турске, били смештени на положајима од стратешког значаја за офанзиву Азербејџана у Нагорно-Карабаху 2020. године. Чини се да су трансфери оружја Турске Азербејџану повезани не само са снажним економским везама и културним везама две земље, већ и са ширим спољнополитичким интересима Турске. Јачајући односе са Азербејџаном, чини се да Турска такође шири своје политичко присуство на Јужном Кавказу – нарочито у конкуренцији са Русијом, која је тренутно доминантна сила у региону³⁵.

Најважнији ослонац Азербејџана било је модерно и тешко наоружање и опрема купљена од Русије, Турске и Израела у замену за ресурсе са богатих нафтних поља земље. Азербејџан је у овом процесу обновио комуникациони и сателитски систем војске. У том контексту, турска компанија за одбрамбену индустрију АСЕЛСАН (Војна електронска индустрија) играла је важну улогу у стварању неке врсте паметне муниције коју је развио Азербејџан и развијању репелента за дронове. Рокетсан је такође постигао договор 2010. године о продаји навођених артиљеријских ракета и ракетних система великог домета Азербејџану. У арсеналу азербејџанских оружаних снага могу се видети и ракетни системи великог домета и ракета Каплан, за које је планирана испорука према овом споразуму. У азербејџанској штампи је наведено да је 20 лансера балистичких ракета Каплан домета 120 километара извезено у Азербејџан након уласка у инвентар Турске 2017. године. Овај извоз се повећао још више од 2011. до 2016. године, а 26. јуна 2019. године, на годишњицу успостављања азербејџанске војске, председник Алијев је изјавио да су се „наши војни издаци повећали 15 пута од 2003. године“, при чему је војни материјал увезен из Турске или произведен у сарадњи са Турском, што укључује и напредно оружје и пушке.

У видео запису објављеном на званичном каналу Министарства одбране Азербејџана, од 2. маја 2020. године, видело се да је ракетни систем под називом Каплан, увезен из Турске, намењен не само за

³⁵ Pieter D. Wezeman, Alexandra Kuimov, Jordan Smith, *Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh*, Stockholm International Peace, 30 April 2021, Internet: <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>

Нагорно-Карабах већ и за Нахчиван, где се налазе и ракетни бацачи Касирга и Сакариа. Године 2019. објављено је да је Азербејџан такође заинтересован за беспилотне летелице турске производње и наоружане беспилотне летелице. Након сукоба у регији Товуз на азербејџанско-јерменској граници, председник одбрамбене индустрије Исмаил Демир рекао је: „Наша одбрамбена индустрија је увек на располагању Азербејџану са свим својим искуством, технологијом и могућностима, од наших дронова, преко наше муниције и ракета, до наших система за електронско ратовање“.³⁶ Турска је увек подржавала Азербејџан на основу културних веза и заједничких геополитичких тежњи. Међутим, у последње време, како је Анкара постајала све упорнија у деловању на Блиском истоку и Медитерану, њена политика према региону Нагорно-Карабаха довела је до тога да јој се Баку још више приближи.

Закључак

Сукоб око Нагорно-Карабаха била је прилика за Турску у време када су главне светске силе ометене унутрашњим питањима, продуженом пандемијом COVID-19 и економским проблемима. У тим околностима Турска се отворено залаже за промену *status quo* око Нагорно-Карабаха. По мишљењу Анкаре, Француска, САД и Русија деценијама су предводиле напоре за међународно посредовање без икаквог опипљивог резултата, јер је Јереван задржао контролу над енклавом и суседним територијама. Због тога није чудо да су лидери Француске, Русије и САД заједно позвали Јерменију и Азербејџан да постигну примирје на спорној територији Нагорно-Карабаха, док је Ердоган критиковао Минску групу.

Повећана подршка Турске Азербејџану била је видљива у рату између Азербејџана и Јерменије од септембра до октобра 2020. године: наоружани дронови турске производње су предводили нападе Азербејџана, а Анкара је вероватно пружала инфраструктуру и подршку за то оружје. Према Ердогану, подршка Анкаре Азербејџану била је део турске

³⁶ Ece Göksedef, Nagorno-Karabakh: How did Turkey play a role in the development of Azerbaijan's military capacity?, *BBC*, October 2, 2020, Internet: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105>

потраге за „заслуженим местом у светском поретку“. То се уклапа у укупни образац спољне политике земље на Блиском истоку и Медитерану. Анкара сматра да ће, упркос разликама око Нагорно-Карабаха, Турска и Русија моћи да пронађу трајно решење сукоба. Један од важних аспеката биће турско учешће у мировном процесу. Турско руководство је наговестило такав сценарио када је турски министар спољних послова Мевлут Чавушоглу најавио спремност Анкаре да ради са Москвом на решавању јерменско-азербејџанског сукоба. Сарадња помешана са интензивном конкуренцијом била је обележје руско-турских односа у последњих неколико година. Као што показује случај северне Сирије, они су у стању да дођу до трајних решења упркос тензијама између њих. Шире гледано, сарађивали су у маргинализацији западних сила и у Сирији и у Либији, а сличан тренд се јавља и око Нагорно-Карабаха.

Први знаци појачане турске улоге у сукобу око Нагорно-Карабаха били су уочљиви у јулу 2020. године, када је Анкара необично жустро реаговала на избијање јерменско-азербејџанских борби које су биле наговештавај рата до кога је убрзо дошло. Анкара је обећала да ће убрзати испоруку дронова турске производње Азербејџану, који су касније одиграли значајну улогу у азербејџанској победи. Чини се да је Турска учествовала и у планирању и припреми за борбе 27. септембра 2020. године. Наиме, више извора је известило да је Турска већ почела да регрутује сиријске побуњеничке борце за борбу у Нагорно-Карабаху почетком септембра. Иако су ови милицијски борци морали бити од ограниченог значаја у оном што је, на крају крајева, био рат између две конвенционалне војске, Сиријци су можда били распоређени из разлога одвраћања или као елемент подршке за операторе беспилотних летелица и остало турско особље. Вреди напоменути да је Турска раније користила сличне тактике у Сирији и Либији, укључујући комбиновано распоређивање сиријских ловаца и турских дронова.

Библиографија

Altunışık Benli, Meliha, *Turkey's Soft Power in a Comparative Context: The South Caucasus and the Middle East*, In: Kamrava Mehran (ed), *The Great Game in West Asia*, Oxford University Press, 2016.

- Ataei, Farhad, et al.: Foreign Policy of the Turkey Government for Justice and Development in the South Caucasus Region, *Strategic Quarterly*, Year 21, No. 63, 2012.
- Akçalı, Pinar, Engin-Demir, Cennet, Turkey's Educational Policies in Central Asia and Caucasia: Perceptions of Policy Makers and Experts," *International Journal of Educational Development*, No. 32, 2012.
- Akçalı, Pinar, Engin-Demir, Cennet, Turkey's Educational Policies in Central Asia and Caucasia Perceptions of policy makers and experts, *International Journal of Educational Development*, Volume 32, Issue 1, 2012.
- Balcı, Bayram, "Strengths and Constraints of Turkish Policy in the South Caucasus," *Insight Turkey*, Vol.16, No. 2, 2014 Council on Foreign Relations: Nagorno-Karabakh Conflict, 2018, Internet:https://www.cfr.org/interactives/global-conflict-tracker?cid=ppc-Googlegrantconflict_tracker-031116&gclid=CJi2Hfugq0wodchoDXw#!/conflict/nagorno-karabakh-conflict
- Branch, Anthony R., Armenia and the South Caucasus: A New Security Environment, *The Quarterly Journal*, 17, no. 2, 2018.
- Cem, İsmail, *Turkey in the New Century*, Rustem Publishing, Nicosia, 2001.
- Cook, Steven A., *US-Turkey relations: a new partnership*, Council on Foreign Relations, Washington D. C., 2012.
- Celik, Yasemin, *Contemporary Turkish Foreign Policy* Westport, CT: Greenwood Publishing, 1999.
- Davutoglu, Ahmet, Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, Vol. 10 (1), 2008.
- Ece, Göksedef, Nagorno-Karabakh: How did Turkey play a role in the development of Azerbaijan's military capacity?, *BBC*, October 2, 2020, Internet: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105>
- Ferenc, Vali A., *Bridge across the Bosphorus: the foreign policy of Turkey*, Johan Hopkins press, Baltimore, 1971.
- Gardiner, Harris, U.S. To Issue New Sanctions on Russia over Skripals' Poisoning, *The New York Times*, August 8, 2018, Internet: <https://www.nytimes.com/2018/08/08/world/europe/sanctions-russia-poisoning-spy-trump-putin.html>

- Gürzel, Aylin, Turkey's Role as a Regional and Global Player and its Power Capacity: Turkey's Engagement with other Emerging States, *Revista de Sociologia e Política*, 22(50), 2014.
- Görgülü, Aybars, "The Litmus Test for Turkey's New Foreign Policy: The Historical Rapprochement with Armenia", in Kerem Öktem et al. (eds), *Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party* İstanbul: Bilgi University Press, 2012.
- Hyman, Anthony, "Moving Out of Moscow's Orbit: The Outlook for Central Asia", *International Affairs*, Vol. 69, No. 2, 1993.
- Heshmatollah, Falahat Pisheh, Sharbati, Vahid, Mohammad Mozaffari, Mahdi, "Turkey's foreign policy in the South Caucasus and the Interests of Iran and Russia", *Strategic Politic Articles Quarterly*, Third Year, No. 12, 2016.
- Hill, Fiona, Kirişci, Kemal, Moffatt, Andrew, "Armenia and Turkey: From Normalization to Reconciliation," Brookings Institution, 24 February 2015, Internet: <https://www.brookings.edu/articles/armenia-and-turkey-from-normalizationto reconciliation/> <https://sipri.org>
- Hunter, Shireen, "Turkey, Central Asia and the Caucasus: Ten Years after Independence," *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 1, No. 2, 2001.
- Isachenko, Daria, *Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, 2020.
- Jenkins, Gareth H., *Occasional Allies, Enduring Rivals: Turkey's Relations with Iran*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, D. C., 2012.
- Yalçınkaya, Haldun, *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War*, German Marshall Fund of the United States, January 21, 2021, Internet: <https://www.gmfus.org/publications/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war>
- Karamzadi, Moslem, Khansari Fahimeh, Fard, Explaining the Contexts of the Convergence in the Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan and its Challenges (from 1991 to 2014), *Central Eurasian Studies*, Volume 10, Issue 1, 2016.
- Larrabee, Stephen F., *Turkey as a U.S. Security Partner*, Rand Corporation, Santa Monica, California 2008.

- Larrabee, Stephan F., Lesser, Ian O., *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*: RAND Corporation, Santa Monica, CA 2003.
- Military Balance 2014–2019, *The International Institute for Strategic Studies*
- Paula, Sandrin, Turkish Foreign Policy after the End of Cold War From Securitizing to Desecuritizing Actor, *Turkish Policy Quarterly* (TPQ), 2009, p. 6, Internet: www.turkishpolicy.com/article/116/turkeyand-caucasus-at-the-edge-of-eu-andnatoenlargement
- Robins, Philip, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Hurst & Co., London, 2003.
- Rohozinski, Jerzy, Azerbaijan and Turkey: The Light and Shade of ‘Turkish’ brotherhood, In: *Turcja after the Start of Negotiations with the European Union – Foreign Relations and the Domestic Situation*, CES Report, Warsaw, 2008.
- Shiriyev, Zaur, Tkeshelashvili, Eka, Celikpala, Mitat, *Institutionalizing a Trilateral Strategic Partnership: Azerbaijan, Georgia, Turkey*, Policy Paper, Konrad Adenauer Stiftung, 2016.
- Turkish Development Assistance Report 2014–2019, Internet, https://www.tika.gov.tr/en/publication/list/turkish_development_assistance_reports-24
- Wezeman, Pieter D., Kuimova, Alexandra, Smith Jordan, *Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh*, Stockholm International Peace, 30 April 2021, Internet: <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgroundunder/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>
- Winrow, Gareth, “Turkish Policy in Central Asia,” in Alan Makovsky, Sabri Sayarı(eds), *Turkey’s New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington Institute of Near East Policy, Washington, D. C., 2000.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF TURKEY IN RELATIONS BETWEEN ARMENIA AND AZERBAIJAN

Abstract: The fifteen former Soviet republics represent a very diverse group of states with uneven economic development, diverse demographic, ethnic and religious structures. In such circumstances, Turkey, which geographically belongs to both Europe and Asia, sought a way to achieve its foreign policy priorities and changed the way the foreign policy was conducted in the post-Soviet space. Armenia's dispute with Turkey is historical and refers to the non-recognition of the genocide against Armenians by Turkey in the First World War. On the other hand, Azerbaijan is very similar in its specifics to the "Asian pragmatist" countries (Turkmenistan, Tajikistan and Uzbekistan), which are oriented towards building pragmatic relations with their "big neighbors", but at the same time, it is increasingly turning towards Turkey. In the conflicts around Nagorno-Karabakh, Turkey wants to create a counterweight to Armenia's allies, but also to strengthen its status as a regional power.

Historically, in relations in the post-Soviet space, Turkey used its soft power, which was primarily based on national culture, political values, religion, economy, institutions and foreign policy. However, it is obvious that soft power was not enough in the changed regional security circumstances, which is why Turkey started using hard power (army) again to strengthen its leadership position. Following the doctrine of "strategic depth", under the influence of the policy of improving relations with neighbors and neo-Ottomanism, Turkey followed the path of advocating Western policies towards independence and influence in the regions of the South Caucasus and Karabakh in search of its national interests.

Keywords: Turkey, Nagorno-Karabakh, soft power, armed conflict, use of force, strategic depth.

Борис Тучић¹

КОНФЛИКТ У НАГОРНО-КАРАБАХУ 2020. ГОДИНЕ И ДИПЛОМАТИЈА КЉУЧНИХ РЕГИОНАЛНИХ И ГЛОБАЛНИХ АКТЕРА

Апстракт: У раду се анализирају дипломатски процеси поводом оружаног конфликта у Нагорно-Карабаху 2020. године, интереси кључних регионалних и глобалних актера међународних односа, те импликације њиховог деловања како на стање и даљу перспективу овог проблемима веома бременитог подручја, тако и на односе се снага у регионалном, али и ширем међународном контексту. Ослањајући се на појмовно- категоријални апарат науке о међународним односима, те уз примену аналитичких и синтетичких метода, попут анализе садржаја, компаративне, индуктивне и дескриптивне методе, односно, методе посматрања, у раду се идентификују аргументи на основу којих се примарно Русија, а делом и Турска, могу означити као дипломатски победници последњих дешавања у Нагорно-Карабаху, док би се САД и ЕУ могле лоцирати на „другом крају клатна“ дипломатског гамбита који је, уз пандемију вируса корона, свакако обележио последње месеце 2020. године. Констатује се и да последња дешавања око Нагорно-Карабаха иду у прилог тези о крају америчког хегемонизма и унилатерализма, али и да је коначно политичко решење за Нагорно-Карабах након последњег оружаног конфликта подједнако удаљено као и пре њега, те да ће оно пре свега зависити од великих играча, а много мање од непосредних учесника у сукобу.

Кључне речи: Нагорно-Карабах, дипломатија, конфликт, Јерменија, Азербејџан, Русија, Турска, Иран, САД, ЕУ.

¹ Доцент на предметима из научне области Међународни односи и безбедност. Факултет безбедносних наука, Универзитет у Бањој Луци, boris.tucic@predsjednikrs.net, boris.tucic@fbn.unibl.org

Увод

Уз Јужну Осетију и Абхазију, Нагорно-Карабах, јужнокавказка аутономна област у саставу Азербејџана са доминантним јерменским становништвом, често се у теорији међународних односа наводи као пример „замрзнутог конфликта“.² Овим термином, који се појавио 1911. године (Randell 1911), а на популарности добио деведесетих година прошлог века у контексту територијалних спорова на простору некадашњег Совјетског Савеза, означавају се стања која су последица окончаног оружаног сукоба у условима немогућности постизања мировног споразума, или када стране у конфликту остају на својим оригиналним политичким позицијама, различито тумачећи потписани споразум који је довео до примирја. Реч је о флуидном појму којег је понекад тешко диверсификовати у односу на сродне категорије, попут трајног сукоба или хладног мира, односно хладног рата. У сваком случају, и кратак осврт на историјат дешавања око Нагорно-Карабаха, од периода царске Русије, првих сукоба 1918–1920, припајања овог подручја Азербејџану 1921. године, сукоба у периоду 1988–1992. године и Бишкекског примирја, преко трзавица из 2016. до, коначно, шестонедељног сукоба из 2020. године, указује да је реч о безбедносно високо ризичном подручју. Уколико се узму у обзир и регионални и глобални актери и њихови међусобни односи, у питању је конфликт са веома израженим међународним инклузивним капацитетом. Бжежински (Brzeziński) је Кавказ уврстио у шири простор „Евроазијског Балкана“, етнички хетерогеног простора са капацитетом глобалне нестабилности, око чије контроле се боре Русија, Турска, Иран, Кина и САД.³ Стога, у раду ћемо анализирати позицију и деловање најзначајнијих актера међународних односа у контексту последњих ратних дешавања, почевши од регионалних „играча“ попут Русије (која делује и као глобални актер), Турске или Ирана, а потом и релевантних актера на глобалној равни, попут САД или ЕУ. У средишту анализе је питање на који начин се интереси ових актера преламају на конфликту око Нагорно-Карабаха, ко би се могао идентификовати као дипломатски победник, а ко као губитник последњих дешавања, те на који начин се „дипломатски гамбит“ великих играча

² Thomas Grant, 2017. “Frozen Conflicts and the International Law”. *Cornell International Law Journal* 50 (3): 361–413. Последњи приступ: 28.12.2020. <https://www.lawschool.cornell.edu/research/ILJ/upload/Grant-final.pdf>.

³ Zbignjev Bžeziński, 1999. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID, str. 117-120.

одражава на перспективу овог конфликтног подручја. Такође, да ли последњи рат у Нагорно-Карабаху представља само цикличну фазу трансформације замрзнутог конфликта у оружани сукоб, или је он донео одређене промене у односима снага чинећи могућност постизања коначног политичког решења реалнијом и извеснијом?

Наведена, те друга релевантна питања везана за предмет истраживања разматрају се кроз појмовно-категоријални апарат науке о међународним односима, кроз неколико методолошки, тематски и логички повезаних целина и подцелина, а на крају рада дата је закључна оцена аутора.

Регионални актери и конфликт у Нагорно-Карабаху

Русија

За званичну Москву, јужни Кавказ припада руској „зони утицаја“ и она га сврстава у свој „гранични појас“, те би свако мешање спољних актера у регионалне процесе било оцењено као неприхватљиво.⁴ Но, то не значи да Русија, иако најснажнији регионални актер, није исказивала спремност на сарадњу са другим субјектима, како би што пре дошло до обустављања ватре и отварања преговарачког процеса. Оваква позиција Москве била је детерминисана различитим факторима. Пре свега, до ескалације сукоба дошло је у периоду када су дипломатски ресурси Русије, уз опште околности проузроковане пандемијом вируса корона, били усмерени ка неким другим питањима, попут Украјине, Бјелорусије или „политичко-обавјештајне афере“ са наводним тровањем лидера руске опозиције Алексеја Навалног и преламајућих односа званичне Москве са водећим чланицама Европске уније и САД. Други релевантан моменат односио се на међународноправне обавезе Русије, које су произилазиле из чланства у Организацији договора за колективну безбедност (рус. *Организация договора о коллективной безопасности* – ОДКБ), успостављене Ташкентским споразумом из 1992. године, а у чијем чланству уз Русију партиципирају и Белорусија, Јерменија, Казахстан, Таџикистан и Киргистан.⁵ Систем колективне безбедности из

⁴ Срђан Перишић, 2015. *Нова геополитика Русије*. Београд: Одбрана, стр. 104-105.

⁵ Азербејџан и Грузија су били чланови Организације до 1999. године, а Узбекистан је иступио 2013. године. Статус посматрача од 2013. године уживају Авганистан и Србија.

члана 4 њеног оснивачког акта, те чињеница да се сукоб између Јерменије и Азербејџана неретко из Нагорно-Карабаха преливао на суверене територије учесница у сукобу, указивали су на обавезу Русије да се укључи у сукоб на страни Јерменије што би, узимајући у обзир међународни инклузивни капацитет овог конфликта и специфичну позицију Турске, могло довести до заоштравања ситуације на ширем плану. Но, уместо тога, Русија је сукоб оквалификовала као интерни, те предузела дипломатске напоре у правцу његовог заустављања, прво у оквиру Минск групе,⁶ а касније унилатерално, те у сарадњи са Турском. Русија није желела да квари претходно остварене односе са Анкаром, посебно по сиријском питању и у домену војно-техничке сарадње. Овакав став није умањивао значај Јерменије за званичну Москву, узимајући у обзир бројност јерменске дијаспоре у Русији,⁷ међусобну сарадњу у оквиру Евроазијске економске уније, те руско војно присуство у јерменској Ширак провинцији. Азербејџан, опет, уз економске и енергетске везе, представљао је пример да државна независност на постсовјетском простору, за разлику од Украјине или Грузије на пример, не мора по аутоматизму имати антируски предзнак.

Прва формализована дипломатска активност Русије реализована је 1. и 5. октобра кроз заједничка саопштења са копредседавајућим Минск групе, Француском и САД, у којима се захтева хитан прекид ватре и отварање преговарачког процеса. Но, ова иницијатива, сем краткорочних обустава ватре,⁸ није уродила плодом, делом због „подривања“ од стране Турске, а делом због негативног односа страна у сукобу према самом деловању Минск групе. Након овог неуспеха, Русија је интензивирала

⁶ Успостављена у оквиру Организације за сарадњу и безбедност у Европи (ОЕБС, енг. OSCE) 1992. године, у циљу подстицања мирног решења за Нагорно-Карабах. Председавајуће групе су Русија, САД и Француска, а у раду партиципирају и Турска, Азербејџан, Јерменија, СР Немачка, Италија, Шведска, Белорусија и Финска.

⁷ У зависности од извора, подаци о бројности јерменске дијаспоре у Руској Федерацији крећу се од 1,3 до чак 2,5 милиона (Federal State Statistic Service of the Russian Federation 2010; Office of the High Commissioner for Diaspora Affairs, Government of the Republic of Armenia 2020).

⁸ На иницијативу председника Русије прво примирје, од свега неколико сати, постигнуто је 17. октобра. Друго хуманитарно примирје, на иницијативу САД, постигнуто је 25. октобра, али је и оно било кратког даха. Након састанка копредседавајућих Минск групе и министара иностраних послова Јерменије и Азербејџана 29. октобра, договорено је и треће примирје, но ни овај договор није дао резултате.

властите дипломатске активности, контролисано укључујући Турску у процес, на чему је инсистирао и Азербејџан. Резултат оваквог деловања био је Споразум о обустави ватре од 9. новембра којег су потписали Русија и две стране у сукобу, уз подршку свих регионалних и светских актера. Укратко, „Споразумом у девет тачака“ предвиђено је:

- Прекид сукоба од 10. новембра и задржавање страна на положајима на којима се налазе;
- Враћање дистрикта Агдам Азербејџану до 20. новембра;
- Распоређивање руских мировних снага дуж линије раздвајања и у Лачин коридору;
- Сукцесивно распоређивање руских мировњака са повлачењем јерменских снага из Нагорно-Карабаха, на мандат од пет година, са могућношћу продужетка;
- Успостављање Центра мировних снага за мониторинг примене Споразума;
- Враћање Калбахара Азербејџану до 20. новембра, односно Лачина до 1. децембра, успостављање новог транспортног коридора између Нагорно-Карабаха и Јерменије у наредне три године, те безбедно одвијање саобраћаја и комуникације кроз Лачин коридор у оба правца;
- Повратак интерно расељених и избеглих лица, уз учешће Високог комесара УН за избеглице;
- Неизоставна размена заробљеника, рањеника и тела настрадалих;
- Ослобођење свих постојећих и успостављање нових саобраћајних и економских коридора у региону, укључујући и оне између Азербејџана и његове ексклаве Накчиван.

Иако није уговорна страна Споразума, Русија је потом са Турском потписала Меморандум о разумевању, којим је предвиђено успостављање Заједничког мониторинг центра са задатком надгледања обуставе ватре, а чија локација је, на захтев Русије, далеко изван зоне конфликта. Тиме је Турска војно-технички укључена у постконфликтне процесе, додуше на далеко нижем нивоу него што је то захтевао Азербејџан, који је тражио да и турски мировњаци буду распоређени на терену, док је Русија задржала примарну позицију у региону, непосредно контролишући јужнокавказки коридор као кључну геополитичку, трговинску и енергетску повезницу Европе и централне Азије.

Споразум о обустави ватре предвидео је далеко већи контингент обавеза за јерменску страну, посебно у контексту враћања раније контролисане територије, што је проузроковало озбиљне турбуленције и политичке немире у Јеревану, који у одређеном интензитету трају и данас. Азербејџан, с друге стране, и дешавања на терену и решења Споразума дочекао је као велику победу и значајан корак ка враћању Нагорно-Карабаха под властити суверенитет. Треба истаћи и да су нека решења Споразума о обустави ватре веома слична тзв. мадридским принципима (OSCE Minsk Group 2007/2009), посебно она која се односе на враћање Азербејџану дела територије под јерменском контролом, иако су ови принципи до данас остали мртво слово на папиру.

Турска

За разлику од Русије, Турска је од почетка сукоба подржавала, како је то истицао председник Ердоган, „своју азербејџанску браћу“.⁹ Војно-политичко спонзорство једне стране у сукобу Анкару је изложило оптужбама од стране западних партнера, али и Ирана и делом Русије, да омогућава долазак радикалних исламских ратника са сиријског ратишта у конфликтну зону Нагорно-Карабаха.¹⁰ Иако је Турска овакве оптужбе енергично одбацивала, није усамљено мишљење да је управо она главни кривац за ревитализацију сукоба у региону.¹¹ Турска и Азербејџан традиционално имају развијене односе, насупрот историјски веома лоших односа са Јерменијом, чији је основни симбол, посебно из угла Јеревана, геноцид над Јерменима у периоду заласка Отоманског царства у којем је живот изгубило готово 1,2 милиона људи.^{12, 13} Додатно, копнена граница

⁹ *Anadolu Agency*, 2020. “Turkey to continue support Baku with all means”.

¹⁰ John Irish and Michel Rose, 2020. “France accuses Turkey of sending Syrian jihadists to Nagorno-Karabakh”. *Reuters*.

¹¹ Emil Avdalani, 2020. “Turkey’s Win-Win Strategy in Nagorno Karabakh Conflict”, *Besa Center Perspectives*.

¹² Турска одбацује квалификацију геноцида, али признаје ратни злочин који представља „увреду и за саме Турке“ (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey 2007).

¹³ United States Holocaust Memorial Museum [USHMM]. n.d., “Holocaust Encyclopedia. The Armenian Genocide 1915–1916: in Depth”. *United States Holocaust Memorial Museum*.

између Турске и Јерменије од 311 км, са три гранична прелаза, у потпуности је затворена.

Уколико се прихвати теза о макар индиректном учешћу Турске у иницирању сукоба, могла би се издвојити два момента који су детерминисали њену позицију у овом контексту. Први се односио на процену о фокусираности руских дипломатских капацитета на друга питања глобалног или регионалног карактера, те да је сазрио моменат да се Азербејџан подржи у интенцији да Нагорно-Карабах врати под властиту контролу. Додатно, Турска је у оваквој ситуацији видела и могућност личне верификације као незаобилазног политичког и војног ауторитета у региону, у чему треба тражити и узроке њеног противљења спољашњем мешању у процесе у региону, укључујући и Минск групу. Но, да ли је Турска у својим намерама у потпуности успела? Решења Споразума од 9. новембра иду у прилог успеху који је остварио њен „пулен“, Азербејџан, међутим, само учешће Турске у постконфликтним процесима значајно је редуковано. Она се не појављује као страна и формални гарант Споразума, а њена улога је сведена на војно-техничку димензију на основу Меморандума о разумевању потписаног са Москвом, без могућности распоређивања турских мировних снага у спорном подручју, без обзира на захтеве Азербејџана. Или, Русија је Турску посредством Меморандума веома вешто одржала „у игри“, процењујући да њена конструктивна улога у обезбеђивању поштовања Споразума може бити од великог значаја. Русија је на овај начин бар делић одговорности за судбину Споразума, а тиме и за дешавања у региону у целини, дистрибуирала на још једног значајног играча, ограничавајући га при томе далеко испод његових исказаних амбиција. Интересантан дипломатски маневар Москве могао би се ишчитати и у оригиналном прихватању да се решење за кризу тражи у оквиру Минск групе, у сарадњи са западним партнерима. Препознајући домете ове групације земаља, те ослушкујући незадовољство страна у сукобу и Турске због њеног ангажмана, Русија се према Западу представила као конструктиван партнер који је спреман да сарађује на свим питањима, укључујући и она из њеног непосредног окружења. Након очекиваног неуспеха Минск групе, мада озбиљнијег оперативног деловања није ни било, отворио се шири простор Москви за унилатерални те, уколико укључимо и Турску, контролисани билатерални спољнополитички ангажман који је Русији донео дипломатски успех.

Иран

Иран је политички и војни актер чија се улога у кључним процесима у региону не сме занемарити. Његова позиција око Нагорно-Карабаха била је детерминисана како интерним, тако и спољнополитичким факторима, међу које примарно спада однос према Турској, односно Руској Федерацији, али и перцепција свеукупних односа у региону. Како је азербејџанска етничка групација у Ирану веома заступљена,¹⁴ могло би се помислити да је Техеран подржавао азербејџанску страну у сукобу, но то није био случај у великој мери због његових спорних односа са Турском. Потписивање Споразума званични Техеран је снажно поздравио, пре свега што њим, иако су предвиђени одређени територијални бенефити за Азербејџан, Турска није препозната као политички победник, те није предвиђено распоређивање њених снага у конфликтном подручју. Такође, потписивањем Споразума Техеран се ослободио притиска својих грађана азербејџанског порекла који су снажно захтевали његово укључивање у сукоб. Иако се, суштински, залагао за очување *status quo* у Нагорно-Карабаху, Иран је предузео властиту дипломатску иницијативу, презентујући предлог мировног плана који се састојао од три кључна елемента.¹⁵ Први је подразумевао враћање дела територије Азербејџану, али искључиво у складу са резолуцијама СБ ОУН из 1993. године (UNSC S/RES/822, UNSC S/RES/853, UNSC S/RES/874, UNSC S/RES/884), други је био фокусиран на поштовање мањинских, односно јерменских права у Нагорно-Карабаху након враћања територије, док се у трећем осуђивало присуство сунитских ратника из Сирије у зони конфликта, за шта је директно оптуживана Турска. Из овог разлога, али и због учесталих гранатирања пограничне иранске територије, Техеран је мобилисао војне снаге и распоредио их на границе према странама у сукобу.

Иако његов мировни предлог није наишао на подршку, Иран је подржао примирје остварено под утицајем Руске Федерације. Но, то не значи да су сва решења Споразума у складу са његовим интересима. Уз поменуте територијалне бенефите Азербејџана, најспорније је решење којим се предвиђа изградња новог коридора између Азербејџана и Накчивана преко јужне Јерменије, чиме Иран губи значајну политичку и

¹⁴ Richard Frye, 2012. "Iran v. People's of Iran: General Survey", *Iranica Online*.

¹⁵ Eldar Mamedov, 2020. "How Iran views the Nagorno-Karabakh Truce", *Euroasianet*.

економску „полугу“ у односу на Азербејџан, јер се тренутно транспорт са овом ексклавом остварује преко иранске територије. Турска, која се граничи са Накчиваном, на овај начин добија директну везу са Азербејџаном, без потребе да се она остварује преко иранске или грузијске територије. Једина „утеха“ за Иран лежи у чињеници да ће нови коридор бити под контролом руских снага, те да није прихваћено неко друго решење, попут Гобловог плана,¹⁶ које би значило даљу изолацију Техерана из кључних процеса у региону.

Конфликт у Нагорно-Карабаху: САД и ЕУ

Сједињене Америчке Државе

САД су сукоб у Нагорно-Карабаху дочекале у специфичном стању. Политика „Америка на првом месту“ председника Доналда Трампа подразумевала је резервисаност њених спољнополитичких ресурса примарно за питања од суштинског значаја за америчке интересе, попут односа са Русијом или Кином, што је значајно одступало од матрице глобалног деловања само неколико година раније. Други одређујући моменат односио се на наступајуће председничке изборе и потребу одржавања баланса између захтева азербејџанске¹⁷ и јерменске¹⁸ заједнице у САД. САД имају развијене односе са обе стране у сукобу. Организују се заједничке војне вежбе на азербејџанској територији, Баку је међу првима омогућио прелет преко своје територије у кампањи борбе против тероризма, а америчке компаније су присутне и у азербејџанској

¹⁶ Назван по високом функционеру Стејт Департамента Полу Гоблу. План је подразумевао размену територија, те јачање веза између Турске и Азербејџана, односно удаљавање Ирана и Јерменије, те изолацију Ирана од кључних дешавања у региону.

¹⁷ Према званичним подацима, у САД живи око 50.000 Азера, док азербејџанска страна процењује да се тај број пење и на 100.000 (United States Census Bureau 2020, State Committee on work with diaspora of the Republic of Azerbaijan 2021).

¹⁸ Према званичним подацима, у САД живи око 500.000 грађана јерменског порекла, док према неким јерменским изворима број етничких Јермена у САД креће се између 800.000 и 1,5 милиона, односно између 0,25 и 0,5% од укупног становништва САД (United States Census Bureau 2020; Bolsajian 2018).

нафтної индустрији. С друге стране, јерменска заједница у САД је политички веома активна,¹⁹ иако је до привременог захлађења односа дошло 2010. године због продаје јерменског оружја Ирану.

САД су своје дипломатско деловање поводом рата у Нагорно-Карабаху задржале у оквирима Минск групе,²⁰ посредством заједничких саопштења, те дипломатских иницијатива у правцу обустављања оружаних сукоба. Но, за разлику од Русије, САД су од почетка истицале међународни карактер сукоба, инсистирајући да се исти решава у ширем форуму, какав управо представља Минск група.²¹ Суздржаност САД по питању Нагорно-Карабаха била су предмет бројних критика, према којима је Вашингтон својом пасивношћу допринео стварању дипломатског вакуума који су искористиле Русија и Турска. На тај начин нанета је штета интересима САД као глобалне силе, јер су Русија и Турска показале да се проблеми могу решавати и без озбиљнијег америчког уплива.²² Потписивање Споразума од 9. новембра САД су поздравиле као искорак у правцу заустављања хуманитарне катастрофе и креирања предуслова за постизање коначног политичког решења (US Department of State 2020), те позвале Јерменију и Азербејџан да подрже напоре Минск групе, у складу са хелсиншким принципима, најављујући финансијску подршку у процесима реконструкције.²³ САД су се укључиле и у политички мониторинг поштовања прекида ватре, међутим, не може а да се не примети да у својим иступима настоје да минимизирају улогу Русије у обустави сукоба,²⁴ усмеравајући Јереван и Баку према

¹⁹ Heather S. Gregg, 2002. "Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the United States". *Rosemary Rogers Working Paper Series* 13.

²⁰ United States Mission to OSCE, 2020. "US National Statement on OSCE Minsk Group, As Delivered by Ambassador James S. Gilmore III on 17 November 2020". *United States Mission to OSCE*.

²¹ United States Department of State, 2020. "Announcement: Secretary Michael R. Pompeo with Amy Kellogg of Fox News". *United States Department of State*.

²² Rebecca Stoil Shimoni, "Armenia – Azerbaijan violence shows danger of US diplomatic indifference to foreign conflicts". *NBC News: THINK – analysis, opinion, essays*.

²³ Servet Gunerigok, 2020. "US Welcomes End of Hostilities in Karabakh". *Anadolu Agency*.

²⁴ United States Embassy and Consulates in Russia, 2020. "US and France want more clarity from Russia on Karabakh. Press Release". *United States Embassy and Consulates in Russia*; United States Mission to OSCE. 2020. "US National Statement on OSCE Minsk Group, As Delivered by Ambassador James S. Gilmore III on 17 November 2020". *United States Mission to OSCE*.

неуспелим договорима у оквиру Минск групе из октобра месеца. Наглашавајући (непостојећу) властиту улогу у постизању примирја, САД се желе одржати као активан играч у постконфликтним процесима у Нагорно-Карабаху и ширем региону.

Европска унија

Уз догађаје на простору бивше Југославије, сукоб у Нагорно-Карабаху почетком деведесетих година 20. века показао је сву дисфункционалност Заједничке спољне и безбедносне политике, уведене Уговором из Мастрихта. Иако је у две и по деценије које су уследиле овај облик сарадње на европском нивоу значајно еволуирао, неки аутори сматрају да су највећи политички губитници дешавања у Нагорно-Карабаху 2020. године управо Унија и њене чланице.²⁵ Оваква оцена почива на чињеници да се Унија поново није успела наметнути као релевантан актер у процесима којима су довели до окончања сукоба. Но, Унија се ни и у првој декади 2000-их, на пример, није успела наметнути као медијатор између две стране, нити реализатор појединачних програма помоћи и сарадње. Јерменија није исказивала опредељеност у том правцу водећи рачуна о ставовима Русије, док је Азербејџан инсистирао да се у све званичне документе унесе формулација о поштовању територијалног интегритета, што је Унија оклевала експлицитно да учини. Уз то, Кипар је ушао у конфликт са Азербејџаном због најава Бакуа да ће признати пасоше непризнате „Републике Северни Кипар“,²⁶ чиме је сарадња постала додатно отежана. Азербејџан је и са доста неповерења гледао на интернационализацију решавања конфликта, посматрајући дешавања на Косову и Метохији, те водећи рачуна да је већина чланица Уније признала самопроглашену независност јужне српске покрајине.

Након избијања сукоба 2020. године, Високи представник за спољну политику и безбедност у више наврата, у име Уније, издао је саопштења у

²⁵ Borut Grgič, 2020. „Највећи губитник у Nagorno.Karabahu је Европска унија.“ *Aljazeera Balkan*; William Lavender, 2020. “Nagorno-Karabakh: Where Does the EU Go From Here?”, *Emerging Europe*.

²⁶ Интересантно, Азербејџан је у свом захтеву за поштовањем територијалног интегритета јединог правог савезника у ЕУ имао управо у Кипру.

којима се тражи хитна обустава ватре и обнављање преговарачког процеса.²⁷ СР Немачка, као председавајућа Саветом ЕУ у том периоду, износила је на заседањима Сталног савета OSCE усаглашен став Уније, пружајући подршку активностима Минск групе.²⁸ Немачка је била и под притиском захтева и Бакуа и Јеревана да их подржи у њиховим настојањима, што је Берлин упорно одбијао, усмеравајући стране у конфликту ка процесима у оквиру Минск Групе.²⁹ Француска, као једна од копредседавајућих Минск групе, отворено је критиковала Турску због укључивања исламских ратника из Сирије у сукоб, да би антитурска политика на крају резултовала усвајањем Резолуције, прво од стране Сената 23. новембра, а онда и Националне скупштине 4. децембра, и то убедљивом већином,³⁰ а у којој се од Владе захтева признање независности Нагорно-Карабаха, те Брисел упућује да преиспита политику према Анкари, посебно позицију Турске у приступном процесу. Иако је реч о необавезујућем акту он носи веома озбиљну политичку поруку, те је био предмет оштре критике, јер се овакав став косио не само са улогом Француске као копредседавајуће Минск групе или неутралном позицијом ЕУ, већ и званичним ставом ОУН по којем је Нагорно-Карабах саставни део азербејџанске територије. Француски министар иностраних послова одбацио је могућност да Влада поступи по захтеву парламента, а уколико би до тога и дошло Француска би се одмах повукла из Минск групе и улогу медијатора препустила неком другом.³¹ Доношење Резолуције представљало је резултат не само лобирања јерменске заједнице у Француској, већ и снажних антитурских порука, између осталог, због доласка сунитских ратника у конфликтну зону и наводних ратних злочина над јерменским војницима и цивилима, због чега су француски политички

²⁷ Council of the European Union, 2020. "Press Release: Declaration of the High Representative on behalf of the European Union on 11 October 2020". *Council of the European Union*.

²⁸ Council of the European Union, 2020. "Press Release: Declaration of the High Representative on behalf of the European Union on 18 October 2020". *Council of the European Union*.

²⁹ *Deutsche Welle*, 2020. "Germany under pressure to take sides in Nagorno/Karabakh conflict".

³⁰ За је гласало 188 посланика, 3 су била против, а 16 није гласало.

³¹ Yusuf Ozkan, 2020. "French National Assembly Approves Decision on Karabakh". *Anadolu Agency*.

представници тражили међународну кривичну истрагу, а парламентарци у тачки 5 Резолуције истакли да „постоји наглашена потреба за одбраном мањинских хришћанских заједница у Европи, на истоку, али и широм света“.³²

ЕУ је поздравила Споразум о обустави ватре, али је и истакнуто да је реч само о првом кораку ка постизању одрживог политичког решења за Нагорно-Карабах, те су сви актери позвани да се искрено укључе у процесе који се проводе у оквиру Минск групе, а посебно у реализацију мадридских принципа. Унија је исказала спремност не само да подржи процесе реконструкције у региону, већ и да игра улогу координатора мировних операција. Међутим, простор за тако нешто сада реално не постоји. Због структуралних слабости своје спољне политике и нејединства држава чланица, Унија је остала релативно пасиван посматрач у свом ширем окружењу. И не само то, реч је о простору обухваћеним Источним партнерством, једним од формата добросуседске политике ЕУ који би, ако ништа друго, морао имплицирати њен неупоредиво већи ангажман и одговорност за кључне политичке процесе у региону.

Закључак

На основу анализе кључних ставова и деловања регионалних и глобалних актера могло би се извести неколико закључака. Пре свега, привремена промена „агрегатног стања“ до које је дошло у шестонедељном периоду, дефинитивно није дала одговоре на сва питања која се намећу када је реч о овом турбулентном јужнокавказком подручју. Постизање одрживог и за све стране релативно прихватљивог политичког решења за Нагорно-Карабах још увек представља далеки циљ, чије остварење примарно зависи од кључних регионалних и глобалних актера међународних односа, а много мање од Азербејџана и Јерменије као непосредних учесника у конфликту. Чини се да је Русија однела убедљиву дипломатску победу, потврђујући се као незаоблизан ауторитет без чијег непосредног ангажмана ниједно питање у њеном ширем окружењу не може бити решено. Прихватање документа о прекиду оружаног конфликта који је продукт руске дипломатије, распоређивање руских мировних снага

³² Staff Asbarez, 2020. “France’s National Assembly Recognizes Arcakh”. *Asbarez*.

и успостављање контроле над кључним тачкама у региону, те редукција улоге не само Турске већ и других актера међународних односа у постконфликтној фази, представљају резултат не само дипломатске умешности већ и капацитета које Русија поседује. Без обзира што је Нагорно-Карабах, у глобалним оквирима, само једно у низу отворених територијалних и политичких питања, оно прилично јасно потврђује тезу о краху америчког хегемонизма и унилатерализма. Као творац и једини „екстерни“ потписник Споразума о обустави ватре, Русија је преузела одговорност за одржање постигнутог мира, с тим што је неспорно да ће процеси постконфликтне обнове морати бити подржани мултилатаралним програмима ОЕБС-а, ЕУ или ОУН-а. Делимичан победник је и Турска која је индиректно, посредством Азербејџана, успела да отклони опасност да се значајна питања у региону решавају без њеног учешћа, конкретно, од стране Минск групе. Такође, Турска је успела да се укључи у процесе надгледања поштовања постигнутог мира и реализације других обавеза из Споразума, додуше, на основу бајпаса којег јој је омогућила Москва, процењујући да је конструктивна али и контролисана улога Турске у постконфликтном периоду преко потребна. Западни актери, на челу са САД, исказали су доста рањивости у односу према кризи у Нагорно-Карабаху. Као два кључна фактора која су утицала на несвојствену америчку уздржаност истакли смо нову политичку платформу председника Трампа, те наступајуће председничке изборе. Но, посебну слабост манифестовала је ЕУ, која не само да се није наметнула као релевантан актер у решавању кризе, већ је и поново пала на испиту обезбеђења „једног гласа“, што представља *sine qua non* за њену било какву озбиљнију улогу на глобалној сцени. Одударане ставова Француске с једне, те већине осталих чланица, с друге стране, највише штете је причинило самој Унији и њеном кредибилитету, иако је реч о подручју са којим ЕУ настоји да развија дубље односе кроз програм Источног партнерства.

Када је реч о учесницима у конфликту, Азербејџан је изашао као победник ове рунде, успевши да поврати делове раније изгубљене територије. Јерменија, с друге стране, о чему сведочи и њен интерни политички конфликт, претрпела је значајне губитке и на први поглед би се могло рећи да Јереван има право да на Москву гледа са одређеном дозом разочарања, јер његови територијални интереси нису заштићени. Међутим, односи снага на терену, као и чињеница да је враћање територија Азербејџану било предвиђено и раније предлаганим платформама за

преговоре о коначном статусу Нагорно-Карабаха, укључујући и документ из Мадрида, указују да контрола јерменских снага над целокупном конфликтном територијом није била ни реална, нити трајна, те да су одређени уступци били неминовни. Најзначајнију безбедносну гаранцију за јерменско становништво у Нагорно-Карабаху представљају руске мировне снаге на терену и то је свакако највећи добитак Јеревана након последњих дешавања.

Резултат конфликта у Нагорно-Карабаху су и хиљаде мртвих и рањених припадника војних снага и цивила на обе стране, разрушени домови и инфраструктура, те хиљаде избеглих и расељених лица. Узимајући у обзир димензије разарања, чињеницу да је коначно политичко решење веома далеко, као и да није немогуће да у одређеном моменту замрзнути конфликт поново прерасте у директан оружани сукоб, чини се да су и Јерменија и Азербејџан на губитку. Стога, уместо одржавања стања латентног рата који повремено ескалира, нужно је што пре започети са преговарачким процесом иза којег ће стати сви релевантни актери међународних односа, јер све док је преговарачки процес жив, ма колико он био успорен или отежан, мање су шансе за поновно избијање сукоба.

Литература и коришћени извори

- Перишић, Срђан, 2015. *Нова геополитика Русије*. Београд: Одбрана.
- Anadolu Agency*, 2020. "Turkey to continue support Baku with all means". Последњи приступ 27.12.2020. <https://aa.com.tr/en/turkey/turkey-to-continue-supporting-baku-with-all-means/1992169#>.
- Asbarez, Staff, 2020. "France's National Assembly Recognizes Artsakh". *Asbarez*. Последњи приступ 4.1.2021. <https://asbarez.com/198944/frances-national-assembly-recognizes-artsakh>.
- Avdaliani, Emil, 2020. "Turkey's Win-Win Strategy in Nagorno Karabakh Conflict", *Besa Center Perspectives*. Последњи приступ: 27.12.2020. <https://besa-center.org/perspectives-papers/turkey-nagorno-karabakh-strategy/>.
- Bolsajian, Monique, 2018. "The Armenian Diaspora: Migration and its Influence on Identity and Politics", *Global Societies Journal* 6: 29–40. Последњи приступ: 29.12.2020. <https://escholarship.org/uc/item/51x1r30s>.
- Вжежински, Збигњев, 1999. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID.

- Breedlove, Philip, 2020. "The US can not afford to ignore Nagorno-Karabakh Conflict", *National public radio*. Последњи приступ 2.1.2021. <https://www.npr.org/2020/10/24/927219056/opinion-the-u-s-cant-afford-to-ignore-the-nagorno-karabakh-conflict>.
- Council of the European Union, 2020. "Press Release: Declaration of the High Representative on behalf of the European Union on 11 October 2020". *Council of the European Union*. Последњи приступ 4.1.2021, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/11/nagorno-karabakh-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union>.
- Council of the European Union, 2020. "Press Release: Declaration of the High Representative on behalf of the European Union on 18 October 2020". *Council of the European Union*. Последњи приступ 4.1.2021, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/18/nagorno-karabakh-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union>.
- Deutsche Welle*, 2020. "Germany under pressure to take sides in Nagorno-Karabakh conflict". Последњи приступ 4.1.2021. <https://www.dw.com/en/germany-under-pressure-to-take-sides-in-nagorno-karabakh-conflict/a-55364432>.
- Elling, Rasmus Christian, 2013. *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity After Khomeini*. London: Palgrave MacMillan.
- Federal State Statistic Service of the Russian Federation. n.d., "Population and Census Data". *Federal State Statistic Service of the Russian Federation*. Последњи приступ 25.12.2020. <https://eng.gks.ru/folder/11654>.
- Frye, Richard, 2012. "Iran v. People's of Iran: General Survey". *Iranica Online*. Последњи приступ 30.12.2020. <https://iranicaonline.org/articles/iran-v1-peoples-survey>.
- Grant, Thomas, 2017. "Frozen Conflicts and the International Law". *Cornell International Law Journal* 50 (3): 361–413. Последњи приступ: 28.12.2020. <https://www.lawschool.cornell.edu/research/ILJ/upload/Grant-final.pdf>.
- Gregg, Heather S., 2002. "Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the United States". *Rossemay Rogers Working Paper Series* 13. Последњи приступ: 26.12.2020. <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/97604>.

- Grgič, Borut, 2020. „Najveći gubitnik u Nagorno-Karabahu je Europska unija.“ *Aljazira Balkan*. Последњи приступ 4.1.2021. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2020/11/24/najveci-gubitnik-u-nagorno-karabahu-je-europska-unija>.
- Gunerigok, Servet, 2020. “US Welcomes End of Hostilities in Karabakh”. *Anadolu Agency*. Последњи приступ 3.1.2021. <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/us-welcomes-end-of-hostilities-in-karabakh/2047122>.
- Irish, John and Rose, Michel, 2020. “France accuses Turkey of sending Syrian jihadists to Nagorno-Karabakh”. *Reuters*. Последњи приступ 27.12.2020. <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbeijan-putin-macron-idUSKBN26L3SB>.
- Kartal, Ahmet Gurhan, 2020. “Turkey has won the war in Karabakh”. *Anadolu Agency and Daily News*. Последњи приступ 27.12.2020. <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/turkey-has-won-the-war-in-karabakh-conflict-uk-daily/2039808>.
- Lavender, William, 2020. “Nagorno-Karabakh: Where Does the EU Go From Here?”. *Emerging Europe*. Последњи приступ 4.1.2021. <https://emerging-europe.com/voices/nagorno-karabakh-where-does-the-eu-go-from-here>.
- Mamedov, Eldar, 2020. “How Iran views the Nagorno/Karabakh Truce”. *Euroasianet*. Последњи приступ 30.12.2020. <https://eurasianet.org/perspectives-how-iran-views-the-nagorno-karabakh-truce>.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2007. *The Armenian “Genocide”: Facts and Figures*. Ankara: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey.
- Office of the High Commissioner for Diaspora Affairs. n.d., “Armenian Diaspora Communities”. *Office of the High Commissioner for Diaspora Affairs*. Последњи приступ 25.12.2020. <http://diaspora.gov.am/en/diasporas>.
- Organization for Security and Cooperation in Europe [OSCE], 2020. *Statement by the European Union at the 1286th meeting of the OSCE Permanent Council on the situation of the Nagorno-Karabakh conflict zone on 22 October 2020*. Vienna: Organization for Security and Cooperation in Europe.
- OSCE Minsk Group, 2007. “Madrid Document: Basic Principles”. *Legal Tools – Nagorno Karabakh: documents, resolutions and agreements*. Последњи приступ 26.12.2020, <https://www.legal-tools.org/doc/0b80bb/pdf>.

- Ozkan, Yusuf, 2020. "French National Assembly Approves Decision on Karabakh". *Anadolu Agency*. Последњи приступ 4.1.2021. <https://www.aa.com.tr/en/europe/french-national-assembly-approves-decision-on-karabakh/2065200>.
- Pompeo, Michael, 2020. "Press Statement". *US Department of State*. 17.11.2020. Последњи приступ 3.1.2021. <https://www.state.gov/the-united-states-welcomes-cessation-of-hostilities-between-armenia-and-azerbaijan-and-announces-new-assistance-to-respond-to-the-nagorno-karabakh-humanitarian-emergency>.
- Stoil, Shimoni Rebecca, "Armenia–Azerbaijan violence shows danger of US diplomatic indifference to foreign conflicts". *NBC News: THINK – analysis, opinion, essays*. Последњи приступ 2.1.2021. <https://www.nbcnews.com/think/opinion/armenia-azerbaijan-violence-shows-danger-u-s-diplomatic-indifference-foreign-ncna1242337>.
- United Nations Security Council [UNSC], S/Res/822 (1993), Resolution 822 on the Conflict between Armenia and Azerbaijan (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993.
- United Nations Security Council [UNSC], S/Res/853 (1993), Resolution 853 on the Seizure of the District Agdam and of All Other Recently Occupied Areas of Azerbaijan Adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 22 July 1993.
- United Nations Security Council [UNSC], S/Res/874 (1993), Resolution 874 on Settlement of the Conflict in and around Nagorny-Karabakh Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting, on 14 October 1993.
- United Nations Security Council [UNSC], S/Res/884 (1993), Resolution 884 on the Conflict in and around Nagorny-Karabakh, Adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993.
- United States Department of State, 2020. "Announcement: Secretary Michael R. Pompeo with Amy Kellogg of Fox News". *United States Department of State*. Последњи приступ 3.1.2021. <https://www.state.gov/secretary-michael-r-pompeo-with-amy-kellogg-of-fox-news>.
- United States Embassy and Consulates in Russia, 2020. "US and France want more clarity from Russia on Karabakh. Press Release". *United States Embassy and Consulates in Russia*. Последњи приступ 4.1.2021. <https://ru.usembassy.gov/us-and-france-want-more-clarity-from-russia-on-karabakh>.

United States Holocaust Memorial Museum [USHMM] n.d., "Holocaust Encyclopedia. The Armenian Genocide 1915–1916: in Depth". *United States Holocaust Memorial Museum*. Последњи приступ 27.12.2020. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-armenian-genocide-1915-16-in-depth>.

United States Mission to OSCE, 2020. "US National Statement on OSCE Minsk Group, As Delivered by Ambassador James S. Gilmore III on 17 November 2020". *United States Mission to OSCE*. Последњи приступ 3.1.2021, <https://osce.usmission.gov/u-s-national-statement-on-osce-minsk-group>.

2020 NAGORNO – KARABAKH CONFLICT AND THE POSITION OF THE KEY REGIONAL AND GLOBAL ACTORS

Abstract: The subject of this paper is the diplomatic activities related to the 2020 Nagorno – Karabakh conflict, the interests of the key regional and global actors of international relations and the implications of their activities not only for the condition and future perspective of this burdened region, but for the regional and global balance of power as well. Through the analysis based on the science of international relations and its instrumentarium, Russia has been identified as a prime diplomatic winner of the 2020 Nagorno – Karabakh events, confirming itself as the main political and military authority in the region. Although Russia has played a constructive role within the OSCE Minsk Group from the very beginning, the cease-fire at the end was the result of Russian diplomatic activities and political authority exclusively. In line with the Agreement signed on 9th November, Russian peacekeeping forces have been distributed in the field, establishing control over the main points in the conflict area. Turkey could be identified as a partial diplomatic winner, primarily because it managed to neutralize the threat of the Nagorno – Karabakh conflict to be resolved "out of its reach" – within diplomatic forums where Turkey is not a member. Besides, although its forces will not be engaged in the operative peacekeeping missions in the field, Turkey is involved in monitoring activities at the technical level, through the Common monitoring center, together with Russia.

The United States, as the global power, has been unlikely reserved regarding the 2020 Nagorno – Karabakh crisis. There are two main factors that determine the limitedness of the US engagement. The first one could be identified in President Trump's political platform "America comes first", implying the foreign policy focus to be put only on the most important US interests in the world, such as political and trade relations with China or Russia. On the other hand, coming presidential elections and the Administration's intention to make a balance between the

demands of the Armenian and Azerbaijan communities in the US played their role as well. In that way, Russia and Turkey had much larger space to deal with the problem from their neighbourhood, showing that tough issues, at least temporarily, can be solved even without American full interference. The EU failed again in its intention to play an important political role in the Nagorno – Karabakh events due to deep structural problems of its CFSP and due to strong division between its main member states, Germany and France. France has been one of the strongest critics of Turkey's alleged engagement in the transfer of radical Islamic warriors from Syria to Nagorno – Karabakh. Also, its national parliament adopted a political resolution demanding the Government to recognize Nagorno – Karabakh's independence, confronting in that way not only the statutory neutral position of the EU but its own position as a co-president of the OSCE Minsk Group as well.

Azerbaijan managed to bring back some territories lost almost thirty years ago, but it cannot be identified as a winner of the last Nagorno – Karabakh events. A sustainable and relatively acceptable political solution for the region is as far as it was before the rivalry started, and its achievement primarily depends on the great players' interests and not on the ones directly involved in the conflict.

Keywords: Nagorno – Karabakh, conflict, diplomacy, Armenia, Azerbaijan, Russia, Turkey, Iran, US, EU.

Вељко Благојевић
Игор Пејић¹

Грузија као потенцијални „тројански коњ“ Запада на Кавказу

Апстракт: Након слома Совјетског Савеза, Кавказ се показао као регион који је подложен верским и етничким конфликтима. Бивше совјетске републике су на различите начине покушавале да пронађу одговарајући „фактор стабилности“ који би решио унутрашња безбедносна питања и избалансирао односе са моћним суседом, Руском Федерацијом, као потенцијалном претњом по новостечену независност. Грузија је након „револуције ружа“, покушала да своју спољну политику преоријентише ка Западу и тиме „осигура своју сувереност“ над отцепљеним територијама Јужне Осетије и Абхазије. Мала држава на Кавказу, попут Грузије, тежила је да „уновчи“ свој геополитики положај тиме што би западним силама пружио олакшан приступ руској зони интереса у Кавкаском региону (*Near Abroad или Ближње зарубежје*), и на овај начин поврати отцепљене територије под своју контролу. Сукоб 2008. године и војна интервенција Русије показале су да је регион Кавказа и даље „неприступачан“ за Запад који нема јасну представу о култури, традицији и политичко-безбедносној ситуацији и односу снага у региону. Недавни конфликт у Нагорно-Карабаху потврдио је неприступачност Запада овом региону, али и указао на значај Кавказа у регионалном концепту равнотеже снага у коме доминирају Руска Федерација и Турска. Рад ће се фокусирати на положај Грузије у региону Кавказа и њене односе са Русијом и западним силама. Анализом грузијске

¹ Вељко Благојевић, научни сарадник у Институту за стратегијска истраживања. veljko_blogojevic_55@hotmail.com.

Игор Пејић, истраживач приправник у Институту за стратегијска истраживања. amon.sum@gmail.com.

спољне политике у геополитичком контексту, показаћемо значај „малих“ актера за регионалну равнотежу снага и последице неконзистентне и стратегијски недовољно рационалне политике, која не узима у обзир геостратешко окружење у коме би требало да се реализује.

Кључне речи: Грузија, Руска Федерација, Запад, Кавказ, Нагорно-Карабах.

Уводна разматрања

Урушавање совјетске империје обележило је крај једне епохе међународне политике. Биполарни систем, који је трајао скоро пола века, изненада је окончан радикалним мерама новог комунистичког руководства које је покушало да ревитализује државу и прилагоди је „новом светском поретку“. Политичка и економска криза која је уследила, осим што је показала све мањкавости комунистичког система, такође је отпочела процес дезинтеграције совјетског простора.

Настанак нових држава на бившем совјетском простору створило је могућности за нова геополитичка „маневрисања“ како регионалних тако и светских играча. Формулисањем концепта блиског суседства (*Near Abroad*) тадашњи министар спољних послова Руске Федерације, Јевгениј Примаков, покушао је да постсовјетски простор дефинише у погледу зоне искључиво руског интереса. Геополитичка оправданост овог концепта почива првенствено на војним дефанзивним плановима, чиме би се задржала тзв. бафер зона према осталим актерима Евроазије. Иако се овај концепт одржао као релативно успешна замисао тадашњег руског руководства, такође је наишао на многобројне проблеме који су уследили као непосредна последица распада Совјетског Савеза и нагло опадања моћи руске државе на крају 20. века. Губитак контроле на Кавказу оживео је старе сукобе утемељене не етничким и верским поделама тамошњег становништва. Сукоби у Нагорно-Карабаху, а затим у Чеченији, показали су да је интеграција ових региона у једну целину, као што је био Совјетски Савез, представљала привремено решење.²

Ратови у Чеченији на крају 20. и почетком 21. века представљали су озбиљну претњу која је имала потенцијал да дестабилизује како регион

² Сукоби у Молдавији и у Таџикистану такође су обележили распада Совјетског Савеза.

Закавказја тако и остатак Русије. Страх од ових ратова, као и озбиљност претњи, потврђују и изјаве руског председника у којима се истиче да је проблем Чеченије могао да доведе до тзв. „југославизације“ читаве државе.³ У том периоду проблем исламистичког тероризма задобио је међународну димензију. Њему су објавиле један вид „рата“ готово све државе света, који су предводиле САД. Упркос основаној потреби да се заштити државна територија и становништво у Чеченији, начин на који се Русија обрачунавала са побуњеницима изазвао је критике на Западу. Наиме, борба руских оружаних снага са Чеченима тумачена је на Западу као политичко а не безбедносно питање Москве. Оштар став Русије према сепаратистима након доласка Путина, окаратерисан је као покушај којим се побуђује нови руски национализам, а који има за циљ легитимизацију сличне политике према осталим бившим совјетским републикама.⁴

Етничко-верски сукоби након распада Совјетског Савеза обновљени су и у јужном делу Закавказја између Јерменије и Азербејџана. За Јермене Нагорно-Карабах је регион од виталног интереса, при чему подршка Руске Федерације Јеревану у овом сукобу представља важан аспект јерменске тврде моћи.⁵ С друге стране, Русија такође пружа „дипломатску“ подршку Азербејџану истичући важност територијалног интегритета и целовитости државне територије у међународној политици. Одмерени приступ Русије према сукобљеним странама показује значај овог конфликта за руску регионалну политику, али такође открива зазирање Русије у погледу једностраног решења конфликта у Нагорно-Карабаху.

Обазривост Москве произилази из значаја Азербејџана за америчку спољну политику у Евроазији. Значај ове државе огледа се у њеној прозападној спољнополитичкој оријентацији, неблагонаклоном ставу према Москви, као и њеном географском положају који јој омогућава

³ Fiona Hill, “The Real Reason Putin Supports Asad”, *Foreign Affairs*, March 2013.

⁴ Peter W. Rodman, “The Challengers of a Falling power”, in: Robert Kagan and William Kristol (eds.), *Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy*, Encounter Books, San Francisco, 2000, p. 95.

⁵ Јерменија је више пута током година истицала сарадњу са Русијом као главни аспект спољне политике и разлог због чега држава не тежи НАТО или европским интеграцијама. (Tracey German, “The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security Issues in the Caucasus”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 32, Issue 2, 2012, p. 221).

директан приступ каспијским изворима енергената. Успостављањем добрих односа са Азербејџаном, Запад је увидео могућност обуздавања даљег руског утицаја на Кавказу.⁶ Једнострана подршка Јерменији у том контексту додатно би отежала односе Русије и Азербејџана. Следећи реалистичку матрицу међународних односа Русија има интерес да одржи конфликт „на танком леду“ чиме би удаљила обе државе од западних партнера, док би, с друге стране, додатно обезбедила стратешко партнерство са Јерменијом.⁷ Штавише, неуспели преговори током претходне две деценије указују да Русија није имала приоритетан интерес да се упостави јединствено решење које је прихватљиво за обе стране или није поседовала капацитете регионалног хегемона да то постигне. Из тог разлога одмерен приступ према Јерменији и Азербејџану, при чему ниједна држава не може да буде сигурна да је конфликт у Нагорно-Карабаху решен, помаже Москви да одржи утицај на овом простору и регионалну равнотежу снага која њој одговара.

Опасност по руске интересе задобило је нову димензију када су поједине државе, попут Украјине и Грузије, исказале своје прозападне аспирације. Иако је тешко говорити да западне силе могу угрозити Русију, као што је то био случај током 19. и 20. века, губитак контроле над постсовјетским простором постао је реалан ризик на почетку овог века. Експанзија НАТО на исток из тог разлога је перципирана као једна од главних претњи за руску спољну политику и концепт мултиполарног света у коме би Русија била једна од великих сила.⁸

Током деведесетих година 20. века грузијска власт, на челу са председником Шеварнадзеом, релативно успешно је балансирао између националистичких тежњи домаћег становништва и руских интереса који су ову државу посматрали као део шире руске регионалне хегемоније.⁹

⁶ Миломир Степић, *Геополитика: Идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр. 478, 500.

⁷ Kavus Abushov, "Russian foreign policy towards the Nagorno-Karabakh conflict: prudent geopolitics, incapacity or identity?", *East European Politics*, Vol. 35, Issue 1, 2019, pp. 4-6.

⁸ Bobo Lo, *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era Reality, Illusion and Mythmaking*, Palgrave Macmillan, UK, 2002, pp. 132-134.

⁹ Thornike Gordadze, "Georgian-Russian Relations in the 1990s", in: *The Guns of August: Russias War in Georgia* (eds.) Svante E. Cornell and S. Frederik Starr, M. E. Sharpe, New York, 2009. pp. 28-49.

Односи двеју држава почели су да се компликују непосредно пре „револуције ружа“ када је руководство Грузије изразило захтев за уклањање руских база са државне територије, док је Москва, с друге стране, почела да шаље војну помоћ становништву на територијама Јужне Осетије и Абхазије.¹⁰ Са доласком председника Сакашвилија реформе које је нова власт предузела биле су усмерне, између осталог, и на питање територијалног интегритета. Региони Абхазије и Јужне Осетије брзо су постали главна тачка сукоба између Москве и Тбилисија. Талас „демократије“ који се ширио након револуције омогућио је новом грузијском руководству да побољша имиџ на Западу и јасно оријентише правац спољнополитичког деловања. Подршку коју је изразио тадашњи амерички председник Џорџ Волкер Буш, описујући Грузију као „светионик демократије“ у региону, показала је да Запад види могућност успеха тзв. обојених револуција, што је такође пружио додатну наду да Грузија може у једном тренутку да приступи евроатлантским структурама.¹¹

Августовски рат 2008. године представљао је реакцију Русије на покушај Грузије да војним средствима поврати контролу над отцепљеним територијама, али и могуће геополитичке процесе у њеном блиском суседству које би водиле ка даљим променама у регионалној равнотежи снага. Иако није најпрецизније представити овај сукоб као класично уравнотежавање моћи глобалне униполарне силе, с обзиром на одсуство западних сила овом сукобу као и њихов уздржан став по питању деловања Грузије, циљ руске интервенције свакако је био усмерен на очување равнотеже снага која одговара интересима Москве.

Августовски рат и спољна политика Грузије

Евроатлантске интеграције, које је пропагирала Сакашвилијева влада, представљају дискутабилно стратешко опредељење државе која је у

¹⁰ Andrei Illarionov, “The Russian Leadership’s Preparation for War, 1999–2008”, in: *The Guns of August: Russias War in Georgia* (eds.) Svante E. Cornell and S. Frederik Starr, M. E. Sharpe, New York, 2009, pp. 54-56.

¹¹ Niklas Nilsson, “Georgia’s Rose Revolution: The Break with the Past”, in: *The Guns of August: Russias War in Georgia* (eds.) Svante E. Cornell and S. Frederik Starr, M. E. Sharpe, New York, 2009, pp. 98-101.

непосредној близини регионалне силе која такву политику перципира као угрожавање виталних интереса у региону. Сакашвилијеве погрешне процене у вези западне подршке на коју Грузија може да рачуна у случају сукоба са Русијом, увеле су ову државу у рат са противником који је то иначе очекивао.¹² Брзо распоређивање људства и ратне технике уочи конфликта говоре у прилог томе да је Москва имала планове у случају рата са Грузијом. Руске оружане снаге у годинама пре избијања сукоба усвојиле су оперативне планове који се тичу оружаног дејства у области Кавказа, што се првенствено могло уочити у јачању капацитета Севернокавказског војног округа.¹³ О чињеници да се Русија припремала за сукоб са Грузијом говоре и изјаве Медведева, у којима тадашњи председник Федерације истиче да би изостанком интервенције у Грузији Русија ризиковала да остале суседне државе покушају исту политику прикључења западним безбедносним структурама, као и да је сама интервенција због тога представљала „васпитно средство“ за остале актере у региону.¹⁴

Прозападни вектори грузијске спољне политике били су уочљиви и деведесетих година прошлог века када је ова држава приступила Северноатлантском савету за сарадњу и Евроатлантском савету за партнерство.¹⁵ Након скупа у Букурешту 2008. године, када су Западни савезници изјавили да Грузија може да постане пуноправан члан НАТО, убрзале су се руске сумње да Грузија као бивша совјетска република представља озбиљну претњу која може да наруши регионални геополитички концепт. Војна интервенција, која је уследила исте године, имала је за циљ сузбијање даљих прозападних аспирација Грузије.

¹² Michael Kofman, *The August War, Ten Years On: A Retrospective On The Russo-Georgian War*, War on the Rocks, August 2018, <https://warontherocks.com/2018/08/the-august-war-ten-years-on-a-retrospective-on-the-russo-georgian-war/>, 04/03/2021; Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 256-264.

¹³ Carolina Vendil Pallin & Fredrik Westerlund, "Russia's war in Georgia: lessons and consequences", *Small Wars & Insurgencies*, 2009, Vol. 20, Issue 2, pp. 404-407.

¹⁴ Ryan Desseyn and Lasha Tchantouridzé, "Realpolitik And The Russia-Georgia War: Three Years On", *Central Asia And The Caucasus*, Vol. 13, Issue 1, 2012, p. 112.

¹⁵ NATO, *Relations with Georgia*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_38988.htm, 04/03/2021.

Одсуство помоћи западних актера у августовском рату, као и промене у америчкој администрацији 2008. године, негативно су се одразиле на односе између САД и Грузије. Наиме, Обамини напори да се изврши тзв. „ресет“ са Русијом указали су на умањивање геостратешког значаја Грузије за западне силе. Промене на изборима у Грузији 2012. године такође су наговестиле да ново руководство државе жели нормализацију односа са Русијом, што би се лоше одразило на западне интересе и потенцијално удаљило Грузију од евроатлантских интеграција.¹⁶

Спољнополитичка опредељења Грузије према западним силама и НАТО нису се променила након августовског рата, већ је њихова сарадња добила нове форме после 2009. године. Формирањем Комисије НАТО–Грузија, која функционише у оквиру Годишњег националног програма, омогућава грузијским властима да спроведу реформе у сектору безбедности уз подршку и препоруке НАТО савезника. Штавише, формирањем овог тела грузијска влада одређује приоритете и коригује своју економску, безбедносну, војну и законодавну политику у складу са препорукама западних држава. Кључни аспект ове сарадње јесу реформе у сектору безбедности и имплементација НАТО стандарда грузијском сектору безбедности и оружаним снагама. Коначни циљ ове сарадње је ефикасно спровођење реформи у држави и њена припрема за прикључење евроатлантским интеграционим процесима, за шта власт иначе има подршку јавног мњења.¹⁷

Упркос овим дешавањима Грузија је и након 2008. године одржала прозападни правац спољне политике. Наиме, 2010. године у Грузији је отворена НАТО канцеларија за заједничко деловање, чија је основна мисија побољшавање практичне сарадње између Грузије и НАТО, као и прикључење ове државе Алијанси.¹⁸ Спремност Тблисија да учествује у

¹⁶ Franziska Smolnik, “The Strategic Partnership between Georgia and the United States: Vision Wanted”, *German Institute for International and Security Affairs*, SWP Research Paper, 15 December 2020, Berlin, pp. 11-12.

¹⁷ NATO Backgrounder, *Deepening Relations with Georgia*, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/deepening_relations_with_georgia_en.pdf, 15/03/2021.

¹⁸ Канцеларија НАТО у Грузији https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_81066.htm?selectedLocale=en, 11/03/2021.

мировним операцијама предвођене западним силама била је очигледна, како пре тако и после „револуције ружа“. Наиме, у циљу јачања сарадње са Западом Грузија је ангажовала већи број припадника оружаних снага у Ираку, око 3.000 војника, током интервенције коалиције предвођене САД. У Авганистану Грузија је такође активно учествовала у пружању подршке мисији за очување безбедности (ISAF). Иако је ова мисија окончана 2014. године, Грузија је наставила да одржава присуство оружаних снага (ОС) у Авганистану са око 800 војника.¹⁹

Одржавање заједничких војних вежби са западним силама, као и отварање различитих центара за обуку и едукацију припадника грузијских оружаних снага у протеклих неколико година, указује на интензивирање војне сарадње Грузије и НАТО. Центар за тренинг и евалуацију формиран је 2015. године под покровитељством НАТО, с циљем обуке, едукације и побољшања оперативних способности грузијске војске у складу са западним стандардима. Осим овог центра, НАТО је такође основао школу за изградњу одбрамбених институција (*Defense Institution Building School*), у циљу даље професионализације грузијских ОС.²⁰ Надаље, војне вежбе такође представљају важан аспект прозападне политике Грузије. Почев од 2011. године у Грузији се одржава мултинационална војна вежба „*Agile Spirit*“ у којој учествују ОС држава евроатлантског савеза, чији је циљ јачање оперативних способности ОС у оквирима конвенционалног рата.²¹ Друга редовна годишња војна вежба коју Грузија организује на својој територији, заједно са НАТО савезницима, је „*Noble Partner*“ која се први пут одржала 2015. године. Главни циљ ове вежбе, слично као и код претходне, јесте јачање оперативних способности грузијских снага у

¹⁹ Anders Wivel, “Living on the edge: Georgian foreign policy between the West and the rest”, *Third World Thematics: A TWQ Journal*, Vol. 1, Issue 1, 2016, p. 102; Грузија је тренутно ангажовала 860 војника у контингенту мисије „*Resolute Support*“ у Авганистану, што потврђује констатну у спољнополитичком опредељењу Грузије. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/6/pdf/2020-06-RSM-Placemat.pdf, 15/03/2021.

²⁰ Cory Welt, *Georgia: Background and U.S. Policy*, Congressional Research Service, p. 11, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45307.pdf>, 21/03/2021.

²¹ *Agile Spirit 2019: exercise to host over 3,000 NATO and partner troops in Georgia*, Agenda.Ge, <https://agenda.ge/en/news/2019/391>, 17/03/2021.

реалним условима и побољшавање капацитета оружаних снага САД за деловање у мултинационалном окружењу.²²

Прозападну оријентацију грузијске политике потврђују и донације које ова држава добија од САД. У периоду од 2010. до 2019. године Грузија је у оквиру различитих фондова и програма америчке власти, који се тичу обуке и снабдевања оружаних снага других држава, добила донације у вредности од 265 милиона долара. Вашингтон је од 2010. године такође пружао и финансијску помоћ намењену реформама у цивилном сектору, у просеку од око 65 милиона долара годишње.²³ Због свега наведеног, Грузија себе доживљава као стратешки чвор (*strategic hub*) за амерички спољнополитички и економски продор ка централној Азији. Током посете америчког државног секретара 2019. године, премијер Грузије истакао је значај стратешког партнерства двеју земаља и посведочио значај своје државе за америчке интересе на простору Кавказа и централне Азије. За Америку, по мишљењу премијера Бакхтадзеа, Грузија пружа јединствен приступ унутрашњости азијског континента, као и бољи приступ азијском тржишту.²⁴ Наиме, продубљивањем економске сарадње Грузија се нада чвршћем партнерству са Америком које ће обухватити и друге секторе државне политике, попут војног и безбедносног. Пројекат изградње луке у Анаклији, на обали Црног мора, требао је да обезбеди Грузији лакши приступ светској трговини у погледу логистичког центра путем којег би се трговина одвијала даље ка унутрашњости Азије. Иако је пројекат представљан као економски, позиција ове луке, као и могућност приступа пловила ратне морнарице са дубоким газом, имплицира да овај пројекат може да има и војно-стратешки значај. Сједињене Државе, које су иначе биле заинтересоване за изградњу луке, одустале су од реализације овог

²² *Exercise Noble Partner 2020 begins*, US Embassy in Georgia, <https://ge.usembassy.gov/exercise-noble-partner-2020-begins/#:~:text=Exercise%20Noble%20Partner%20is%20designed,exercises%2C%20and%20combined%20mechanized%20maneuvers,17/03/2021>; *Noble Partner Military Exercise in Georgia*, Caspian Policy, <https://www.caspianpolicy.org/nato-exercises-in-georgia/>, 17/03/2021.

²³ Cory Welt, *Georgia: Background and U.S. Policy*, Congressional Research Service, pp. 18-20, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45307.pdf>, 21/03/2021.

²⁴ US Embassy in Georgia, <https://ge.usembassy.gov/statements-to-the-press-with-georgian-prime-minister-mamuka-bakhtadze-as-part-of-the-u-s-georgia-strategic-partnership-commission-june-11/>, 18/03/2021.

пројекта. Бројни унутрашњи проблеми са којима се суочавају грузијске власти, а који се првенствено тичу корупције, утицале су на овакаву одлуку Вашингтона.²⁵ Јасно је да ово није једини разлог одустајања САД од наведеног пројекта, већ процена да би изградња луке коштала много више од потенцијалних добитака. Надаље, изградња луке би додатно иритирала руску страну да предузима контрамере које би превасходно биле усмерене према Грузији, коју Сједињене Државе сматрају за регионални ослонац своје спољне политике.

Спољнополитички напори грузијских власти да се приближе западним центрима моћи, иако представљају потенцијалну претњу за руске интересе на Кавказу, суштински не могу да наруше регионалну равнотежу снага. Време је показало да је политика Грузије према евроатлантским интеграцијама умногоме једнострана иницијатива ове државе, при чему Тблиси већ годинама покушава да докаже значај и оправда потенцијал свог геостратешког положаја у односу на Русију. Интереси Сједињених Држава у овом делу Евроазије, који подразумевају одржавање стабилности и промоцију демократије, не представљају виталне интересе глобалне силе.²⁶ За Европу, такође, Грузија не представља јасно одређену државу која би прикључивањем допринела европској заједници и њеним интересима на Кавказу, нити према Русији. Држава која себе доживљава као део европске породице, сматрајући да Грузија може премостити разлике између азијског и европског дела Евроазијског континента, не уклапа се у безбедносни концепт Брисела. Наиме, за Европску унију случај Грузије представља незгодан проблем који додатно компликује европске напоре да балансира између сопствених демократских идеала и партнерства са Русијом које је неизбежно.²⁷

²⁵ John C. K. Daly, *Russia's Discreet Satisfaction Over Georgia's Anaklia Port Debacle*, Jamestown, <https://jamestown.org/program/russias-discreet-satisfaction-over-georgias-anaklia-port-debacle/>, 18/03/2021.

²⁶ Eugene Rumer, Richard Sokolsky, Paul Stronski, *U.S. Policy Toward the South Caucasus: Take Three*, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2017/05/31/u.s.-policy-toward-south-caucasus-take-three-pub-70122>, 18/02/2021.

²⁷ Anders Wivel, "Living on the edge: Georgian foreign policy between the West and the rest", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, Vol. 1, Issue 1, 2016, p. 100.

Упркос овим стратешким препрекама, идеја да Грузија може да постане „тројански коњ“ Запада на Кавказу и даље је присутна код државног руководства. Побољшавање руско-грузијских билатералних односа, након укидања ембарга на грузијске производе 2013. године, слабо је утицало на промену перцепције Русије код домаћег становништва.²⁸ Историја Русије као велике силе која полаже право на регион Кавказа свакако утиче на овакву перцепцију, али указује и на недостатак меке моћи руске спољне политике. Наиме, иако Европа не жели да своје односе са Русијом доведе у питање због Грузије, успостављање ЕУ мониторинг мисије у Грузији, након 2008. године, указује на њено веће присуство у овом региону.²⁹ Изјава бившег потпредседника САД да ће „Америка бити ту за Грузију док не уђе у НАТО“, током посете овој држави 2017. године, такође показује да Вашингтон није одустао од овог региона.³⁰ Штавише, током година Грузија је имала низ активности које указују да концепт евроатлантских интеграција и даље представља окосницу њене спољне политике. Изјава Генералног секретара НАТО, Јенса Столтенберга, да Алијанса остаје посвећена концепту јачања безбедности у региону Црног мора, као и да сарадња са Украјином и Грузијом представља значајан аспект ове политике, потврђује наставак политике отворених врата Алијансе и интеграцију бивших совјетских република.³¹ Упркос пандемији корона вируса мултинационална војна вежба „*Noble Partner 2020*“ одржана је у Грузији, при чему је фокус био на јачању безбедности и оперативних способности оружаних снага у региону Црног мора.³² На крају, треба напоменути и да поједини медији и

²⁸ NDI, *NDI Poll: EU and NATO Support Remains Strong but Threatened by Russia and Perception of Harm to Culture and Values; Armenian and Azeri Communities Respond Differently to NATO Membership*, <https://www.ndi.org/publications/ndi-poll-eu-and-nato-support-remains-strong-threatened-russia-and-perception-harm>, 13/03/2021.

²⁹ Philip Remler, *Russia's Stony Path in the South Caucasus*, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>, 11/03/2021.

³⁰ Robert E. Hamilton, “August 2008 and Everything after: A Ten-Year Retrospective on Russia-Georgian War”, *Foreign Policy Research Institute*, October 2018, p. 26.

³¹ Agenda.Ge, *NATO announces deepening partnership with Georgia, Ukraine*, <https://agenda.ge/en/news/2020/1028>, 27/03/2021.

³² Deutsche Welle, *Georgia launches joint military drills with NATO countries*, <https://www.dw.com/en/georgia-launches-joint-military-drills-with-nato-countries/a-54846498>, 27/03/2021.

think-tank пласирају концепт у коме Грузија треба и може да постане равноправан члан НАТО.³³ Атлантски савет (*Atlantic Council*) у том погледу предлаже да интеграција Грузије у НАТО може да се изврши упркос нерешеним територијалним питањима. Наиме, два региона која су од 2008. године фактички под руском управом, не морају да представљају проблем ако се „модификују“ чланови 5 и 6 Повеље НАТО.³⁴ Иако, су шансе за овако нешто релативно мале, чињеница да овакве идеје постоје указују на то да западне силе нису изгубиле из вида регион Кавказа, као и да им је јасно шта представљају главне полуге моћи Русије на овом простору.

Сукоб у Нагорно-Карабаху и регионална равнотежа снага

Напетости између Азербејџана и Јерменије око провинције Нагорно-Карабах јављају се од касних 1980-их година. На том простору већину становништва чине Јермени. Сукоб је избио када су јерменски посланици 1988. године у Националном одбору Нагорно-Карабах гласали за уједињење са Јерменијом. Борбе у Нагорно-Карабаху ескалирале су након што су Јерменија и Азербејџан добили независност. Јерменско становништво насељено у Нагорно-Карабаху одржало је референдум у децембру 1991. године, након чега је проглашена независност и оснивање Републике Нагорно-Карабах, која није међународно призната. Пошто ранији совјетски предлог, који је предвиђао већу аутономију за Нагорно-Карабах унутар Азербејџана, није био задовољавајући за обе стране, избио је рат између Јерменије и Азербејџана. У оружаном сукобу 1992. и 1993. године Јерменија је поразила Азербејџан и ставила под контролу Нагорно-Карабах, и 20% околне територије која је до 2020. године била под ефективном влашћу јерменских снага. Споразум о прекиду ватре постигнут је у мају 1994. године под окриљем тзв. Минск групе ОЕБС-а.³⁵ У

³³ Visegrad Insight, *A Staunch Ally*, <https://visegradinsight.eu/staunch-ally-georgia-nato/>, 24/03/2021.

³⁴ Atlantic Council, *End the Russian veto on Georgian accession*, <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/nato20-2020/end-the-russian-veto-on-georgian-accession/>, 24/03/2021.

³⁵ Групу чине: Јерменија, Азербејџан, Чешка, Француска, Немачка, Италија, Русија, Шведска, Турска и САД.

спорадичним оружаним инцидентима, који су се периодично догађали и поред потписаног споразума о примирју, погинуло је више од 35 хиљада лица док је милион становника расељено са конфликтног подручја.³⁶

У спољнополитичком наступу Азербејџана од стицања независности примењују се два принципа. Први је принцип реципроцитета, док се други узима као примарни. Реч је о односу међународних актера према Јерменији и ставовима према конфликту у Нагорно-Карабаху. Овај принцип је умногоме усложњавао приступ Русије према Ајзеберџану, јер је реч о највећем спољнотрговинском партнеру Русије на Кавказу и државама које располажу знатним количинама природног гаса. Истовремено, Русија настоји да Азербејџан држи што даље могуће од утицаја Запада, што је њен стратегијски циљ. Истовремено са настојањима да задржи избалансиран приступ, Русија је настојала да посредује између Азербејџана и Јерменије за решавање сукоба у Нагорно-Карабаху. Током председничког мандата Дмитрија Медведева (2008–2012), Русија је покренула мировну иницијативу за решавање спора Јерменије и Азербејџана, уз подршку Сједињених Држава и Француске. У оквиру иницијативе, Медведев је такође подржао јачање сарадње Јерменије и Турске, најближег савезника Азербејџана. Међутим, до тога није дошло због противљења јавног мњења обе стране. На крају је руска иницијатива доживела неуспех.³⁷

Русија је у спољнополитичком наступу настојала да, подржавајући Јерменију, покуша да избегне усложњавање односа са Азербејџаном. До 2010. године Русија је била дискретна у погледу продаје оружја Јерменији како би избегла провоцирање Азербејџана, негирајући извештаје о великом трансферу наоружања који су се периодично јављали, укључујући и оне из 2009. године, као и током недавног пораста борби. Русија је почела да продаје све софистицираније наоружање на обе

³⁶ За више видети: Thomas de Waal, *The Caucasus – An Introduction*, Oxford University Press, 2010, pp. 94-130; Ana Jović Lazić, Sanja Jelisavac Trošić, Aleksandar Jazić, „Problem Nagorno Karabah u svetlu bilateralnih odnosa članica Minsk grupe OEBS-a“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 4, str. 584 .

³⁷ Philip Remler, *Russia's Stony Path in the South Caucasus*, Carnegie Endowment for International Peace, October 20, 2020, <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>, 18/02/2021.

стране и била је отворенија према његовом балансирању. Примера ради, Русија је 2010. године потписала нови закуп своје војне базе у Гјумрију³⁸ (продуживши уговор до 2044. године) и пристала да прода Азербејџану противваздухопловни ракетни систем земља-ваздух С-300.³⁹

Четвородневни рат између Јерменије и Азербејџана 2016. године, представљао је најкрвавији сукоб две земље од прекида ватре 1994. године. Азербејџанске снаге су успеле да ставе под своју контролу неколико значајних стратешких позиција у зони сукоба. Поново се као медијатор за прекид сукоба појавила Русија, која је настојала да буде непристрасана. То је, с једне стране, иритирало Јермене као најпоузданије руске савезнике у региону а, с друге стране, појачало сумњичавост Азербејџана. Предлог за распоређивање руских мировних снага још једанпут није прихваћен. Ова кратка војна операција је само потврдила чињеницу да је конфликт у Нагорно-Карабаху све само не замрзнут.⁴⁰

Сведоци смо да у време пандемије корона вируса није било значајнијих оружаних сукоба, јер је тежиште ангажовања кључних ресурса система безбедности већине држава ангажовано на обезбеђење здравља нација. Изузетак у том погледу представља оружани сукоб у Нагорно-Карабаху који је започео дејствима азербејџанских оружаних снага 27. септембра 2020. године. Поред специфичности стратешког избора времена почетка војних операција, Азербејџан се определио и за тежишну примену савремених средстава ратне технике. Реч је о наоружаним беспилотним летилицама, набављеним из Турске и Израела, које су наносиле велике губитке јерменским снагама. Јерменија не располаже наведеним наоружањем, што се показало као озбиљан стратешки недостатак, који је кључно определио исход ратног сукоба. Нема никакве сумње да се Азербејџан дужи низ година спремао за

³⁸ Руско-јерменски односи се често сматрају стратешким савезом. За Јерменију је то свакако тачно, јер 3.000 руских војника са седиштем у другом по величини граду, Гумрију, представљају својеврсну гаранцију против евентуалне војне акције турских снага.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Eugene Rumer, Richard Sokolsky, Paul Stronski, *U.S. Policy toward the South Caucasus: Take Three*, Carnegie Endowment for International Peace, May 31, 2017, <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>, 18/02/2021.

реализацију овакве врсте војне операције, којим би повратио суверенитет над отцепљеном територијом. Истовремено, овај начин савременог ратовања омогућава ангажовање релативно мањих војних формација у сукобу у коме се умањује значај и утицај морала становништва на његов исход. Употребом надмоћне борбене технике, Азербејџан је успео да превазиђе победнички дух Јермена стечен победама у сукобима деведесетих година прошлог века, уз минимално ангажовање сопственог људства и његовог излагања корона вирусу.⁴¹

Азербејџан је војну операцију припремао дуго и стрпљиво, уз обезбеђење дипломатске и политичке подршке за реализацију сопствених намера, које су се, пре свега, односиле на сузбијање утицаја Русије на догађаје које планирају. У том смислу су се на спољнополитичком плану тежишно усмерили према Турској и Кини, а не Западу/САД јер би то изазвало оштар одговор попут онога из августовског рата у Грузији. Турска је традиционално заштитник Азербејџана у међународној политици, посебно због њиховог историјског сукоба са Јерменима и сталном инсистирању на геноциду над њима с почетка 20. века. Азербејџан је извесно инсистирао да обезбеди подршку председника Ердогана и Турске *vis-à-vis* Русије и њеног потенцијалног мешања у сукоб. Турска је несебично подржала Азербејџан, чак и директним војним ангажовањем током операција у јесен 2020. године, али је тиме деловала и превентивно, имајући у виду већ предвидљиве намере Русије да се ангажује као сила која ће бити медијатор у преговорима и за ангажовање у мировним снагама након евентуалног потписивања примирја. Кремљу је требало готово две седмице да закаже телефонски разговор Путина и Алијева, а иницијатива Лаврова за хуманитарно примирје је готово одмах доживела неуспех на терену. Други значајан играч у регионалним пословима све више постаје и Кина, која је за овај регион заинтересована у склопу програма *Појас и пут*. Главни партнер Кине у региону је Азербејџан, као најмногољуднија држава у региону, са најразвијенијом економијом и природним ресурсима. Ово партнерство има упориште и у геополитичком

⁴¹ За више видети Uzi Rubin, "The Second Nagorno-Karabakh War: A Milestone in Military Affairs", *Mideast Security and Policy Studies*, No. 184, December 2020; James M. Dorsey, "The Caspian Sea as Battleground", *Mideast Security and Policy Studies*, No. 187, February 2021.

контексту, иако је Кина сада главни трговински партнер и за Јерменију и Грузију. Прва земља је превише зависна од Русије, док би ближа сарадња са Грузијом додатно изазвала већ осетљиву Русију, па је Азербејџан логичан избор савезника. Кина је већ постала трећи увозник у Азербејџан, после Русије и Турске. Ова држава пружа највећи потенцијал за политичку сарадњу са Кином, која за разлику од Запада нема никаквих примедби на стање људских права у тој држави. Азербејџан се нада да ће реализација пројекта *Појас и пут* обезбедити већи проток робе кроз ову државу, поготово теретног саобраћаја преко Каспијског мора и железнице која је пуштена у рад 2017. године између Бакуа и Карса у Турској и Грузије.⁴²

Ангажман Русије и Турске, као главних регионалних актера у конфликту у Нагорно-Карабаху, резултирао је потписивањем примирја 9. новембра 2020. Председник Азербејџана Илхам Алијев, премијер Јерменије Никол Пашинијан и руски председник Владимир Путин потписали су декларацију којом је дефинисан потпуни прекид ватре, крај свих војних активности и контрола територије које су држале две стране у тренутку прекида сукоба. Иако је даљи ток ове кризе тешко у пуној мери предвидети, два сценарија су, сасвим извесно, мало вероватна. Први је потпуно гушење Нагорно-Карабаха и трајно запоседање читавог региона од стране Азербејџана. Други је остваривање међународног признања Нагорно-Карабаха као независне државе. Оба сценарија би водила ка крајњим исходима где би заинтересоване стране морале агресивније да реагују, што би довело до, у најмању руку, регионалног сукоба са великим потенцијалом за ескалацију рата на друга подручја. Зато се очекује да ће у овом простору и даље остати замрзнут конфликт, а да ће Русија и Турска на тај начин држати регион под својом подељеном контролом, без утицаја САД, што обема странама одговара.

Закључна разматрања

Амерички ангажман у овом делу евроазијске континенталне плоче, историјски посматрано, био је релативно ограничен. Прикључивањем

⁴² Philip Remler, *Russia's Stony Path in the South Caucasus*, Carnegie Endowment for International Peace, October 20, 2020, <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>, 11/02/2021.

Турске у НАТО, Сједињене Државе успеле су да се приближе Блиском истоку и Кавказу, али без могућности дубље пројекције моћи унутар Азије. Након распада Совјетског Савеза ситуација на Кавказу се драматично мења. Осим вишегодишњег рата у Чеченији, три бивше републике (Грузија, Јерменија и Азербејџан) стичу независност, што уједно мења геополитички пејзаж овог региона.

Амерички интерес на Кавказу добија нову димензију крајем другог мандата председника Буша млађег, односно 2008. године када се на иницијативу тадашњег председника Грузије Сакашвилија покреће питање интеграције Грузије у НАТО. Сакашвилијев план наишао је на оштар одговор Русије, док је, с друге стране, изостала значајнија подршка западних сила. Како би предупредила нежељене политичке промене у овом региону, Русија је августа 2008. године војно интервенисала против Грузије, чиме је у најмању руку одложена даља интеграција Грузије у НАТО. Иако је неспорно да би приступање Грузије у Алијансу обезбедило САД боље позиционирање у односу на Русију, посебно у погледу приступа меком трбуху евроазијског колоса и турбулентном региону Кавказа, Сједињене Државе нису демонстрирале одлучност у подршци НАТО политике отворених врата у случају Грузије, али нису ни одустале од наведене политике.

Уздржаност Америке поводом рата у Грузији 2008. године произилази из више аспеката. У том периоду САД је већ била оптерећена ратовима у Ираку и Авганистану, док је америчка администрација трпела велике критике због неуспелих програма обнове ових држава. Друго, у периоду 2007–2008. године свет је улазио у економску кризу која је нагло ескалирала у Америци у јесен 2008. године. Такође, исте године истицао је мандат тадашњем америчком председнику Џорџу Бушу млађем, који је током свог мандата успео да успостави релативно добре односе са Москвом. Не желећи продубљивање конфликта на Кавказу и потенцијално ширу дестабилизацију евроазијског простора, Сједињене Државе нису инсистирале на евроатлантској интеграцији Грузије. Наведени процеси утицали су на уздржаност Америке, што је довело до перцепције да је питање Грузије успех руске спољне политике и пример традиционалног уравнотежавања хегемона у 21. веку. Свакако, након Грузије остале државе региона су једно време одустале од показивања значајнијих аспирација за западне интеграције. Тај процес је на одређени

начин постао поново уочљив након кризе у Украјини, када је ова држава напустила политику војне неутралности.

Геополитички значај Кавказа можемо сагледати у два аспеката. Прво, позиција овог простора у ширем концепту Римленда и Евроазије директно утиче на руски безбедносни интерес и концепт одбране јужних граница државе. Друго, енергетски потенцијал овог простора, као и његов значај за транзит енергената, чини Кавказ важним чиниоцем у европским и америчким геополитичким калкулацијама.

Геополитичку позицију Кавказа можемо дефинисати као мост између два стожера Римленда, тј. Украјине (источне Европе) и Блиског истока. У класичној геополитичкој теорији ова два простора сматрају се кључним за актере који покушавају да се приближе централном делу Евроазије, односно тзв. Хартленду. Стратешке концепције великих сила чак и у 21. веку умногоме следе геополитичке принципе успостављене пре више од века, због чега поједини региони и даље не губе геополитички и геостратешки значај. У том погледу потенцијално позиционирање САД на простору Кавказа омогућило би бољу контролу кључних праваца који воде у унутрашњост континента. За Сједињене Државе, као првенствено поморску силу, стицање сигурног ослоња унутар копна омогућило би дубљу пројекцију моћи ка централној Азији. То би значајно нарушило безбедносне интересе Русије, која на овај регион гледа као на своју ексклузивну зону интереса која се суштински може одредити као простор бившег СССР-а.

Енергетски значај Кавказа као транзитне зоне уско је повезан са геополитичким одређењем региона као „моста“, али овог пута између централне Азије и Европе. Наиме, допремање гаса из Азије до Европе врши се преко Русије, Кавказа (Азербејџан) и Ирана. С обзиром на затегнуте односе са Москвом и Техераном, као и тенденцијом западних држава да Русију и Иран перципирају као непријатељске елементе у међународној политици, значај енергетског коридора кроз Азербејџан и тзв. „Ганца гап“ је од велике важности. Енергетска зависност Европе од азијских држава често је представљана као средство у рукама Кремља да контролише поједине одлуке западних земаља. Ескалацијом украјинске кризе и рата који је уследио на истоку ове државе, Америка је отпочела програм допремања течног гаса европским савезницима, али за сада то не представља одрживу алтернативу која може да покреће индустрију

Западне Европе. Из овог разлога, обезбеђивање независности азербејџанског коридора и његово очување представља императив не само Европљанима већ и Америци, која на тај начин настоји да гарантује енергетску безбедност својим савезницима.

Сматра се да би значајније геополитичко позиционирање САД у овом региону било скопчано са многим ризицима, иако је неспоран његов значај за даљу пројекцију моћи актуелног хегемона. Амерички геостратешки интереси у овом региону детерминисани су деловањем других регионалних сила попут Русије и Турске. Кључно несагласје руско-америчких интереса тиче се протока енергената кроз Азербејџан и настојање Русије да успостави потпуни монопол снабдевања гасом других европских држава. Други проблем са којим се Америка сусреће јесте њена глобална улога као пружаоца безбедности (енг. *Security provider*). За разлику од САД, Русија у региону јужног Кавказа традиционално себе представља као кључног играча на кога мале државе могу да рачунају, не само у погледу снабдевања оружјем већ и као битног чиниоца стабилности регионалног поретка.

Због стратегијског опредељења Русије да је њен спољнополитички приоритет утицај на суседне државе бивше републике Совјетског Савеза, амерички ангажман на овом простору је релативно ограничен. Из тог разлога интерес САД у Нагорно-Карабаху треба сагледати у контексту ширих стратешких одређења савремене америчке спољне политике. Повлачење са глобалних фронтова, које је отпочело још у време Обаине администрације а наставило се у Трамповом мандату, не означава нужно нови изолационизам америчке политике. Последња америчка администрација није започела ниједан рат, по чему ће можда и остати упамћена. Стратегија о којој је реч усмерена је првенствено на спречавање потенцијалног пренапрезања америчке моћи, која у удаљеним регионима света наилази на све већи отпор сила у успону. Пренапрезање је иначе уско везано за концепт америчког деклинизма, који је одређен не само у односу на унутрашње капацитете државе већ зависи и од капацитета других изазивача и њиховог положаја на глобалној лествици моћи.

Како би умањила ефекте ових појава и потенцијално их преокренула, Сједињене Државе настојаће да путем других актера остваре своје амбиције у регионима који нису од виталног значаја. „Прокси“ приступ, о коме је реч, може се још представити и као „стратегија пуштања крви“, о

којој Миршајмер дискутује у својој књизи „Трагедија политике великих сила“, а која је усмерена на увлачење других играча у исцрпљујући конфликт и кризни менаџмент. Потписивањем споразума о прекиду непријатељства и ангажовање мировних снага Русије и Турске, *status quo* у јужном Кавказу је „закључан“ за екстерне играче, што не значи да Сједињене Државе у будућем периоду неће имати значајнију улогу у решавању конфликта у Нагорно-Карабаху. „Упетљавањем“ регионалних сила у контролу овог конфликта Америка, такође, себи отвара простор за обуздавање Турске и њених неоотоманских амбиција у региону ширег Блиског истока, тако да се као контрапартнер турским интересима јавља Русија. Асиметричним уравниотежавањем Сједињене Државе настојаће да регионалне играче „закључају“ у проблематику јужног Кавказа, чиме ограничавају могућност да се један од њих наметне као регионални хегемон.

У оваквом распореду регионалне равнотеже снага, реално је очекивати да ће Сједињене Државе наставити да воде политику која је препознала Грузију као стратешки ослонац за даљи продор на Кавказу. Грузија представља много мањи стратешки ризик за пројекцију дугорочних интереса од Украјине која представља далеко већи изазов, јер је Русија показала одлучност и спремност да делује муњевито и рационално током кризе у овој држави. Улазак у регионалну равнотежу снага на Кавказу је неупоредиво лакше остварити уколико то Сједињене Државе учине на „мала врата“ – преко Грузије. Сматрамо да Украјина, у овом контексту, значи превелики ризик који ће представљати наредни стратешки изазов за САД, уколико успеју да се позиционирају у регионалну равнотежу снага кроз прикључења Грузије НАТО.

Литература

Abushov, Kavus, “Russian foreign policy towards the Nagorno-Karabakh conflict: prudent geopolitics, incapacity or identity?”, *East European Politics*, Vol. 35, Issue 1, 2019, pp. 72-92.

Agenda.Ge, *Agile Spirit 2019: exercise to host over 3,000 NATO and partner troops in Georgia*, <https://agenda.ge/en/news/2019/391>, 17/03/2021.

Agenda.Ge, *NATO announces deepening partnership with Georgia, Ukraine*, <https://agenda.ge/en/news/2020/1028>, 27/03/2021.

- Atlantic Council, *End the Russian veto on Georgian accession*, <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/nato20-2020/end-the-russian-veto-on-georgian-accession/>, 24/03/2021.
- Caspian Policy, *Noble Partner Military Exercise in Georgia*, <https://www.caspianpolicy.org/nato-exercises-in-georgia/>, 17/03/2021.
- Daly, John C. K., *Russia's Discreet Satisfaction Over Georgia's Anaklia Port Debacle*, Jamestown, <https://jamestown.org/program/russias-discreet-satisfaction-over-georgias-anaklia-port-debacle/>, 18/03/2021.
- De Waal, Thomas, *The Caucasus – An Introduction*, Oxford University Press, 2010.
- Desseyn Ryan, Tchantouridzé, Lasha “Realpolitik And The Russia-Georgia War: Three Years On”, *Central Asia And The Caucasus*, Vol. 13, Issue 1, 2012, pp. 111-119.
- Deutsche Welle, *Georgia launches joint military drills with NATO countries*, <https://www.dw.com/en/georgia-launches-joint-military-drills-with-nato-countries/a-54846498>, 27/03/2021.
- Dorsey, James M., “The Caspian Sea as Battleground”, *Mideast Security and Policy Studies*, No. 187, February 2021, pp. 5-15.
- German, Tracey, “The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security Issues in the Caucasus”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 32, Issue 2, 2012, pp. 216-229.
- Gordadze, Thornike, “Georgian-Russian Relations in the 1990s”, in: *The Guns of August: Russias War in Georgia* (eds.) Svante E. Cornell and S. Frederik Starr, M. E. Sharpe, New York, 2009. pp. 28-49.
- Hamilton, Robert E., “August 2008 and Everything after: A Ten-Year Retrospective on Russia-Georgian War”, *Foreign Policy Research Institute*, October 2018.
- Hill, Fiona, “The Real Reason Putin Supports Assad”, *Foreign Affairs*, March 2013.
- Illarionov, Andrei, “The Russian Leadership’s Preparation for War, 1999–2008”, in: *The Guns of August: Russias War in Georgia* (eds.) Svante E. Cornell and S. Frederik Starr, M.E. Sharpe, New York, 2009, pp. 49-85.
- Kofman, Michael, *The August War, Ten Years On: A Retrospective On The Russo-Georgian War*, War on the Rocks, August 2018, <https://warontherocks.com>.

- com/2018/08/the-august-war-ten-years-on-a-retrospective-on-the-russo-georgian-war/, 04/03/2021.
- Lazić Jović, Ana, Jelisavac Trošić, Sanja, Jazić, Aleksandar, „Problem Nagorno Karabah u svetlu bilateralnih odnosa članica Minsk grupe OEBS-a“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 4, str. 583-612.
- Lo, Bobo, *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era Reality, Illusion and Mythmaking*, Palgrave Macmillan, UK, 2002.
- NATO Backgrounder, *Deepening Relations with Georgia*, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/deepening_relations_with_georgia_en.pdf, 15/03/2021.
- NATO, *Relations with Georgia*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_38988.htm, 04/03/2021.
- NDI, *NDI Poll: EU and NATO Support Remains Strong but Threatened by Russia and Perception of Harm to Culture and Values; Armenian and Azeri Communities Respond Differently to NATO Membership*, <https://www.ndi.org/publications/ndi-poll-eu-and-nato-support-remains-strong-threatened-russia-and-perception-harm>, 13/03/2021.
- Nilsson, Niklas, “Georgia’s Rose Revolution: The Break with the Past”, in: *The Guns of August: Russias War in Georgia* (eds.) Svante E. Cornell and S. Frederik Starr, M. E. Sharpe, New York, 2009, pp. 85-104.
- Петровић, Драган, Анђелковић, Драгомир, Николић, Горан, *Геополитика Закавказја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
- Pallin Vendil, Carolina, Westerlund, Fredrik, “Russia’s war in Georgia: lessons and consequences”, *Small Wars & Insurgencies*, 2009, Vol. 20, Issue 2, pp. 400-424.
- Remler, Philip, *Russia’s Stony Path in the South Caucasus*, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>, 11/03/2021.
- Remler, Philip, *Russia’s Stony Path in the South Caucasus*, Carnegie Endowment for International Peace, October 20, 2020, <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>, 18/02/2021.

- Rodman, Peter W., "The Challengers of a Falling power", in: Robert Kagan and William Kristol (eds.), *Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy*, Encounter Books, San Francisco, 2000, pp. 75-99.
- Rubin, Uzi, "The Second Nagorno-Karabakh War: A Milestone in Military Affairs", *Mideast Security and Policy Studies*, No. 184, December 2020, pp. 5-15.
- Rumer, Eugene, Sokolsky, Richard, Stronski, Paul, *U.S. Policy Toward the South Caucasus: Take Three*, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2017/05/31/u.s.-policy-toward-south-caucasus-take-three-pub-70122>, 18/02/2021.
- Smolnik, Franziska, "The Strategic Partnership between Georgia and the United States: Vision Wanted", *German Institute for International and Security Affairs*, SWP Research Paper, 15 December 2020, Berlin.
- US Embassy in Georgia, *Exercise Noble Partner 2020 begins*, <https://ge.usembassy.gov/exercise-noble-partner-2020-begins/#:~:text=Exercise%20Noble%20Partner%20is%20designed,exercises%2C%20and%20combined%20mechanized%20maneuvers>, 17/03/2021.
- US Embassy in Georgia, <https://ge.usembassy.gov/statements-to-the-press-with-georgian-prime-minister-mamuka-bakhtadze-as-part-of-the-u-s-georgia-strategic-partnership-commission-june-11/>, 18/03/2021.
- Visegrad Insight, *A Staunch Ally*, <https://visegradinsight.eu/staunch-ally-georgia-nato/>, 24/03/2021.
- Welt, Cory, *Georgia: Background and U.S. Policy*, Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45307.pdf>, 21/03/2021.
- Wivel, Anders, "Living on the edge: Georgian foreign policy between the West and the rest", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, Vol. 1, Issue 1, 2016, pp. 92-109.
- Канцеларија НАТО у Грузији, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_81066.htm?selectedLocale=en, 11/03/2021.
- Степић, Миломир, *Геополитика: Идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016.

GEORGIA AS A WESTERN “TROJAN HORSE” IN THE CAUCASUS

Abstract: After the fall of the Soviet Union, the Caucasus proved to be a fertile ground for ethnic and religious conflicts. The former Soviet Republics, eager to protect their newly gained independence, have tried different methods in order to stabilize internal security affairs and balance out between Russian interests and their own political aspirations. After the Rose revolution, Georgia focused its foreign policy efforts towards the West, hoping that such politics would eventually help her secure its power and sovereignty over South Ossetia and Abkhazia. Georgia, as a small country, had sought out how to “cash in” its geopolitical position, providing Western powers a convenient launch pad for future operations against Russia and its interests in the “Near Abroad”. However, the conflict in 2008 and the Russian intervention had made clear that the Caucasus was not for the taking. Moreover, the West has only a vague representation of the region’s culture, tradition, political and security affairs as well as the regional balance of power. The recent clashes in Nagorno-Karabakh, on the one hand, have further proven the “inaccessible” nature of the region for Western powers. On the other hand, the conflict solidified the regional balance of power in which Russia and Turkey represent the main players. The following article will focus on Georgian politics and the country’s relations with Russia as well as with other Western powers. Examining the Georgian foreign politics in the geopolitical context of the Caucasus, which can be described as imprudent, we will demonstrate how small countries can impact the regional balance of power.

Keywords: Georgia, Russia, West, Caucasus, Nagorno Karabakh.

Слободан Јанковић

Вук Лазић¹

КАВКАСКИ ВЕКТОР САВРЕМЕНЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ТУРСКЕ

Апстракт: Још од распада Совјетског Савеза и стварања нових кавкаских држава, а нарочито након доласка на власт Партије правде и развоја праћеног активнијим наступом на међународној сцени, Кавказ представља један од регионалних приоритета спољне политике Турске. Полазећи од захтевног процеса уздизања Турске у ранг регионалног играча и сложене коњунктуре Кавказа, коју чини комплекс структурних проблема, нерешених и слојевитих спорова и мноштво заинтересованих актера, чланак тежи расветљавању детерминанти и одлика савремене политике Турске према овом региону. У том циљу користиће се историјски наративни метод, дескрипција, анализа садржаја и генерализација.

Развијени политички, економски и енергетски односи и војно савезништво са Азербејџаном, све снажнија сарадња са Грузијом, реализовани и планирани регионални инфраструктурни и енергетски пројекти и изражена дипломатска и војна улога у недавно завршеном рату у Нагорно-Карабаху на директан начин сведоче о значају овог простора и вишедимензионалној и амбициозној регионалној политици Турске. У тој намери, истраживачки фокус биће у

¹ Слободан Јанковић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд. slobodan@diplomacy.bg.ac.rs.

Вук Лазић, истраживач-сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, vuk.lazic@diplomacy.bg.ac.rs.

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Република Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

највећој мери усмерен ка расветљавању принципа и активности кавкаске политике Турске, укључујући њен ангажман у динамици замрзнутог конфликта и недавно окончаног ратног сукоба у Нагорно-Карабаху, са акцентом на испитивање реакција и могућих одговора регионалних (Руска Федерација и Иран) и локалних актера.

Кључне речи: Турска, Кавказ, Нагорно-Карабах, Руска Федерација, ИР Иран.

Увод

Савремени трендови у међународним односима недвосмислено најављују неизвесно доба глобалног преуређивања, у којем ће оснажени и одлучни међународни актери тежити побољшању позиција и развоју самосталнијих регионалних, па чак и глобалних политика. У сложеним околностима дубоке кризе униполарног поретка приметан је пораст нестабилности, нарочито на оним пољима међународне шаховске табле на којима је дошло до садејства наслеђених и нерешених територијалних спорова и појаве новог маневарског простора, насталог као последице одређеног облика вакуума моћи на регионалном нивоу. Једно од тих поља, свакако је један од региона на коме су поникли неки од најстаријих народа света и на коме је обиље етничких скупина и језика на малом простору и данас сведочанство виталности, сложености и потенцијала за сукобе у кризним временима – Кавказ.

Кавказ је један од темељних праваца или вектора неоосманске политике Турске, још од краја Хладног рата, а нарочито након доласка на власт Партије правде и развоја (2002). Званична Анкара наступа на међународној сцени као један од најодлучнијих и најактивнијих играча. Одлучна и демографски, економски и војно оснажена Турска сагласно принципима неоосманске доктрине, стратешки промишља, развија и све активније и самосталније спроводи политику према регионима Блиског истока, Балкана и Кавказа са продужетком ка Централној Азији.² У другој деценији 21. века Ердоганова Турска долази у сукоб са све већим бројем

² Иако географски појам Кавказа обухвата простор северено и јужно од планинског венца Велики Кавказ, у стручној литератури се, као и у овом чланку, под појмом Кавказа првенствено мисли на његов јужни део, познатији као Јужни Кавказ, Транскавказ или Закавказје.

суседа и првобитно локалну интервентну политику (у Ираку) претвара у константу своје политике улогама у „арапском пролећу“, у Сирији, а потом и Либији, те учешћем у порасту напетости у источном Медитерану. Недавни оружани сукоб у Нагорно-Карабаху (јерменски назив: Република Арцах) наметнуо је потребу за дубинским сагледавањем одлика, циљева, ограничења, успешности и перспектива даљег развоја целокупне спољне политике Турске, са фокусом на њен кавкаски вектор. У том светлу, неопходно је расветлити детерминанте политике Турске према Кавказу, укључујући природу, битне одлике и димензије њеног односа са кавкаским државама и најзад реакције и могуће одговоре на политику и недавни ангажман Турске на овом простору, од стране кључних регионалних актера Закавказја – Руске Федерације и Исламске Републике Ирана. У том циљу, истраживачки поступак биће заснован на општенаучним и основним методама, а нарочито на употреби историјског наративног метода, дескрипције, анализе садржаја и генерализације.

Детерминанте спољне политике Турске према Кавказу

Темељном и целовитом разумевању кавкаске политике Турске нужно претходи спознаја њених концептуалних основа, детерминанти и стратегијског усмерења која сведочи о покретачким мотивима, интересима, приоритетним циљевима и евентуалним будућим плановима. У концептуалном аспекту, кавкаска политика Турске заснована је на неоосманској доктрини и геополитичкој визији стратегијске дубине, док је на операционалном нивоу одликује висок степен асертивности, активизма и прагматизма.³

³ Први показатељи одлучнијег става Турске видљиви су убрзо након распада СССР-а, нарочито у политици према Азербејџану, која је резултирала јачањем свих аспеката међудржавних односа. Паралелно са тим, приметан је активизам заснован углавном на ангажману неколицине државних институција и невладиних организација. Такође, важно је истаћи да прагматизам представља битну одлику целокупног међународног наступа Турске, док се у оквиру кавкаске политике испољавао најчешће на економском и енергетском плану и кроз поједине дипломатске иницијативе, неретко тактичке природе, спровођене углавном током мандата тадашњег министра спољних послова Ахмета Давутоглуа (Ahmet Davutoğlu) у оквиру политике „нула проблема са суседима“ (2009).

Захваљујући одредницама историјске, цивилизацијске, (гео)политичке и економске природе, регион Кавказа привлачио је значајну пажњу не само Османског царства него и модерне Турске, још од времена Ататуркове кампање (1918), преко хладноратовског раздобља током кога је представљао границу и поље блоковског сучељавања, до постхладноратовске епохе у којој су фрагментација кавкаског геопростора и појава нових држава отворили могућности за спровођење активније и самосталније политике Турске.⁴

Поред историјске одреднице проистекле из вишевековне османске контроле и целокупног (политичког и културног) османског наслеђа кавкаског простора, цивилизацијска и културолошка детерминанта заснована је на религијским, идентитетским и лингвистичким сродностима са појединим кавкаским народима.⁵ Са геостратешког становишта, Кавказ, као предворје источне Анадолије и својеврстан пут ка осетљивом и одвећ нестабилном југоистоку Турске насељеног већински Курдима, представља не само веома значајан и осетљив регион, већ и интегрални правац савременог наступа Турске на међународној сцени.⁶ Наведене одреднице, као дубинске константе кавкаске политике Турске, свој стратегијски израз и практичну вредност добијају у оквиру неоосманске доктрине и историјског и географског чиниоца концепта стратегијске дубине.⁷ Захваљујући

⁴ Кавкаска политика током 90-их година била је заснована на промовисању Турске као успешног друштвеног, државног и економског модела и наводним стабилизујућим димензијама њеног регионалног ангажмана. Опширније: Ziya Onis, "Turkey and post-Soviet states: Potential and limits of regional power influence", *Middle East*, Vol. 5, No. 2, 2001, pp. 66-74.

⁵ Иако знатно скромније у односу Балкан и Блиски исток, османско наслеђе Кавказа, религијска, културна, етничка (туркијска) и језичка блискост са Азербејџаном, кавкаско порекло значајног броја Турака (процене иду од 7 до 10 милиона) и муслиманске заједнице у грузијској провинцији Аџарији и делом у Јерменији, представљају основне чиниоце ових детерминанти. Видети: Mitat Çelikpala, "From immigrants to diaspora: Influence of the North Caucasian diaspora in Turkey", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 3, 2006, pp. 423-446.

⁶ Давутоглу износи још ригорознији став: „Ако упоредимо са Балканом – одбрана Истанбула и источне Тракије почиње од Јадрана и Сарајева, а одбрана источне Анадолије и Ерзурума од северног Кавказа и Грозног“. Видети: Ахмет Давутоглу, *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 77.

⁷ Неоосманску нит најефектније је сажео један од њених водећих промотера неоосманства Ахмет Давутоглу: „Укратко, наша историја је заједничка. Наша судбина

пантуркистичкој супстанци и низу војних, економских и енергетских разлога, простор Кавказа нераскидиво је геополитички повезан са Централном Азијом, што представља важан оквир за разумевање узајамних и синхроних промена политике Турске према овим регионима.⁸

Ипак, током протекле три деценије, поред наведених одредница „дуго трајања“, економска детерминанта са спољнотрговинским и војнотрговинским, инвестиционим, саобраћајним и енергетским аспектом постаје све значајнија, са тенденцијом уздицања у ранг готово преовлађујућег фактора не само кавкаске политике Турске него и укупних регионалних односа на Кавказу.⁹ Управо је енергетски чинилац представљао битну димензију и једно од најактивнијих поља кавкаске политике Турске током 90-их година, у оквиру које се већ тада кроз неоосмански светоназор изнова откривао не само пренебрегнут вишеслојни значај кавкаског простора, него и потреба за вођењем одлучније и самосталније политике према овом региону. Током овог периода обновљено је интересовање, па чак и пробуђен нералан, али потајно и дуго ипчекиван ентузијазам за заузимањем активнијег односа према кавкаском простору. Уједно, у овом

је заједничка. Наша будућност је заједничка. И попут 16. стољећа (...) направит ћемо Балкан, Кавказ, Средњи исток, заједно с Турском, центром свјетске политике у будућности. То је циљ турске вањске политике и ми ћемо то постићи. Ми ћемо реинтегрирати балкански регион, ми ћемо реинтегрирати Средњи исток, ми ћемо реинтегрирати Кавказ на овим принципима регионалног и свјетског мира не само за све нас, него за цијело човјечанство“. Иако се у односу на временски период ове изјаве (2009) Турска суочила са сложенијим међународним окружењем и низом ограничења на унутрашњем и спољнopolитичком плану, наведени извод и даље верно и језгровито осликава суштински неизмењен стратешки менталитет и државно-национално усмерење савремене Турске.

⁸ Синхронизитет активности на политичком, економском и културном плану у оквиру политике Турске према овим регионима потврђују искуства са почетка 90-их и 2000-их, као и савремени тренутак. Више о повезаности Кавказа и Централне Азије у контексту турске политике: Gareth M. Winrow, "Turkey's relations with the Transcaucasus and the Central Asian Republics", *Perceptions*, Vol. 2, March–May, 1996, pp. 129-145.

⁹ Захваљујући резервама нафте и гаса на простору Азербејџана, Каспијског мора и Централне Азије, енергетске игре, нарочито између САД, Русије и других регионалних актера започеле су убрзо по распаду СССР-а. Интензивно надметање конкурентних енергетских пројеката и траса нафтних и гасних коридора представљало је важно поље геополитичког сучељавања и снажан извор нове регионалне динамике.

динамичном периоду, постављене су стратешке основе и правци у то време нове, а сада савремене кавкаске политике, засновани на широком и снажном савезништву са Азербејџаном, вишедимензионалном односу са Грузијом и што широј изолацији Јерменије најчешће кроз потискивање из економских, енергетских и саобраћајних регионалних пројеката.¹⁰

У односу на савремену регионалну коњунктуру и унутрашњи и спољнополитички оквир, из којих проистиче кавкаска политика Турске, уочљиве су условно речено две сличности и једна разлика. Прва сличност видљива је на регионалном нивоу у постојању игре нултог збира у троуглу Турска–Иран–Русија, као и у особеном кавкаском сплету неповерења, напетости, нерешених спорова и других видова регионалних противуречности. Друга сличност односи се на поменуто, суштински непромењено, али концептуално разрађено неоосманско извориште и стратешко усмерење кавкаске политике Турске. Поред новог квалитета руско-турских односа и слабљења утицаја западних актера на Кавказу, суштинску разлику у односу на претходни период обележен претежним ослањањем на САД и ЕУ, одликује појава самосталније, одлучније, агилније, економски оснажене и војно наступљиве Турске, вођене императивом остваривања широке лепезе регионалних циљева на Кавказу кроз обнову старих идеја у новом формату.

Одлике и димензије односа Турске са Кавкаским државама

Поред тога што су на изванредан начин наговестили појаву нове Турске током 90-их година, турско-кавказки односи верно су осликали природу и циљеве актуелног државно-националног наступања и спољнополитичког стремљења Турске. Уједно, они представљају својеврстан барометар

¹⁰ Постхладноратовска кавкаска политика Турске може се поделити на: период нервозе и новог промишљања (1989–1990) у којем доминирају два концепта: први који се ослања на савезништво са САД и други у коме доминира неоосманска и пантуркијска оријентација, а који је у промишљеном степену заступао Тургут Озал (Turgut Özal); период евроазијског ентузијазма (1990–1994), период препрека и разочарања (1994–1996) и период обновљеног самопоуздања (1996–2001). Детаљније: Shireen Hunter, "Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten years after independence", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 1, No. 2, 2001, pp. 1-16.

капацитета, успешности и ограничења њене регионалне политике и ангажмана на Кавказу.

Упркос томе што су смештени у сложен и осетљив стратешки троугао Турска–Русија–Иран и чињеници да су пролазили кроз различите фазе, од пантуркистичке платформе и предлога за успостављањем конфедерације Абулфаза Елчибеја (Əbülfəz Əbülfəz, 1992–1993), до прагматичног и уздржаног периода Хајдара Алијева (Heydər Əliyev), турско-азерски односи задржали су снажну стратешку димензију, засновану на културолошком, политичком и економском чиниоцу.¹¹ Док је прва димензија пуни израз добила кроз и данас жив и присутан слоган „један народ, две државе“, након 90-их година приметан је пораст значаја и обима политичког и економског аспекта међусобних односа. Још од неизвесног постхладноратовског периода односи са Азербејџаном поседују и изражену психолошку димензију, која омогућава Турској да макар у једном аспекту спољне политике савлада анксиозан осећај изолације и угрожености особен за њено стратегијско размишљање.

Континуирана подршка територијалном интегритету Азербејџана у спору око Нагорно-Крабаха представља константу и један од стубова кавкаске политике Турске чији се оперативни чинилац не исцрпљује само у актима декларативне подршке, већ у чврстом и проактивном ставу.¹² С друге стране, две државе увиђају важност и потенцијал економске димензије коју потврђује читав низ реализованих енергетских и саобраћајних пројеката, као и квалитет и обим спољнотрговинске размене и међусобних инвестиција.¹³

¹¹ Свакако, стратешка димензија турско-азерских односа не сме да засени постојање једног броја политичких и економских питања која имају потенцијал да произведу неслагања и несугласице. Детаљније о периодима неповерења и криза: Fariz Ismailzade, “Turkey–Azerbaijan: the honeymoon is over”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 4, No. 4, 2005, pp. 67-80; Saban Kardas, “Turkish–Azerbaijani Energy Cooperation and Nabucco: Testing the Limits of the New Turkish Foreign Policy Rhetoric”, *Turkish studies*, Vol. 12, No. 1, 2011, 55-77.

¹² Иако Азербејџан не припада постосманском простору, вреди подсетити да је Османско царство у сутону свог постојања смогло снаге да подржи азерске побуњенике у стварању Мусаватског Азербејџана (1918), док је азерски проблем заузео важно место у потоњем Споразуму СССР-а и Турске (1921).

¹³ На енергетском плану изграђени су нафтовод Баку–Тбилиси–Чејхан (2005) и Транс-анадолски гасовод (2018), док пруга Баку–Тбилиси–Карс (2017) чини важну карику

Почевши од оснивања првог иностраног универзитета у Азербејџану (Qafqaz University, 1993), дубок траг у односима оставила је богата културна и образовна сарадња, утемељена на историјској повезаности, лингвистичкој блискости и особеном осећају припадништва заједничком цивилизацијском кругу. У том светлу могу се сагледати досадашње, као и недавно упућене иницијативе за продубљивањем ове сарадње.¹⁴

Углазни тренд турско-азерских односа пратила је богата војна сарадња, започета још током 90-их година, од споразума из 1992. године који је предвиђао обуку војног кадра, преко протокола из 1996. године који је омогућио обуку медицинског особља и значајну финансијску помоћ Министарству одбране Азербејџана.¹⁵ У наредном периоду, нарочито након 2000. године, захваљујући низу протокола о пружању финансијске помоћи, набавци војне опреме и обуци војног особља, Турска је на себе преузела сложен и опсежан задатак модернизације азербејџанских оружаних снага.¹⁶ Ефекти овог дугогодишњег процеса виђени су и током

евроазијског железничког коридора. Компатибилност економских интереса две привреде и активнија економска политика Турске позитивно су утицали на обим и квалитет трговинске сарадње која је у периоду од 2000–2010. године увећана три пута (са 326 милиона на преко милијарду \$), док је 2019. години износила 4,18 милијарди \$ (2,55 милијарди увоза наспрам 1,63 милијарди извоза). Видети: Aras Bülent and Akpınar Pinar, "The relations between Turkey and the Caucasus", *Perceptions*, Vol. 16, No. 3, 2011, pp. 56; Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, Economic Relations between Turkey and Azerbaijan, <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>, accessed: 10/05/2021. Важан сегмент размене чини увоз нафте и нарочито гаса који подмирује 20% од укупне турске потрошње овог енергента. Видети: Nuran Erkul, "Turkey's gas imports from Iran see sharp fall in 2020", *Anadolu Agency*, 26.02.2021, <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/turkeys-gas-imports-from-iran-see-sharp-fall-in-2020/31999>, accessed: 10/05/2021. Изузетно значајан аспект економских односа чине турске инвестиције у Азербејџан (11 милијарди \$) и азерске инвестиције у Турску (19,5 милијарди \$). Видети: Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>, accessed: 10/05/2021.

¹⁴ Merve Yildizalp Ozmen, "Turkey, Azerbaijan agree to deepen cultural cooperation", *Anadolu Agency*, 02.03.2021, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-azerbaijan-agree-to-deepen-cultural-cooperation/2162570>, accessed: 10/05/2021.

¹⁵ Mehmet Fatih Öztarsu, "Military relations of Turkey and Azerbaijan", *Strategic Outlook*, Vol. 1, No. 2, 2011, pp. 70-85.

¹⁶ Тадашњи министар одбране Турске Веџди Гонул (Vecdi Gonul) изнео је податак да је Турска до 2010. године пружила око 200 милиона долара војне помоћи Азербејџану.

недавног сукоба у Нагорно-Карабаху. С тим у вези, вреди указати и на тренд пораста војнотрговинске размене и јачања сарадње између наменских индустрија, интензивирајући нарочито током протеклих година.¹⁷ У светлу недавних сукоба у Нагорно-Карабаху посебну пажњу привукла је набавка турских беспилотних летелица Bayraktar TB2, који су се према наводима председника Хајдара Алијева показали као важан фактор војне победе.¹⁸

За разлику од турско-азерских односа, изостанак културолошке симбиозе, слабија економско-енергетска компонента и снажан руски геополитички чинилац у значајној мери су утицали на обим и квалитет турско-грузијских односа. Имајући у виду ове околности, Турска је уз ослањање на западни чинилац и сопствену политичку вештину пронашла начин да преузме важну улогу у модернизацији, обуци и опремању оружаних снага Грузије, спровођених чак и током рата у Абхазији и Јужној Осетији. Такође, Турска је била носилац пројекта ревитализације стратешки значајног аеродрома у Тбилисију.¹⁹

Видети: "Turkey–Azerbaijan Military Cooperation Deepens to the Tune of \$200 Million", *Asbarez*, 12.05.2010, <https://web.archive.org/web/20150402113814/http://www.artsakank.com.cy/en/news/general/2010/turkey-azerbaijan-military-cooperation-deepens-tun>, accessed: 10/05/2021. Такође, захваљујући протоколу (2000) и финансијској помоћи Турске основана је једна од најзначајнијих институција за обуку официјерског кадра –Центар за обуку и образовање Оружаних снага Азербејџана.

¹⁷ Непосредно уочи сукоба у Нагорно-Карабаху, обим војно-трговинске размене у првих девет месеци 2020. године износио је 123 милиона долара, што је шест пута више у односу исти период 2019. године (20,7 милиона долара). Видети: Есе Toksabay, "Turkish arms sales to Azerbaijan surged before Nagorno-Karabakh fighting", *Reuters*, 14.10.2020, <https://www.reuters.com/article/armenia-azerbaijan-turkey-arms-int-idUSKBN26Z230>, accessed: 10/05/2021.

¹⁸ Хајдар Алијев истиче да су турске беспилотне летелице допринеле уништењу око милијарду долара вредног јерменског војног наоружања и опреме. Видети: Haber Merkezi, "Aliyev says Azerbaijan destroyed \$1 bln worth of Armenian equipment using Turkish drones", *Yeni Şafak*, 15.10.2020, <https://www.yenisafak.com/en/video-gallery/news/aliyev-says-azerbaijan-destroyed-1-bln-worth-of-armenian-equipment-using-turkish-drones-2205102>, accessed: 10/05/2021.

¹⁹ Споразум о војној и одбрамбеној сарадњи (1997) омогућио је већу улогу Турске у модернизацији оружаних снага и обнови војне инфраструктуре, што је крунисано ревитализацијом симбола грузијске независности и стратешки значајне авио базе Мамеули (2001), чија је вредност износила 1,5 милиона долара. Видети: Mithat Celikpala, "From A Failed Satate To A Weak One? Georgia And Turkish-Georgian Relations", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 36, 2005, p. 191.

Постепен и континуиран развој свих аспеката међудржавних односа, започет брзим признањем независности Грузије (1991), настављен потом кроз пружање подршке њеним спољнополитичким циљевима – очувању територијалног интегритета и чланству у НАТО, резултирао је уздизањем турско-грузијских односа на стратешки ниво.²⁰ На економском плану, поред заједничког учешћа у реализацији кључних регионалних пројеката запажена је интензивна трговинска размена и изузетан скок турске инвестиционе активности. Турска већ дужи низ година заузима место првог трговинског партнера Грузије, док турске инвестиције заузимају друго место у укупним страним инвестицијама грузијске привреде.²¹ Интензива економска сарадња институционализована је на другој седници Савета за стратешку сарадњу на високом нивоу (2017) на којој је договорено успостављање Заједничког комитета за трговину, који је до сада одржао низ важних састанака.²² Генерално гледано, због низа наведених специфичности, односи са Грузијом представљају својеврсни лакмус папир успешности, ограничења и изазова са којим се суочава неоосманска кавкаска политика Турске.²³

²⁰ Иако су турско-грузијске односе обележили периоди захлађења узрокованог најчешће руско-турским зближавањем или повременом подршком Турске муслиманској заједници Ахбаза, ове епизоде нису озбиљније угрозиле стратешки карактер њихових односа и сарадње.

²¹ Током последњих година, трговинска размена бележи стални раст, закључно са 2020. годином када је износила 1,6 милијарди \$, од чега готово 80% отпада на турски увоз. Видети: "Georgia's Foreign Trade in 2020", *Civil Georgia*, 20.01.2021, <https://civil.ge/archives/391924>, accessed: 10/05/2021. Још бржи раст бележе директне инвестиције које су у периоду 2014–2019 порасле за више од 300%, са 72 на 236 милијарди долара или 20% удела у укупним страним директним инвестицијама. Видети: "UK, Turkey, Ireland – Georgia's top investing countries in 2019", *Agenda*, 10.03.2020, <https://agenda.ge/en/news/2020/725>, accessed: 10/05/2021.

²² Видети: Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-georgia.en.mfa>, accessed: 10/05/2021.

²³ Поред чињенице да се одвијају у деликатном контексту и под будним оком Русије, турско-грузијски односи оптерећени су и неоосманским императивном заштите и промовисања османског наслеђа, о чему је верно сведочила жива дебата и напетости изазване предлогом муслиманске мањине за обновом џамије султана Абдул Азиза у Аџарији (2016). Детаљније: Giorgi Menabde, "Restoration of Aziz Mosque in Adjara Reignites Debate Over Ottoman Legacy in Georgia", *The Jamestown Foundation*, 08.02.2016, <https://jamestown.org/program/restoration-of-aziz-mosque-in-adjara-reignites-debate-over-ottoman-legacy-in-georgia/>, accessed: 10/05/2021.

Посматрано са регионалног становишта, приметна је намера Турске да прво геоекономски, а потом и геополитички обједини азерски, грузијски и турски чинилац, кроз разноврсне формате и регионалне облике сарадње.²⁴ Стратешку димензију и виталност ове намере потврђује и недавно упућен позив министра спољних послова Мевлута Чавушоглуа (Mevlüt Çavuşoğlu) представницима Азербејџана и Грузије за одржавањем састанка у оквиру постојећег трилатералног механизма.²⁵ У циљу продубљивања међудржавних односа и приближавања политичких ставова постигнут је додатни квалитет у односима са Азербејџаном (2010) и Грузијом (2011), кроз успостављање механизма особеног турској дипломатији – Савета за стратешку сарадњу на високом нивоу.

На крају, сасвим супротно од односа са Азербејџаном и Грузијом, туробно историјско наслеђе, вековно ривалство и дијаметрални ставови о кључним регионалним питањима негативно су утицали на развој турско-јерменских односа, чему је у великој мери допринела и неоосманска оријентација спољне политике Турске, праћена неретко и агресивним ставом према јерменском чиниоцу на Кавказу.²⁶ Иако су две државе уз свесрдну подршку западних актера и у склопу политике „нула проблема са суседима“ отпочеле нормализацију односа кроз потписивање Протокола о успостављању дипломатских односа и Протокола о развоју билатералних односа (2009), ови акти никада нису дочекали ратификацију и пуну примену. У наредном периоду постало је очигледно да поред озбиљних концептуалних аномалија и изазова насталих у турско-азерско-јерменском

²⁴ На иницијативу Турске, између три државе потписана је Трабзбонска декларација (2012) која је поставила основе за одржавање редовних састанака начелника генералштабова и министара спољних послова ових држава. Први од укупно осам састанака трилатералног механизма одржан је у Тбилисију (2014), док је први састанак министара спољних послова одржан 2018. године у Бакуу. Видети: Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-georgia.en.mfa>, accessed: 10/05/2021.

²⁵ Видети: “Turkey-Azerbaijan-Georgia summit to boost strategic partnership”, *Daily Sabah*, 17.02.2021, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-azerbaijan-georgia-summit-to-boost-strategic-partnership>, accessed: 10/05/2021.

²⁶ Турска је Јерменији наметнула својеврсну економску изолацију и трговинску блокаду, која је у већем или мањем степену на снази још од 90-их година. Поред тога, Турска је вешто искористила своју повлашћену геополитичку позицију да изолује Јерменију из регионалних енергетских и саобраћајних пројеката.

троуглу, маневар нормализације и политика „нула проблема са суседима“ нису били израз ни искрене жеље ни воље за историјским помирењем, већ брижљиво осмишљен и срачунат тактички потез турске дипломатије.²⁷

Нагорно-Карабах: Манцикерт 21. века?

Још од распада Совјетског савеза, један од најкомплекснијих и најинтензивнијих спорова и извор континуиране нестабилности на Кавказу представља нерешено политичко и правно питање статуса Нагорно-Карабаха (јерменски назив: Република Арцах). Сложена и деликатна природа овог не само јерменско-азерског, већ и ширег регионалног проблема обухвата неколико димензија – од историјске, културолошке и етничке, преко територијалне и правне до геополитичке.²⁸ Досадашњи покушаји решавања статуса Нагорно-Карабаха имали су своје недовољно успешне дипломатске епизоде вођене најчешће у формату Минске групе, али и туробне оружане и ратне периоде.²⁹

Због великог значаја овог проблема, као и интересовања и присуства већег броја разноврсних актера, Нагорно-Карабах представља својеврсни тест регионалне снаге, способности и вештине Турске. У контексту динамике и еволуције њене кавкаске политике, важну тачку означава последњи ратни сукоб на овом простору који се одиграо између Азербејџана и Републике Арцах, уз подршку Јерменије, у периоду од 27. септембра до 10. новембра 2020. године. Већ у другој недељи, када је оружани сукоб прерастао у рат,

²⁷ Више о геополитици негирања јерменског проблема као дубинској константи унутрашње и спољне политике Турске: Tunç Aybak, “Geopolitics of Denial: Turkish State’s ‘Armenian Problem’”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 18, No. 2, 2016, 125-144.

²⁸ Више о димензијама сукоба у Нагорно-Карабаху: Behlül Özkan, “Who gains from the “no war no peace” situation? A critical analysis of the Nagorno-Karabakh conflict”, *Geopolitics*, Vol. 13, No. 3, 2008, pp. 572-599.

²⁹ Први рат за Нагорно-Карабах (фебруар 1988 – мај 1994) вођен између Јерменије и Азербејџана, окончан је уз посредовање Руске Федерације. Победу Јерменије пратило је проглашавање Републике Арцах и заузимање шест региона на око 9% територије Азербејџана. Током сукоба страдало је 20.000 људи, док је преко милион расељено. У наредне три деценије забележен је низ кршења примирја, од којих је најозбиљније представљао оружани сукоб из 2016. године.

оружане снаге Азербејџана заузеле су велику територију Нагорно-Карабаха, фокусирајући своје наступање ка југозападу, у правцу азербејџанске енклаве Нахчиван (Нахџиван), док су у последњим данима претили чак и заузимањем главног града ове регије Степанакерта (Step'anakert). Ратна дејства окончана су примирјем потписаним између председника Азербејџана, Јерменије и Руске Федерације. Споразум је озваничио велике територијалне губитке за јерменску страну, укључујући нарочито значајне југозападне делове Нагорно-Карабаха. За разлику од Азербејџана коме је захваљујући одредбама споразума омогућено успостављање слободног коридора са енклавом Нахчиван, преостали део Нагорно-Карабаха под контролом Јермена везу са матицом Јерменијом задржао је само преко изузетно уског коридора Лачин (Lachin, 5 km), који ће обезбеђивати руска мировна мисија. На овај начин драстично је умањена дубина одбране и ограничене комуникацијске везе преосталих јерменских територија чиме је стратешки решена судбина овог региона, осуђеног на постепену интеграцију у Азербејџан.³⁰

Уочи, током и након недавног ратног сукоба Азербејџан је уживао изузетно снажну и разноврсну, па чак и нескривену подршку Турске, како на политичком и дипломатском, тако и на војном плану. Политичка подршка огледала се у континуираној, експлицитној и изричитој потпори азербејџанској страни, праћеној неретко наметљивим заштитничким ставом и самопроглашеном мисијом међународног промовисања азерског становишта и неопходности брзог решавања овог проблема. Поред тога, Турска се из вишедеценијске позиције пасивне, али заинтересоване стране, појавила прво у новој улози равноправног и активног учесника, а непосредно пре избијања сукоба чак и као својеврсни политички подстрекач и промотер нове регионалне динамике.³¹ У том контексту, на појавном плану видљива је педантно осмишљена, срачуната и агилна, а

³⁰ Са војног и геостратешког становишта изузетно квалитетну анализу даје Небојша Вуковић, „Случај Арцаха и одбрана Р. Српске (1)“, *Нови Стандард*, 24.11.2020, <https://standard.rs/2020/11/24/slucaj-arcaha-i-odbrana-r-srpske-1/>, приступљено: 10/05/2021.

³¹ Већ на почетку сукоба Ердоган је пружио подршку „братском и пријатељском“ Азербејџану и операцији „одбране сопствених територија и ослобађања Нагорно-Карабаха“. “What’s Turkey’s role in the Nagorno-Karabakh conflict?”, Patrick Keddie, *Al Jazeera*, 30.10.2020, <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30/whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict>, accessed: 10/05/2021.

испоставиће се и успешна активност турске дипломатије непосредно учи, током и након ратних дејстава у Нагорно-Карабаху.³²

На војном плану Турска је као носилац процеса модернизације оружаних снага предузела низ значајних и сложених активности – од пружања војне и логистичке помоћи до припреме, обуке и подизања борбених способности и капацитета оружаних снага Азербејџана, о чему сведоче развијена војна сарадња, богате мисије турских саветника и бројне реализоване војне вежбе.³³ Уједно, Турска је предузела и низ конкретних корака, учи и током самог сукоба у Нагорно-Карабаху – од извоза војне опреме и наоружања до како се чини све документованијих доказа о регрутовању и транспорту џихадистичких добровољаца, претежно са сиријског ратишта.³⁴

Захваљујући ангажману у Нагорно-Карабаху, Споразуму о примирју и Меморандуму о разумевању са Руском Федерацијом, Турска се на ширем међународном плану афирмисала као поуздан и истрајан савезник, док се на регионалном нивоу наметнула као снажан актер, са растућим

³² Непосредно након избијања првих оружаних сукоба, Министарство одбране и Министарство спољних послова Републике Турске издали су одвојена саопштења пуна подршке, док је министар спољних послова Чавушоглу током трајања ратних дејстава уприличио посету Бакуу. Видети: "Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to Azerbaijan", *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, 06.10.2020, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-azerbaycan-i-ziyareti-6-10-2020.en.mfa>, accessed: 10/05/2021. Такође, учи, током и након рата у Нагорно-Карабаху турска дипломатија, у циљу пружања дипломатске подршке азерском становишту, реализовала је пажљиво осмишљене посете државама Кавказа и Централне Азије.

³³ Више о Турској као носиоцу тродеценијског процеса модернизације оружаних снага Азербејџана и пресудном значају његових тековина за азерску победу у Нагорно-Карабах: "Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War", Haldun Yalçınkaya, 21.01.2021, *The German Marshall Fund of the United States*, <https://www.gmfus.org/publications/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war>, accessed: 10/05/2021.

³⁴ Јерменски извори наводе да је током акутне фазе рата Азербејџан посетила висока и бројна делегација турских војних саветника, док је у наредним данима у Бакуу слетело више турских теретних авиона. Видети: „Вахан Јегиазарјан – Јулски рат Јерменије и Азербејџана“, Филип Живановић, *Печат*, 24.07.2020, <http://www.pecat.co.rs/2020/07/vahan-jegiazarjan-julski-rat-jermenije-i-azerbejdzana/>, приступљено: 10/05/2021.

политичким утицајем и оснаженим војним присуством.³⁵ У том контексту, неопходно је размотрити последице ове политике на стратешке позиције других регионалних сила, а пре свега на односе моћи унутар деликатног кавкаског троугла: Русија–Иран–Турска.

Реаговање Русије и Ирана на ангажман Турске на Кавказу

Русија и Иран, уз Турску, као наследнице ранијих царстава, традиционално се боре за утицај или непосредну власт над простором данашњих јужнокавказских земаља. Деловање ових држава као и ванрегионалних Сједињених Држава и Велике Британије, те постепено снажење Кине у ширем подручју Централне Азије и периферно на Транскавказу, назива се и новом Великом игром.³⁶ Према аналитичару Министарства одбране Уједињеног Краљевства Метјуу Едвардсу (Matthew Edwards) у питању је „такмичење за утицај, моћ, хегемонију и зараду у Централној Азији и на Транскавказју“.³⁷

Иран и Русија имају дуго искуство владања овим просторима или њиховим деловима. Наследница некадашње Персије пружа се дуж јужног обода Кавказа, док Русија обухвата северни део тог физичко-географског региона. Повлачење једног Руског царства са јужног Кавказа није довело, као у ранијим епохама, до проширења територије наследница других двају царстава – Персијског и Османског. Оно што се десило прилагођено је савременим приликама, тако је настало надметање ових земаља за утицај,

³⁵ Иако је Споразумом предвиђено размештање искључиво руских мировних снага, Турска је захваљујући Меморандуму о разумевању са Руском Федерацијом, обезбедила војно присуство кроз учешће у Заједничком надзорном центру, смештеном у регији Агхдам, из којег ће две државе надгледати примирје. Видети: “Turkey, Russia to jointly monitor Karabakh peace deal”, Burak Bir and Jeyhun Aliyev, *Anadolu Agency*, 11.11.2020, <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/turkey-russia-to-jointly-monitor-karabakh-peace-deal/2040141>, accessed: 10/05/2021.

³⁶ На тему Велике нове игре књигу је написао Александар Гајић, *Нова велика игра: геополитичко надметање у каспијском подручју*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, стр. 215.

³⁷ Matthew Edwards, “The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder”, *Central Asian Survey*, Vol. 22, No. 1, 2003, p. 85.

тј. економски и политички уплив у три сада независне републике. Свакако, осим Турске, Русије и Ирана ванрегионални играчи, прво САД а потом и Кина, имају различит степен утицаја и интереса у наведене три кавкаске земље. Штавише, амерички утицај је знатно снажнији у Грузији, док у Азербејџану и Москва и Вашингтон имају одређени утицај који варира зависно од низа фактора.

Обликовање посебног азерског идентитета током Совјетског Савеза поставило је основе за евентуални утицај на унутрашњу политику Ирана преко изузетно бројне азерске, односно туранске мањине у тој земљи.³⁸ Можда је циљ био и отуђење од Турске. У сваком случају, од распада СССР и постепеног, али константног јачања сарадње између власти Исламске Републике и енергетских гиганата и власти Русије, с друге стране, и Москва и Техеран били су заинтересовани да не дозволе доминантан утицај неке треће земље на овај простор. Тако су њихови интереси дошли у сукоб са турским још почетком деведесетих.

Русија

Стални интерес Русије је контрола простора бившег Совјетског Савеза или како се то данас назива *ближње зарубежје – унутрашње* (Пророковић) или *блиско иностранство* (Тадић).³⁹ У овај простор свакако

³⁸ Туркофоно становништво данашњег Азербејџана и околине сматрано је до тридесетих година 20. века Турцима. У царској Русији су називани Татарима, а потом у Совјетском Савезу опет Турцима. Као конститутивни народ ССС Азербејџана проглашени су као Азери тек 1937. године, вероватно због потребе Москве да подели турски идентитет. Видети: Harun Yilmaz, "The Soviet Union and the Construction of Azerbaijani National Identity in the 1930s". *Iranian Studies*, Vol. 46, N. 4, 2013, pp. 511–533. Детаљније видети: Yusuf Özcelik, "Development and Establishment of Political Identity in the Republic of Azerbaijan", *Euxinos. Governance and Culture in the Black Sea Region*, No. 9 – 03, 2013, pp. 27–28. Сам назив Азербејџана потиче из арапског искривљавања персијског назива провинције, а који води порекло од персијског племића Атропата.

³⁹ Душан Пророковић руски појам преводи као унутрашње иностранство: Душан Н. Пророковић, „Улога Шангајске организације за сарадњу у промени равнотеже снага у Централној Азији“, *Политика националне безбедности*, Београд, Година IX, Вол. 15, бр. 2/2018. стр. 84; Dejan Tadić, „Primena koncepta meke moći u ruskoj spoljnoj politici u 21. veku“, *Međunarodna politika*, Vol. LXVIII, br. 1, 2016, str. 112-132.

спада и Јужни Кавказ. Земље које окружују Русију или се налазе близу њених граница су занимљиве за планере руске, али и антируске политике у Вашингтону и Лондону. У том смислу, западна подршка властима у Кијеву повезана је и са њиховом политиком према Јужном Кавказу. Такође, управо ради предупредивања даљег притиска на сопствену територију, али и ради задржавања, учвршћења и проширења сопственог утицаја Русија предузима низ мера према земљама Јужног Кавказа.

Јерменија је чланица обе важне организације дела земаља насталих распадом СССР, и Евроазијског економског савеза (Евразийский экономический союз) и Организације уговора о колективној безбедности (Организация Договора о коллективной безопасности – ОДКБ), док Грузија и Азербејџан нису чланице ниједне од њих. Она је и чланица Заједнице независних држава (Содружество Независимых Государств), која има мању оперативну важност од две претходно наведене организације. Грузија је иступила из њеног чланства дефинитивно 2008. године након рата у Осетији, док је Азербејџан држава чланица.

Вишегодишње непријатељство Грузије, од „револуције ружа“ и доласка Михаила Саакашвилија на власт, у сарадњи са израелском, француском и америчком војском довело је до шестодневног рата августа 2008. године.⁴⁰ Плодови истог су продубљивање лоших руско-грузијских односа и руско признавање Јужне Осетије и Абхазије као независних држава. Како Грузију тада, тако је Азербејџан 2020. године савременим наоружањем снабдевао Израел, док је Турска у азербејџанском случају имала запажену улогу. Рат из 2008. допринео је лошијим односима Русије и Грузије и прекиду могућности да се кроз подршку, али не и признање Јужне Осетије и Абхазије, делује на унутрашњу политичку сцену Грузије или барем на њене спољнополитичке циљеве. Он је био претходница отварања украјинског питања и избијања грађанског рата у тој земљи 2014. године који је подстакла пре свега америчка администрација.⁴¹ У случају азербејџанско-јерменског рата 2020.

⁴⁰ О помоћи Израела Грузији и сарадњи те земље са Западом видети у књизи: Giacomo Gabellini, *La parabola: Geopolitica dell'unipolarismo statunitense*, Anteo Edizioni, Vicenza, 2012, pp. 303.

⁴¹ У неизвесним данима који су пратили украјинска дешавања о улози различитих актера, и посебно о значају америчке спољне политике (сигурно и обавештајног деловања) сведочио је и транскрипт са чувеним коментаром Викторије Нуланд

поремећај вишедеценијског дипломатског балансирања Русије није довео до прекида политичког утицаја Москве у некој од сукобљених земаља. Парадоксално звучи, али резултати рата су ишли на руку Русији. Како?

Јерменија је готово од оснивања 1991. делом дуговала Русији свој опстанак, конкретно руској војсци. Али, обојене револуције, тј. са Запада подстакнуте политичке промене у другим земљама су, као и у Јерменији, довеле до владавине власти које су настојале да остваре што боље односе са САД и у случају постсовјетских држава, са Израелом. У том смислу, „плишана револуција“ у Јерменији, која је започета априла 2018. године, довела је до бољих односа са паравладиним и наводно филантропским организацијама Отвореним друштвом, Европском задужбином за демократију, Националном задужбином за демократију, УСАИД и амбасадама (the European Endowment for Democracy (EED), National Endowment for Democracy, Open Society Foundation, UNDP, USAI). До тада је Русија као копредседавајућа Минске групе (од 1994. године), која је формално настојала да на миран начин реши јерменско-азербејџански сукоб, могла да обезбеди политички утицај у обе земље, примарно у Јерменији а онда и у Азербејџану. Ослањање садашњег премијера, Јерменија Никола Пашињана, на Запад довео је у питање постојећу премоћ Москве у каспијској земљи, малене површине, али величанствене историје. Губитак контроле над Арцахом или Нагорно-Карабахом и претварање једног његовог дела у аутономију унутар Азербејџана уз губитак већег дела претходно контролисане територије на тлу некадашње Совјетске Социјалистичке Републике Азербејџана, није утицао на смањење уплива Русије. Али, посредничка улога Москве у договору о прекиду ватре између Бакуа и Степанакерта, тј. Јеревана, довела је до доласка руске војске на територију Азербејџана. То се десило у складу са заједничком Изјавом председника Азербејџана, Русије и председника владе Јерменије, којом је најављен прекид ватре у ратним дејствима на територији Азербејџана, тј. одметнуте републике Нагорно- Карабах (Арцах).⁴² Овај документ предвиђа

(Victoria Nuland) на рачун Европске уније. “Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call”, *BBC*, 07.02.2014, <https://www.bbc.com/news/world-europe-26079957> accessed: 24/4/2021.

⁴² „Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации“, *Президент России*, 10.11.2020, <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>, приступ: 24/03/2021.

размештај 1.960 руских војника са пратећом логистиком који обезбеђују везу између Нагорно-Карабаха (у оквиру Азербејџана) и Јерменије и саму територију аутономије (чл. 3 Изјаве). Не само да јерменски пораз и руска интервенција тек по паду више од половине територије коју је контролисао непризнати Нагорно Карабах, нису довели до пада руског утицаја у Јеревану, него је уздрмани премијер у марту позвао Русију да ојача своје војно присуство и то на граници према Ирану.⁴³

Односи Русије са Азербејџаном су посебно важни због чињенице да та земља излази на Каспијско море преко кога има везу са Централном Азијом. Тако, енергетска богатства на територији и у водама које контролише власт у Бакуу представљају тек део потенцијалне енергетске важности те земље. Наиме, Азербејџан већ дуго, заједно са Турском, настоји да представља и транзитну земљу за туркменистански гас ка Европи. Међутим, и Русија и Кина увозе значајне количине гаса из те земље, чиме предупређују да тај потенцијал Азербејџана постане и ефективан.⁴⁴

Као што се види на мапи осим нафтовода Баку–Новоросијск сви остали цевоводи (нафтни и гасни) иду из Азербејџана, преко Грузије, а онда углавном у Турску. Ово заобилажење Јерменије је истовремено и заобилажење Русије. Али, од како су се руске снаге распоредиле и у другој јужнокавказској држави (све и да је то на само пет година) влада у Бакуу мора да рачуна на још јачи руски фактор.

Иран

Исламска Република Иран је пред крај Хладног рата окончала осмогодишњи рат са Ираком (1988), добила новог Ајатолаха – Врховног верског вођу Али Хамнеија (Sayyid Ali Hosseini Khamenei) и прагматичног председника Акбара Рафсанџанија (Akbar Hashemi Rafsanjani). То је уз повлачење Совјета из Авганистана (почетком 1989) створило претпоставке

⁴³ "Russia Reinforces Area In Armenia Close To Azeri And Iranian Border", *Iranintl.com*, 03.05.2021, <https://iranintl.com/en/iran-in-brief/russia-reinforces-area-armenia-close-azeri-and-iranian-border>, accessed: 8/5/2021.

⁴⁴ „Газпром“ намерен закупать в Туркменистане больше газа“, *Arzum News*, 29.01.2021, <https://arzuw.news/gazprom-nameren-zakupat-v-turkmenistane-bolshe-gaza>, accessed: 03/05/2021.

за боље односе Москве и Техерана. Распад СССР-а је потенцијално дао прилику Ирану да шири утицај на Јужни Кавказ, тј. да започне сарадњу са новим партнерима.⁴⁵ У том контексту, када је Азербејџан у питању, треба се подсетити, како је напред наведено, да су Азери заправо Турци и да говоре турским дијалектом. Тачно је да су они већином шиитски муслимани, под утицајем дуге владавине иранске династије Сафавида (вероватно турског порекла), али то није довело до тешње сарадње са званичним Техераном.

Међутим, Иран још од почетка деведесетих година 20. века сарађује тешње са Јерменијом, која такође има дијаспору у Ирану. Јерменско савезништво са Русијом и Азербејџанско делимично ослањање на Запад и на Турску, условили су и ирански однос у региону. Руско и турско јачање на Кавказу Иран покушава да надомести сарадњом са Русијом другде (у Сирији) и наставком добрих односа са Јерменијом.

Закључак

Карактеристике, активности и резултати кавкаске политике и комплексна улога у недавном рату у Нагорно-Карабаху потврђују да неоосманизам остаје дубинска константа или стална детерминанта целокупне спољне политике Турске, укључујући њен кавкаски вектор који на таласу све изгледнијег решавања једног од најсложенијих регионалних проблема тежи да формулише наредне циљеве усмерене првенствено ка стварању нове коњунктуре Кавказа и постављању основа за снажнији наступ на међународној сцени. Ипак, уколико се упореде високо постављени циљеви и остварени резултати, као и реакције регионалних актера попут Руске Федерације и ИР Ирана може се закључити да су прилично преурађене прогнозе о Турској као главном играчу на Кавказу, чини се у истој оној мери као и неутемељене процене о њеној ирелевантности и споредној улози на овом простору. Деловање других

⁴⁵ Више новим мултилатералним облицима сарадње Ирана са алтернативним силама попут Русија и Кине: Јованка Кувекаловић-Стаматовић, „Интеграциони пут Ирана на евроазијском простору“, *Интеграциони процеси у Евроазији* (ур. Душан Пророковић и Ана Јовић-Лазих), Институт за међународну политику и привреду, 2019, стр. 163-190.

актера представља варијаблу која у већој или мањој мери условљава и домете ове детерминанте турске политике.

На крају, посматрано из историјске перспективе, и са европског па чак и српског становишта, отрежњујуће звучи драматично упозорење јерменског премијера Никола Пашињана који Јерменију означава као „линију фронта цивилизације“, а Јермене на Јужном Кавказу као „последњу препреку експанзији Турске на север, југоисток и исток“, закључујући да њени ангажмани у суседним регионима, као и на самом Кавказу, „показују империјалистички карактер политике Турске чије су акције усмерене на обнављање Турског царства“.⁴⁶

Библиографија

- Aybak, Tunç, “Geopolitics of Denial: Turkish State’s ‘Armenian Problem’”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 18, No. 2, 2016, 125-144.
- Bir, Burak, and Aliyev, Jeyhun, “Turkey, Russia to jointly monitor Karabakh peace deal”, *Anadolu Agency*, 11.11.2020.
- Celikpala, Mithat, “From A Failed Satate To A Weak One? Georgia And Turkish-Georgian Relations”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 36, 2005, p. 159-199.
- Edwards, Matthew, “The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder”, *Central Asian Survey*, Vol. 22, No. 1, 2003, pp. 83-102.
- Erkul, Nuran, “Turkey’s gas imports from Iran see sharp fall in 2020”, *Anadolu Agency*, 26.02.2021.
- Gabellini, Giacomo, *La parabola: Geopolitica dell’unipolarismo statunitense*, Anteo Edizioni, Vicenza, 2012.

⁴⁶ “‘Turkey has a clear objective of reinstating the Turkish Empire’, Armenian PM says”, *France 24 English*, 02.10.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=qHXrRLV4IJE>, accessed: 08/05/2021.

Више о неоосманским амбицијама Турске у контексту овог питања видети: Дарко Танасковић, „Сан о Османском царству неће нестати након Ердогана“, *Нови Стандард*, 14.10.2020, приступљено: 10/05/2021.

- Keddie, Patrick, "What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict?", *Al Jazeera*, 30.10.2020.
- Menabde, Giorgi, "Restoration of Aziz Mosque in Adjara Reignites Debate Over Ottoman Legacy in Georgia", *The Jamestown Foundation*, 08.02.2016.
- Merkezi, Haber, "Aliyev says Azerbaijan destroyed \$1 bln worth of Armenian equipment using Turkish drones", *Yeni Şafak*, 15.10.2020.
- Official Website of Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs.
- Özcelik, Yusuf, "Development and Establishment of Political Identity in the Republic of Azerbaijan", *Euxeinos. Governance and Culture in the Black Sea Region*, No. 9 – 03, 2013, pp. 27-28.
- Özkan, Behlül, "Who gains from the "no war no peace" situation? A critical analysis of the Nagorno-Karabakh conflict", *Geopolitics*, Vol. 13, No. 3, 2008, pp. 572-599.
- Ozmen, Merve Yildizalp, "Turkey, Azerbaijan agree to deepen cultural cooperation", *Anadolu Agency*, 02.03.2021.
- Öztarsu, Mehmet Fatih, "Military relations of Turkey and Azerbaijan", *Strategic Outlook*, Vol. 1, No. 2, 2011, pp. 70-85.
- Tadić, Dejan, „Primena koncepta meke moći u ruskoj spoljnoj politici u 21. veku“, *Međunarodna politika*, Vol. LXVIII, br. 1, 2016, str. 112-132.
- Toksabay, Ece, "Turkish arms sales to Azerbaijan surged before Nagorno-Karabakh fighting", *Reuters*, 14.10.2020.
- Yilmaz, Harun, "The Soviet Union and the Construction of Azerbaijani National Identity in the 1930s". *Iranian Studies*, Vol. 46, N. 4, 2013, pp. 511-533.
- Вуковић, Небојша, „Случај Арцаха и одбрана Р. Српске (1)“, *Нови Стандард*, 24.11.2020.
- Гајић, Александар, *Нова велика игра: геополитичко надметање у каспијском подручју*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.
- Кувекаловић-Стаматовић, Јованка, „Интеграциони пут Ирана на евроазијском простору“, *Интеграциони процеси у Евроазији* (ур. Душан Пророковић и Ана Јовић-Лазивић), Институт за међународну политику и привреду, 2019, стр. 163-187.
- Пророковић, Душан Н., „Улога Шангајске организације за сарадњу у промени равнотеже снага у Централној Азији“, *Политика националне безбедности*, Београд, Година IX, Вол. 15, бр. 2/2018, стр. 79-95.

- Танасковић, Дарко, „Сан о Османском царству неће нестати након Ердогана“, *Нови Стандард*, 14.10.2020.
- “«Газпром» намерен закупать в Туркменистане больше газа”, *Arzum News*, 29.01.2021.
- “Georgia’s Foreign Trade in 2020”, *Civil Georgia*, 20.01.2021.
- “Russia Reinforces Area In Armenia Close To Azeri And Iranian Border”, *Iranintl.com*, 03.05.2021.
- “‘Turkey has a clear objective of reinstating the Turkish Empire’, Armenian PM says”, *France 24 English*, 02.10.2020.
- “Turkey’s Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War”, Haldun Yalçinkaya, 21.01.2021, *The German Marshall Fund of the United States*.
- “Turkey–Azerbaijan Military Cooperation Deepens to the Tune of \$200 Million”, *Asbarez*, 12.05.2010.
- “Turkey–Azerbaijan–Georgia summit to boost strategic partnership”, *Daily Sabah*, 17.02.2021.
- “UK, Turkey, Ireland – Georgia’s top investing countries in 2019”, *Agenda*, 10.03.2020.
- “Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call”, *BBC*, 07.02.2014.
- “Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to Azerbaijan”, *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, 06.10.2020.
- „Вахан Јегиазарјан – Јулски рат Јерменије и Азербејџана“, Филип Живановић, *Печат*, 24.07.2020.
- „Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации“, *Президент России*, 10.11.2020.

THE CAUCASIAN VECTOR OF CONTEMPORARY TURKISH FOREIGN POLICY

Abstract: Ever since the collapse of the Soviet Union and the creation of new Caucasian states, and especially after the Justice and Development Party came to power, followed by a more active appearance on the international scene, the Caucasus has been one of Turkey's regional foreign policy priorities. Starting from the demanding process of raising Turkey to the rank of a regional player and the complex conjuncture of the Caucasus, which consists of a complex of structural problems, unresolved and layered disputes and many interested actors, the article seeks to clarify the determinants and characteristics of Turkey's modern policy towards this region. For that purpose, the historical narrative method, description, content analysis and generalizations will be used.

Developed political, economic and energy relations and military alliance with Azerbaijan, ever stronger cooperation with Georgia, realized and planned regional infrastructure and energy projects and expressed diplomatic and military role in the recently concluded war in Nagorno-Karabakh directly testify to the importance of this area and multidimensional and ambitious regional policy of Turkey. To this end, the research focus will largely aim at shedding light on the principles and activities of Turkey's Caucasus policy, including its involvement in the dynamics of the frozen conflict and the recently ended Nagorno-Karabakh conflict, with an emphasis on examining regional reactions and possible responses of regional (the Russian Federation and Iran) and local actors.

Keywords: Turkey, Caucasus, Nagorno-Karabakh, Russian Federation, IR Iran.

Ivan V. Surma¹

INFORMATION AND COMMUNICATION TRIGGERS OF GEOPOLITICAL INFLUENCE ON THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

Annotation: Modern information and communication expansion is a tool of geopolitical influence, which is used along with military and economic expansion to achieve dominance in the target region. The article deals with the question of the West's information and communication expansion in the Central Asian arena, where its collective strategy is focused on the maximum separation of these countries from the Russian Federation in order to hinder Russian influence and its integrating impact. The article analyzes the transformation of the strategies of relations between the US and the EU with the Central Asian countries in modern conditions. The main structures of Western information influence in Central Asia (the OSCE Academy, Internews Network International, the Institute for War and Peace Reporting (IWPR) in Central Asia, the Central Asian Bureau for Analytical Reporting (CABAR-Central Asian Bureau for Analytical Reporting), EurasiaNet, etc.) are presented. The article concludes that the creation of a Western, primarily American, information impact infrastructure in the Central Asian region is a natural process, which can only be answered by the creation of a Russian infrastructure of this kind. The author, however, emphasizes that the best way to influence information could be joint practical activities and not aggressive propaganda, first in the humanitarian sphere, and then in other areas of mutual interest for all parties involved.

Key words: EU, information expansion, Central Asian, USA, mass-media, Russia.

Institutions of influence

The role of information triggers in the development of socio-political processes in modern society is extremely high. Nowadays, even countries with

¹ Ivan V. Surma, Head of the Department of Public Administration in Foreign Policy of the Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Ph.D. Corresponding Member of the Russian Academy of Natural Sciences, isurma@yandex.ru

a long-standing democratic tradition suffer from information manipulation, especially during key events such as elections. The election campaign does not end with the election results tabulation, but instead devolves into a persistent information war, which leads to the erosion of voters' confidence in the election results and the destruction of democratic society's basic foundations. Those countries that do not have a deep democratic tradition, as a result of subtle attempts to manipulate voters in general, risk moving from the principles of popular democracy to a democracy of the square (we have examples of presidential elections in 2016 and 2020 in the US and, for example, Kyrgyzstan with its most recent parliamentary elections).

Therefore, speaking about the information expansion of the West in Central Asia, it is necessary to understand that this is an instrument of geopolitical influence, used along with military and economic expansion to achieve dominance in the target region. The main thing that currently determines the attention of Western politicians, especially American politicians, to the Central Asian region is its proximity to Afghanistan, on the one hand, and Russia, on the other. This makes it possible to use this platform for multidirectional influence. The general strategy of the collective West is focused on stimulating the maximum separation of these countries from Russia in order to hinder Russian integrating influence. All this predetermined the information expansion of the West in the region, which proceeded under the slogan "transit from dictatorship to democracy" and gave rise to a whole series of color revolutions or attempts to carry them out in the Central Asian countries.

In Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Tajikistan, the information field has been and is controlled by state structures. In these countries, despite the widespread growth of nationalist sentiments and, as a result, the rejection of Soviet and, in modern realities, Russian cultural influence, the role of the Russian language, Russian information flow and Russian culture is still quite large. Therefore, the West pays close attention to the formation of an informational and analytical space in Central Asia to its advantage. It sees this task as growing a new generation of experts and analysts, including influencers², which would defend the positions of Western countries and international organizations, explain their advantages to the population, and give favorable

² An influencer on social networks is a user who has a large and loyal audience. Both properties are important: an influencer is a blogger whose publications have a noticeable impact on subscribers.

forecasts for the West. Various structures – centers, academies, institutes, etc., specially created for this purpose, as well as other Western foundations and non-governmental organizations (NGOs) – were called upon to unite such experts and form a pool of them. However, the various types of activities of NGOs sponsored by the West are not enough to achieve strategic goals, to create a springboard for regional intervention of a humanitarian (and not only) nature. To effectively manage this process, the cultivation of a local pro-western “intellectual elite” has been activated, since, first, the judgments of local media personalities always arouse more trust in the population than foreign speeches, and second, Western emissaries’ activities remain quite difficult in the Central Asian countries due to the specifics of the local political system.

In 2004, shortly before the “Tulip Revolution”, there were reports that Kyrgyzstan had not given its consent to the deployment of American AWACS reconnaissance aircraft at the Manas air base. It was alleged that the authorities at the time stated that this was beyond the authority and objectives of the U.S. operation in Afghanistan and did not comply with Kyrgyzstan’s obligations under the CSTO. In addition, President Askar Akayev said at the time that the airbase should have been dismantled because the main terrorist centers in Afghanistan had already been destroyed. Also, in 2004, the U.S. State Department awarded 53 grants to Kyrgyz non-governmental organizations to support the independent media, disseminate information, train journalists, ensure human rights, and provide legal education. Support came from the NED and the National Democratic Institute (NDI).

In March 2005, The New York Times wrote that an opposition newspaper published pictures of the luxurious mansion of President Askar Akayev, who is extremely unpopular with the population, provoking a wave of public indignation and mass protests. The same publication, according to the NYT, received a grant from the United States government and was printed in a Printing House financed by the U.S. government and run by Freedom House, an American organization dedicated to the promotion of democracy. The Times of London reported that American money funds civil society centers where citizens can meet with activists, receive training, and read independent newspapers. The Wall Street Journal also pointed to assistance to NGOs and the “independent media” from Freedom House and the U.S. Government’s Agency for International Development (USAID) [1].

Washington signed a new agreement on Manas with other post-revolutionary authorities. This example illustrates quite eloquently the causes, goals, and means of Western, primarily American, information influence in the region, especially in Kyrgyzstan, where due to the weakness of political institutions, the media space has been particularly vulnerable.

During the reigns of the first and second presidents of Kyrgyzstan, the West, primarily the US, had a very good position in this country's information space. The Americans actually managed to create some small media holdings consisting of local media outlets that had their owners who were Kyrgyz citizens, but ideologically reflected pro-western ideas. This was achieved primarily through the employment of personnel trained by Western media organizations, and assistance in the form of equipment or grants for the production of "necessary" content was often provided to such media outlets. That means, in fact, that the Americans managed to form their own media space through which they actively influenced society's mood and presented their vision of political processes, which in turn played an important role in the revolutions of 2005 and 2010.

After 2010, the Americans had a losing streak. They failed to form and support a new opposition to replace the discredited one, and they lost control of some media outlets. Accordingly, the task was to regain the former position. This is what they are doing now, paying more attention to the expert community, creating their own team of analysts who will interpret what is happening in the countries of the region from the "right" perspective.

In turn, in mid-June 2019, the European Council approved a new strategy for the European Union's relations with Central Asia. One of the main directions of the updated document is to strengthen security in the region. In particular, this implies the development of cooperation between the regional countries and Afghanistan, as well as joint participation in programs and the European Union's projects [2].

The decision of the EU foreign ministers emphasizes that the framework of EU relations with the region depends on the willingness of the individual Central Asian countries to carry out reforms, strengthen democracy, human rights, the rule of law and the independence of the courts, as well as modernize and diversify their economies. The draft strategy was presented by the European Commission on 15 May 2019. With its help, Brussels has planned to build stronger, modern and non-exclusive partnerships with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. The wording implied that the EU was

not going to put these countries before an “either/or” choice. The draft strategy noted that the EU’s new partnership and cooperation agreements with the Central Asian countries are also compatible with other integration initiatives, such as the Eurasian Economic Union (EAEU), which includes Kazakhstan and Kyrgyzstan. The previous strategy for EU relations with the Central Asian region was adopted in 2007. Maja Kocijancic, an official representative of the European Commission, explained that the situation has changed significantly since then, so that the need for a new strategy corresponds to the current situation, challenges and the states’ relations, while the desire to deepen cooperation was also voiced by the Central Asian countries themselves.

Despite the region’s territorial remoteness from Europe, Brussels has a geopolitical interest in this issue related to the situation’s settlement in Afghanistan. Cooperation with the Central Asian countries could help to resolve the situation in Afghanistan and stop the refugees’ flow to Europe. The EU has supported bilateral and regional education programs and research in Central Asia since the beginning of mutual cooperation in 1991. Education plays an important role in bilateral partnership agreements as well as in the EU-Central Asia strategy. At the regional level, the EU promotes education through the Central Asian Education Platform (*link is external*), including support for the implementation of the 2017 Astana Declaration and the Central Asian Research and Education Network (*link is external*).

The EU is also the largest donor to the Global Partnership for Education (*link is external*) (GPE), the only global partnership that involves representatives from all education stakeholders groups, including partner countries, donors, international organizations, civil society and the private sector. The GPE plays an active role in supporting education systems in Central Asia with funding in excess of 100 million euros.

Separately, it is necessary to mention the increasing focus of the Western media mainstream on combating Russian influence. Back in 2016, during the events in Aktobe, the Western media (including Reuters and the Kazakhstani editorial board of Radio Liberty) and, following them, the Ukrainian media began to discuss “Russian separatism” in Kazakhstan. Since the fiscal year 2017, the U.S. State Department has annually requested funds to continue cooperating with the media in Central Asia, where the “Russian propaganda machine” is said to be active, as stated by Deputy Assistant Secretary of State Daniel Rosenblum, who oversees the region [3]. It should be noted that the concept of “Central

Asia” in the US traditionally includes Kazakhstan, the situation of which after the events in Aktobe caused concern in the political circles of the West. Daniel Rosenblum, among other things, emphasized: “It is important that Central Asian media and the people for whom they work have access to different sources of objective information, rather than relying on each other”. [3]. According to the diplomat, in such a case, the news may be presented as “one-sided” or incorrectly. Therefore, the new budget request included funding to continue cooperation with Central Asian publications. Rosenblum acknowledged that this region’s states have strong historical, political, economic and cultural ties with Russia, and that Russia’s well-funded propaganda machine has had a significant impact on public opinion in Central Asia. At the same time, he believes, these states understand that they also need relations with other countries, which will bring mutual benefits.

A few words about the main structures of Western information influence in Central Asia. *The OSCE Academy in Bishkek* was established in 2002 on the basis of an agreement between the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and the Kyrgyz Republic’s Government. The parties signed a Memorandum of Understanding that formalized the establishment of the Academy as a regional center for postgraduate education and a forum for regional dialogue on security issues and research. In 2004, the Academy launched its flagship Master’s Program in Political Science with a focus on Central Asia. In 2011, a second graduate program, the Master of Arts in Economic Governance and Development, was launched [4].³

Internews Network International is an international organization set up to support media development around the world, with 21 affiliates with offices in 34 countries (mostly in so-called emerging democracies) [3].⁴ The organization

³ The OSCE Academy actively works with young journalists and journalism students from the region’s five republics, organizing summer camps for them and holding three- to four-day seminars and conferences. Media trainers with explicitly pro-Western sentiments are invited as moderators, and sometimes outright Russophobes, including opposition politicians and journalists from the Russian Federation itself. Consequently, young people develop a sharply negative attitude toward Russia.

⁴ The Russian office of Internews Network International was closed in 2007 in connection with a case of currency smuggling, the main figure in which was the general director of the Russian branch Manana Aslamazyan, who was detained while importing a large amount of cash currency to Russia from Europe. She hid from the investigation and left Russia, leaving for permanent residence in Paris.

is headquartered in Arcata, California, US. Internews Network International's mission is to work to protect press freedom, to improve the professionalism of journalism around the world, and to carry out various humanitarian projects in the field of electronic media. In the Central Asian region, Internews Network International works in Kyrgyzstan, Kazakhstan and Tajikistan, implementing various programs aimed at improving local media operations. In particular, the Central Asian Media Legislation Improvement Program was launched in 2012 to, as stated on the organization's website, "promote legislative change in the Central Asian countries over a three-year period; strengthen the capacity of the media to function under current legislation; and broaden discussion of media legislation and related issues. The project analyzed media legislation in all five regional countries. To the extent possible, the project will try to find not only shortcomings in the law, but also problems that are a priority for the media community as a whole." [5]

Internews is active in holding various events for students and practicing journalists. In particular, in Kyrgyzstan, Internews held the "Stremlenie" contest as part of a long-term project to develop independent media in Kyrgyzstan, which is implemented by Internews in partnership with FHI360⁵ and funded by the United States Agency for International Development (USAID).

In 2019, Internews Kyrgyzstan presented the TRACK (Transparency through Reporting & Advocacy Campaigns in Kyrgyzstan) project, presented as follows: the TRACK (Transparency through Reporting & Advocacy Campaigns in Kyrgyzstan) is a multi-component project aimed at supporting domestic investigative journalism for its quality development, involving society in the fight against corruption and strengthening its control functions to achieve greater responsibility and accountability of the authorities [6]. As you know, similar "investigations" with the help of Western financial aid are being carried out in other countries. The main purpose of these initiatives is to discredit the authorities.⁶

In Kazakhstan, the International Center for Journalism MediaNet, which launched the ONLINE MediaSchool project for all regions of Kazakhstan to form a new generation of independent journalists: versatile, socially active,

⁵ American non-governmental organization in the field of ecology, health and education.

⁶ Navalny's Anti-Corruption Foundation presents its activities in virtually the same words: "The Anti-Corruption Foundation is the only non-profit organization in Russia that investigates, exposes, and suppresses corruption offenses in the highest levels of government.

professional and independent, operates as part of Internews. The training is conducted in the format of webinars in Kazakh and Russian [7].

Another important activity of Internews is considered to be supporting “citizen journalism” in the region, where anyone with a smartphone “can become a reporter and report important incidents in their social networks before the most advanced media”, as stated in one of the flyers of the Citizen Journalism School project created in Tajikistan and Kazakhstan in 2018 [8].⁷

The Institute for War and Peace Reporting (IWPR) in Central Asia was founded in 1991 as a charitable educational organization that promotes development problems, providing the world community with greater access to information about events in the regions of the CIS and other countries of the world. The main representative offices of the Institute are in the US and the Netherlands, and the headquarters are in London [9]. The IWPR is on the ground in more than 30 countries and has programs in Afghanistan, the Caucasus, Central Asia, Iraq, the Balkans, Sudan, Uganda and elsewhere. The IWPR was founded in 1991 under the name Yugofax, and was originally a newsletter that reported on troubling developments in the Balkans, covering them from a pro-western perspective. When the Balkan conflict turned into a full-scale war, the Yugofax newsletter changed its name to the Balkan War Report. In late 1995, after the signing of the Dayton Peace Agreement to end the war in Bosnia, the newsletter expanded its interests to other global problem regions (originally focused mainly on the former Soviet republics) and adjusted the title – War Report. In 1998, the newsletter changed its name again, this time to the Institute for War and Peace Reporting (IWPR) and was registered as a non-governmental organization. The IWPR has a board of trustees consisting of leading journalists and human rights experts, political scientists, as well as business consultants and NGO specialists. The chairman of the International Board of Trustees is Sir David Bell, the former chairman of the Financial Times. As stated on the organization’s website, “The Institute for War and Peace Reporting (IWPR) promotes democracy in countries gripped by conflict and change through the power of professional journalism. The IWPR programs provide intensive hands-on training for reporters, in-depth coverage and release of relevant information, and initiate projects aimed at building the competence of local media outlets.

⁷ In Uzbekistan, Internews operated from 1995 to 2005, when it was shut down by court order for illegal television production and publishing activities.

By supporting peace, development, and rule of law processes, the IWPR gives the competent local media a voice” [9].

In late February 2018, the IWPR and the OSCE Academy in Bishkek announced that they were launching a three-year project to build the capacity of a new generation of analysts and journalists in the Central Asian region. Over the next three years, the IWPR’s Central Asia office and the OSCE Academy have planned to implement a series of intensive theoretical and practical programs to build a new pool of young experts and journalistic analysts (as stated in their official bulletins) capable of providing high-quality analysis for state authorities and the general public. In addition to the theoretical part of the training, there is a practical part which participants must undergo in Eastern Europe and, of course, in their region’s countries. At the moment, the IWPR Central Asia is intensively recruiting local staff. In particular, there are openings for an SMM specialist to maintain social media accounts and promote the organization’s products online; for the position of freelance editor-coordinator of investigative journalism; and for a team of journalists and a camera-editor to create video footage [10].

One of the Institute’s full-fledged projects for war and peace reporting is the **CABAR Central Asian Bureau for Analytical Reporting** [11], whose team consists mainly of Kyrgyz and Tajik participants who have received training in the West. Within the framework of the CABAR, the **CABAR Media School operates**, which conducts online and offline training for journalists and everyone interested in analytics tools, reportage journalism, new media and digital journalism. The CABAR portal has an **Analytics** section, where articles are published containing a critical assessment of the integration projects of Russia and the Central Asian countries [12].⁸ The CABAR organizes **Conflict Sensitive Journalism Trainings** (in Terez in Kazakhstan, and in Bishkek in Kyrgyzstan). The purpose of the trainings (as stated in the announcement on the organization’s website) is to prepare a pool of Central Asia journalists capable of writing high-quality analytical pieces on religious diversity, respect for the religious freedom

⁸ For example, “The consequences of Russian-Chinese rapprochement for Central Asia.” “The carrot and stick policy could be the beginning of joint Chinese-Russian rule, with the Central Asian countries having no say in decision-making processes concerning them or their future development”, notes Serbian (Serbia sic!) researcher Nina Miholcic in her article, written specifically for CABAR.asia. See <https://cabar.asia/ru/posledstviya-rossijsko-kitajskogo-sblizheniya-dlya-tsentralnoj-azii/> (date of access 10.10.2019)

of citizens, and countering violent extremism. The training program is focused on gaining practical experience in writing analytical articles and journalistic investigations for local and foreign media.

EurasiaNet [www.eurasianet.org]. EurasiaNet's editorial office is based in New York. EurasiaNet advocates an open and informative discussion of the region's problems. One of EurasiaNet's goals is to bring information to decision-makers, as well as to awaken interest in the region in wider society. EurasiaNet publishes news and analysis materials on political, economic, social and environmental developments in Central Asia and the Caucasus, as well as in Russia, Ukraine and Moldova. EurasiaNet operates under the Eurasian Program supported by the Open Society Foundations.⁹ EurasiaNet is one of the most popular and influential media outlets for the Central Asian countries. Thanks to its developed network of correspondents, which EurasiaNet has both in the West and in the countries of Eurasia, the publication provides its readers with up-to-date information, as well as the opportunity to get acquainted with different points of view on the current situation. Materials on the Internet portal are published in English and Russian [13].

Thus, the creation of Western, primarily American, infrastructure of information influence in the Central Asian region is a natural process to which we can respond only by creating our own infrastructure. Unfortunately, our information and analytical work in these regions is carried out sporadically and not enough specialists and relevant structures are involved in it compared to similar structures in the United States and the European Union. And there they are much more in demand by the state. It is necessary to establish the systematic work of different profile expert centers, which would constantly keep their hands on the pulse of the situation in the regions. Moreover, the post-truth that is imposed by the Western media mainstream cannot compete with reality, after all. Therefore, the best method of information influence is not aggressive propaganda, but joint practical activities in the humanitarian sphere and in other areas of mutual interest to the parties involved.

⁹ Open Society Institute, OSI), The Soros Foundation is an international charitable organization established by the financier and philanthropist George Soros. The Foundation has representative offices in more than 30 countries. The headquarters is located in New York.

References

- The strengthening of US propaganda in Central Asia is preparing the ground for new “color” revolutions. URL: <https://vz.ru/politics/2016/6/10/815402.html> (accessed 06 December 2020)
- The EU has approved a new strategy for developing relations with Central Asia. URL: <https://ria.ru/20190617/1555625021.html> (accessed 16 November 2020)
- The United States has announced its intention to fight “Russian propaganda” in Central Asia. URL: <https://vz.ru/news/2016/6/10/815387.html> (accessed 06 October 2020)
- The fate of the OSCE Academy in Bishkek remains unclear. URL: <https://www.trend.az/casia/kyrgyzstan/1612112.html> (accessed 12 November 2020)
- Law and Media in Central Asia. URL: <http://medialaw.asia/node/2090> (accessed 19 October 2020)
- Internews project in Kyrgyzstan TRACK (Transparency through Reporting & Advocacy Campaigns in Kyrgyzstan). URL: <http://internews.kg/video/otkryt-priem-zayavok-dlya-uchastiya-v-proekte-po-rassledovatelskoj-zhurnalistike/> (accessed 08 October 2020)
- ONLINE MediaSchool for all regions of Kazakhstan. URL: <https://newreporter.org/2019/10/22/online-mediaschool-dlya-vsex-regionov-kazaxstana> (accessed 20 November 2020)
- Internews announces the acceptance of applications to the online media school. URL: <https://newreporter.org/2018/01/08/internews-obyavlyaet-priem-zayavok-v-onlajn-mediashkolu> (accessed 20 November 2020)
- The Institute for War & Peace Reporting. <https://iwpr.net/> (accessed 08 November 2020)
- CABAR.ASIA Developing analytics in Central Asia. URL: <https://www.facebook.com/pg/IWPR.Kyrgyz/posts/> (accessed 23 October 2020)
- IWPR activities in Central Asia. URL: <https://cabar.asia/ru/category/ru-ru/events/events-uz-ru/> (accessed 13 November 2020)
- Implications of Sino-Russian Rapprochement for Central Asia. URL: <https://cabar.asia/ru/posledstviya-rossijsko-kitajskogo-sblizheniya-dlya-tsentralnoj-azii/> (accessed 12 November 2020)
- EurasiaNet. URL: https://inosmi.ru/eurasianet_org/ (accessed 24 November 2020)

Рајко М. Буквић¹

ОД КОРЕНИЗАЦИЈЕ ДО КАЗАХИЗАЦИЈЕ: ПОТРАГА ЗА НАЦИОНАЛНИМ ИДЕНТИТЕТОМ ИЛИ УВОД У НОВЕ СУКОБЕ

Анстракт: У раду се разматра актуелна етничка и језичка ситуација у Казахстану, највећој земљи на простору Средње Азије и кључном руском партнеру и учеснику свих интеграционих процеса на постсовјетском пространству. Током више од два века у Руској Империји Казахстан се развио као мултиетничко и двојезичко друштво. На основу краћег историјског приказа указује се на аналогију између процеса коренизације током 1920-их и 1930-их када је Казахстан стицао своју државност у оквиру СССР-а, и процеса казахизације у времену након распада СССР-а и остваривања пуне независности. Подвлачи се да процес тражења националног идентитета у оквирима ослањања на националистичке (шовинистичке) снаге води у сукобе у оквиру самог Казахстана, као што су показали погроми националне мањине Дунгана. Као посебан аспект процеса казахизације истиче се планирани прелазак казашког језика на латинички алфавет, што ће неминовно изазвати бројне последице, међу њима и негативне. Иза тог процеса, у крајњој инстанци, налазе се не лингвистички већ политички, односно геополитички разлози. То такође води у могуће нове сукобе како унутар Казахстана тако и шире, у оквиру простора Средње Азије који има посебан значај за САД и њихове савезнике.

Кључне речи: коренизација, казахизација, Казахстан, мултиетничност, билингвизам, национални идентитет, сукоби, шовинизам.

¹ Рајко М. Буквић, Почасни професор, Нижегородски инжењерско-економски државни универзитет, Књагињино (Русија), r.bukvic@mail.ru

У сложеним (гео)политичким процесима, који се одвијају на постсовјетском простору већ три деценије, посебно место припада Казахстану. Казахстан је члан свих интеграционих процеса бивших совјетских република, почев од Заједнице независних држава (ЗНД), у којој има статус члана-оснивача, и чији је Споразум о стварању и Протокол о Споразуму, као и Статут усвојио међу првима.² Често је у каснијем периоду и предњачио са иницијативама и идејама о интеграцијама, посебно када је реч о Евроазијском економском простору, ОДКБ, ШОС, Царинском савезу и др.³ Тиме се он представио као својеврсни фактор стабилности и највернији руски савезник и партнер у азијском делу постсовјетског простора.⁴ Изгледало је да Казахстан не би могао да буде један од постсовјетских конфликтних простора, тим пре што и у оквирима тог простора не заузима периферно, већ централно место.

Највећи по пространству (2.724.900 км²), са изузетним географским положајем на азијском делу тог простора, и са великим природним минералним ресурсима,⁵ мада и уз наглашен проблем снабдевања

² Шире о месту и улози Казахстана у интеграционим процесима на постсовјетском простору видети у: Д. Петровић и Р. Буквић, Казахстан као чинилац интеграционих процеса на постсовјетском простору, *Интеграциони процеси у Евроазији*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2019.

³ Ш. Б. Закиева, *Интеграција в Центральной Азии и Казахстан*, Научная книга, Москва, 2007. стр. 10.

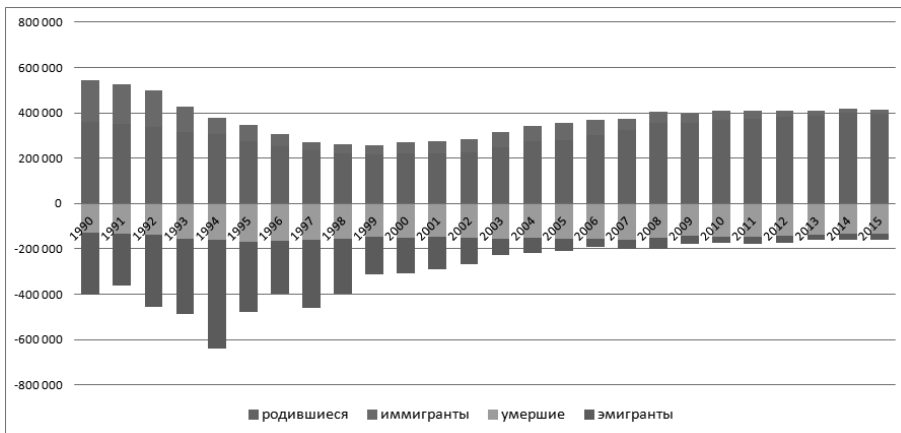
⁴ „У току 30 година Русија и Казахстан су били кључне земље-стабилизатори и иницијатори целог низа интеграција, које су, у суштини, формирале архитектуру сарадње у сфери безбедности и економије“, изјавио је старији научни сарадник Сектора Централне Азије Центра постсовјетских истраживања Националног истраживачког института светске економије и међународних односа имена Ј. Примакова, кандидат историјских наука, Станислав Притчин, на конференцији „Россия и Казахстан: 30 лет стратегического партнёрства и всестороннего сотрудничества“, у Москви (С. Варыханов, *Общее прошлое и общее будущее, Комсомольская правда*, 21 апреля 2021).

⁵ У питању су, пре свега, нафта и гас, али поред њих значајна је и производња урана (40% од укупне производње у оквирима ЗНД), хрома (97%), олова (70%), цинка (50%), где Казахстан заузима водеће место у ЗНД. По резервама бизмута такође заузима прво место у ЗНД, велике су резерве молибдена, фосфата и кадмијума. Производе се још камени угљ, гвоздена руда, никл, боксит и др. (Казахстан, *Географический энциклопедический словарь: Географические названия*, 3-е изд., гл. ред. В. М. Котляков, Москва: Большая Российская энциклопедия, 2003, стр. 306-307.)

Конфликтне зоне на постсовјетском простору

водом,⁶ Казахстан се и поред великог економског напретка, који га је сврстао међу најразвијеније државе бившег СССР, налази у својеврсној позицији тражења самосталног даљег политичког, привредног и културног развоја. Релативно малобројно становништво, посебно с обзиром на огромне просторе, свакако је један од ограничавајућих фактора не само са економског аспекта. Док по површини заузима девето место у светским оквирима, са само нешто мање од 19 милиона житеља, Казахстан је 64. у свету по бројности становништва, а по густини насељености, са седам становника на км² тек 184. Достигнути ниво економског развоја (29.800 америчких долара по становнику, 53. место у свету) и добре основе и перспективе развоја требало би да буду снажни фактори привлачења радника из других земаља, тим пре што је званично државна политика земље усмерена на побољшање миграционих аспеката.

Слика 1: Динамика становништва Казахстана 1990–2015

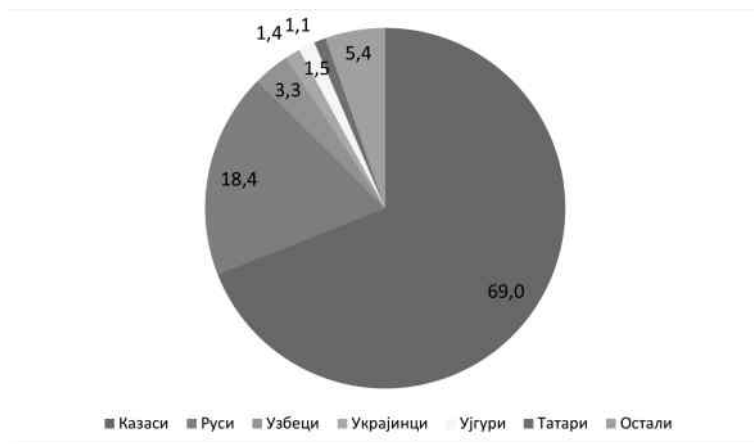

Источник: Kaiyr – собственная работа, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=60633909>

⁶ Казахстан се убраја у континенталне земље, без обзира што има излаз на два мора (Каспијско и Аралско), будући да су оба затворена. За снабдевање водом огромних простора они немају посебан значај, за разлику од великих језера (Балхаш, Зајсин, Алакол), као и великих река (Сир-Дарја, Иртиш, Ишим), али се они сви налазе у средишњем и претежно источном делу земље. Једини изузеци су реке Урал и Емба (на казахском Жем), од којих последња раздваја европски од азијског дела Казахстана.

Међутим, као што се може видети на сл. 1, за разлику од природног прираштаја који је у целом овом периоду био позитиван (чак и у годинама 1994–2001, у којима је бележено апсолутно опадање броја житеља),⁷ миграциони салдо је значајно флукутирао и ни најмање не потврђује напред изнету претпоставку. Како је природни прираштај и у годинама опадања укупне популације био позитиван, иако и мањи него пре и после тог периода, узрок опадања броја становника била је, дакле, емиграција. У годинама после 2015, које према томе нису приказане на слици, бележи се негативни механички прираштај. Сходно статистичким подацима, у 2019. из земље се иселило више од 45 хиљада људи, што је више него у претходним годинама: 41 хиљада у 2018. и 40 хиљада у 2017. години. У последњој деценији Казахстан је напустило око 330 хиљада људи, а број усељеника на територију републике је свега 220 хиљада.⁸

Слика 2: Национални састав становништва Казахстана почетком 2021. године

Извор: Према Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2021 года. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан

⁷ Према подацима Комитета за статистику, број становника опао је са 16,381 у 1993. на 14,854 милиона у 2002. години, дакле за готово 10%.

⁸ Према: Население Казахстана и статистическая информация, <https://rosinfostat.ru/naselenie-kazahstana-i-statisticheskaya-informatsiya/>

Данас је становништво Казахстана представљено са више од 130 етничких група, које поседују своју културу, језичку и историјску специфичност. У највеће етничке групе спадају Казаси, Руси, Украјинци, Узбеци, Немци, Татари, Ујгури, Корејци, Белоруси.⁹ Према подацима Комитета за статистику Министарства економије Републике Казахстан,¹⁰ почетком 2021. године Казахстан је имао 18.879.552 становника, међу којима већину чине Казаси (13.029.227 или 69,0%). Распоред осталих националности приказан је на слици 2, при чему смо у приказу задржали само уделе веће од 1,0%. Нешто су мањи од те границе удели Немаца (0,9%), Турака (0,61%), Корејаца (0,57%), Азербејџанаца (0,61%), и Дунгана (0,40%).

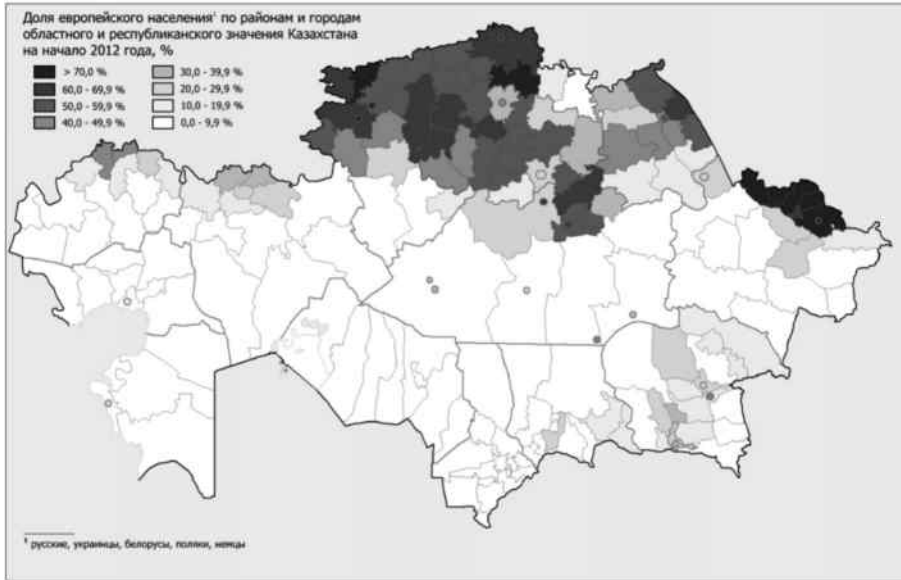
Као што се види на слици 2 Казаси су апсолутна већина становништва, нешто преко две трећине, и с руским становништвом (нешто мање од петине) чине готово девет десетина укупног становништва Казахстана. Стога би се могло условно рећи да је Казахстан претежно двонационална држава, без обзира на постојање изузетно великог броја етничких група. А одатле, по логици ствари, следи и да је Казахстан двојезичка држава, што је и формално уређено на нивоу правне регулативе.¹¹ Ово потоње, међутим, захтева мало детаљнију елаборацију, и то ће бити предмет наредног излагања.

⁹ К. Б. Аманжолова, Проблемы казахско-русского двуязычия и их интерпретация в трудах современных лингвистов, *Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого*, 2019, № 7 (25), с. 3.

¹⁰ Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2021 года, Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.

¹¹ У Уставу Републике Казахстан утврђен је статус казахског језика као државног (члан 7, став 1), док је статус руског одређен на следећи начин: „У државним организацијама и органима локалног самоуправљања упоредо с казахским официјелно се користи руски језик“ (члан 7, став 2). На тај начин, на законодавном нивоу официјелно је одређена двојезичност.

Слика 3: Удео и територијални распоред европског становништва у Казахстану у 2020. години

Извор: Европейское население в Казахстане в 2020 году

Погледајмо најпре слику 3, на којој су представљени удели становника европских националности (Руси, Украјинци, Белоруси, Пољаци и Немци) у укупном становништву Казахстана у 2020. години, и њихов територијални распоред. Као што се види, они су концентрисани у северним и североисточним деловима земље. У оквиру тога, највећу бројност и највећи удео у становништву Руси имају у Северно-Казахстанској области (око 268.000 и 49,2%), Костанајској области (близу 351.000 и 40,6%), Источно-Казахстанској области (близу 479.000 и 35,1%), Карагандинској области (око 477.000 и 34,7%), Павлодарској области (око 259.000 и 34,5%), Акмолинској области (око 237.000 и 32,3%), као и у нешто насељенијој Алматинској области (око 268.000 и 12,9%), односно доскорашњем главном граду Алма-Ати (близу 464.000 и 23,5%).¹² Концентрација

¹² Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2021 года. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики

европеидног, пре свега руског становништва у овим областима могла би се сматрати, бар једним делом, као нормално мешање становништва између двеју држава, како пре успостављања границе међу њима, тако и после тога.¹³ Међутим, у случају Казахстана постојали су и други разлози, који су вероватно били и значајнији.

Присаједињење Руској Империји

Територије обухваћене данашњим Казахстаном биле су, наиме, део Руске Империје нешто више од два века. Прва казашка држава формирана је на овим територијама, на којима су вековима живели номади – Усуни и Хуни, Туркијци, Арапи, Огузи, Монголо-Татари, за време кана Касима, који је владао у периоду 1511–1523, да би за време Хак-Назара (1538–1580) била формирана три родовско-племенска савеза: Старији жуз (Семиречје), Средњи жуз (Централни Казахстан) и Млађи жуз (Западни Казахстан)¹⁴. Према уобичајеном тумачењу, крајем 17. и почетком 18. века казашки канати били су циљ разорних најезди Џунгара, и у недостатку сопствене јаке државне структуре они су заштиту потражили и нашли у Руској Империји. Кан Млађег жуза Абулхаир заклео се 1731. на верност руском императору

Казахстан. У односу на стање почетком 2019. године, које смо фиксирали приликом припреме претходног рада (Д. Петровић и Р. Буквић, Казахстан као чинилац интеграционих процеса на постсовјетском простору, *Интеграциони процеси у Евроазији*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2019, видети стр. 196) у свим наведеним областима опао је и апсолутан број и удео руског становништва.

¹³ Заправо, како се наводи у Великој савременој политичкој енциклопедији (*Большая актуальная политическая энциклопедия*, Москва: Эксмо, 2009, стр. 118): «Северни рејони савременог Казахстана никада нису били део традиционалног живљења Казаха, њих су освојили руски насељеници и они су историјски део Русије». У том смислу ситуација с мешовитим националним становништвом у ствари се може посматрати као одраз у огледалу уобичајеног схватања.

¹⁴ Од каз. жуз, жүз, жүз, زُوج – «савез». У погледу времена формирања ових савеза постоји несагласност руских и казашких историчара – док први сматрају да су они настали у 17. веку, други њихов настанак смештају на почетак 18. века. Треба нагласити да постоје и другачија мишљења, која њихову појаву померају и на више векова у прошлост.

у замену за војну помоћ и заштиту. За њим су убрзо пошли и канови друга два жуза: 1734. исто је учинио кан Средњег жуза Семеке, а 1748. и кан Старијег жуза Абилај, при чему је Абилај 1756. постао и кинески поданик.¹⁵

Слика 4. Старији, Средњи и Млађи жуз

У сваком случају, дакле, сва три жуза заједно са територијама које нису имале стално становништво (видети сл. 4) нашла су се добровољно у саставу Руске Империје до средине 18. века, иако је ситуација у Старијем жузу све до половине наредног века остајала нестабилном, будући да се део ових земаља налазио под кокандском влашћу. Заједнички живот у оквиру Империје, а затим СССР-а, имао је далекосежне културне и економске последице. Међу њима се издвајају последице реформе

¹⁵ Чињеницу да је у састав Руске Империје прво ушао Млађи жуз, који је најудаљенији од Џунгара, Болат Султанов објашњава као резултат тога што је Млађи жуз био циљ напада и бухарских владара, Хивског и Кокандског каната, туркменских племена, као и сибирских и јаицких козака и Башкира и волшких Калмика. Након још једног од крупних напада Џунгара 1723, казаси су били принуђени на повлачење на запад, пре свега Млађи жуз, иако је управо он под вођством Абулхаира нанео неколико пораза Џунгарима. (Как присоединялся Казахстан к России на самом деле? – Султанов, ИА-Центр, 27 децембра 2017).

(ревизије) Сибира, покренуте у време генерал-губернаторства (1819–1821) Михаила Михајловича Сперанског, истакнутог руског државног делатника, оснивача правне науке и реформатора и спроведене у наредним годинама.¹⁶ На основу реформи Сперанског почела је трансформација номадског становништва у земљораднике, што је у наредним деценијама довело и до почетака образовања а затим крајем века и до формирања првих слојева казашке интелигенције.

Руси и други неказашки народи почели су да насељавају територије данашњег Казахстана непосредно по присаједињењу Руској Империји. Први насељеници у 18. и првој половини 19. века били су козаци. Овде су биле распоређене три козачке армије: Уралска (Јаицка), Семиреченска и Сибирска. Стварање тврђава, шанчева, граничних утврђења било је почетак дуготрајног процеса формирања сталног становништва. Од 70-их година 19. века почело је насељавање сељака из европског дела Империје, што је повезано са укидањем крепосног права. У прво време власти су покушавале да спрече овај процес, али су биле немоћне и од 1880-их определиле су се да га регулишу.¹⁷ Према подацима из више извора Н. В. Алексејенко је дошао до статистике према којој се у периоду 1870–96 у Казахстан населило 407.265 људи, од чега из европске Русије 277.348, или 68,1%.¹⁸

Казахстан у Совјетском Савезу

Казашка државност остварена је у току совјетског периода, иако је он и даље предмет различитих оцена, како с једне тако и с друге стране

¹⁶ Сперански је лично или при његовом руководству припремио више пројеката, међу осталим «Учреждение для управления Сибирских губерний» и «Устав о сибирских киргизах», који се односио на присаједињене територије казашких жуза и којим је канска власт била ликвидирана. Видети: В. А. Томсинов, *Сперанский*, Москва: Молодая гвардия, 2006, стр. 327. и даље.

¹⁷ Н. В. Алексеенко, *Население дореволюционного Казахстана (численность, размещение, состав, 1870–1914 гг.)*, Алма-Ата: Издательство «НАУКА» Казахской ССР, 1981, с. 52. и даље.

¹⁸ Н. В. Алексеенко, *Население дореволюционного Казахстана (численность, размещение, состав, 1870–1914 гг.)*, Алма-Ата: Издательство «НАУКА» Казахской ССР, 1981, с. 65.

границе, при чему се на крају испоставило да се до резултата дошло неправoliniјским путем, па чак у извесној мери супротно почетним интенцијама. Наиме, земље Старијег жуза укључене су 30. априла 1918. у Туркестанску АССР (Аутономну Совјетску Социјалистичку Републику), која је постојала до 27. октобра 1924, а земље Средњег и Млађег жуза од 26. августа 1920. у Киргиску АССР, са Оренбургом као главним градом, обе дакле у оквиру РСФСР. Како су се и зашто Оренбург и Оренбуршка губернија нашли у Киргиској АССР заиста је недовољно јасно, будући да је реч о територији која је припадала Руској Империји пре присаједињења сва три казашка жуза, а сама Оренбуршка губернија оформљена је још 1744. године,¹⁹ и може се можда објаснити разлозима тактичке природе нових власти у борби против покрета Алаш и Алашке аутономије (каз. Алаш Мұхтарияты), која је на челу са председником владе Алиханом Букејхановим постојала од 5–13 (18–26) децембра 1917. до 5. марта 1920, када ју је ликвидирао Војно-револуционарни комитет по управљању Киргиским крајем. Особите недоумице код неупућених може изазвати назив Киргиска, што сугерише да большевици нису познавали народе који су живели на овим територијама, а што се иначе може пронаћи понекад у нешто популарнијим текстовима. Једно од могућих објашњења, ипак, мало је другачије. Под етнонимом киргизи (киргизи или киргиз-кајсаки), као општим појмом, подразумевали су се номади који су живели на великој територији од Каспија до Алтаја, јужно од Оренбурга, а међу њима је био само један род под именом „казах“, на територији између језера Зајсан и Алакол, на крајњем истоку данашњег Казахстана, сасвим при граници са Кином.²⁰ Оваквом објашњењу у прилог би могао да иде и попис становништва у Империји 1897, у коме су (данашњи) Киргизи и Казаси били обухваћени заједничким именом Киргиз-Кајсаки.²¹ Према првом попису

¹⁹ С. Тархов, Изменение административно-территориального деления России в XIII–XX вв., *Логос*, 2005, № 1 (46), с. 66.

²⁰ Према: Речь пойдёт о истории ПОЯВЛЕНИЯ государства „Казахстан“ и т.н. „казахов“... Наравно, мора се нагласити да ово схватање није нити може бити коначна и неопозива истина.

²¹ Забуна око имена Киргизи и Казахи (тада Казаки) потиче још с почетка 18. века, и њу је разматрао академик Бартолд у свом есеју о Киргизима (видети: В. В. Бартольд, *Киргизы (исторический очерк)*, Киргосиздат, Фрунзе, 1927, стр. 46. и даље).

1897. години Руса је било 454.402 и чинили су око 11% становништва савремене територије Казахстана, а Казаха 3.392.751 или 81,7%.

У годинама 1924–1925. извршено је у СССР-у национално-државно разграничавање, у оквиру ког је Киргиска АССР територијално увећана за око 700.000 км² прикључењем већег дела подручја Џамбулске и Сирдарјинске области.²² Након тога, V конгрес Совјета републике преименовао је Киргиску АССР у Казакску АССР, која је постојала од 15. јуна 1925. до 5. децембра 1936. Административни центар био је на почетку Кзил-Орда (касније преименована у: Кизилорда), а од 1929. Алма-Ата (основана 1854. као Укрепление Верное, касније град Верный), која је била и главни град независног Казахстана до преношења престонице у Астану (која је недавно променила име у Нур-Султан). Најзад, Казакска АССР била је 1936. најпре преименована у Казахску АССР, а затим проглашена за савезну републику – Казахску (Казашку) Совјетску Социјалистичку Републику.

Погледајмо како се оцењује развој Казахстана у току 20. века, од стварања СССР-а до стицања независности.²³ У време совјетске власти Казахстан је од заостале аграрне провинције трансформисан у републику са развијеном примарном и прерађивачком индустријом. Већ до 1941. у току процеса индустријализације целог СССР-а подигнуто је у Казахстану око 200 крупних индустријских предузећа (између осталих Чимкентски /Шимкентски/ и Балхашки завод, у Караганди је створена једна од највећих у СССР угљених база) и реконструисан низ старих предузећа, проширена је железничка мрежа (1931. пуштена је у сталну експлоатацију Туркестанско-сибирска железничка пруга, Турксиб, дужине 1,4 хиљаде км. Даљи подстрек привредном развоју уследио је у годинама Отаџбинског рата (1941–1945), када је на територију Казахстана евакуисано више од 140 великих индустријских предузећа. У пољопривреди је била спроведена колективизација, која је до 1937. обухватила у оквиру колхоза 97,5% сеоских газдинстава. Међутим, пољопривредна политика донела је много

²² *Советский Союз. Республики Закавказья. Республики Средней Азии. Казахстан*, отв. ред. Т. А. Жданко, (Страны и народы. Издание в 20-ти томах), Москва: Мысль, 1984, стр. 328.

²³ Највећи део наредних излагања заснован је на одредници Казахстан, одељак Советский Казахстан (1920–91) у: Большая российская энциклопедия – электронная версия, 2004.

негативних последица, почев од прве мере совјетске власти у Казахстану – конфискације, спроведене 1928, којом је руководио чувени Шаја Голошћокин (Филипп Исаевич Голощёкин, право име Шая Ицикович).²⁴

Упоредо са привредним одвијали су се и други процеси. Значајни резултати остварени су на културном и научном плану: отворене су високе школе и научне установе, 1932. је створена база, а 1938. филијала АН СССР. Израсла је нова интелигенција, на светском нивоу постали су познати казахстански научници: геолог К. И. Сатпајев, филолог Н. Т. Сауранбајев, правник С. В. Јушков, микробиолог И. Г. Галузо, астрофизичар Г. А. Тихов, хемичар А. Б. Бектуров и др. У оквирима СССР-а славу су стекли романи М. Ауезова и музика А. К. Жубанова. За време рата интензивно су развијана научна, посебно одбрамбена, истраживања, а 1945. основана је АН Казахске ССР. Међутим, упоредо са овим свакако позитивним процесима било је и другачијих. Тако је Казахстан, као и друге несловенске савезне и аутономне републике, био захваћен процесом латинизације.²⁵ Пројектом који је иницирао тадашњи министар просвете А. Луначарски, и чији је крајњи циљ било превођење руског алфабета на латиницу, замењено је арапско писмо које је у казашком језику коришћено готово хиљаду година и започето, у име идеолошких циљева, експериментисање са писмима не само малих народа (од којих неки у то време и нису имали своје писмо), већ и народа са дугом историјом и традицијом. Тако су, после само десетак година, ти исти језици прешли на ћирилично писмо, да би крајем 20. века неки од њих поново увели латинско писмо, а такав исти пројекат припремљен је и за казашки језик и у току су припреме за његово реализовање, које треба да се заврши до 2025.

Национално питање и коренизација

Процес латинизације алфабета неруских (и несловенских) језика преплитао се са процесом коренизације, који су большевици покренули

²⁴ Током седам и по година (од октобра 1925. до фебруара 1933) он је био на дужности одговорног секретара Казахстанског крајкома ВКП(б), фактички владар Републике Казахстан. За то време иселило се преко милион људи, од тога преко 600 хиљада неповратно, а од глади је умрло око милион.

²⁵ Видети детаљније у: Р. Буквић, Совјетски пројекат латинизације руског алфабета, *Нова српска политичка мисао*, 24. август 2013.

одмах након револуције и преузимања власти, у складу са својом националном политиком.²⁶ Према званичном тумачењу, коренизација је политичка и културна кампања совјетских власти у националном питању током 1920-их и почетка 1930-их година, која је као циљ имала ублажавање противречности између централне власти и становништва националних република, односно аутономија у оквиру СССР-а и Русије. Спроводила се кроз припрему и промовисање на руководеће положаје представника националних мањина, стварање национално-територијалних аутономија, увођење језика националних мањина у привреду и образовање, подстицање издавања средстава масовног информисања на локалним језицима. Другим речима, била је то политика која је у знатно већој мери подржавала културу, језик, елите и територије националних мањина него већинског, руског народа.²⁷ Сходно општеприхваћеном мишљењу, коренизација је спровођена негде до краја 1930-их,²⁸ али би се, вероватно, такво омеђивање бар донекле могло сматрати спорним, и питати да ли је заправо процес коренизације икад напуштен. При томе, не треба негирати факте да се у одређеним периодима после 1930-их одвијао и супротан процес, процес русификације, без обзира на форме у којима се он манифестовао. Уобичајено тумачење процеса коренизације прилично је поједностављено – наводно бољшевици су на тај начин (односно, уопште својом националном политиком) покушавали да придобију неруске народе у борби против супарника и касније за своје пројекте изградње новог друштва.²⁹

²⁶ Формално, политика коренизације промовисана је на 12. конгресу РКП(б) 1923. године, у реферату који је поднео Ј. В. Стаљин и у резолуцијама и одлукама које је донео Конгрес. (Видети: *Дванадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчёт*, Москва: Политиздат, 1968, стр. 479-495, 691-697).

²⁷ Видети: Т. Мартин, *Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923–1939*, Москва: РОССПЭН и Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2011.

²⁸ На Википедији се у процес коренизације убрајају и Беријине националне реформе током кратког периода март–јун 1953. године.

²⁹ Коренизација је данас једна од широко заступљених тема у руској и постсовјетској средини, како у научној тако и у популарнијој продукцији. Однос према том процесу и његове оцене доста су неуједначени, и стога би можда било корисно упутити на његово сагледавање од стране једног истраживача који не припада том постсовјетском простору: Лю Сяньчжун. Плюсы и минусы политики «коренизации» СССР в 1920 е годы, *Ойкумена*, 2014, № 1.

Можда би се бољшевицима, рећи ће неко, могле приписати и племенитије намере, наине жеља за праведнијим решавањем националног питања, посебно с обзиром на то да су државу коју су срушили сматрали за „тамницу народа“.³⁰ Јер, ова Лењинова оцена била је касније понављана, не само у његовим делима,³¹ и ушла је у програмске документе бољшевичке партије, па и саме совјетске власти у решавању националног питања. Ови Лењинови ставови, у исто време аргументи у полемици с идеолошким противницима, заслужују да буду наведени. Особитост Русије, по Лењину, састоји се у следећем: 1. „инородци“ (који у целини чине већину становништва – 57%) насељавају управо крајине; 2. угњетавање тих инородаца знатно је снажније него у суседним државама (и то не само у европским); 3. у целом низу случајева угњетене народности које живе на крајинама имају своје сроднике с друге стране границе, који имају више националне независности (довољно је сетити се бар западне и јужне границе државе – Финаца, Швеђана, Пољака, Украјинаца, Румуна); 4. развитак капитализма и општи ниво културе неретко је виши код „инородачких“ крајина, него у центру државе.³²

Међутим, како су показали Н. и В. Михајлови,³³ користећи поред статистичких података Пописа 1897. и малопознати реферат В. Власова „Центар Русије и њене крајине у културно-економском односу“, прочитан

³⁰ матра се да је овај, веома често коришћен израз настао на основу изузетно популарне књиге Маркиза де Кистина *La Russie en 1839*, која је објављивана, најчешће у скраћеном издању, под различитим насловима. У руском преводу објављеном 1990. (А. де. Кюстин, *Николаевская Россия*, Москва: Политиздат, 1990) одговарајућа места налазе се у главама XI (стр. 157) XVI (стр. 203). У смислу тамнице неруских народа термин је први користио Лењин у рукопису – пројекту говора с којим је требало да иступи бољшевички депутат Г. И. Петровски у IV Државној думи. (В. И. Ленин, К вопросу о национальной политике, *Полное собрание сочинений*, Том 25, Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 66).

³¹ Пре свега имамо у виду његов обиман чланак О праву нација на самоопредељење из исте 1914. године. (В. И. Ленин, О праве наций на самоопределение, *Полное собрание сочинений*, Том 25, Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 255-320).

³² В. И. Ленин, О праве наций на самоопределение, *Полное собрание сочинений*, Том 25, Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 2

³³ Н. В. Михайлова и В. А. Михайлов, Была ли царская Россия «тюрьмой народов»? *Свободная мысль*, 2013, № 6.

19. фебруара 1906. године на општем собрању Руског друштва у Варшави, Ленин је у наведеном раду дао очито искварену, идеологизовану оцену карактера државности царске Русије, називајући је „тамницом народâ“, па чак и „најзаосталијом земљом, чак заосталијом од Кине“. Супротно Лењину, аргументи доказују да је „царска власт водила проверену националну политику“, да је „био створен уредан систем односа између центра и крајина, имперске власти и локалних заједница“. Из свих изведених закључака они сумирају да је „циљ Лењинове оцене – чисто политички: разбуктавање класне борбе у име револуције“.³⁴

Шта рећи, чак и ако бисмо прихватили да су бољшевици били у праву кад је реч о националном питању, без обзира на наведено, њихово тадашње незнање (или површно знање) и дилетантизам су се и више него испојили, у многим акцијама и кампањама, али и у апсолутно неодговарајућим „цртањима“ међунационалних граница. Уосталом, резултати бољшевичке националне политике показали су се као катастрофални, при томе не само у правој експлозији национализма и међунационалне мржње у време распада СССР-а (слободна је и потпуно адекватна паралела и са СФР Југославијом). А шта рећи за један знатно каснији догађај, за превођење Крима из Русије у Украјину 1954. године. Ако бисмо и могли да прихватимо да су њиховом националном политиком руководиле племените намере, могло би се закључити оним што је већ давно речено – „Пут за пакао поплочан је добрим намерама“. Што се тиче теме која се у овом тексту разматра, лењинска национална политика такође је имала погубне последице. Наиме, после освајања и учвршћења власти, бољшевици су националну политику спроводили у складу с изложеним (нетачним и исквареним, идеологизованим) начелима, увек у корист националних република, тј. крајина и инородаца, желећи да тиме придобије њихове елите за нову, совјетску државу. Пошто се киргиска (казашка) Алаш-Орда у децембру 1919. потчинио совјетској власти, као својеврсну награду Киргизи (Казаси) су добили земље Уралских (Јаицких) козака, па чак и Оренбуржје, али је оно касније (1925. године) враћено у састав РСФСР. Остале козачке земље на данашњем северу Казахстана остале су у његовом саставу.

³⁴ Н. В. Михайлова и В. А. Михайлов, Была ли царская Россия «тюрьмой народов»? *Свободная мысль*, 2013, № 6, стр. 155, 156.

Бурни демографски процеси преплитали су се са социјалним, и не могу бити једнозначно оцењени. Најпре су у оквиру земљишно-водних реформи 1921–1922. велике површине земљишта одузете од досељеника и враћене староседеоцима.³⁵ Индустијски развој био је праћен формирањем нове радничке класе, у којој је значајну улогу имало и домаће становништво. Крајем 1930-их и у току Отаџбинског рата Казахстан је био велико имиграционо подручје, између осталог овамо су досељавани депортовани народи (поволшки Немци, Кримски Татари, Ингуши, Чечени, Калмици и др.). Тиме је појачан вишеетнички састав становништва, што наравно само по себи носи одређене културолошке, економске и друге последице. Национални састав становништва Казахстана сходно пописима становништва у СССР и независном Казахстану приказан је у табели 1.

³⁵ Трансформације спроведене 1921–1922. у Туркестанској АССР и Киргиској АССР и 1925–1929. после национално-државног разграничења и свим поново образованим републикама и Казакској АССР, усмерене на прераспделу земљишно-водних ресурса. Земља која је раније дата, војска сибирских и уралских козака, као и конфискована газдинства, предати су 1921–1922. староседеоцима (у Казахстану више од 470 хиљада ха). У годинама 1925–1929. у Казакској АССР конфисковано и прераспредељено око 2,6 млн. ха, а конфискацији и прераспредели подвргнута је и стока. (Земельно-водные реформы, у: Большая российская энциклопедия – электронная версия, 2004).

Конфликтне зоне на постсовјетском простору

Табела 1: Становништво Казахстана по основним националностима (пописи становништва)

	Казахи	Руси	Узбеци	Украјинци	Немци	Татари	Ујгури	Корејци	Пољаци	Укупно
1926	Број	1.279.979	213.498	860.822	51.102	80.642	10.510	42	3.762	6.503.006
	%	19,7	3,3	13,2	0,8	1,2	0,2	0,0	0,1	
1939	Број	2.458.687	120.655	658.319	92.571	108.127	35.409	96.453	54.809	6.151.102
	%	40,0	2,0	10,7	1,5	1,8	0,6	1,6	0,9	
1959	Број	3.974.229	136.570	762.131	659.751	191.802	59.840	74.019	53.102	9.309.847
	%	42,7	1,5	8,2	7,1	2,1	0,6	0,8	0,6	
1970	Број	5.499.826	207.514	930.158	839.649	281.849	120.784	78.078	61.335	12.848.573
	%	42,8	1,6	7,2	6,5	2,2	0,9	0,6	0,5	
1979	Број	5.991.205	263.295	897.964	900.207	312.626	147.943	91.984	61.136	14.684.283
	%	40,8	1,8	6,1	6,1	2,1	1,0	0,6	0,4	
1989	Број	6.227.549	332.017	896.240	957.518	327.982	185.301	103.315	59.956	16.464.464
	%	37,8	2,0	5,4	5,8	2,0	1,1	0,6	0,4	
1999	Број	4.480.675	370.765	547.065	353.462	249.052	210.377	99.944	47.302	14.981.281
	%	29,9	2,5	3,7	2,4	1,7	1,4	0,7	0,3	
2009	Број	3.793.764	456.997	333.031	178.409	204.229	224.713	100.385	34.057	16.009.597
	%	23,7	2,9	2,1	1,1	1,3	1,4	0,6	0,2	

Извор: За 1926–1989. Демоскоп Weekly (1926 Казакская АССР); за 1999. и 2009. Перелись населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги, Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2010.

После Другог светског рата и обнове СССР-а, у периоду 1953–1965. у казахстанским степама реализован је хрушчовски програм освајања ледина, раније коришћених као пашњаци. Овај процес оцењен је касније као погрешан, па чак и штетан. Поред економских он је имао и значајне друге аспекте и последице. Као што се може видети у табели 1, број и удео неказашких народа, пре свега Руса, у пописима 1959. и 1970. значајно је увећан, тако да су у 1970. и касније 1979. (и поред мањег смањења удела) Руси чинили релативну већину становништва у Казахстану. За земљу која је већ дуго била двонационална (са још много припадника других народа), овакав прилив становника других националности може у културном смислу имати и позитивне ефекте, али свакако доноси (или бар – крије у себи) и друге могуће последице. Пошто се управо у другој половини 20. века завршио процес образовања казашке управљачке елите, отпочео је и процес истискивања неказаха с руководећих места, а представници носеће нације почели су да заузимају високе дужности у привреди, образовању, култури. Овome је посебно енергично допринео штићеник Л. Брежњева Динмухамед Ахмедович Кунајев, први секретар ЦК Компартии Казахске ССР (1960–1962, 1964–1986), односно фактички руководилац Казахстана у тим годинама.³⁶ На тај начин, могло би се рећи да је заправо обновљен процес коренизације из времена после Октобарске револуције па све негде до краја 1930-их година. А он ће након стицања независности само добијати на убрзању.

Казахизација

После стицања независности у Казахстану се спроводи политика која је добила популаран назив казахизација. Кратко речено, реч је о национално-културном процесу у коме се са највишег, државног врха афирмише национална културна политика и национални – казашки језик. Велику пажњу овај процес изазива најпре посматран у уском смислу узајамног односа двеју водећих националних заједница у Казахстану и проблема билингвализма. Наравно, ово није нимало чудно будући да је после проглашења независности наступио период изузетно интензивног

³⁶ *Большая актуальная политическая энциклопедия*, Москва: Эксмо, 2009, стр. 119.

емигрирања руских житеља Казахстана. О томе је било речи и у литератури на српском језику.³⁷ Погледајмо, дакле, податке који се односе на период 1993–2003: 1993. прешло је (или чак пребегло) у Русију 170.129 људи руске националности; године 1994 – 283.154; 1995 – 160.883; 1996 – 120.427; 1997 – 174.616; 1998 – 186.397; 1999 – 89.998; 2000 – 109.343; 2001 – 100.000; 2002 – 70.000; 2003 – 36.800. Овакав егзодус руског становништва свакако је нешто што заслужује посебну пажњу и анализу. У Великој актуелној политичкој енциклопедији наводи се да је интензивна емиграција у годинама 1990–1998. (до 400.000 годишње) довела до великог смањења удела недомаћег у укупном становништву, али се констатује да дискриминација Руса и русофобија у Казахстану никада није имала такве размере као у другим републикама бившег СССР-а.³⁸ Оваква оцена већ на први поглед противречна је, како с наведеним подацима (можда у мањој мери), тако и с оценом која је дата у поменутом раду З. Милошевића, што се види и из самог његовог назива. Милошевић констатује да се Казахстан по стицању независности „бавио унутрашњим проблемима и стварањем сопствене националне државе“, али да тај процес „није баш сасвим имао цивилизоване облике и садржаје“, да је укључивао и претњу геноцидом, и да је наносио штету међудржавним и међунационалним односима Русије и Казахстана.³⁹

Политика приоритета титуларне (домаће) нације односи се на све сфере живота, али је можда најизраженија у језичкој политици. Државна

³⁷ Видети: З. Милошевић, Прогон Руса из Казахстана, *Српска политичка мисао*, 2006, № 3–4, стр. 92. и Д. Петровић, Демографска ситуација савременог Казахстана, *Демографија*, год. 8, 2011, стр. 214. Они заправо наводе податке из текста Донаке О'Бичејн, уз констатацију да се интензитет тог исељавања смањује. Међутим, за извођење оваквог закључка (или његово оповргавање) коректније је разматрати не апсолутне бројеве емиграната, већ удео тих бројева у укупном становништву Казахстана руске националности, које се наравно драматично смањује управо због тог исељавања. Ми се тиме нећемо посебно бавити, не само због недостатка детаљних подата за касније године (па и године од 1990, када је емиграција започела), већ пре свега зато што такве циљеве и нисмо поставили.

³⁸ *Большая актуальная политическая энциклопедия*, Москва: Эксмо, 2009, стр. 119. Из података који су овде наведени следило би да је број исељених Руса у годинама 1990–1992. био и већи него касније.

³⁹ З. Милошевић, Прогон Руса из Казахстана, *Српска политичка мисао*, 2006, № 3–4, стр. 90–91.

језичка политика која се спроводи у Казахстану третира се од стране домаћих политичара и других као усклађена с Уставом Републике Казахстан, Законом „О језицима в Републике Казахстан“ от 11 јула 1997 года, као и Државним програмом функционисања и развоја језика за године 2001–2010, утврђеним Указом Председника РК од 7. фебруара 2001. године №550. Стратегија програма функционисања и развоја језика одредила је достизање три основна циља: проширење и учвршћење социјално-комуникативних функција државног казашког језика; очување општекултурних функција руског језика; развитак језика етничких група.⁴⁰

Ситуација у погледу билингвизма према, резултатима Пописа 1999, приказана је у табели 2, која представља део табеле приложене у изворном раду. Одабрали смо на име само крупније националности.

Табела 2: Владање језиком своје националности, казашким и руским основних националности у Казахстану. Попис становништва 1999.

Основне националности	Укупно становништво	Владају језиком						
			своје националности		казашким		руским	
Свега	14.953.126		13.483.029		1.697.682		8.193.866	
Казаси	7.985.039	100,0	7.933.627	99,4			5.988.532	75,0
Руси	4.479.620	100,0	4.479.527	100,0	666.499	14,9		
Азербејџанци	78.295	100,0	39.191	50,1	49.630	63,4	67.368	86,0
Јермени	14.758	100,0	6.700	45,4	3.224	21,8	14.382	97,5
Башкири	23.225	100,0	6.540	28,2	13.532	58,3	22.731	97,9
Белоруси	111.927	100,0	15.142	13,5	11.081	9,9	111.213	99,4
Немци	353.441	100,0	77.204	21,8	54.604	15,4	351.091	99,3
Пољаци	47.297	100,0	4.304	9,1	4.666	9,9	46.779	98,9
Татари	248.954	100,0	92.457	37,1	158.310	63,6	241.250	96,9

Извор: О. Б. Алтынбекова, Миграција в Казахстане: новый статус русского языка

⁴⁰ О. Б. Алтынбекова, Миграција в Казахстане: новый статус русского языка.

Конфликтне зоне на постсовјетском простору

Као што се види, у оквиру крупних дијаспора руским језиком владало је 86% Азербејџанаца, 99,4% Белоруса, 97,5% Јермена, 97,9% Башкира, 99,3% Немаца, 98,9% Пољака, 96,9% Татара, затим 97,7% Корејаца, 76,9% Курда, 75,9% Турака, 59,2% Узбека, 76,1% Ујгура, 99,5% Украјинаца, 94,1% Чечена. Процент људи разних националности који владају руским језиком веома је висок, уз изузетак Таџика, који су немного пре Пописа имигрирали у Казахстан. Релативно ниски проценат владања руским језиком постоји и међу Узбечима који живе пре свега у Јужно-Казахстанској области, која се граничи са Узбекистаном, где њихов број чини 89,6% од укупне бројности дијаспоре. Наравно, с обзиром на велико исељавање пре свега становништва руске националности после 1999, и промене националне структуре, дошло је и до промена у језичкој ситуацији (видети стање по Попису 2009, табела 3). И поред значајно измењене етничке ситуације, подаци из ове табеле показују да је двојезичност и даље доминантна слика језичке ситуације у Казахстану. И не само то, иако је удео руског становништва сведен на мање од једне петине, руски језик је у целини и даље заступљенији од казашког.

Табела 3: Становништво (узраста 15 година и више) по националности и степену владања казашким и руским језиком у Казахстану. Попис становништва 2009.

Националност	Укупно	Казашки језик		Руски језик	
		усмено	читају и пишу	усмено	читају и пишу
Свега	12.150.912	8.988.520	7.528.543	11.467.426	10.306.797
Казаси	7.316.271	7.195.842	6.817.519	6.735.892	5.788.758
Руси	3.182.349	806.169	200.017	3.133.266	3.078.668
Узбеци	307.718	293.892	189.881	285.934	210.107
Украјинци	299.312	64.284	15.574	295.962	290.560
Ујгури	166.175	155.774	101.024	159.214	135.996
Татари	173.885	126.187	58.552	171.144	164.677
Немци	146.624	36.258	11.596	145.148	142.030
Корејци	81.720	35.513	8.578	80.084	78.046

Конфликтне зоне на постсовјетском простору

Националност	Укупно	Казашки језик		Руски језик	
		усмено	читају и пишу	усмено	читају и пишу
Турци	69.616	63.332	30.219	66.898	58.247
Азербејџанци	62.876	51.090	27.190	60.916	53.722
Белоруси	60.017	11.377	2.906	59.346	58.187
Дунгани	32.202	16.017	5.163	31.570	29.881
Остали	252.147	132.785	60.324	242.052	217.918

Извор: *Перепись населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги*, Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2010.

У званичном наративу који смо већ поменули, језичка слика је, ипак, и даље прилично идеализована. Реализација програма функционисања и развоја језика, према њему, претпоставља стварање оптималног социолингвистичког простора у земљи, који је одређен достизањем потребног функционалног суодноса језика, коришћених на територији Казахстана. То условљава практичну реализацију државног статуса казашког језика, остваривање законодавно утврђених њихових социјалних функција на целој територији републике у свим сферама друштвених односа, као и очување основних функција руског језика у пуном обиму, које му гарантује Устав РК: он остаје језик официјелно коришћен у државним организација и органима локалне самоуправе, обезбеђује се његово функционисање у области образовања, науке, културе и других друштвено значајних сфера.⁴¹

Насупрот овој, у доброј мери идиличној, слици налазе се многе оцене другачијег, или чак потпуно супротног карактера. Тако, З. Милошевић у поменутом тексту говори о очигледном прогону руског језика из државне управе, медија, културе и образовања, иако према службеним подацима овај језик представља матерњи или први језик за 80% становника Казахстана, као и протеривање руског језика из медија и забрана реемитовања руских сателитских радио и телевизијских емисија, и од 1991. године забрана продаје штампе из Русије.⁴²

⁴¹ О. Б. Алтынбекова, *Миграция в Казахстане: новый статус русского языка*.

⁴² З. Милошевић, *Прогон Руса из Казахстана, Српска политичка мисао*, 2006, № 3–4, стр. 93, 94. Према новијим подацима које наводи Д. Верхотуров (Д. Верхотуров,

Један од показатеља суштине казахизације свакако је латинизација казашког алфабета. Одговарајући Указ потписао је председник Казахстана 2017. године, али су припреме, како формалне тако и припреме јавног мњења, трајале већ цели низ година. Планирано је да се тај прелаз оствари до 2025. године. Иако није никаква новост на просторима Средње Азије,⁴³ па чак како смо видели ни широм Совјетског Савеза у 1920-им годинама, она је за процес који разматрамо новији захтев, покренут са државног врха. Ако се и може разумети жеља званичника да казашки језик добије већи значај, а што ће се наравно у будућности свакако и десити, прелазак на латинску графику је нешто што може да изазове само чуђење. У најмању руку. Посебно ако се има у виду да је ово већ трећа смена писма казашког језика у току мање од једног века.⁴⁴ Само по себи то представља велики проблем за писменост једног народа, чак и у случају када би се овим прелазима ишло од лошијег ка бољем алфabetу. А то је ствар која је оспоравана и која се и данас оспорава и у круговима водећих интелектуалаца у самом Казахстану, као што је то био случај и у периоду припремања за прелазак на латинско писмо током 1920-их година.⁴⁵ И као

Казахизација Казахстана: модели и прогнози, Столетие, 22.01.2021.) и поред масовног егзодуса руског становништва по официјелним подацима за 2018. годину, удео становништва које влада руским језиком износио је 92,3%.

⁴³ Непосредно по распаду СССР-а на латиницу је прва прешла Туркменија, а после неколико година то су урадили и Узбекистан и Киргизија. Сва три покушаја, међутим, оцењују се у основи негативно, као неуспели и као пројекти који су уз велике трошкове и напоре дали крајње мале резултате.

⁴⁴ Прво писмо којим су се користили казаси – древнотуркијско (или орхонско, тј. орхонско-јенисејско), припада далекој прошлости. Њему је на смену дошло арапско, којим су се користили око хиљаду година, да би крајем 1920-их био извршен прелаз на латиницу, а после само десет година на ћирилицу. (М. Джусупов, Письмо – язык в графике (казахская письменность во временном и географическом пространстве), *Вестник РУДН, серия Теория языка. Семиотика. Семантика*, 2011, № 4, с. 22).

⁴⁵ Главни опонент тадашњих „латиниста“ био је „арабист“ Ахмет Бајтурсинов, аутор научно заснованог казашког писма (реформисано арапско писмо) на основи арапске графике, које су користили у Казахстану и сви Казаси у дијаспори, затим Каракалпакстан, Киргизстан од 1913. до 1929. године, на ком су издаване новине, часописи, књиге, уџбеници итд., и које и данас примењује казашка дијаспора, на пример у Кини. (М. Джусупов, Письмо – язык в графике (казахская письменность во временном и географическом пространстве), *Вестник РУДН, серия Теория языка. Семиотика. Семантика*, 2011, № 4, с. 29; Г. Каратаева, Из истории казахского алфавита: арабская графика – латиница – кириллица.)

што тада, под државном силом, нису уважавани одговарајући аргументи,⁴⁶ нема сумње да се ни данас неће десити исто. И да се неће остварити намеравани прелазак на латиничко писмо. Али, друго је питање да ли ће се и колико ће се то писмо задржати.

Као што је својевремено истицао Бајтурсинов, тако се и данас појављују мишљења која доказују да нису тачни аргументи којима се правда прелаз на латинско писмо. Тако Мурат Ауезов сматра да је латинско писмо веома лако, да ће се на њој писати лакше него на ћирилици, да је латиница веома једноставна итд.⁴⁷ Ове „аргументе“ општег типа веома је лако оспорити, као што то рецимо чини Махамбет Џусупов, истичући да су унутрашње, иманентне могућности латинског писма веома ограничене, што је резултат чињенице да се оно није транспормисало и прилагођавало језицима оних народа који су га прихватили. Стога је и у енглеском, данас најраширенијем у оквиру језика који користе латиницу, остао проблем великог раскорака између броја гласова и броја слова – у енглеском језику је 46 фонема, а у алфabetу 26 знакова. Ако се овај факт посматра с позиције монографа (једна фонема – једно слово), онда недостаје чак 20 слова, а то је веома много за било који језик. Проблеми тог типа морају се решавати ортографским путем, а то са своје стране усложњава саму ортографију. У том смислу казашки ћирилички алфabet са 42 знака (слова) има знатно веће могућности него латински, а то би био случај и када би се постојећи диграфи (я, ю, ё) заменили одговарајућим комбинацијама (на пример, ја, ју, јо, дакле прихватањем јоте). Тиме би се могао смањити број слова а да се не утиче на ортографију. У сваком случају унутрашње могућности ћириличке графике за превођење на писмо фонема овог или оног језика веће су него код латинице.⁴⁸

⁴⁶ Бајтурсинов је истицао: „Ми, Казаки (тако су се тада називали – Р. Б.), давно смо одредили основне елементе својег говора, означивши их одговарајућим знацима, пишемо добро, читамо добро, усвајамо писменост знатно лакше и брже, него Руси, Немци, Французи, Енглези и други. И шта нам још треба? Не, говоре, нужно нам је да променимо своје писмо латинским, зато што наше писмо није наше – арапско је...“ (Г. Каратаева, Из историје казахског алфавита: арапская графика – латиница – кириллица.) Дакле, Бајтурсинов је тада указивао пре свега на политички, а не научни моменат, и наравно и критиковао га.

⁴⁷ М. Ауезов, Язык – всему голова. Переход казахской письменности с кириллицы на латиницу вызывает много споров, Литер.

⁴⁸ М. Джусупов, Письмо – язык в графике (казахская письменность во временном и географическом пространстве), *Вестник РУДН, серия Теория языка. Семиотика. Семантика*, 2011, № 4, с. 23. и даље.

У наведеном раду Џусупов се дотиче и проблема писма којим ће се користити казашка дијаспора у другим земљама, као и изузетно важно питања до сада накупљеног културног и научног наслеђа на ћириличком писму, на ком је објављено више од 90% целокупне штампане продукције на казашком језику. Најзад, сам прелаз на латиницу, са знатно сложенијом ортографијом неминовно ће довести до опадања фактичке писмености целокупног становништва, што се у време огромне продукције писане речи никако не сме заборавити.

Присталице преласка на латиницу, попут поменутог Ауезова, истичу и још један аргумент: унификација писма за туркијске народе, који су већ прешли на латиницу или убрзано на томе раде, као што су Туркменистан, Турска, Узбекистан, Киргистан, Азербејџан, Татарстан. Не улазећи у то да ли је овај аргумент коректан (барем када је реч о Татарстану, па и Башкирији која се ту и не помиње),⁴⁹ може се констатовати да се поново са лингвистичког поља проблем пребацује на политичко. А ако би се остварио мало дубљи увид у проблематику Средње Азије и њеног геополитичког и геостратешког положаја и значаја, могло би се закључити да се заправо овде ради о геополитичким интересима САД и њених савезника, који покушавају да овај простор извуку из интересне сфере пре свега Русије, односно да се „уклине“ између Русије, Ирана и Кине, земаља које су све суштински главни противници Америке, каквима су и означене у Националној стратегији безбедности САД.⁵⁰

Закључак

Заигравање са националистичким (тачније – шовинистичким) снагама не може никада да се заврши добро. У Казахстану се већ годинама прогањају они који су за добросуседске односе са Русијом (или чак за уједињење), као што показују примери најпознатијег међу таквима,

⁴⁹ У Туркменији и Узбекистану, које су прве оствариле овај прелаз још почетком 1990-их, реформе су реализоване половично, резултовале су значајним проблемима и тренутно су њихове перспективе неизвесне. Што се тиче Татарстана и Башкирије, проблем је пре у Руској Федерацији него у њима самима, тако да бар по садашњем стању ствари о томе и нема речи.

⁵⁰ А. Пахолин, Латиница в Центральной Азии – инструмент геополитики США.

Јермека Тајчибекова, који је већ био у затвору због својих ставова о проблему Голодомора (такозваног ашаршлыка) 1930-их у Казахстану, о потреби уједињења са Русијом и сл., а осуђен је због наводног распривања националне мржње између Казаха и Руса (сиц!).⁵¹

Управо погром над Дунганима,⁵² националном заједницом која ни у ком случају не би могла представљати било какву претњу Казасима (нити било којој другој заједници у Казахстану), са уделом од свега 0,40% у укупном становништву Казахстана, показује сву лудост али уједно и опасност од оваквих снага. У фебруару 2020. године у Жамбилској области на југу Казахстана у организованом погрому убијено је 11 Дунгана, десетине кућа је спаљено, уништено је много имовине. Више од 23 хиљаде Дунгана побегло је у суседни Киргистан, неколико хиљада се посакривало у џамијама у Казахстану. И Јермеку Тајчибекову, који је јавно осудио погром дунганске националне мањине, организује се суђење због наводног распривања националне нетрпељивости и мржње! А за петоро Дунгана који су пружили отпор казашким шовинистима државни тужилац је затражио казне од 15 до 18 година!

Као један од кључних момената актуелног процеса казахизације испоставља се прелаз на латиницу. Он ће сигурно допринети продубљивању подела и сукобљавања и у оквирима самих Казаха, како у Казахстану тако и у казашкој дијаспори, и то потпуно независно од могућих наведених сукоба са унутрашњом дијаспором, попут поменутог са Дунганима. Наравно, нико не може и не треба да спори суверено право казашком народу и његовој власти да и ова питања уређује како нађе за сходно (тим пре ако власт има подршку сопственог народа). Али, исто тако не може се спорити ни право сагледавања и анализирања тих процеса и њихових последица, које се сигурно не могу задржати само у оквирима Казахстана.

⁵¹ Видети: Казахстан ведут по украинском сценарију русофобии. Пошто је већ одлежао затворску казну, Тајчибекову се поново суди (видети: А. Курманов, Казахстан репрессиями зачищают от сторонников объединения с Россией), опет за распривање међунационалне мржње, иако је овог пута он иступио против националиста (шовиниста) који су приредили крвави погром Дунгана на југу земље у фебруару 2020.

⁵² Видети: Кто такие дунганы и почему у них проблемы с казахами?, Живая Средняя Азия.

Литература

- Алексеевко, Николай Владимирович, *Население дореволюционного Казахстана (численность, размещение, состав, 1870–1914 гг.)*, Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1981.
- Аманжолова, Кульназия Бодиховна, Проблемы казахско-русского двуязычия и их интерпретация в трудах современных лингвистов, *Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого*, 2019, № 7 (25), с. 1-4.
- Бартольд, Василий Владимирович, *Киргизы (исторический очерк)*, Фрунзе: Киргосиздат, 1927.
- Большая актуальная политическая энциклопедия*, Москва: Эксмо, 2009.
- Буквич, Райко М., От политики к лингвистике и обратно: языковая проблема на Украине, у: *Говор мржње и култура памћења*, прир. Зоран Милошевић и Милош Кнежевић, Београд: Институт за политичке студије, 2020, стр. 315-346.
- Двенадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет*, Москва: Политиздат, 1968.
- Джусупов, Маханбет, Письмо – язык в графике (казахская письменность во временном и географическом пространстве), *Вестник РУДН, серия Теория языка. Семиотика. Семантика*, 2011, № 4, с. 22-31.
- Закиева, Шынар Болатовна, *Интеграция в Центральной Азии и Казахстан*, Москва: Научная книга, 2007.
- Закон «О языках в Республике Казахстан» от 11 июля 1997 г.
- Келльнер-Хайнкеле, Барбара, и Ландау, Якоб М., *Языковая политика в современной Центральной Азии: национальная и этническая идентичность и советское наследие*. Москва: Центр книги Рудомино, 2015.
- Кюстин, Астольф де, *Николаевская Россия*, Москва: Политиздат, 1990.
- Ленин, Владимир Ильич, К вопросу о национальной политике, *Полное собрание сочинений*, Том 25, Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 64-72.

- Ленин, Владимир Ильич. О праве наций на самоопределение, *Полное собрание сочинений*, Том 25, Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 255-320.
- Лю, Сяньчжун, Плюсы и минусы политики «коренизации» СССР в 1920 е годы, *Ойкумена*, 2014, № 1, с. 41-49.
- Мартин, Терри, *Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923–1939*, Москва: РОССПЭН и Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2011.
- Милошевић, Зоран, Прогон Руса из Казахстана, *Српска политичка мисао* (Београд), 2006, № 3–4, стр. 89-100.
- Михайлова, Наталья Вячеславовна, и Вячеслав Александрович Михайлов, Была ли царская Россия «тюрьмой народов»? *Свободная мысль*, 2013, № 6, с. 143-162.
- Перепись населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги*, Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2010.
- Петровић, Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Нови Сад: Прометеј и Београд: Институт за међународну политику и привреду, Нови Сад, 2008.
- Петровић, Драган, Демографска ситуација савременог Казахстана, *Демографија*, година 8, 2011, стр. 211-221.
- Петровић, Драган и Рајко Буквић, Казахстан као чинилац интеграционих процеса на постсовјетском простору, *Интеграциони процеси у Евроазији*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2019, стр. 191-213.
- Советский Союз. Республики Закавказья. Республики Средней Азии. Казахстан*, отв. ред. Т. А. Жданко, (Страны и народы. Издание в 20-ти томах), Москва: Мысль, 1984.
- «Средняя Азия и Центральная Азия», у: *Географический энциклопедический словарь: Географические названия*, 3-е изд., гл. Ред. В. М. Котляков, Москва: Большая Российская энциклопедия, 2003.
- Тархов, Сергей. Изменение административно-территориального деления России в XIII–XX вв., *Логос*, 2005, № 1 (46), с. 65-101.
- Томсинов, Владимир Алексеевич, *Сперанский*, Москва: Молодая гвардия, 2006.

Интернет извори

- Алтынбекова, Ольга Баймухановна, Миграција в Казахстане: новыи статус русскогo языка, *Демоскоп Weekly*, № 251–252, 19 июня – 20 августа 2006, <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0251/analit05.php> (приступ остварен 19. маја 2021).
- Ауэзов, Мурат, Язык – всему голова. Переход казахской письменности с кириллицы на латиницу вызывает много споров, *Литер*, 02.12.2008. <https://centrasia.org/newsA.php?st=1228253400> (приступ остварен 30. маја 2021).
- Буквић, Рајко, Совјетски пројекат латинизације руског алфавита, *Нова српска политичка мисао*, 24. август 2013. (Доступно на: <http://ssrn.com/abstract=2919360>)
- Варыханов, Станислав, Общее прошлое и общее будущее, *Комсомольская правда*, 21 апреля 2021, <https://www.kp.ru/daily/27268.4/4402169/> (приступ остварен 15. маја 2021).
- Верхотуров, Дмитрий, Казахизация Казахстана: модели и прогнозы, *Столетие*, 22.01.2021. https://www.stoletie.ru/vzglyad/kazahizacija_kazahstana_modeli_i_prognozy_696.htm (приступ остварен 17. маја 2021).
- Европейское население в Казахстане в 2020 году, https://yandex.ru/images/search?text=европейское%20население%20в%20казахстане&style=image&lr=10522&source=wiz&pos=0&img_url=https%3A%2F%2Fupload.wikimedia.org%2Fwikipedia%2Fcommons%2Fthumb%2F6%2F6c%2FKazakhstan_European_Rus.png%2F1000px-Kazakhstan_European_Rus.png&rpt=simage
- Земельно-водные реформы, *Большая российская энциклопедия – электронная версия*, 2004. <https://bigenc.ru/geography/text/2032993>
- Казахстан ведут по украинскому сценарию русофобии, 22 октября 2017, <http://новости-казахстана.ru-an.info/новости/казахстан-ведут-по-украинскому-сценарию-русофобии/> (приступ остварен 20. марта 2021).
- Казахстан, *Большая российская энциклопедия – электронная версия*, 2004. <https://bigenc.ru/geography/text/2032993>
- Как присоединялся Казахстан к России на самом деле? – Султанов, ИА-Центр, 27 декабря 2017, <https://ia—centr-ru.turbopages.org/ia-centr.ru/s/>

- publications/kak-prisoedinyalsya-kazakhstan-k-rossii-na-samom-dele-sultanov/ (приступ остварен 22. маја 2021).
- Каратаева, Гульнар, Из истории казахского алфавита: арабская графика – латиница – кириллица, <https://tengrinews.kz/article/istorii-kazahskogo-alfavita-arabskaya-grafika-latinitsa-639/> (приступ остварен 12. марта 2021).
- Конституция Республики Казахстан 1995, с изменениями 1998, 2007, 2011, 2017 и 2019 гг. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (приступ остварен 20. маја 2021.)
- Кто такие дунгане и почему у них проблемы с казахами?, 10 февраля 2020, Живая Средняя Азия, <https://zen.yandex.ru/media/centralasia/kto-takie-dungane-i-pochemu-u-nih-problemy-s-kazahami-5e40efe23cf0eb04dcde1886> (приступ остварен 23. априла 2021).
- Курманов, Айнур, Казахстан репрессиями зачищают от сторонников объединения с Россией, 23.04.2021, <https://www.politnavigator.news/kazakhstan-repressiyami-zachishhayut-ot-storonnikov-obedineniya-s-rossiej.html> (приступ остварен 23. априла 2021).
- Население Казахстана и статистическая информация, <https://rosinfostat.ru/naselenie-kazahstana-i-statisticheskaya-informatsiya/> (приступ остварен 17. маја 2021).
- Национальный состав населения по республикам СССР, <http://www.demoscope.ru/weekly> (приступ остварен 25 маја 2021).
- Пахолин, Алексей, Латиница в Центральной Азии – инструмент геополитики США, <https://www.fondsk.ru/news/2019/02/05/latinica-v-centralnoj-azii-instrument-geopolitiki-ssha-47553.html> (приступ остварен 20. маја 2021).
- Речь пойдёт о истории ПОЯВЛЕНИЯ государства “Казахстан” и т.н. “казахов”..., <https://svsx.livejournal.com/778925.html> (приступ остварен 26. фебруара 2021).
- Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2021 года. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. (приступ остварен 20. маја 2021).

**FROM KORENIZATION TO KAZAKHIZATION: SEARCH FOR NATIONAL IDENTITY
OR INTRODUCTION TO NEW CONFLICTS**

Abstract: The paper considers the current ethnic and language situation in Kazakhstan, the greatest land in the Middle Asia space and a key Russian partner and participant in all integration processes of the post-soviet space. For more than two centuries in the Russian Empire, Kazakhstan developed as a multiethnic and bilingual society. Based on short historical observation, it was remarked on the analogy between the processes of korenization during the 1920s and 1930s, when Kazakhstan acquired its duties of state in the USSR, and the process of kazakhization after the collapse of the USSR, and during his whole independence. It was emphasized that the process of the national identity search in the framework of the reliance of the nationalistic (chauvinistic) forces led to the conflicts in Kazakhstan, as was demonstrated through massacres of the Dungan national minority. As a specific aspect of the kazakhization process, it was emphasized the planned shift of the Kazakh language to the Latin alphabet. This will surely cause many aftermaths, among them also negative. Behind this process, in the last instance, are not linguistical but political, i.e., geopolitical reasons. This also leads to possible new conflicts in Kazakhstan, as well as abroad, in the spaces of Middle Asia that are of special importance for the US and their allies.

Keywords. korenization, kazakhization, Kazakhstan, multiethnicity, bilingualism, national identity, conflicts, chauvinism.

Душан Пророковић¹

ОДРЖАВАЊЕ СТАБИЛНОСТИ И ПРЕТЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ: СЛУЧАЈ ТАЏИКИСТАНА

Апстракт: Грађански рат, који је трајао деведесетих година 20. века, дугорочно је одредио политичке процесе у Таџикистану. С једне стране, председник Емомали Рахмон, несумњиво најважнији актер у процесу стабилизације прилика током послератног периода, учврстио је своју власт и постао незаобилазан саговорник за све спољне чиниоце безбедности Централноазијског региона. С друге стране, ратна разарања и економска девастација оставиле су последице које се осећају и данас и које могу бити претња безбедности. Овај прегледни рад чине четири поглавља. Поред уводног и завршног закључног, друго поглавље посвећено је опису узрока и последица грађанског рата, а треће послератној стабилизацији и текућем стању. У раду се анализом садржаја и компаративном анализом представљају изазови стабилности и претње безбедности Таџикстана, као и однос САД, Русије и Кине према овом питању.

Кључне речи: Таџикистан, Рахмон, авганистански рат, грађански рат.

Увод

Практично од осамостаљивања 1991. године, Република Таџикистан суочена је са великим изазовима у одржавању елементарне стабилности.

¹ Институт за међународну политику и привреду, Београд, dusan@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

Чланство у ОДКБ (Организација уговора о колективној безбедности) још од 1992. и Шангајској организацији за сарадњу (ШОС) од 1996. године, свакако је помогло да се након грађанског рата успоставе институције, утврди позиција у међународним односима и захваљујући томе осигура регионална безбедност. Ипак, остали су актуелни бројни изазови, који јесу или могу бити претња не само унутрашњој (националној или државној) безбедности већ и у ширем регионалном контексту. Таџикистан се граничи са Кином и Авганистаном, део таџичке популације живи у ове две земље (у Авганистану су Таџици, након Паштуна, друга најбројнија популација, а таџичким дари језиком као првим говори највећи део авганистанске популације, скоро половина), што упућује на закључак да се свака криза може „прелити“ и ван граница матичне државе (исто као што су дешавања у Авганистану утицала на дестабилизацију унутар Таџикистана почетком деведесетих година 20. века), а континуалне напетости у односима са западним суседом Узбекистаном такође онеспокојавају (након бољшевичке револуције и нове просторне прекомпозиције Таџикситан најпре није био проглашен совјетском конститутивном републиком, то ће постати тек 1929. године, већ „само“ аутономном јединицом унутар Узбекистана од 1924, док су од 1920–1924. године делови државе били организовани као посебне јединице унутар Бухарске Народне Совјетске Републике).

Карта бр. 1: Гармска област и унутрашња организација
Таџикистанске ССР 1940. године²

Специфичност позиције Таџикистана одређује и комплексно историјско наслеђе, које се нити може нити сме искључиво везивати за „изненадно“ стицање независности узроковано распадом Совјетског Савеза и релативном неспремношћу да се започне „нови циклус“ у државотворном процесу. Таџици су део шире иранске етничке заједнице, говоре језиком који је дијалект персијског, али су поред тога већином сунити (за разлику од иранских шиита), што их у погледу религијског, више

² Карта преузета са интернет адресе која се наводи у фусноти. Према изјави аутора (доступна на линку који се наводи) карту је могуће користити и публиковати уз услов јасног и недвосмисленог навођења одакле потиче и без преправљања и било каквих дорада. Аутор: Geoalex – собственая работа, СС BY-SA 3.0; File: Карта Таджикской ССР – 1940 г.png. Преузето са: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=27954686>, приступљено 01.03.2021.

сврстава уз арапске и монголске муслиманске народе. Културни и политички утицај Русије је релативно висок, везе грађене током трајања заједничке совјетске државе опстале су, упркос очигледном процесу делимичне дерусификације настале у фази десовјетизације политичког и друштвеног система, а као најзначајнији економски партнер у последњој деценији појављује се Кина, што са собом доноси и све интензивније кинеске политичке и културне импулсе.

Што се тиче односа са Русијом, неопходно је подвући и да ова земља представља најчешћу дестинацију више стотина хиљада емиграната из Таџикистана, што није без значаја са сагледавање шире слике.³ Поред тога, заинтересованост САД за стањем у Таџикистану траје још од деведесетих година, а логично, повећава се након почетка (још једног!) авганистанског рата 2001. године. У ширем, историјском и геополитичком контексту (атлантистичка таласократија коју „предводе“ Велика Британија и САД, на супрот руске евроазијске телурократије), ово није нови моменат, пошто се заинтересованост Велике Британије за контролом централноазијског ареала, чији је саставни део и територија коју насељавају Таџици, детектује током целог 19. века. Поред чланства у две поменуте „безбедносне организације“, Таџикистан је од 2002. године интегрисан у НАТО структуру Партнерство за мир, чиме је требало да се осигура институционализација даље војно-политичке сарадње са САД.

Грађански рат: узроци и последице

Грађански рат, започет маја 1992. године, а који ће трајати наредних пола деценије на дуги рок одредио је „политички пут“ којим ће се кретати Таџикистан. „Последице ратних дејстава биле су катастрофалне. Процењује се да је до 1997. погинуло до 100.000 људи, огроман број привредних и стамбених објеката је уништен, а наставак је могао да дестабилизује и околна подручја“.⁴ Између десетине и петине популације

³ Marina Bakanova, Ravshan Sobirzoda et al., *Tajikistan: A moderate Slowdown in Economic Growth Coupled with a Sharp Decline in Household Purchasing Power*, Tajikistan Economic Update No. 2, World Bank Group, Washington D.C., 2015, p. 3.

⁴ Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 625.

остало је „интерно расељено“.⁵ „Савет безбедности је Резолуцијом 968 успоставио посматрачку мисију УНМОТ, 1994. године (*UN Mission on Tajikistan*). Стални проблеми у раду мисије, којој нису дозвољавани приступи жељеним локацијама и разне опструкције готово свих учесника у сукобу, утицали су на то да ентузијазам у СБ по овом питању опадне: после убиства из заседе четири припадника мисије недалеко од града Гарм, јула 1998. године, њен рад је до даљег суспендован. Испоставиће се да више никада неће бити обновљен. Иако мали по површини (око 142.000 км², од чега половину чини ненасељени или мало насељени планински део Памира на истоку државе), Таџикистан заузима важан географски положај, јер се преко његове територије делимично протеже Ферганска долина – најплоднији и најгушће насељен део Средње Азије, јужном границом тече Сир-Дарја, а водотоком реке Вахша отворен је комуникацијски правац југозапад-североисток, од Авганистана до Киргизије. Таџикистан се граничи са Кином на истоку. Због тога је, и поред грађанског рата који се одвијао на четвртини територије земље, Таџикистан 1996. одмах укључен у Шангајску петорку, а још од 1992. је оснивач ОДКБ. Русија је улагала напоре мимо система УН да се ситуација смири. Кина је тај процес подржала.“⁶ Док су западне земље, у првом реду САД као једина преостала суперсила у новом униполарном свету, средином деведесетих година 20. века биле фокусиране на источноевропско подручје, те мање пажње обрађале на централноазијски простор (што је укључивало и слабу заинтересованост за рад мисије УНМОТ и њен неславан завршетак након трагедије), за Русију и Кину то остаје значајна криза коју је неопходно решавати.

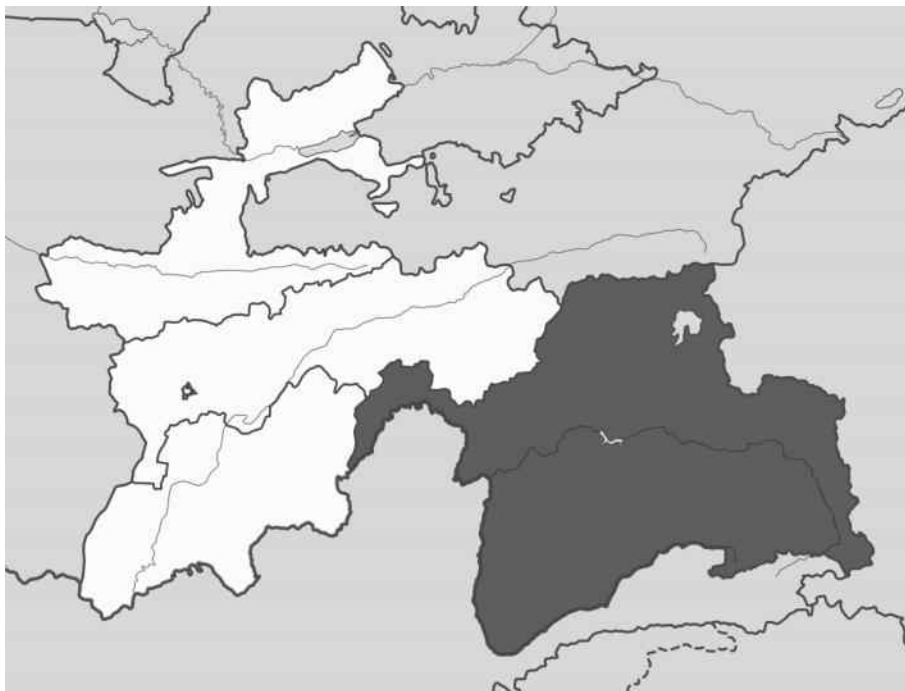
Узроци избијања сукоба су вишеслојни. Прво, то су етничке и историјске различитости. Иако су Таџици најбројнија популација, географска дистрибуција становништва указује да они не чине већину у југоисточном делу земље. Док западну, Хуџнадску област, у чијем центру је и главни град Душанбе, већински насељавају Таџици и Узбеци (са Русима, као мањином), значајан удео у југоисточном Горно Бадахшану су

⁵ Bruce Pannier, "Tajikistan's Civil War: A Nightmare The Government Won't Let Its People Forget", *Radio Free Europe*, 23 June 2017, <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-tajikistan-civil-war/28575338.html> (приступљено 25.02.2021).

⁶ Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, op. cit., стр. 625-626.

памирски народи. Они се сматрају потомцима старих народа који су живели на овим просторима (планинским областима). Поред тога, историјска Каратагена (у дословном преводу Црна Гора), као област са одређеним степеном самосталности, постојала је од античких времена, што је утицало на обликовање идентитетске различитости (ову чињеницу нису могли занемарити ни совјетски комунисти, те је од 1929. па све до 1955. године постојала Гармијска аутономна област, са седиштем у граду Гарми, центру Каратагене). Важност овог питања видеће се још током трајања Совјетског Савеза, а послужити као основа почетком деведесетих за укорјењивање сепаратистичких тенденција. Такође, важно је напоменути да се етничка структура мењала у корист Таџика, који су 1959. године чинили 53,1% укупног становништва, а 1989. године већ 62,3% (овакав тренд је настављен и након завршетка рата, па су Таџици 2002. чинили 79,9%, а 2010. године 84,3% укупне популације Таџикистана).

Карта бр. 2: Област Горно Бадахшана у Таџикистану

Друго, политичке тензије акумулиране су и због вођења кадровске политике унутар комунистичког система. У пракси је било готово немогуће да се Каратагинац нађе на било којој важној позицији у комунистичком систему, што се често наводи као разлог њиховом постепеном окретању ка исламу још седамдесетих година, што може, али и не мора бити тачан закључак. Ипак, јачање „исламског фактора“ у овој популацији детектује и тадашњи КГБ, али се покушај заустављања тог процеса завршио неуспехом и у пуном светлу открио почетком деведесетих.⁷ Насупрот елити у Душанбеу, коју контролишу комунистичке структуре, у Гармској области ниче исламска опозиција. Импулс обликовању ставова ове политичко-религијске групације дају идеолози муслиманских милиција које настају у узбекистанском делу Ферганске долине (1991–1995) и јачање талибанског покрета у Авганистану.⁸ „Сукоб је врло брзо прерастао у оружани, а исламској опозицији, у којој вероватно најважнију улогу има Сајид-Абдул Нури (Саид Абдулло Нури), придружују се скоро сви незадовољни влашћу председника Рахмона Набијева (Рахмон Набиевич Набиев). Тако се формира Јединствена таџичка опозиција (*Объединённая таджикская оппозиция*), са својим паравојним јединицама.“⁹ Предуслови за почетак оружаног сукоба били су, дакле, испуњени.

Трећи разлог представља и уврежено мишљење о системском ускраћивању права на развој делу државе, које настаје као последица неравноправне расподеле економског богатства (инвестиције у инфраструктуру, индустријализација итд.). У совјетској планској економији Таџикистан је припадао Средњоазијском економском региону, заједно са Узбекистаном, Туркменијом и Киргизијом. Уз ташкентско, фрунзенско и самаркандско индустријско чвориште, још два важна представљају јужно-таџикистанско и фераганско-маргиланско која делимично или у потпуности

⁷ О овоме више у: В. И. Бушков, Д. В. Миккульский, *Анатомия гражданской войны в Таджикистане (этно-социальные процессы и политическая борьба, 1992–1995)*, Институт этнологии и антропологии РАН: Институт практического востоковедения, Москва, 1996.

⁸ Krzysztof Strachota, Maciej Falkowski, „Dżihad i Nowa Wielka Gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Centralnej“, *Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa, 2010, p. 5.

⁹ Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, op. cit., стр. 626.

обухватају територију ове државе. У реформама осамдесетих година развијају се такозвани територијално-производни комплекси Совјетског Савеза, међу којима је јужно-таџикистански међу најкрупнијим. Индустријализација несумњиво доприноси развоју совјетске републике, акценат се ставља на обојену металургију и машиноградњу. Међутим, индустријализацијом су, пре свега, обухваћени западни делови земље, градови Душанбе, Јаван, Лењинабад (данашњи Хуџанд), Кајракум (данашњи Гулистон).¹⁰ Током времена, неравномерност у степену развијености међу западним (индустријализованим и урбанизованим) и источним (пољопривредним и руралним) делом земље постају све веће, што ствара како социјалне тако и политичке напетости. „Северозападни део земље, који обухвата Хуџандска (у доба комунизма Лењинабадска) област, са главним градом Душанбеом, развијенији је, насељенији, с бољим саобраћајницима и социјалном инфраструктуром. Током совјетских времена, 70–80% свих инвестиција у индустрију, улагања у инфраструктуру и других подстицајних средстава завршавало је у овом делу државе. Географски ослоњен на Узбекистан, Душанбе је интензивирао сарадњу с Ташкентом и Самаркандом. Самим тим су такозвани северни кланови формирали партијску, политичку, економску и културну елиту земље. Источни део део земље – регион Горно Бадахшан – сиромашнији је, а његов јужни део географски је упућен на Авганистан.“¹¹ У условима ескалације најпре политичког, а затим и оружаног сукобљавања, и ово постаје један од аргумената којим се објашњавају разлози сепарације периферије у односу на центар.

Табела бр. 1: Економски индикатори Таџикистана

индикатор		место у свету
БДП (номинални)	7.35 млрд УСД	147
БДП (номинални) по становнику	807 УСД	164
БДП ППП	30.547 млрд УСД	132
БДП ППП по становнику	3.354 УСД	155
ХДИ	0.668	125

¹⁰ Према: Шукхрат Саъдиев, *История таджикского народа*, Институт предпринимательства и сервиса, Душанбе, 2012.

¹¹ Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, op. cit., стр. 625.

Рат је оставио велике последице, како по унутрашње односе, тако и по економију државе. И пре распада Совјетског Савеза у економском погледу Таџикистан је заостајао за развијенијим деловима тада заједничке државе. Међутим, након рата, ова земља постаје једна од најсиромашнијих на свету. Уништавање инфраструктуре и индустријских капацитета, уз пратећи недостатак инвестиција, утицали су на „експлозију“ незапослености и миграције радно способног становништва (превасходно мушкараца, што је створило и феномен „остављања жена и деце“ у таџикистанским домаћинствима). Четврт века након суштинског завршетка сукоба и установљавања Комисије за национално помирење (*Комиссия по национальному примирению*) Таџикистан одликују изразита економска пасивност и заостајање чак и за земљама из ширег окружења (тешко је уопште упоређивати перформансе економског система са најразвијенијим државама) што је приказано у Табели бр. 1.¹²

Послератна стабилизација и тренутно стање

„Делимичној деескалацији помогла је промена на челу државе, 1994. године, када председник постаје Емомали Рахмон (Эмомали Рахмон). Организовано је неколико рунди преговора, а куриозитет представља што су у мају 1995. Рахмон и Нури договорили тромесечно примирје на састанку у Кабулу. Авганистан, који је шест година пре и шест година после тога постао поприште можда и најкрвавијих ратова виђених од 1945, у том тренутку је изабран за место мировних преговора зарађених страна из Таџикистана. Преговори су завршени потписивањем Московског протокола, 27. јуна 1997, и установљавањем Комисије за национално помирење, која је спроводила договорено до 2000. године.“¹³ Од 1992. године Рамонов је био на челу Врховног савета, а на позицији председника државе одржао се до данас, на изборима 2020. године убедљиво је победио,

¹² Према: IMF, “World Economic Outlook Database”, International Monetary Fund, 2019, <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLs/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending> (приступљено 27.02.2021)

¹³ Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, op. cit., стр. 626.

освојивши 92,08% гласова у првом кругу гласања! У овом конкретном случају, испоставило се да учвршћивање власти (која се најпре могла описати као стабилોકратија, а након тога, у другој фази владавине и као аутократија) може допринети стабилизација прилика. Рахмон је успостављајући јасну хијерархијску структуру, издижући себе као председника изнад система и институција, врло брзо постао својеврсни „гарант“ у спровођењу договореног. У томе су му помогле још две ствари. Прво, једна од последица грађанског рата јесте и трауматизација друштва, уплашеног да се нешто слично не понови. Траума је и у годинама након окончања рата остала толико дубока, да су и опозиционе скупине (укључујући и најрадикалније, попут исламистичких политичких организација из југоисточних делова земље) биле приморане на ублажавање реторике којом би смирили тензије и избегле било какве провокације. Једноставно, било какво другачије постављање не би наишло на ширу подршку унутар друштва. У пракси је такав приступ значајно отупио оштрицу опозиционих напада на власт, што је Рахмон искористио да фактички или чак и формално угаси све опозиционе центре деловања (исламска партија коју је некада предводио већ споменути Нури забрањена је 2015. године уз образложење да подстиче верски фундаментализам). Не само да од Јединствене таџичке опозиције није остало ништа, већ чак ни од опозиције није остало ништа. Зато се као конкуренти на изборима појављују псеудоопозиционе партије или странке превазиђених идеологија са скромном подршком (Аграрна странка, Социјалистичка партија, Комунистичка партија) међу грађанима и без ширег утицаја неопходног за било какву врсту озбиљнијег угрожавања власти. „Игра престола“ одиграва се унутар владајуће структуре, што се манифестује повременим „искакањем“ неких важних министара или њихових заменика, чија популарност привремено нарасте, те траже већу улогу у систему власти. Последњи „драматичан догађај“ оваквог карактера забележен је 2015. године када се одметнуо заменик министра одбране Абдухалим Назарзода. Дотадашњи генерал смењен је са свих позиција 5. септембра због „почињених злочина“, а заједно са 135 присталица једанаест дана касније организовао је напад на полицијску станицу у граду Вахдат, двадесетак километара источно од престонаг Душанбеа. У том сукобу погинуло је пет припадника таџикистанске полиције, а потера која је кренула стигла је Назарзоду сутрадан, када

је и ликвидиран.¹⁴ И овом приликом, као и током процеса забране исламистичке партије (која једина има реалан потенцијал да угрози власт и окупи око себе значајнији број следбеника), занимљивост представља да није било већих манифестација исказивања незадовољства или снажнијих протеста унутар Таџикистана. Једно од образложења зашто је тако, може се тражити у (и даље!) уплашености од обнављања сукоба и новог грађанског рата (траума и даље оставља последице). У сваком случају, власти – ослањајући се на медије и континуалне пропагандне кампање – неуморно подсећају грађане на последице рата, стално „обнављају слику“ шта се може десити ако ескалирају политички сукоби, што им служи за учвршћивање позиције и наставак владавине Рахмона. „Да би се сећање на грађански рат одржало свежим, државна телевизија редовно емитује снимке сукоба. Државни религијски проповедници подржали су званични наратив, кривећи опозицију за рат. Медији под државном контролом приказали су Рахмона као јединог миротворца, заборављајући при томе да је сада преминули бивши шеф исламистичке партије, Саид Абдул Нури, такође имао кључну улогу у окончању рата. Једна од имплицитних порука јесте да политичка подела рађа нестабилност. Одговорност за грађански рат положена је у руке опозиционим групама које су оспоравале централну власт у периоду 1990–1992. Ово тумачење, које има широку резонанцу у таџикистанском друштву, ставља терет стабилности у Таџикистану на плећа недржавних актера. Такође, овим се подсећају потенцијални неистомишљеници колико је висок улог опозиционог деловања.“¹⁵ Колико је уплашеност од избијања новог грађанског рата утемељена на сећању и проживљеном у новијој историји, а колико је индукована кроз информативно-пропагандну делатност власти, свакако је отворено питање!? Ипак, треба узети у обзир да је такво мишљење раширено и отуда бледе реакције након различитих потеза власти.

¹⁴ Надежда Ермолаева, „В Таджикистане убит мятежный генерал Назарзода“, *Российская газета*, 2015, <https://rg.ru/2015/09/11/nazarzoda-site-anons.html> (приступљено 23.02.2021).

¹⁵ Markus Göransson, *Nearing the brink? Political instability in Tajikistan*, Clingendael Institute, The Hague, 2016, https://www.clingendael.org/pub/2016/nearing_the_brink/ (приступљено 01.03.2021).

Друго, Рахмон је постао апсолутно прихватљив „играч“, па чак у појединим тренуцима и неизбежан савезник свим заинтересованим „екстерним актерима“. Због географског положаја Таџикистана, за Русију и Кину било је важно да се грађански рат што пре заврши. Рахмон је у томе помогао наметнувши се као способан лидер који може да управља кризом и брзо је постао важан саговорник за Москву и Пекинг. За САД он такође постаје важан саговорник због авганистанског рата који је избио 2001. године. У спречавању ширења утицаја Ал Каиде из Авганистана ка централноазијским постсовјетским републикама таџикистанске власти имале су важну, можда чак и пресудну улогу. Од стабилности Таџикистана делимично је зависио и успех америчке мисије (у коју се, као што је познато, укључује велики број држава унутар мисије ИСАФ), што је мотивисало Вашингтон не само да сарађује са Рахмоном већ и да врло активно подржава његово одржавање на власти (пошто је то био најсигурнији начин очувања стабилности система у врло напетим и непријатним послератним годинама). Такође, Таџикистан има и значајно место у изградњи логистичке мреже којом су снабдеване трупе ИСАФ на територији Авганистана.¹⁶ Прагматизам побеђује сваку критику о гушењу људских права и слобода, опозиционе гласове и оптужбе за корупционо деловање.

Донације и различите врсте помоћи (укључујући и кредите) Таџикистану, пре свега усмераване од стране САД и међународних финансијских институција, чине око 6% бруто друштвеног производа, упркос томе што се писало о различитим аферама везаним за нетранспарентно и ненаменско трошење средстава. Међу најзначајнијим је питање пословања алуминијумског комбината, од чијег обрта зависи, директно или индиректно трећина бруто друштвеног производа земље, а који све спољнотрговинске аранжмане обавља преко офшор компаније регистроване на Британским Девичанским Острвима (производи се продају по једној цени офшор компанији, да би их она даље дистрибуирала по вишој цени партнерима у другим државама!).¹⁷ Уз то,

¹⁶ Krzysztof Strachota, "Tajikistan on the verge of civil war; ISAF and the USA on the verge of new problems", Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, 2010, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-09-22/tajikistan-verge-civil-war-isaf-and-usa-verge-new-problems> (приступљено 20.02.2021).

¹⁷ Sofia Wickeberg, "Overview of corruption and anti – corruption in Tajikistan", Transparency International, U4 Anti – Corruption Resource Center, Paper No. 356, 2013, p. 4.

значајан део прихода различитим групама представља и учешће у трговини авганистанским наркотицима. Током грађанског рата граница према Авганистану дугачка 1.300 километара остала је „отворена“, што је подстакло повезивање произвођача опијата у једној и дистрибутера у другој држави. Поједине процене су да чак 25% авганистанских опијата на путу ка руском и источноевропским тржиштима пролази кроз централноазијски ареал, а прва „улазна капија“ у том ланцу је најчешће Таџикистан.¹⁸ Упркос овом сазнању, даље од декларативних упозорења и констатовања у борби против тога, барем када је реч о међународним организацијама, суштински се није ишло. Опет, показује се да циљ оправдава средства, те да је због ширих геополитичких интереса важније одржавати стабилност Таџикистана под Рахмоном, него отворати непријатне процесе који могу резултирати другачијим исходима.

Ипак, и поред чврстог управљања политичким процесима у земљи и несумњивој подршци споља, не може се рећи да изазови безбедности, па самим тим и стабилности, не постоје. Незадовољство у источном делу државе и даље „тиња“, практично, нити један од набројаних узрока избијања грађанског рата није (делимично или чак уопште) елиминисан. Стање је остало какво је и било, само за разлику од почетка деведесетих година и хаоса у који су утонуле новостворене централноазијске (постсовјетске) државе, данас нема критичне масе која може покренути оружани сукоб, нити политичке организације способне да га координира, док је власт у Душанбеу консолидована.¹⁹ О спорадичним сукобљавањима мањих група са државним полицијским снагама у овом делу земље често се сазнаје са закашњењем, уз селективно информисање јавности. Последњи сукоб већих размера одиграо се у септембру 2010. године. „Према званичним подацима из Таџикистана, 19. септембра у клисури Комароб у долини Рашт (раније позната као Каратагена и Гарм) дошло је до напада на таџикистанску војну колону,

¹⁸ Girija Prasad Mohanty, "Tajikistan: A Transit Hub of Drugs Smuggling", *SSRN*, 2010, pp. 2-5, (January 17, 2010). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1537782> (приступљено 02.03.2021).

Такође, о генези проблема може се више пронаћи у раду: Johan Engvall, "The State under Siege: The Drug Trade and Organised Crime in Tajikistan", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 6, 2006, pp. 827-854.

¹⁹ Markus Göransson, *Nearing the brink? Political instability in Tajikistan*, op. cit.

услед чега су 23 војника погинула, а 25 их је рањено. Одговорност за напад стављена је на бивше теренске команданте из времена грађанског рата: Аловудина Давлатова и Абдула Рахимова уз подршку међународних терориста (према једној верзији, постоји и подршка од бегунаца из затвора у Душанбеу, који су побегли 23. августа ове године). Њихове снаге процењују се на 100 људи. То је био највећи оружани сукоб у региону од грађанског рата у Таџикистану (завршен 1997) и Баткен кризе (напади Исламског покрета Узбекистана са таџикистанске територије на Узбекистан и Киргистан 1999, 2000).²⁰ Супротно предвиђањима, до распламсавања сукоба није дошло, али је овај догађај још једанпут указао да потенцијал за избијање новог конфликта постоји.

Такође, међу делом популације уочава се јачање радикалног исламског учења, што је подстакло регрутацију за одлазак на авганистанско и сиријско ратиште на ком је завршило око 500 држављана Таџикистана. Њихов повратак у земљу јесте претња безбедности, као и деловање екстремистичких ћелија на територији земље. Посебно забрињавајуће делује што се овим структурама придружио и полицијски генерал Гулмурод Халимов, главнокомандујући Јединице за специјалне операције, претходно обучаван у америчким безбедносним институцијама (учествовао је у програму који је финансирао Стејт департамент, а такође је прошао обуку у чувеној приватној компанији „Блеквотер“). Халимов је пребегао у Исламску државу изниклу на територије Сирије и Ирака 2015. године, а ирански извори су саопштили да је дванаест месеци касније већ постао војни руководилац и министар одбране у том ентитету (након погибије Абу Умара аш-Шишанија).²¹ У септембру 2017. године руско Министарство одбране саопштило је да је Халимов ликвидан у североисточној Сирији.²² Ово је показатељ да

²⁰ Krzysztof Strachota, "Tajikistan on the verge of civil war; ISAF and the USA on the verge of new problems", Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, 2010, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-09-22/tajikistan-verge-civil-war-isaf-and-usa-verge-new-problems>

²¹ Константин Казеев, „СМИ: Гулмурод Халимов стал новым главарем террористической группировки ИГ“, ТАСС, 2016, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3591982> (приступљено 25.02.2021).

²² Maxim A. Suchkov, "Don't let Islamic State slip the noose in Syria", *Al-Monitor*, 2017, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/russia-offensive-syria-islamic-state-moscow-washington.html> (приступљено 21.02.2021).

присталица екстремиста има и на високим позицијама, могуће и способних да покушају преврате у будућности.

Када је реч о текућим процесима, претњу безбедности представља очајна економска ситуација. Око половине бруто друштвеног производа чине дознаке емиграната (најчешће мужеви који раде у Русији и Казахстану, а достављају сваког месеца новац женама и деци који су остали да живе у Таџикистану), што по овом параметру сврстава Таџикистан у сам светски врх.²³ Према подацима Светске банке чак 83% домаћинства у Таџикистану у потпуности или делимично зависи од дознака из иностранства.²⁴ Најпре пад рубље, узрокован санкцијама ЕУ и САД према Русији, затим пад цена енергената који доводи до погоршавања економских прилика у Русији и Казахстану, а затим и последице пандемије, кумулативно су утицали не само да се обим дознака смањи, већ и да део таџикистански емиграната остане без посла и буде принуђен да се врати у домовину.²⁵ „То подстиче стрепњу због предстојеће социјалне реакције. Ако је одлазак миграната био погодан сигурносни вентил за ослобађање земље од потенцијалних проблема, њихов повратак у великом броју на тржиште рада које није у стању да их апсорбује може наговештавати будућу нестабилност. Иако економски проблеми краткорочно можда неће рађати нестабилност, ако се не реше, можда ће се показати као извор дугорочних социјалних превирања.“²⁶

Закључак: изазови стабилности – стање и перспективе

Изражене претње унутрашњој стабилности Таџикистана су очајна економска ситуација, коју погоршава текућа коњукура у глобалној и регионалној економији (на постсовјетском простору, где економску

²³ International Alert, “Changing patterns of labour migration in Tajikistan”, Policy Brief, London, 2016, pp. 1-2.

²⁴ Rustam Babajanov et al., *2014 National Human Development Report – Tajikistan: Access to Resources for Human Development*, UNDP, Dushanbe, 2015, pp. 36-47.

²⁵ Marina Bakanova, Ravshan Sobirzoda et al., *Tajikistan: A moderate Slowdown in Economic Growth Coupled with a Sharp Decline in Household Purchasing Power*, Tajikistan Economic Update No. 2, World Bank Group, Washington D.C., 2015, pp. 3-4.

²⁶ Markus Göransson, *Nearing the brink? Political instability in Tajikistan*, op. cit.

динамику пре свега детерминишу кретања у руском привредном систему), деловање радикалних исламистичких група кроз функционисање ћелија екстремистичких организација на територији земље и „незалечени“ узроци грађанског сукобљавања из деведесетих година (неравномерност у односу западни делови државе према источним) који се могу у одређеном развоју ситуације поново актуелизовати. Емомали Рахмон се током аутократске владавине дуге скоро три деценије показао способним да одржи релативну стабилност и спречи избијање нових оружаних конфликта. За то је имао и (некада отворену, а некада прећутну) подршку спољних фактора, који су одабрали прагматичан приступ, јер потенцијалну дестабилизацију Таџикистана сагледавају у ширем контексту регионалне безбедности и последичној проблематизацији стања у Авганистану. Отуда и одсуство притисака или конкретних одлука везаних за питања корупције, обрачуна са политичким неистомишљеницима и најразличитијих облика злоупотребе државног апарата. Ипак, због наведених претњи, као и саме природе аутократске власти, а што подразумева упитност изграђености и функционалности институција, отворено је питање колико дуго оваква стабилност може трајати и шта се уопште може догодити након одласка Рахмона са власти. Прагматични приступ, у овом конкретном случају, значи и да се стабилност пројектује краткорочно, у односу на текуће изазове и у складу са тренутним циљевима, а не дугорочно, кроз изградњу институција и јасну визију о месту и улози једне државе у регионалном систему безбедности.

Библиографија

- Babajanov, Rustam, et al., *2014 National Human Development Report – Tajikistan: Access to Resources for Human Development*, UNDP, Dushanbe, 2015.
- Bakanova, Marina, Ravshan, Sobirzoda et al., *Tajikistan: A moderate Slowdown in Economic Growth Coupled with a Sharp Decline in Household Purchasing Power*, Tajikistan Economic Update No. 2, World Bank Group, Washington D.C., 2015.

- Бушков, В. И., Микульский, Д. В., *Анатомия гражданской войны в Таджикистане (этно-социальные процессы и политическая борьба, 1992–1995)*, Институт этнологии и антропологии РАН: Институт практического востоковедения, Москва, 1996.
- Engvall, Johan, “The State under Siege: The Drug Trade and Organised Crime in Tajikistan”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 6, 2006, pp. 827-854.
- Ермолаева, Надежда, „В Таджикистане убит мятежный генерал Назарзода“, *Российская газета*, 2015, <https://rg.ru/2015/09/11/nazarzoda-site-anons.html>
- Göransson, Markus, *Nearing the brink? Political instability in Tajikistan*, Clingendael Institute, The Hague, 2016, https://www.clingendael.org/pub/2016/nearing_the_brink/
- IMF, “World Economic Outlook Database”, International Monetary Fund, 2019, <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending>
- International Alert, “Changing patterns of labour migration in Tajikistan”, Policy Brief, London, 2016, pp. 1-3.
- Казеев, Константин, „СМИ: Гулмурод Халимов стал новым главарем террористической группировки ИГ“, *ТАСС*, 2016, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3591982>
- Pannier, Bruce, “Tajikistan’s Civil War: A Nightmare The Government Won’t Let Its People Forget”, *Radio Free Europe*, 23 June 2017, <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-tajikistan-civil-war/28575338.html>
- Prasad Mohanty, Girija, “Tajikistan: A Transit Hub of Drugs Smuggling”, *SSRN*, 2010, pp. 2-5, <https://ssrn.com/abstract=1537782>.
- Пророковић, Душан, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018.
- Саъдиев, Шукхрат, *История таджикского народа*, Институт предпринимательства и сервиса, Душанбе, 2012.
- Strachota, Krzysztof, Falkowski, Maciej, „Dżihad i Nowa Wielka Gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Centralnej“, *Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa, 2010.
- Strachota, Krzysztof, „Tajikistan on the verge of civil war; ISAF and the USA on the verge of new problems“, *Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa,

2010, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-09-22/tajikistan-verge-civil-war-isaf-and-usa-verge-new-problems>

Suchkov, Maxim A., "Don't let Islamic State slip the noose in Syria", *Al-Monitor*, 2017, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/russia-offensive-syria-islamic-state-moscow-washington.html>

Wickeberg, Sofia, "Overview of corruption and anti – corruption in Tajikistan", Transparency International, U4 Anti – Corruption Resource Center, Paper No. 356, 2013.

MAINTAINING STABILITY AND SECURITY THREATS: THE CASE OF TAJIKISTAN

Abstract: The civil war, which lasted during the 1990s, determined the long-term political processes in Tajikistan. On the one hand, President Ehmomali Rahmon, undoubtedly the most important actor in the process of stabilizing the situation during the post-war period, consolidated his power and became an unavoidable interlocutor for all external security factors in the Central Asian region. On the other hand, the consequences of the war and economic devastation have left implications that are still felt today and that can be a threat to security. This paper consists of four chapters. In addition to the initial introductory chapter and the final concluding one, the second chapter is dedicated to the description of the causes and consequences of the civil war, and the third to the post-war stabilization and the current situation. The paper presents the challenges of stability and threats to the security of Tajikistan, as well as the attitude of the US, Russia and China towards this issue.

Keywords: Tajikistan, Rahmon, Afghan war, civil war.

CIP- Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

351.861(4:5)(082)
327.5(4:5)(082)

КОНФЛИКТНЕ зоне на постсовјетском простору и регионална безбедност / Драган Петровић (ур.). - Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2021 (Београд : Донат Граф). - 430 стр. ; 24 cm

Тираж 150. - Стр. 9-15: Уводна реч / Драган Петровић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7067-286-4

а) Безбедност (политика)-- Европа-- Зборници б) Безбедност (политика) -- Азија -- Зборници в) Безбедносни систем -- Европа-- Зборници г) Безбедносни систем-- Азија-- Зборници

COBISS.SR-ID 47362057

